

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

SZABÓ-TÖRPÉNYI ANNAMÁRIA ULLA

SZOCIOLINGVISZTIKAI VIZSGÁLATOK FRANCIAORSZÁGI MAGYAROK KÖRÉBEN

ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskola

Dr. Bárdosi Vilmos CSc., egyetemi tanár, a doktori iskola vezetője

Magyar Nyelvtudományi Doktori Program

Dr. Kiss Jenő MHAS, egyetemi tanár, a doktori program vezetője

A bizottság tagjai és tudományos fokozatuk:

A bizottság elnöke:	Dr. Szathmári István DSc., professor emeritus
Hivatalosan felkért bírálók:	Dr. Zelliger Erzsébet CSc., egyetemi docens
	Dr. Benő Attila PhD., egyetemi docens
A bizottság titkára:	Dr. Farkas Tamás PhD., egyetemi adjunktus
A bizottság további tagjai:	Dr. Gereben Ferenc CSc., egyetemi docens
	Dr. Korompay Klára CSc., egyetemi docens
	Dr. Gerstner Károly CSc., egyetemi docens
Témavezető:	Dr. Kiss Jenő MHAS, egyetemi tanár

Budapest, 2013

Tartalomjegyzék

I. Bevezetés.....	1
1. Kutatói dilemmák és hipotézisek.....	3
II. Kutatásmódszertan.....	7
1. Terepmunka Párizsban és környékén.....	7
1.1. Korábbi kutatások, próbagyűjtések.....	7
1.2. A 2010-es gyűjtés.....	9
1.2.1. Kapcsolatfelvétel, előkészítő munkálatok.....	9
2. Az anyaggyűjtés meghatározó tényezői	11
2.1. A gyűjtő.....	11
2.2. Technikai feltételek.....	13
2.3. Az adatközlők.....	15
2.3.1. Az adatközlők neme, életkora, generációs besorolása.....	16
2.3.2. Az adatközlők származási helye.....	19
2.3.3. A Franciaországban eltöltött évek száma.....	19
2.3.4. Az adatközlők foglalkozása, iskolázottsága.....	21
2.3.5. Összefoglaló táblázatok.....	21
2.4. A gyűjtés menete.....	22
2.5. Az adatgyűjtés módja.....	24
2.5.1. A nyelvhasználati kérdőívek felépítése.....	25
3. A gyűjtött anyag feldolgozása.....	27
III. Két- és többnyelvűség.....	28
1. A kétnyelvűség fogalma.....	28
1.1. A kutatás szempontjából releváns kétnyelvűség-fogalom.....	29
1.2. A kétnyelvűség típusai.....	30
2. Kétnyelvű magyarok.....	33
3. A magyar nyelv kontaktusainak vizsgálata, kétnyelvűség-kutatás.....	34
4. Magyar–francia kétnyelvűség.....	36
4.1. Magyarok Franciaországban.....	36
4.2. A magyar–francia kulturális kapcsolatok alakulása: kultúrpolitika, magyaroktatás.....	37
4.3. Magyar szervezetek Franciaországban.....	40
IV. Nyelvhasználati vizsgálatok.....	42
1. Nyelvhasználati szintek.....	42
1.1. Családon belüli nyelvhasználat és nyelvi szocializáció.....	43
1.1.1. Családon belüli nyelvhasználat.....	43
1.1.1.1. Családon belüli kommunikációs stratégiák.....	50
1.1.2. Nyelvi szocializációs modellek: A magyar nyelv elsajátításának és elsajátíttatásának kérdései.....	55
1.1.2.1. Ronjat-féle család.....	57
1.1.2.2. Haugen-féle család.....	64
1.1.2.3. Fantini-féle család.....	70
1.1.3. Szülői stratégiák, motiválás avagy miért „értelmes” magyarul tanulni?.....	71
1.2. Családon kívüli nyelvhasználat közösségi nyelvhasználati szinteken.....	74
2. Vernakuláris nyelvhasználat.....	80
2.1. Az ima nyelve.....	82
2.2. A számolás nyelve.....	84
2.3. Az álom nyelve.....	86
2.4. A káromkodás nyelve.....	88
2.4.1. Franciául vagy magyarul lehet kifejezőbben káromkodni?.....	91
3. Nyelvtudás és nyelvválasztás.....	94
3.1. Metanyelvi tudatosság, önreflexió: a nyelvtudás mértékének meghatározása.....	94

3.2. Magyar vagy francia? – Milyen tényezők befolyásolják a nyelvválasztást?	100
3.2.1. Nyelvválasztási szokások az első nemzedékben	100
3.2.2. Nyelvválasztási szokások a második nemzedékben	102
3.2.2.1. Beszédpartnerfüggő nyelvválasztás	103
3.2.2.2. Nyelvválasztás és nyelvhasználati szintér	104
3.2.2.3. Praktikus célok a nyelvválasztásban	104
3.2.3. Attitűdök a nyelvválasztásban	104
3.2.3.1. Személyhez kötött nyelvválasztás	105
3.2.3.1.1. „Édesanya-nyelv”	106
3.2.3.2. Presztízs és stigma	107
V. Nyelvi kölcsönhatások	109
1. Interferenciajelenségek	111
1.1. Fonetikai és fonológiai kérdések	113
1.1.1. Hangképzés	114
1.1.2. Hangsúlyok	115
1.1.3. Hanglejtés (intonáció)	115
1.1.4. Hangrendszerbeli eltérések	117
1.1.4.1. Magánhangzók	117
1.1.4.2. Mássalhangzók	118
1.2. Morfológiai kérdések	120
1.2.1. Tárgyeset	120
1.2.2. Analitikus francia versus szintetikus magyar szerkezetek	122
1.2.2.1. Irányhármasság: prepozíciók kontra szuffixumok „térben és időben”	122
1.2.2.2. -val/-vel ~ avec	127
1.2.2.3. -hat/-het ~ pouvoir	127
1.3. Lexikai kérdések	129
1.3.1. Intralingvális jelenségek	131
1.3.2. Interlingvális jelenségek	132
1.3.2.1. Közvetlen kölcsönzések	132
1.3.2.1.1. Közvetlen szókölcönzés	132
1.3.2.1.2. Hangalakkölcönzés	137
1.3.2.2. Közvetett kölcsönzés	137
1.3.2.2.1. Tükörcölcönzés	138
1.3.2.2.2. Jelentéscölcönzés: jelentésbeli kölcsönczók	142
1.4. Szintaktikai kérdések	145
1.4.1. Szórend	145
1.4.2. Igekötök szórendje	146
1.4.3. Számbeli egyeztetés	148
1.4.4. Fölösleges névmások	149
1.4.5. Határozott és határozatlan ragozás	150
1.4.6. Szintaktikai kalkok	155
1.4.7. A datívusc poszczzszívusc szerkezet birtokos személyjeléről	156
1.5. Szociopragmatika és interkulturális kérdések	158
1.5.1. A Gonzo–Saltarelli-modell alapján felállított hipotézisc	158
1.5.2. Nyelvi kompetencia, kommunikációs kompetencia, interkulturális kompetencia	159
1.5.3. Szociopragmatikai „hibák” interkulturális kommunikációs helyzetekben: a kétnyelvű gondolkodás reprezentációja	160
1.5.4. Direktség/közvetlenség versus távolságtartás. Közöscség vagy individuum: családmoclelek	162
1.5.5. Tegezés vagy magázás?	164
1.5.6. Köszönés, megszólítás	168

1.5.7. Puszik.....	170
1.5.8. Összegzés: eredmények és magyarázatok.....	171
2. Kódváltási stratégiák	173
2.1. A kódváltási stratégiák információtartalma.....	173
2.2. Direkt kölcsönzés vagy kódváltás?.....	175
2.3. Kódváltástípusok nyelvi szintek szerint.....	176
2.3.1. Fonetikai/fonológiai szint.....	176
2.3.2. Kódváltás a morféma szintjén.....	177
2.3.3. Szószintű kódváltások.....	179
2.3.4. Mondatszintű kódváltás.....	179
2.4. A kódváltás pragmatikai funkciói.....	181
2.4.1. Gyorsabb információcsere.....	181
2.4.2. Rákérdezés.....	182
2.4.3. Idézés.....	182
2.4.4. Metanyelvi megállapítás.....	182
2.4.5. Témafüggő kódváltás.....	183
2.4.6. Bázisváltogatás.....	183
2.4.7. Érzelemkifejezés.....	184
2.4.8. Ismétlés, pontosítás.....	185
2.4.9. „Hívó szó”.....	185
2.5. Összefoglalás.....	186
VI. Identitáskérdések kisebbségben.....	187
1. Az identitástudat fogalma.....	188
1.1. A nemzeti identitástudat összetevői.....	189
2. Nemzettudat és identitás a Kárpát-medencében.....	191
3. „Mit jelent az Ön számára magyarnak lenni?”.....	195
3.1. Identitáskategóriák az interjúk tükrében.....	195
3.2. Tartalomelemzéssel feltárt tematikus elemek.....	198
3.3. Milyen szociológiai változók befolyásolják leginkább az identitásképzést a franciaországi magyarok körében?.....	201
3.3.1. Életkori sajátosságok.....	201
3.3.2. A Franciaországban töltött évek száma.....	202
3.3.3. Kisebbségi létből kisebbségi létbe.....	203
3.4. Alakuló, átalakuló identitások.....	203
3.5. Összefoglalás.....	204
4. Kétnyelvűség = kétkultúrájúság?.....	205
4.1. Identitás és szocializáció.....	205
4.1.1. Nyelv és kultúra: kétnyelvűség és kulturális identitás.....	206
4.2. Az identitás és a kulturális tevékenységek összefüggése.....	206
4.3. A nyelvhez szorosan nem kötődő kulturális tevékenységek.....	216
4.3.1. Magyar konyha, magyar ételek.....	217
4.3.2. Hagyományőrzés és -teremtés, ünneplési szokások: „magyar” ünnepek.....	220
4.3.2.1. Nemzeti identitástudat – „magyar” ünnepek.....	221
4.3.2.2. „Magyar ünnepek”.....	223
4.3.2.3. Következtetések.....	228
4.3.3. Hagyományőrzés és -teremtés, ünneplési szokások: karácsony és húsvét.....	230
4.3.3.1. Karácsony.....	230
4.3.3.2. Húsvét.....	232
5. Kétnyelvűség: kétnévűség?.....	235
5.1. Családnevek és házassági nevek.....	236
5.2. Problémafelvetés: Kétnyelvűség: kétnévűség?.....	238
5.3. Keresztnévvizsgálat.....	239

5.3.1. A keresztnévanyag.....	240
5.3.2. Népszerű nevek Magyarországon és Franciaországban.....	240
5.3.3. Csoportosítási lehetőségek.....	241
5.3.4. Motivációk és generációs különbségek.....	246
5.3.5. A névválasztás mint nyelvi kódválasztás.....	248
5.4. Becenévhasználat.....	249
5.5. Kitekintés, jövőkép: „Adnál-e a gyerekeidnek magyar nevet?”.....	250
5.6. Összefoglalás.....	252
5.6.1. A kontrollcsoport tanulságai.....	252
5.6.2. Összevetések.....	253
5.6.3. Kétnyelvűség: kétnevűség.....	253
6. Következtetések.....	255
6.1. Szülői identitás.....	255
6.2. A magyar nyelv szerepe a szabadidős és kulturális tevékenységekben	255
6.3. Milyen, a nyelvhez (is) kapcsolódó vagy szorosan nem kapcsolódó tevékenységeken keresztül tartható fenn a magyar identitás?.....	255
6.4. Családi ünnepek = „magyar ünnepek”.....	255
6.5. Kétnyelvűség = kétnevűség.....	256
VII. Összegzés, eredmények, következtetések.....	257
Távlati tervek, kitekintés.....	282
Résumé.....	283
Summary.....	284
Hivatkozott irodalom.....	286
Mellékletek.....	295

I. Bevezetés

Jelen dolgozat célja az, hogy minél gazdagabb módszertani repertoárral dolgozva, gyűjtve, minél árnyaltabb képet kapjunk a franciaországi magyarok egy részének, a Párizsban és környékén (az Île-de-France-on) élő magyar–francia kétnyelvűek nyelvi helyzetéről. Továbbá szociolingvisztikai alapról indulva, egyéb tudományterületek módszertanát is felhasználva névtani, szociológiai stb. jellegű vizsgálatokat is elvégezni.

Eddig nem készült olyan kutatás – GERGELY JÁNOS 1960-as években végzett fonetikai vizsgálatain kívül (GERGELY 1968, 1988) – amely a franciaországi magyar kisebbség nyelvi helyzetével foglalkozott volna annak ellenére, hogy a nem szomszédos európai országokat tekintve, Németország után, itt élnek a legnagyobb számban magyarok: a Magyarok Világszövetségének 1999-es adatai szerint körülbelül negyvenezen (KOVÁCS 1999: 49). S Bárczi Géza is már 1938-ban sürgette a Párizsban letelepedett magyarok nyelvhasználatának vizsgálatát: „Az az érdekes tanulmány, melyet Gáldi szentelt e kérdésnek (*Jegyzetek a párizsi magyarság nyelvállapotáról*. Debrecen 1935.) jobbára a Párizst csak átmenetileg meglakó magyar diákok, ösztöndíjasok többé-kevésbé tudatos franciás nyelvével foglalkozik. A Párizsban hosszabb ideig tartózkodó, letelepedett magyar munkásság nyelvének tanulmányozása kétségtelenül még érdekesebb eredményekkel szolgálna” (BÁRCZI 1938 és 1980: 197). Bárczi fenti javaslatát ösztönző útmutatásnak tekintettem ahhoz, hogy ez a dolgozat a Párizsban élő magyarok nyelvhasználatával kapcsolatban végzett vizsgálataim valóban érdekes eredményeinek szintézisét adhassa.

A dolgozat anyagának gyűjtése 2006 és 2010 között zajlott Franciaországban, Párizsban és környékén¹, az Île-de-France régióban élő első és másodgenerációs magyarok körében: közel 130 fő nyelvhasználatáról kaphatunk képet a 32 családdal készült felmérésből. A kiindulóhipotéziseket próbagyűjtések során teszteltem. LABOV (1972) és BELL (1976) szociolingvisztikai kutatásokra kidolgozott alapelvei, valamint GROSJEAN (1995) szituációs kontinuum adatai elméleti keretek köré az adott kutatás szempontjából releváns további alhipotézisek kerültek kidolgozásra.

1 Két interjú (2FM10, 2FM16) kivételével a gyűjtés helyszíne az Île-de-France. Ezt a két interjút viszont a Budapesten tartózkodó adatközlőkkel Magyarországon sikerült elkészíteni. Az utolsó interjú itt készült 2011 decemberében. Éppen ezért az anyaggyűjtés lezárulta óta (tehát 2011. december 31. utáni) a bemutatandó közösségek, egyesületek stb. életében bekövetkezett intézményi vagy személyi változásokat a dolgozatban nem vettem figyelembe.

A gyűjtés egy hetvenöt kérdésből álló nyelvhasználati kérdőív segítségével, irányított beszélgetések (interjúk) formájában zajlott, mely lehetőséget adott az adatközlőkkel való személyes kapcsolatfelvételre, az interjúk során elhangzó kijelentések mögött meghúzódó motivációs rendszer vizsgálatára, visszakérdezésre. Az interjúk feldolgozása tartalomelemzéssel történt. Ezenkívül kérdőíves gyűjtés, szabad és félstrukturált beszélgetések, résztvevő megfigyelés, telefonbeszélgetések, ímélek, sms-ek, közösségi oldalak, honlapok, hírlevelek nyelvi anyagának tanulmányozása teszik teljesebbé a képet. A résztvevő megfigyelés az egyik legidőigényesebb tereptechnika, s a kapott adatok nem is mindig megfelelően kvalifikálhatók (BARTHA 1999a: 113), mégis így tanulmányozható leghitelesebben egy közösség nyelvhasználata, küszöbölhető ki leghatásosabban a labovi megfigyelői paradoxon (KISS 1995: 36).

A gyűjtés, a lejegyzés, majd a feldolgozás során, mivel a gyűjtő és a feldolgozó kutató személye azonos volt, saját szubjektív tapasztalataimon keresztül, a résztvevő megfigyelő státuszából objektív következtetések levonására is közvetlen lehetőségem nyílt a hipotézistesztelés alkalmazásakor.

A vizsgálat főbb kérdéskörei: Milyen nyelvi szocializációs modellek jellemzőek? Hogyan alakul a családon belüli nyelvhasználat? Melyek a kontaktusjelenségek és kódváltások előfordulásának főbb jellemzői? Mely vonások jellemzőek az adatközlők vernakuláris nyelvhasználatára? Milyen nyelvi és kulturális dimenziók mentén manifesztálódhat az identitástudat? Milyen név- és nyelvválasztási tendenciák, motivációk és attitűdök figyelhetők meg? Kérdés továbbá, hogy megőrizhető-e, hogyan őrizhető meg egy viszonylag „kis nyelv” egy olyan „világnyelv” mellett, mint a francia egy olyan országban, ahol a nyelvi kisebbségek beolvadása, frankofónná válása igen gyors ütemben zajlik, mivel a francia nyelv igen jelentős asszimilációs erővel bír.

A kutatás főbb vizsgálati területei a következők:

1. Nyelvhasználati vizsgálatok: nyelvhasználati szinterek
 - A. A nyelvek funkcionális megoszlása: nyelvhasználati szinterek
 - B. Nyelvi szocializációs modellek
2. Közvetlen francia nyelvi hatások, interferenciajelenségek, kódváltás
3. Nyelvvesztés, nyelvcseré
4. Vernakuláris nyelvhasználat és attitűdvizsgálat
5. Identitás, hagyományörzés és -teremtés, névhasználat

Ezúton szeretnék köszönetet mondani az adatközlők felkutatásában nyújtott segítségükért a Paris 3, Sorbonne Nouvelle volt magyartanárnőjének, Mme Christina Jolynak (szül. Hevér Krisztinának); a párizsi Magyar Katolikus Misszió hajdani vezetőinek, Msgr. Molnár Ottó atyának és Msgr. Gáspár István atyának; az Église Protestante Hongroise en France egyik megbízott lelkipásztorának, Pulai Edinának; valamint az INALCO, a Párizsi Magyar Intézet és a Nos Petis Magyars egykori és mai munkatársainak, kiemelten Boda Fanninak, Légrády Orsolyának és Krisztina Lecanuet-nak; továbbá Párizsban élő francia és magyar barátainak. Köszönet illeti az adatközlőket és családjaikat, hogy önzetlenül rendelkezésemre álltak. Idekívánkozik Labovnak az adóság-elvéről szóló intése: ígéretemhez híven, terveim között szerepel a szülők tájékoztatása a kutatás eredményeiről, a kétnyelvűséggel kapcsolatos tudományos kutatásokról, előnyeinek bemutatásáról.

Külön köszönöm témavezetőm, Kiss Jenő professzor úr kiváló szakmai és nagyszerű emberi támogatását. Hálásan köszönöm azoknak a tanárainknak, akik a nyelvhasználati interjúk kérdőívének összeállítását és a dolgozat megírását megjegyzéseikkel, észrevételeikkel, szakmai tapasztalatukkal segítették: Bárdosi Vilmosnak, Bartha Csillának, Bodó Csanádnak, Farkas Tamásnak, Gereben Ferencnek, Juhász Dezsőnek, Korompay Klárának, Szabó Dávidnak, Szili Katalinnak és Zelliger Erzsébetnek. Köszönet valamennyi kollégámnak és hallgatótársamnak – mindenekelőtt Parapatics Andreának és Sz. Tóth Lászlónak – hasznos észrevételeikért. A technikai segítségért köszönet illeti Szabó Istvánt és D. Kis Dánielt. Köszönöm családomnak a türelmet, a biztatást, hogy lehetővé tették a nyugodt alkotómunkát.

1. Kutatói dilemmák és hipotézisek

A terepmunka során az egyik legnagyobb nehézséget és egyben kutatói dilemmát az adatközlők kiválasztása jelentette, melyről a módszertani fejezetben szólok részletesen. Az anyag feldolgozása során a generációs besorolás dilemmája okozott problémát (FISHMAN 1966, KONTRA 1990, BARTHA 1993b, ZELLIGER 1997 és 2012). Az etikai dilemma névtani kérdésekkel kapcsolatban került elő, hiszen az azonosíthatóság elkerülése, az objektív névtelenség, az adatközlők anonimitásának megőrzése ígért és kitűzött célom volt.

A franciaországi vizsgálatot a kutatói kíváncsiság hívta életre. Féléves, ösztöndíjas franciaországi tartózkodásomat követően, a Párizs környéki magyarokkal való első találkozásom után állítottam fel a kutatást megalapozó hipotéziseket, melyek a dolgozat egy-

egy fejezetének kiindulópontjává lettek, az adott problémakör köré felsorakoztatott tények és adatok segítségével. A kutatói hipotézisek felállítása a vonatkozó szakirodalom tanulmányozása, korábbi esettanulmányok, monográfiák tanulságainak levonása és a próbagyűjtések elvégzése után történt meg. A hipotéziseket a családon belüli nyelvhasználatához és nyelvi szocializációhoz kapcsolódva; az interferenciajelenségekkel, kódváltásokkal kapcsolatosan, illetve a nyelvcsere és nyelvvesztés témaköréhez kapcsolódva; a vernakuláris nyelvhasználat és az attitűdök; valamint a nyelvmegtartás, kultúraátadás, identitásalakítás kérdésköréből (illetve ezen belül a névhasználatához is) kapcsolódva állítottam fel.

A családon belüli nyelvhasználatához és nyelvi szocializációhoz kapcsolódó hipotézisek

1. A francia–magyar családok vizsgálatakor fontos kérdés, hogy melyik szülő a magyar anyanyelvű: ha az édesapa a magyar, akkor a gyermekek nagyobb valószínűséggel rosszabbul fognak magyarul tudni, mert az édesanya általában több időt tölt velük, hosszabb ideig otthon is van a gyermekekkel. Tehát csak akkor tanulhatnak meg igazán jól a gyermekek magyarul, ha magyar az édesanyjuk, és következetesen csak magyarul beszél hozzájuk.
2. A Franciaországban élő magyar–magyar párok gyermekei jobban beszélnek magyarul, mint a vegyes házasságból született gyermekek (BARTHA 1999a: 141 alapján).
3. A korai életszakaszban (2–4 éves kor) jobban tudnak a gyermekek magyarul, mint később, amikor többségi közösségbe (francia óvodába, iskolába) kerülnek. A 6–10 éves kor ebből a szempontból a legkritikusabb, mert ekkor még nem tudja a gyermek az erős francia hatást kiszűrni, meg kell felelnie az új, iskolai követelményeknek. Ezért a nyelvváltás szempontjából ez a korosztály a legsérülékenyebb.
4. Ha több gyermek van a családban, akkor az elsőszülött beszél a legjobban magyarul.
5. Óvodába, gyerekközösségbe kerülésük után otthon is franciául kezdenek egymással beszélni a gyermekek.
6. A mai szülők helyzetét a nyelv továbbadásában a technikai eszközök nagyban megkönnyítik.

Interferenciajelenségek, kódváltások, valamint a nyelvcsere és nyelvvesztés témaköréhez kapcsolódó kutatói hipotézisek

A nyelvvesztés, nyelvcsere témakörében előforduló hipotéziseket a Gonzo–Saltarelli, emigráns nyelvi modell alapján (BARTHA 1995: 42–46) állítottam fel. A modell részletes ismertetésére a vonatkozó fejezetben kerül sor.

1. Az interferenciajelenségek, illetve kódváltások előfordulása gyakoribb a másodnemzedék beszédében, interjúiban, mint az első nemzedéknél.
2. Mivel az első nemzedék nem tanulja meg tökéletesen a befogadó ország nyelvét, a második nemzedék gyakran ki is javítja őket, ha franciául beszélnek. Az első nemzedék nyelvhasználatára a lexikai örök megjelenése (és franciával való kitöltése), valamint régiesnek ható szavak, kifejezések használata jellemző.
3. Az első nemzedék tagjai úgy tartják, hogy nincs lényeges különbség az ő beszédjük és a Magyarországon beszélt nyelv között. (Vélekedésük szerint a különbségek legfeljebb az „aktuális” szókincsre korlátozódhatnak.)
4. A második nemzedéknek a legnagyobb nehézséget magyar szókincsük redukáltsága és a helyesírás jelenti. Kommunikációs problémáik (a korlátozott szókincs, és az akcentusuk mellett) pragmatikai jellegűek is: 1. köszönés 2. udvariasság: tegezés vagy magázás 3. direktség.
5. A harmadik nemzedék (a szülők hiányos nyelvelsajátítása és a vegyes házasságok miatt) legtöbb esetben már csak ért, de nem beszél magyarul.

Hipotézisek a vernakuláris nyelvhasználatról és az attitűdökkel kapcsolatban

1. Az első és a második nemzedék vernakuláris nyelvváltozata (KISS 1995: 14) nem azonos. Az első nemzedék esetében a magyart feltételeztem ennek, a második nemzedéknél viszont a hiányos nyelvelsajátítás, és az ezzel párhuzamos nagy mennyiségű francia nyelvi input miatt a francia nyelv elsődlegessége mutatható ki.
2. Az adatközlők nyelvről való vélekedései, attitűdjei nagymértékben befolyásolják a nyelvmegőrzés esélyeit, az identitásalakítás mikéntjét.

Hipotézisek a nyelvmegőrzés, kultúraátadás, identitásalakítás kérdéskörében

3. A magyar identitás legfontosabb eleme a magyar nyelv.

4. A szülői motiváció önmagában nem elég sem a magyar nyelv sikeres elsajátításához, sem a nyelvmegtartáshoz. A nyelvmegtartás és kultúramegőrzés lehetőségei függnék a család magyarországiakkal, magyarokkal kialakított kapcsolati hálójától.
5. A nyelvmegtartás igénye és a műveltségi szint összefügg.
6. Jellegzetes magyar ünnepként a magyar nemzeti ünnepeket tartják számon a vizsgált családok, ezzel is hozzájárulva a magyar identitás erősítéséhez.
7. A névadásban jól tükröződik a szülők identitásalakító szándéka, éppen ezért lehet domináns a semleges vagy a francia nevek választása. Az erősen egynyelvűségre törekvő francia társadalomban a szülők konfliktuskerülés céljából előnyben részesítik a nem tipikus „magyar neveket”, ezzel segítve elő gyermekük könnyebb integrálódását.

A zárófejezet tartalmazza az itt felsorakoztatott hipotézisekre kapott vizsgálati válaszok tételes összefoglalását.

II. Kutatásmódszertan

1. Terepmunka Párizsban és környékén

A dolgozatomban bemutatásra kerülő anyagot 2007–2010 között gyűjtöttem Franciaországban, Párizsban és környékén: az Île-de-France régióban. Alább röviden áttekintem a gyűjtés előkészítését, az adatközlőkkel való kapcsolatfelvételt, a próbagyűjtések tanulságait, az anyaggyűjtést megelőző további tennivalókat, a gyűjtés menetét, a feldolgozás mikéntjét, valamint az ennek során felmerülő nehézségeket, illetve az utógyűjtés tapasztalatait.

1.1. Korábbi kutatások, próbagyűjtések

2008-ban készült szakdolgozatom a magyar–francia kétnyelvűség eddig nem kutatott, feltáratlan kérdéskörének egyik figyelemreméltó részét vizsgálta: a második generációs magyar–francia kétnyelvű beszélők nyelvhasználatát. A kutatás alapelve volt, hogy második generációs magyar–francia kétnyelvűnek azt a beszélőt tekintettem, akinek legalább az egyik szülője magyar anyanyelvű, ő maga viszont már Franciaországban született. (Kutatásomnak tehát nem volt célja a magyarországi magyar–francia kétnyelvű beszélők nyelvi helyzetének vizsgálata.)

Az előzetes terepmunka és az adatközlőkkel történő kapcsolatfelvétel 2006 tavaszán történt meg, amikor négy hónapig Erasmus-ösztöndíjjal a francia fővárosban tartózkodtam. Az interjúk 2007 márciusában készültek, az utolsó kivételével, amelyre csak 2007 júniusában került sor Budapesten, az akkor itt tartózkodó adatközlővel. A többi interjú Franciaországban, Párizsban és környékén (Île-de-France) lett felvéve, mivel itt található a Franciaországban élő magyar származású lakosság legnagyobb része, ez óvatos becslések szerint kb. 18 000 főre tehető.

Az adatközlők felkutatásában nagy segítségemre volt a Párizsi Magyar Katolikus Misszió akkori vezetője, Msgr. Molnár Ottó atya; az Église Protestante Hongroise en France

megbízott lelkipásztor, Pulai Edina; a Paris 3, Sorbonne Nouvelle magyartanárnője, Mme Christina Joly (szül. Hevér Krisztina); a Párizsi Magyar Intézet munkatársai, valamint Párizsban élő francia és magyar barátaim. Ezen kívül igénybe vettem a franciaországi magyar fiatalok akkor aktív elektronikus levelezőlistáját is (magyarfiatalok@laposte.net), ahová egy kétnyelvű levelet küldtem, melyre öten is jelentkeztek. (Az öt jelentkezőből végül csak hárommal sikerült interjút készíteni, a kutatás alapkritériumainak pedig végül csak egy interjú felelt meg.)

Az interjúkat általában az adatközlők otthonában, családi körben készítettem, de akadt, akivel egy kávéházban (2FM2), parkban (2FM7) vagy az egyetemén (2FM4 és 2FM10) beszélgettem. A nyelvhasználati kérdőív segítségével készült irányított beszélgetéseket, nyelvhasználati interjúkat diktafonra vettem, és a beszélgetések alatt jegyzeteket is készítettem. A gyűjtés ideje alatt, esténként munkanaplót vezettem, amibe személyes megjegyzéseimet, véleményemet, megfigyeléseimet is rögzítettem: az interjú körülményeiről, az adatközlők életmódjáról, lakóhelyéről stb.

A kérdőívek feldolgozását, az interjúanyagok begépelését 2007 tavaszán, a gyűjtést követően kezdtem meg. Az anyag kiértékelésére ezután, 2007 őszétől kerülhetett sor.

A tizenhat elkészített interjúból, a különböző technikai nehézségek következtében rosszul rögzítettek, lejegyezhetetlenek is akadnak; vagy olyanok, melyek adatközlői – mint menet közben kiderült – nem feleltek meg az általam előzetesen felállított elméleti követelményeknek (pl: nem Franciaországban született; első- és nem másodgenerációs kétnyelvű az adatközlő stb.). Így végül összesen tizenegy interjú anyagát vizsgáltam. Két interjúnál is (2FM5 és 2FM6, illetve 2FM8 interjújáról van szó) jelen voltak az adatközlők magyar szülei, akik kiegészítették, továbbfűzték a beszélgetést. Így az első generációs kétnyelvűségről és a két nemzedék nyelvhasználatának a különbségéről is képet kaphattam a két édesanyával és az egyik édesapával való beszélgetésen keresztül. A doktori dolgozat kiindulópontját, alapját ezek a beszélgetések adták, hiszen az további gyűjtésekben a családok szociolingvisztikai vizsgálatát helyeztem előtérbe, így Zelliger Erzsébet tanácsára, a második nemzedék mellett az első nemzedék tagjait is bevontam a kutatásba. Ahol lehetőség volt rá, ott egy családon belül mindkét nemzedékkel készült interjú a 2010-es gyűjtés során. Ahol nem, ott is megkérdeztem az adott nemzedéket képviselő adatközlőt a teljes családi kommunikáció mikéntjéről, az előforduló generációs különbségekről. Több családban csoportos interjút készítettem, ezek alapján a szövegfelvételek alapján a nemzedékek közötti interakció is vizsgálható.

1.2. A 2010-es gyűjtés

A 2010-es gyűjtés fő célja tehát a magyar–francia kétnyelvű családokban a nyelvi szocializációs modellek feltérképezése, a családon belüli kommunikáció módjának bemutatása, a nyelvmegtartás lehetőségeinek, a kultúra és identitás továbbadásának vagy feladásának vizsgálata, valamint az első nemzedék nyelvhasználati szokásainak felmérése, s ennek hatása a második, illetve a harmadik nemzedék nyelvhasználatára. A 2010-es gyűjtés tényleges adatközlőinek száma 51, ebből 21 első és 4 második generációs adatközlővel, valamint 14 gyermekkel készítettem interjút, valamint 5 francia anyanyelvű házastárssal is beszélgettem (közülük egy nagyszerűen beszél magyarul), 7 fő időhiány vagy egyéb kényelmi szempontok miatt a nyelvhasználati a kérdőívre írásban válaszolt. Ezenkívül résztvevő megfigyeléssel négy magyar közösség (Párizsi Magyar Intézet, Párizsi Magyar Katolikus Misszió, Mardis Hongrois, Nos Petits Magyars) életébe is bepillantást nyerhettem. A fentiekhez kapcsolódik még egy utógyűjtésből származó interjú, amit 2011 decemberében folytattam egy másodgenerációs adatközlővel (2FM16) Budapesten, aki ekkor hosszabb ideig Magyarországon tartózkodott, így lehetőségem volt nyelvi életrajza alaposabb megismerésére, melyet eme dolgozattól független, külön esettanulmányban is fel szándékozom dolgozni.

1.2.1. Kapcsolatfelvétel, előkészítő munkálatok

A 2010. június 10. és 25. között zajló gyűjtéshez 2010. május elején vettem fel a kapcsolatot azokkal, akik segítettek az adatközlők felkutatásában.

1. Először Msgr. Gáspár István atyát, a párizsi Magyar Katolikus Misszió akkori vezetőjét kerestem meg egy elektronikus levélben. István atya készségesen továbbította levelemet a Misszió levelezőlistáján mindazoknak a családoknak, akikről úgy gondolta, hogy segítségemre lehetnek. Június 13-án, vasárnap, a szentmise utáni heti hirdetések alkalmával is elmondhattam jövelelem okát és célját, és elhelyezhettem az előre fénymásolt és borítékba tett kérdőíveimet a bejáratú ajtó melletti újságos asztalon, ahová két héten belül kellett visszajuttatni azokat. Ez a megoldás azért bizonyult szerencsésnek, mert habár nem mindenkivel volt mód a személyes interjúra, így azonban olyanok is adatközlőim lehettek, akik nem rendelkeznek internettel vagy íméllal, vagy jobban kedvelik a hagyományosan, papíron kitölthető kérdőíveket. Az előkészített, személyes találkozás, illetve a borítékos kérdőívek a hetven év feletti korosztály vizsgálata szempontjából bizonyultak

elengedhetetlenül fontosnak, hiszen közülük csak igen kevesen használják az elektronikus levelezőprogramokat.

2. Ismét megkerestem Hevér Krisztinát, a Paris 3, Sorbonne Nouvelle korábbi magyartanárnőjét, lektorát, aki már korábban több alkalommal segítségemre volt az adatközlők felkutatásában, s ez alkalommal is készségesen segített.

3. Boda Fannival, a Párizsi Magyar Intézet kétnyelvű családok legifjabb tagjainak szóló gyermekfoglalkozások akkori vezetőjével is hosszasan leveleztem. Átala jutottam el a Magyar Intézet gyermekfoglalkozásaira, valamint kaptam felkérést a Párizs melletti Saint-Germain-en-Laye-ben található nemzetközi gimnáziumban (*Lycée International*) egy magyar tagozat létrehozását kezdeményező szervezettől (*Association pour une École Hongroise*) arra, hogy részt vegyek a kétnyelvű gyermekek szüleivel folytatandó eszmecsere, szakmai konzultáción. (Sajnos ez a találkozó anyagi forrás hiányában meghiúsult.)

4. Mivel Franciaországban számos magyar szervezet létezik, melyekről a következő fejezetben is szólok, sajnos nem kereshettem fel mindet. Ezek a legkülönbözőbb okokból és céllal jöttek létre, közös azonban, hogy jórészt magánkezdeményezésre. Franciaországban nagy hagyománya és „divatja” van az egyesületeknek (association), melyeket (a megfelelő feltételek teljesítése mellett) bárki létrehozhat, és ezután különböző támogatásokra pályázhat az egyesület nevében. A családi szocializáció vizsgálata szempontjából a gyermekfoglalkozások, műhelyek felkeresése mutatkozott célravezetőnek. Így Légrády Orsolyával és Krisztina Lecanuet-val, a *Nos Petis Magyars* ('Mi Kis Magyarjaink') egyesület egyik pedagógusával és elnöknőjével való levélváltások eredményeképpen résztvevő megfigyelőként voltam jelen az egyesület évvárópiknikjén, június 23-án, Rueil Malmaison-ban, ahol főként a gyermekek (és szülők) egymás közötti kommunikációs stratégiáit tanulmányozhattam.

2. Az anyaggyűjtés meghatározó tényezői

„Minden empirikus kutatásra érvényes az a megállapítás, hogy fundamentuma a megfelelően összegyűjtött anyag” (BALOGH 2001: 158). Ennek feltétele viszont az anyaggyűjtés körültekintő előkészítése, majd lelkiismeretes lebonyolítása. Az anyaggyűjtés előkészítése az elméleti alapvetéssel kezdődik: a jó gyűjtő előre megfogalmazott irányelvek mentén, de az adott helyzethez alkalmazkodva tud csak eredményes gyűjtést végezni. „A jó gyűjtő tisztában van feladatával, kellőképpen tájékozott azokban a témakörökben, amelyben gyűjt [...] ismeri a gyűjtésre vonatkozó alapvető szakirodalmat, s vannak gyakorlati tapasztalatai a terepmunkában” (BALOGH 2001: 160).

2.1. A gyűjtő

Egyetemi éveim alatt számos nyelvjárásgyűjtésen, terepgyakorlaton volt alkalmam részt venni, ahol felkészült oktatóktól, kiváló szakemberektől sajátítottam el az anyaggyűjtés fortélyait. Az élőnyelvi terepgyakorlatok, dialektológiai gyűjtések a Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék szervezésében folytak. 2003 őszén a Drávaszögben (Horvátország), 2005 tavaszán Muravidéken (Szlovénia), 2007 tavaszán Kárpátalján (Ukrajna) és 2007 őszén pedig Szatmárban (Egriben) gyűjtöttünk. Ez utóbbi gyűjtésen már Az *Új magyar nyelvátlasz (ÚMNYA)* egyes részeinek újragyűjtését előkészítő próbagyűjtések is zajlottak. 2008 tavaszán Dél-Erdélyben, 2009 tavaszán és őszén Vajdaság több településén, 2009 nyarán pedig Nagykörűben gyűjtöttünk anyagot ehhez a hatalmas vállalkozáshoz. Mindeközben 2008 őszén önálló nyelvjárási terepmunkán is voltam: Szilsárkány ÚMNYA-gyűjtését végeztem el. Azóta több további egyéni (pl.: Egyházaskozár) és csoportos gyűjtésen (pl.: Pusztafalu) is részt vettem. A terepmunka módszertanának elméletét, a vonatkozó szakirodalom tanulmányozásán túl, a gyűjtéseket előkészítő munkaértekezletek, szakmai megbeszélések alkalmával sikerült még alaposabban megismernem. Mivel az ÚMNYA két kérdőívéből az első dialektológiai, a második szociolingvisztikai, ez a terepmunka a lehető leghasznosabb felkészülést jelentette az önálló szociolingvisztikai gyűjtéshez. A nyelvjárásgyűjtő utakon szerzett értékes tapasztalatokat jelen dolgozat anyagának gyűjtésekor is, az önálló terepmunkán is jól tudtam kamatoztatni.

Szociolingvisztikai tanulmányaim is hozzásegítettek az elmélyült kutatómunka előkészítéséhez: (1) Hosszú idei foglalkoztam a nyelvi attitűd kérdéskörével is, s az elmúlt tanévekben 100 magyarul tanuló külföldi diákkal készítettem kérdőíves felmérést a magyar nyelvhez való viszonyulásukról. (2) A 2005 /2006-os tanév tavaszi félévben Erasmus-ösztöndíjasként, Párizsban, az Université René Descartes, Sorbonne – Paris 5-en bekapcsolódtam a Laboratoire PAVI (Production argotique et variation interstitielle), nemzetközi szociolingvisztikai kutatócsoport munkájába is. Erre az időszakra tehető adatközlőimmel az első kapcsolatfelvétel, és a próbagyűjtések elvégzése is. (3) A 2005 / 2006-os tanév őszi félévében, a 2006 / 2007-es és a 2007 / 2008-as tanévben is a Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék demonstrátora voltam. Itt rendkívül sokat tanultam, és tanulok ma is, 2008 ősze óta immár doktori iskolás hallgatóként, 2011 óta doktorjelöltként az elkötelezett tudományos, kutató- és oktatómunkáról. A magas szintű elméleti képzés kiváló gyakorlati terepmunka-lehetőségekkel párosul: 2010 tavaszán, két hónappal saját, önálló gyűjtőutam előtt torinói csángó gazdasági emigránsokkal készíthettem szociolingvisztikai interjút Olaszországban.

A jó gyűjtőnek nemcsak szakmailag felkészültnek és tapasztaltnak kell lennie, de fontos az is, hogy kellő empátiával is rendelkezzen, és jól tudjon alkalmazkodni a különböző gyűjtési helyzetekhez, körülményekhez, az adatközlő érzelmi állapotához. A megfelelő hely- és háttérismeret is elengedhetetlen. Előny, ha otthonosan mozog az anyaggyűjtés során előkerülő témákban. A magyar–francia kétnyelvűség vizsgálatához feltétlenül szükséges mind a magyar, mind pedig a francia nyelv magas szintű ismerete. Grosjean szerint a kétnyelvű beszélők mindig egy nyelvi módot előhívó szituációs kontinuum mentén helyezkednek el: ennek két végpontja a teljes egynyelvű és a teljes kétnyelvű mód. „A terepmunkás vagy a kísérletvezető személyét az éppen vizsgálni kívánt nyelvi mód szabja meg” (BARTHA 1999a: 112). Hiszen a kódváltást például kétnyelvű, az interferenciajelenségeket egynyelvű módban lehet jól vizsgálni. Azonban a kétnyelvűségi vizsgálatokkal foglalkozó gyűjtőnek mindkét nyelvben otthonosan kell mozognia, hogy az adatközlő gátlás nélkül válthasson kódot, ott és ahol ezt bárki más kétnyelvűvel tenné.

A gyűjtőnek nemcsak nyelvi, de (szocio)kulturális ismeretekkel is rendelkeznie kell a vizsgált közösségről. (Fontos háttérismeret, nagy segítség volt például számomra, hogy tudtam, a franciáknál szerdán nincs iskola, a családok aznap nagyobb valószínűséggel érnek rá, szívesebben fogadnak az otthonukban.) Lényeges a nyelvi és nyelven kívüli kommunikációs eszközök ismerete, a pragmatikai és udvariassági „szabályokban” való jártasság, az adatközlők felé kifejezett köszönet, tisztelet és a labovi „adósság” törlesztése.

Szociolingvisztikai terepmunka során sok pluszmunkát és fáradságot, de hatalmas előnyt is jelent, ha a gyűjtő és a lejegyző, valamint a feldolgozó kutató személye ugyanaz. Ez a megállapítás franciaországi gyűjtés alatt és a gyűjtött anyag feldolgozásakor is messzemenően igazolódott, akárcsak a következő észrevétel: „Nyilvánvalóan egészen más eredményre juthat az a kutató, aki kívülálló idegenként először fordul meg adatközlői körében, mint az akit ismer és befogad egy kétnyelvű közösség” (BARTHA 1999a: 112).

2.2. Technikai feltételek

A gyűjtés meghatározó tényezője továbbá a megfelelő technikai eszközök használata. Korábban az interjúzás alatt hagyományos, 2010-től digitális diktafonnal készítettem hangfelvételeket, és közben a nyomtatott kérdőívre jegyzeteltem a válaszokat. Ezt igyekeztem úgy végezni, hogy ne zavarjam vele az adatközlőmet és a beszélgetés menetét sem. A technikai eszközök előzetes kipróbálása minden interjú előtt szükséges, hogy utólag nem okozzon fejtörést a kutatónak egy rosszul sikerült felvétel. Az interjúkat egy Philips LFH0662 típusú digitális diktafon segítségével, MP3 vagy WAW formátumban rögzítettem. A felvételeket a magammal vitt számítógépre és pendrájvra is kimentettem minden interjú után. Ha egy nap több interjút is készítettem, akkor este töltöttem le a hanganyagokat, és készítettem el az adatlapokat melléjük. A gyűjtés során igyekeztem lehetőleg minél több kép- és videóanyagot is készíteni.

Az adatközlőkkel való kapcsolatfelvételben, és kapcsolattartásban is nagy segítségemre volt a világháló: számos ímélváltás és Skype-telefonbeszélgetés előzte meg a személyes találkozást, melyek során címet és időpontot egyeztettünk. De volt olyan interjú, amelyet teljes egészében Skype-on keresztül bonyolítottam le, mert az interjúra vállalkozó lelkes adatközlőről időközben kiderült, hogy két órás vonatútra él a francia fővárostól. Számos levelezőlistát (*Magyar Intézet, Párizsi Magyar Katolikus Misszió, Nos Petits Magyars, Mardis Hongrois* stb.) is igénybe vettem az adatközlők felkutatására, és néhány alkalommal a *Facebook* oldal gyorsította meg a kommunikációt. A következő felhívást a fenti levelezőlistákon tettem közzé:

Kedves Szülők!

Szabó T. Anikó, budapesti egyetemista vagyok, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskolájában tanulok.

Franciaországban élő magyar vagy magyar–francia családok kétnyelvű gyermekeinek nyelvi neveléséről, szocializációjáról írom doktori dolgozatomat. (Korábban ösztöndíjasként már többször jártam és kutattam Franciaországban.)

Hamarosan (jún. 10-én) ismét Párizsba utazom, és június 25-ig leszek ott.

Arra szeretném kérni Önöket, hogy (ha idejük engedi) beszélgethessek a gyerekeikkel és Önökkel.

Van egy kérdéssorom, az interjúk kb. 40 percesek, max. 1 órák szoktak lenni (pl. Milyen nyelven beszélnek/beszéltek egymással, milyen meséket olvastak/néztek otthon? stb.)

*Kérem, hogy írja meg, volna-e alkalmas időpont Önöknek **június 10. és 25.** között a találkozásra!*

Ha ismer még más olyan magyar vagy magyar–francia családot, akik úgy gondolja, hogy szívesen vállalnak egy hasonló beszélgetést, kérem, jelezze!

Nagyon nagy segítség volna ez nekem.

Szíves együttműködésüket, segítségüket előre is nagyon köszönöm!

Üdvözléssel:

Szabó T. Anikó

szta83@gmail.com

Skype: szabotaniko

A fent említett levelezőlisták felelőseitől ígéretet kaptam arra is, hogy továbbítják a kérdőívet azoknak, akikkel nem sikerült személyesen találkoznom, interjúznom. A(z internetes) kérdőívekkel azonban mindig szükséges óvatosan bánni. A gyűjtés alatt igyekeztem a lehető legtöbb személyes interjút, hangfelvételt készíteni. Hiszen a személyes találkozás, az adatközlők otthonában tett látogatás sokkal többet mond el a kitöltött és elemzésre váró kérdőívénél. Természetesen időhiány és anyagi okok miatt minden gyűjtő rákényszerül a kérdőíves gyűjtésre is. De az általam gyűjtött anyag nagy része (három adatközlő kivételével) mégis személyes találkozások alkalmával gyűlt össze, hiszen azok közül, akik végül kérdőívet töltöttek ki, hét adatközlőből négygyel személyesen is találkoztam, beszélgettem. Számos alkalommal csak a megfigyelő státuszából, kikapcsolt diktafonnal vettem részt egy-egy eseményen (pl.: a *Nos Petits Magyars* egyesület évzáró piknikjén, a Magyar Intézet műhelyfoglalkozásain, a *Mardis hongrois de Paris* estjein stb.).

„A kutató adott közösségbe való beépülése azért is különösen fontos, mivel ebben a helyzetben csökkenthető a legnagyobb mértékben az a hatás, amelyet a megfigyelő jelenléte

az emberek nyelvi viselkedésére gyakorol, így a kétnyelvű verbális repertoár informális részéről sokkal árnyaltabb képet kapunk” (BARTHA 1999a: 113).

A megfelelő adatközlő kiválasztása is igen nehéz feladat. Így rendkívül hálás vagyok mindazoknak, akik segítségemre voltak az adatközlők kiválasztásában, és a velük való kapcsolatfelvétel során.

2.3. Az adatközlők

„Az adatközlő az a személy, akit a gyűjtő különböző szempontok alapján kiválaszt, s akitől az adatokat kapja. Az adatközlő a vizsgálatra kiszemelt nyelv, nyelvváltozat, közösség nyelvének, nyelvhasználatának reprezentánsa. A jó adatközlő együttműködésre kész, feladatát értő, normális beszédképességű, nyelvi önreflexióra is képes személy” (BALOGH 2001: 160).

A korábbi gyűjtés során az általam kiválasztott adatközlők tizenhatan voltak, de közülük végül csak tizenegy felelt meg a fenti követelményeknek. Továbbá három szülővel sikerült beszélgetni.

A doktori dolgozat anyagának gyűjtéskor, az adatközlők kiválasztásakor kétféle elvet igyekeztem érvényesíteni, s ezzel minél átfogóbb képet nyújtani a Párizs környéki magyarokról:

1. Mint már fentebb bemutatam, magyar vonatkozású szervezeteken, ezek vezetőin, levelezőlistáin keresztül igyekeztem véletlen mintavétellel adatközlőket találni. Az effajta gyűjtésnek megvan az a veszélye, hogy csak azokkal az adatközlőkkel tudunk kapcsolatba lépni, akiknek van magyar kötődésük, fontos számukra a magyar identitás valamely szintű kifejezése stb. Éppen ennek a „veszélynek” az elkerülése végett alkalmaztam a másik elvet.
2. Adatközlők kiválasztása a „barátom barátjának a barátja” módszerrel. Olyan francia barátaim siettek a segítségemre, akik érdeklődtek Magyarország és a magyar nyelv iránt, mert már korábban is ismertek magyar gyökerű családot vagy éppen emiatt keresték az ilyen családokkal, fiatalokkal az ismeretséget. Ez volt tehát a másik szál: magyarul tanuló franciákon keresztül jutottam el néhány olyan magyar–francia vagy magyar–magyar szülőkből álló családhoz, akik (mint ez az interjúk során kiderült) kevésbé vagy egyáltalán nem tartják a kapcsolatot a franciaországi magyar szervezetekkel, nem kötődnek hozzájuk. Francia ismerősök közvetítésével beszélhettem tehát olyan fiatalokkal is, akik nem járnak magyar közösségbe, magyar összejövetelekre.

Az adatközlők bemutatásánál bizonyos szociológiai változók figyelembevétele elengedhetetlenül szükséges. Ilyen az adatközlők neme és életkora, tehát a generációs besorolása; az adatközlők születési, származási helye; a Franciaországban töltött éveinek száma; valamint foglalkozása, iskolázottsága. A felekezeti hovatartozást nem vizsgáltam (mert ennek nincsen olyan jelentősége, közösségmegtartó ereje, mint a Kárpát-medencei vizsgálatokban), csak az imaélet nyelvére kérdeztem rá.

2.3.1. Az adatközlők neme, életkora, generációs besorolása

A 2007-es gyűjtés adatközlői 16 és 30 év közöttiek, tehát fiatalokról, nagyrészt egyetemistákról van szó. Ez nagyban megkönnyítette az interjúhelyzetet, hiszen tulajdonképpen a saját korosztályommal kellett szót értenem, így a labovi követelményt, a fesztelen beszélgetések rögzítését is sikerült megvalósítani. (Az adatközlők között olyanok is akadtak, akikhez baráti viszony fűz, így nem esett nehezünkre elvonatkoztatni az interjúhelyzettől, amibe gyakran csak az előre rögzített kérdések követelte keret zökkentett vissza.) Beszélgetéseinket a kölcsönös alkalmazkodás jellemezte: előfordult, hogy magam is biztattam az adatközlőt, amikor elakadt a beszélgetés, hogy nyugodtan mondja franciául azt, ami nem jut eszébe, a nyelvi korlát nem jelentsen akadályt. Így gyakori kódváltások, lexikai kölcsönzések tarkítják a beszélgetéseket, hiszen az adatközlők tisztában voltak vele, hogy akkor is megértem őket, ha nyelvet váltanak. Ez a tény is segített abban, hogy ne érezzék feszélyezetten magukat.

Azoknál az interjúknál, ahol valamelyik szülők és gyermekek² együtt voltak jelen Grosjean megfigyelései hatványozottan igazak voltak, míg a csak velem zajló beszélgetéseknél kevésbé: „Amikor egy kétnyelvű egy egynyelvűvel beszélget, igyekszik interferenciától mentesen, a retorikai normáknak megfelelően beszélni. Amikor a kétnyelvűek egymással beszélgetnek, más a helyzet: általában van egy szokásos nyelvük, amin társalogni szoktak, de ha szükséges, a másik nyelvet is igénybe veszik, amennyiben a pszichoszociális helyzet ezt megengedi. Két lehetőség áll előttük: vagy átváltanak a másik nyelvre, vagy kölcsönöznek belőle szavakat” (KONTRA 1990: 14). Megfigyelőként jelen voltam, és rögzíteni tudtam ilyen beszélgetéseket is.

A 2010-es gyűjtést életkori sokszínűség jellemezte. Mivel a családok nyelvhasználatára koncentráltam, mind a szülőkkel, mind a gyermekekkel (és fiatal

² A továbbiakban az első generációs kétnyelvű szülőket FM-mel, a második nemzedéket 2FM, a gyermekeket (10 éves korig) 2FMGY-vel fogom jelölni.

felnőttekkel) készítettem nyelvhasználati interjúkat. Az idősebb nemzedéktől mind a saját, mind a gyermekek és unokák nyelvhasználata felől is érdeklődtem. A családon belüli hagyományörzés, kultúraátadás lehetőségeivel is foglalkoztam. Azokkal, akiknek nincsenek gyermekeik (FM23, FM24, FM25, FM28, FM31) olyan beszélgetést folytattam vagy olyan kérdőívet töltöttem ki, melyben csak a saját kommunikációs stratégiáikra kérdeztem rá.

A 2010-es gyűjtés adatközlőinek nagy része nálam idősebb, másik részük nálam fiatalabb (gyermek) volt. Ennek megfelelően igyekeztem alkalmazkodni a különféle interjúhelyzetekhez. Az első nemzedék tagjai közül voltak „öreg emigránsok” (70 éve feletti, idős adatközlők), 40–60 év közöttiek, és számos 30–40 közötti családanya, akik francia férfihöz mentek feleségül. Ez utóbbi korosztályban férfi adatközlő csak elvétve akadt. Ennek oka, hogy a minta így valóban reprezentatív: jóval több a „magyar édesanya, francia édesapa”-típusú vegyes házasság, mint az az eset, hogy francia nő ment volna hozzá magyar férfihöz. (Csak néhány ilyen házaspárról tudok ebből a korosztályból, mert a magyar férfiak az esetek nagy részében magyar nőt vettek feleségül, általában hazalátogatásaik alkalmával Magyarországról házasodtak.)

A generációs besorolás problematikája, főként az első nemzedéken belül, még árnyalando és talán megnyugtatóan megoldhatatlan feladataim közé tartozik, hiszen rendkívül összetett kérdésről van szó: Mióta él Franciaországban az adatközlő? Ugyan nem Franciaországban született (ezért soroltam az első nemzedékbe), de milyen korú volt, amikor kikerült ide? Ha nem ott született, akkor valóban automatikusan az első nemzedékbe kell sorolni, habár iskoláit már Franciaországban végezte? Mennyire tartotta / tartja a kapcsolatot Magyarországgal? Magyarországi vagy határon túli területről vándorolt-e ki Franciaországba? stb. Ezeknek a kérdéseknek a logikus végiggondolásában, a megoldáskeresésben gondolatébresztő volt Zelliger Erzsébet *Generációk az emigrációban* című tanulmánya (ZELLIGER 1997: 94–98, valamint ZELLIGER 2012: 35–37).

Adatközlők generációs besorolása születési hely szerint

Az adatközlők lehetséges (nemzedéki) besorolása, születési hely szerint	Adatközlői létszám
Első nemzedék: magyar nyelvterületen született	31
Második nemzedék: Franciaországban született	30
Franciaországi, francia anyanyelvű házastárs	5
Összesen	66

A nemzedéki besorolás árnyalására a fenti kérdések alapján kialakított szempontrendszeret vettem figyelembe. Lehetséges szempont lehet még az életkor, különösen a kamaszkori identitásalakulás vizsgálata. Ezért a születési hely alapján már első nemzedékbe

besorolt adatközlőket további három életkori csoportra osztottam, a személyiségfejlődés, a (nyelvi, társadalmi stb.) szocializáció érzékenyebb szakaszainak figyelembevétele alapján: (1) 12 éves kora előtt került Franciaországba (2) 12 és 23 éves kora között került Franciaországba (3) 23 éves kora után került Franciaországba.

A 12 év alattiak még gyermekfejjel érkeztek Franciaországba, szinte összes iskolájukat itt végezték, akár írni-olvasni is itt tanultak meg. A 12–23 év közötti korosztály a kamaszok útkeresésének, az identitás keresésének, válságának időszaka. Ebben az életkorban hazát váltani komoly lelki megpróbáltatás, a későbbi önazonosságra is erősen kihat. A nyelvi és társadalmi szocializáció is a közép-, illetve felsőfokú tanulmányok elvégzésével zárul le. Ezért lett a következő korszakhatár 23 év. A tanulmányok eddigre (magyarul) lezárultak, és ezek az adatközlők már egyedül, munka vagy családalapítás miatt érkeznek jobb-rosszabb francia nyelvtudással Franciaországba.

Adatközlők az első nemzedékben

Első nemzedék	Adatközlők száma	Adatközlők kódja
12 éves kora előtt került Franciaországba	3	FM2, FM27 , FM28
12 és 23 éves kora között került Franciaországba	9	FM4, FM7, FM8, FM9, FM19, FM20, FM21, FM23, FM24
23 éves kora után került Franciaországba	19	FM1, FM3, FM5, FM6, FM10, FM11, FM12, FM13, FM14, FM15, FM16, FM17, FM18, FM22, FM25, FM26, FM29, FM30, FM31
Összesen	31	

Ugyanezt az életkori besorolást a második nemzedék adatközlőinél is elvégeztem. A második nemzedékbe sorolás egyetlen kritériuma az volt, hogy az adatközlő születésétől kezdve Franciaországban (illetve francia nyelvterületen) élő olyan másodnemzedékbeli magyar–francia kétnyelvű, akiknek legalább az egyik szülője magyar. A vizsgálatban csak olyan adatközlő családok vettek részt, akik jelenleg az Île-de-France területén élnek. A táblázatban feltüntetett életkor az interjúkészítéskor betöltött életkorra vonatkozik.

Adatközlők a második nemzedékben

Második nemzedék	Adatközlők száma	Adatközlők kódja
12 év alatti gyermekek	14	2FMGY1, 2FMGY2, 2FMGY3, 2FMGY4, 2FMGY5, 2FMGY6, 2FMGY7, 2FMGY8, 2FMGY9, 2FMGY10, 2FMGY11, 2FMGY12, 2FMGY13, 2FMGY14,
12–23 év közötti adatközlők	11	2FM4, 2FM5, 2FM6, 2FM7, 2FM8, 2FM10, 2FM12, 2FM13, 2FM14, 2FM15, 2FM16

23 év feletti adatközlők	5	2FM1, 2FM2, 2FM3, 2FM9, 2FM11
Összesen	30	

2.3.2. Az adatközlők származási helye

Az adatközlők nagyobb része Magyarországról érkezett Franciaországba, de vannak Erdélyből és Vajdaságból kitelepültek is közöttük. A következő fejezetben, a „Magyarok Franciaországban” című részben mutatom be részletesebben a Franciaországba irányuló magyar emigrációs hullámok jellemzőit.

Vajdaságból főként az 1970-es években, Erdélyből inkább az 1980-as évek második felében, illetve az ezredfordulótól folyamatosan érkeznek munkavállalók vagy ösztöndíjas diákok, akik végül Franciaországban telepednek le, alapítanak családot. FM1 és 2FM2 szülei Vajdaságból érkeztek; FM20, FM22, FM29, FM31 Erdélyből jöttek Franciaországba, FM11-nek a felesége erdélyi.

2.3.3. A Franciaországban eltöltött évek száma

Az identitásvizsgálatokról szóló fejezetben külön vizsgálom azt, hogy milyen összefüggés van, lehet a Franciaországban eltöltött évek száma és a magyarság megőrzése, az identitás-összetevők alakulása között. A nyelv és a kultúra, az érzelmi kötődés, a nemzettudat vállalásos komponensei mind-mind jelen vannak egy-egy korosztály, és emigrációs hullám értékrendjében. Nagyjából 5 kategória állítható fel a Franciaországban töltött évek száma szerint, amelyekbe az első generációs adatközlők besorolhatók.

Mióta él Franciaországban?

Az adatközlés idején: Mióta él Franciaországban?	Adatközlők száma	Adatközlők kódja
Kevesebb, mint egy évtizede	5	FM5, FM13, FM17, FM29, FM31
10–20 éve	10	FM4, FM6, FM8, FM12, FM14, FM15, FM16, FM18, FM20, FM30
20–30 éve	4	FM7, FM9, FM10, FM19
30–40 éve	7	FM1, FM3, FM11, FM21, FM22, FM25, FM26
40–50 éve	---	---
Több, mint 50 éve	5	FM2, FM23, FM24, FM27, FM28

Adatközlők életkora és a Franciaországba érkezés ideje

Korosztály (2010-ben)	Adatközlő	Mióta él Franciaországban?
20–40 évesek	FM5	2006-
	FM7	1990-
	FM6	1991-
	FM8	1993-
	FM15	2000-
	FM17	2003-
	FM19	1990-
	FM20	1992-
	FM31	2005-
40–60 évesek	FM1	1970-es évek vége
	FM3	1977-
	FM4	1991-
	FM10	1990-
	FM9	1989-
	FM11	1980-
	FM12	1980-
	FM13	2003-
	FM14	1992-
	FM16	2000-
	FM18	2000-
	FM21	1977-
	FM29	2005-
	FM30	1998-
	FM31	1998-
60 év feletti	FM2	1948-
	FM22	1973-
	FM23	1954-
	FM24	1956-
	FM25	1979-
	FM26	1972-
	FM27	1957-
	FM28	1948-

2.3.4. Az adatközlők foglalkozása, iskolázottsága

Az adatközlő felnőttek háromnegyede felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkezik, két fő kivételével (katona, szerelő) szellemi munkát végez, vannak köztük tudományos kutatók (pl.: vegyész, történész, fizikus), művészek (pl.: zenész, színész), illetve a kétnyelvűségre szakmai szemmel is tekintő pedagógusok, pszichológusok is. Az adatközlők foglalkozását a rólunk szóló összefoglaló táblázatban feltüntettem, de a továbbiakban nem tekintem vizsgálendő változónak ezt az adatot, mivel az anyaggyűjtés során kevés lehetőségem volt nem értelmiségi réteggel találkozni. (A néhány hónapot jelenleg Párizsban töltő, gyermekekre vigyázó, középfokú végzettséggel rendelkező fiatal lányokat két okból hagytam ki a vizsgálatból: egyrészt csak rövidebb időt töltenek az országban, másrészt sokan továbbtanulási szándékkal jönnek ide, így az ő tanulmányaik sem tekinthetők befejezettnek.) Egy közgazdász adatközlő szerint a felsőfokú szakképzettség általában jellemző a Franciaországban, illetve tengerentúlon élő magyarokra, ennek megítélését a szociológusokra bízom, mindenesetre magam is szinte csak ezzel a réteggel találkoztam:

„Magyarországnak a legnagyobb tragikumaként, hogy elment az a nagyon sok tehetség. Az, hogy három emigrációs hullám volt, az utolsót tényleg el lehetett volna kerülni, az első kettő még érthető, ugye a második világháborús meg az ötvenhatos, de ez az utolsó, ez teljesen lényegtelen volt, mért kellett elmenni ennyi embernek, magamat is beleértve, mondjuk az országból. És egész egyszerűen azért, mert nem volt lehetőség. Ugyanakkor amit látunk, és kívülről látnak az emberek Magyarországból, az pontosan ez a fajta mondjuk a szellemi elit, ha lehet egy kis nagyképűséggel mondani. Azt a fajta diaszpórát, tehát azok az emberek, akik igazából tehetségesek, azok Amerikába és máshova mentek dolgozni...” (FM15)

2.3.5. Összefoglaló táblázatok

Az „Adatközlő családok” című, az adatközlő családok adatai feltüntető összefoglaló táblázat a mellékletben található. Ebben jól látható, hogy a két gyűjtés során összesen harminckét család nyelvhasználatáról kaphattam képet: 129 fő a családtagok összlétszáma, melyből a tényleges adatközlők száma 61 fő. Ennek a táblázatnak első oszlopában a család azonosítóját tüntetem fel. A következő oszlopban a családtagok száma, az anya és az apa nemzetisége, a gyermekek neme és a gyűjtés idejére vonatkozó életkora szerepel (zárójelben).

A harmadik oszlopban azoknak a betűkódja szerepel, akik adatközlők voltak a családból. FM jelöli az első nemzedék francia–magyar kétnyelvű adatközlőit, 2FM a második nemzedék adatközlőit. Ez kiegészülhet azzal az információval, hogy 12 év alatti gyermek volt-e az adatközlő: ők a 2FMGY betűjelet kapták. A betűjeleket követi az adatközlő egyéni számkódja, amely alapján az összesített táblázatban adatközlőnként további információkat találunk. Az utolsó oszlopban az interjúkészítés helyét adtam meg: Párizs melyik kerületében vagy az Île-de-France melyik körzetében készült a beszélgetés.

Az egyedülálló, gyermektelen adatközlők (további 5 fő) adatait az említett 61 fő adataival együtt, a 66 adatközlőről készült „Adatközlők összesített táblázata” című összefoglaló táblázat mutatja. Ebben a francia anyanyelvű interjúalanyok (házastársak) magyar nyelvtudásáról is találhatók információk.

2.4. A gyűjtés menete

„Az eredmények megbízhatósága érdekében a leginkább célravezető megoldás voltaképpen az, ha a vizsgálati kérdéseket különböző módszerekkel járjuk körül” (BARTHA 1999a: 113).

A 2006-os próbagyűjtések (ekkor még kérdőív nélkül), majd a 2007-es kérdőíves próbagyűjtések után, 2007 márciusában készítettem el az anyaggyűjtést. Az interjúk feldolgozását, az interjúanyagok begépelését 2007 tavaszán, a gyűjtést követően kezdtem meg. Az anyag kiértékelésére ezután, 2007 őszétől kerülhetett sor, szakdolgozatom 2008 tavaszára készült el. Ez a gyűjtés főként aktív anyaggyűjtésre korlátozódott, de bizonyos esetekben sor kerülhetett a passzív megfigyeléses gyűjtésre is, mert itt több résztvevő volt jelen az adatközlőimmel való beszélgetésnél, akik bele-bele kapcsolódtak ebbe. Ilyenkor gyakran egészen más irányba terelték a beszélgetést, egymás közt vitáztak az adatközlővel stb. Ebben az esetben sem avatkoztam azonban bele a kommunikációs folyamatba, mert így értékes adatokat gyűjthettem Labov „megfigyelői paradoxonjának” ismeretében: „Célunk, hogy megfigyeljük, hogyan beszélnek az emberek akkor, amikor nem figyeljük őket” (idézi KISS 1995: 36).

A fent említett részt vevő megfigyelésre 2010 júniusában sokkal több lehetőségem volt. Mint már írtam, négy magyar közösség (*Párizsi Magyar Intézet, Párizsi Magyar Katolikus Misszió, Mardis hongrois de Paris, Nos Petits Magyars*) nyelvi és kulturális életét is tanulmányozhattam. (Ezekről a magyar vonatkozású közösségekről a következő fejezetben

még szólok.)

1. A *Párizsi Magyar Intézet* gyermekműhelyein és zeneműhelyén is részt vettem, valamint a *Zene Ünnepe* (június 21.) nevű esemény magyar vonatkozású programjára is ellátogattam, fényképeztem, videóztam. Ezt megelőzően, 2006-ban és 2007-ben az Intézet március 15-i ünnepségén vettem részt.
2. A *Párizsi Magyar Katolikus Misszió* életébe 2006-ban kapcsolódtam be először: ekkor együtt farsangoltam a közösséggel és a magyar gyermekekkel, rendszeres látogatója voltam a magyar fiatalok által szervezett, havonta egyszer megrendezésre kerülő szombat esti összejöveteleknek. 2007-ben a március 15-én tartott műsorban szavaltam, 2010 júniusában pedig három vasárnapi szentmisén és a misét követő ebédeken is jelen voltam, elbeszélgettem a Misszió régi és új tagjaival. A szentmisén szép számmal vesznek részt protestánsok is, mert – mint mondták – a reformátusoknak csak havonta egyszer vagy még ritkábban van lehetőségük Párizsban magyar istentiszteletre menni. A vasárnapi 11 órás szentmisét követő „magyar ebédekre” nemcsak a vallásukat gyakorló magyarok látogatnak el. Olyanokkal is beszélgettem, akik rögtön azzal kezdték, hogy ők a magyar közösség miatt járnak ide, de nem vallásosak.
3. A *Mardis hongrois de Paris* szervezet több kulturális találkozására is ellátogattam az évek során: író-olvasó találkozókat, beszélgetéseket, könyvbemutatókat szerveznek. 2006-ban és 2007-ben is részt vettem egy-egy összejövetelükön, 2010-ben a június 22-én tartott találkozóra látogattam el.
4. A *Nos Petis Magyars* egyesület évváró piknikjén és rendhagyó magyaróráján vehettem részt 2010. június 23-án Rueil Malmaisonban, ahol a gyermekekkel, szülőkkel, tanárokkal és az egyesület elnöknőjével is beszélgethettem.

A nyelvhasználati kérdőív segítségével készült irányított beszélgetések, nyelvhasználati interjúk nagy részét a családok otthonában vettem diktafonra, ami hosszú utazásokat (metró, gyorsvasút stb.) jelentett az Île-de-France régió egész területén. A beszélgetések alatt jegyzeteket készítettem. A gyűjtés teljes időtartama alatt munkanaplót is vezettem, amelybe személyes megjegyzéseimet, véleményemet, megfigyeléseimet is rögzítettem: az interjú körülményeiről, az adatközlők életmódjáról, lakóhelyéről stb.

A felnőttekkel való beszélgetés után a gyermekek feladata kétnyelvű képleírás volt: egy mesekönyvből kellett kiválasztaniuk egy-egy képet, és elmondani magyarul, majd franciául is, hogy mit látnak rajta. Mivel ennek a dolgozatnak nem célja sem pszicholingvisztikai, sem gyermeknyelvi kétnyelvűségi vizsgálatok elvégzése, a diktafonra

vett anyagot a későbbiekben szándékozom felhasználni, feldolgozni. A gyermekekkel való beszélgetés, mese, képleírás azonban kiválóan alkalmasak voltak az oldott, kötetlen hangulat megteremtésére, passzív megfigyelés végzésére, a családon belüli nyelvi szocializáció mikéntjének feltérképezésére.

A második nemzedék már nem gyermek (12 évesnél idősebb) adatközlőitől a külön nekik összeállított kérdőívet kérdeztem ki, általában a szülőkkel történt beszélgetés után. Ritkán előfordult, hogy elő kellett vennem a kérdőív francia változatát egy-egy kérdés részletesebb magyarázatához. Kétnyelvű képleírásra őket is megkértem. Ezzel a módszerrel jól mérhető a nyelvi kompetenciaszint, összehasonlító elemzések is elvégezhetők. Az így kapott anyagot a lexikai és kódváltáskérdések vizsgálatakor használtam fel, az ennél részletesebb kontrasztív elemzés, a mentális lexikon vagy a kognitív folyamatok vizsgálata szétfeszítené ennek a dolgozatnak a kereteit, meghaladná célkitűzéseit.

Mindenütt kedvesen, barátsággal fogadtak, megvendégeltek, marasztaltak. Nagy öröm volt találkozni ilyen nyitott, segítőkész emberekkel.

2.5. Az adatgyűjtés módja

Mint már fentebb említettem, a 2007-es gyűjtés nyelvhasználati kérdőív segítségével, irányított beszélgetés (interjú) formájában zajlott. A második nemzedéknek szánt nyelvhasználati kérdőívet Bartha Csilla, Kiss Jenő és Kontra Miklós munkáinak, valamint a kárpát-medencei magyar kétnyelvűséget vizsgáló tanulmánykötetek nyelvhasználati kérdőív-mutatványainak segítségével állítottam össze (CSERNICKÓ 1998, GÖNCZ 1999, LANSTYÁK 2000). A második nemzedékkel való beszélgetés egy kétnyelvű képleírással zárul. A kétnyelvű képleírás ötlete Bartha Csillától származik. Ennek segítségével jól mérhető, hogy ugyanarról a témáról milyen fogalmi rendszerrel rendelkezik a beszélő, mennyire képes absztrakt fogalmak megalkotására, asszociációs hálók kialakítására. A rendelkezésemre álló írásos anyag jóval kevesebb, – mivel céloom nem az adatközlők íráskészség-vizsgálata volt – főként az adatközlőimmel váltott ímélekből és sms-ekből tevődik össze.

2010-ben a második nemzedék vizsgálatához szinte az eredeti (mindössze két névtani kérdéssel bővített) kérdőívem használtam, a kisgyermekes családok nyelvi szocializációs modelljének, valamint az első nemzedék nyelvhasználatának vizsgálatához azonban kiegészített és bővített szociolingvisztikai kérdőívet állítottam össze 2010 tavaszán Kiss Jenő és Zelliger Erzsébet segítségével. A névtani kérdésekben Farkas Tamás volt segítségemre, az

identitásvizsgálattal kapcsolatos kérdések összeállításához Gereben Ferenc olvasásszociológiai kérdőíveit használtam fel. A kérdőíveket még Magyarországon kinyomtattam, sokszorosítottam és borítékba tettem, hogy szükség esetén csak át kelljen adni kitöltésre az adatközlőknek. A terepen derült csak ki azonban, az irányított beszélgetések során, hogy a családon belüli kommunikáció árnyalt vizsgálatához néhány további kérdés betoldása, egy újabb kérdőív kidolgozása válik szükségessé. Így végül három különböző nyelvhasználati kérdőívvel dolgoztam az interjúk során: 1. Nyelvhasználati kérdőív az első nemzedék számára (egyedülálló vagy idős, gyermektelen adatközlőknek) 2. Nyelvhasználati kérdőív az első nemzedékbeli szülők számára a gyermekekkel való családon belüli kommunikációról, valamint a gyermekek nyelvi szocializációjáról 3. Nyelvhasználati kérdőív a második nemzedék számára és képleírás +1. Képleírás gyermekeknek

2.5.1. A nyelvhasználati kérdőívek felépítése³

Mindhárom kérdőív négy nagy tematikus csoportra osztható kérdésekből áll:

1. Személyi adatok

Az adatközlő és szüleinek, testvéreinek, családtagjainak rövid nyelvi életrajza. Az adatközlő nyelvi szocializációja. Nyelvhasználati színterek, nyelvválasztás, névválasztás a családban.

2. A magyar nyelv használata

Önreflexió, a nyelvi szint meghatározása: passzív és aktív nyelvtudás. Magyar rokonság, barátok, kortárscsoport. Motivációk, attitűdök. Mennyire van jelen a magyar nyelv a szabadidős tevékenységi körök, kulturális dimenziók mentén? Nyelvi automatizmusok vizsgálata: álom, számolás, ima.

3. A francia nyelv használata

Önreflexió, a nyelvi szint meghatározása: passzív és aktív nyelvtudás. Motivációk, attitűdök.

4. Hagyományőrzés, ünnepek, identitás

³ A nyelvhasználati kérdőívek, valamint a képleíráshoz használt képanyag, a nyelvhasználati kérdőívek felépítése a mellékletben megtalálhatók.

Karácsonyi, a húsvéti (locsolás) szokások, magyar ünnepek. Identitáskérdések.

Képleírás két nyelven a második nemzedék számára: magyarul, majd franciául.

A kérdőívben szereplő kérdésekre adott interjúválaszokat tartalomelemzéssel dolgoztam fel, azonban nem tárgyalom az összes kérdést, illetve nem minden választ elemzek azonos részletességgel. Tematikusan rendezve azonban azokat a háttér-információkat is igyekeztem belevenni a dolgozatba, amelyek részletes bemutatására terjedelmi és módszertani okokból nincsen mód, ugyanakkor fontos kiegészítő információval szolgálnak egy-egy jelenség megértéséhez. (Például a magyar nyelvhez való viszonyulásra vonatkozó kérdésekre kapott válaszokat a családon belüli nyelvhasználat, az identitás, a nyelvválasztás és a kódváltás témakörénél is okadó magyarázatként használtam fel.)

3. A gyűjtött anyag feldolgozása

A rendelkezésre álló interjúk, interjúrészletek lejegyzését tartalomelemzés követte. Mindez a kérdőívek kiegészítendő kérdéseire adott válaszokra is jellemző. Mivel az interjúk elkészítésekor, lejegyzésekor, elemzésekor nem volt célom alapos fonetika, fonológiai vizsgálatok elvégzése, ezért az idézett interjúrészletek lejegyzett változatában sem tartottam szükségesnek a hangtani sajátosságok, prozódiai jellemzők, szupraszegmentális jegyek stb. jelölését; így a szöveglejegyzés a magyar (illetve a franciák a francia) helyesírás szabályait követi a világos, alapos tartalomelemzés érdekében. A hangfelvételek minősége azonban lehetővé teszi a későbbiekben fonetikus átírással vagy a Magyar spontánbeszéd-adatbázis (BEA) módszertanával (Gósy 2008: 194–207) elkészített lejegyzés elkészítését is.

*szóródik folyton porlódik
él pedig folyton porlódik
szabófalvától san franciscóig
szabófalvától san franciscóig
(Kányádi Sándor)*

III. Két- és többnyelvűség

1. A kétnyelvűség fogalma

Annak meghatározása, hogy pontosan mit értünk ma a két- és többnyelvűség fogalmán, nem könnyű feladat. Számos elmélet látott napvilágot az évtizedek során. Az idevonatkozó szakirodalomban egymásnak teljesen ellentmondó elképzelések vitája bontakozik ki. Mivel a jelenségnek számos megközelítési módja ismeretes, „az egyes tudományterületek és kutatók különböző szempontokat érvényesítenek a bilingvizmus meghatározásában. A meghatározások a két nyelv megközelítőleg azonos fokú, az egynyelvűekét megközelítő ismeretét megkövetelő meghatározásoktól, a nyelvek passzív értésének meglehetősen tág kritériumáig terjednek, s nincs konszenzus abban a tekintetben sem, hogy kit tekintünk kétnyelvűnek. (vö. pl. HOFFMANN 1991: 16–18; GÖNCZ 1985: 13; BARTHA 1996: 266)” – írja Csernicskó István 1998-ban (CSERNICKÓ 1998: 195).

A kétnyelvűség számos dimenzió mentén vizsgálható (az elsajátítás, ideje, helyzetei, mentális reprezentáció stb.), ebből adódnak a hihetetlenül széles skálát felölelő meghatározások: egészen a tág, minimalistától (Macnamara), a többé-kevésbé módosított meghatározásokon át, a szűk, maximalistáig (Bloomfield).

Bartha Csilla, a kétnyelvűségről szóló alapművében veszi számba a XX. század során kialakult legmeghatározóbb nézeteket, és az ebből létrejött kétnyelvűség definíciókat. „Szinte lehetetlen a bilingvizmust úgy meghatározni, hogy az minden típusra ugyanolyan mértékben érvényes legyen” – írja Bartha Csilla (BARTHA 1999a).

Bloomfield „két nyelv anyanyelvi kontroll”-járól beszél 1933-as, *Language* című munkájában: „Ha a tökéletes idegennyelv-tanulás nem jár együtt az anyanyelv elvesztésével, mindez a kétnyelvűséget, két nyelv anyanyelvi kontrollját eredményezi” (Bartha 1999a: 34).

Három évtizeddel később Diebold, illetve Macnamara adja meg a kétnyelvűség mai

napig legmegengedőbb, minimalista definícióját: „Kétnyelvű az a személy, aki egy második nyelven legalább egy nyelvi készséget illetően akárcsak minimális tudással is rendelkezik” (BARTHA 1999a: 37).

Haugen volt az, aki elsőként próbálta a kétnyelvűséget folyamatában szemlélni, ezért ő képviseli a két szélsőség közti középutat: „A kétnyelvűség a nyelvtudás minden fokát jelentheti – írja – itt azonban abban az értelmezésben használatos, mint amely azon a ponton kezdődik, amikor is egy nyelv beszélője teljes, jelentéssel bíró megnyilatkozásokat képes létrehozni egy másik nyelven” (BARTHA 1999a: 37).

Weinreich funkcionális megközelítésében a használat kerül előtérbe: „Két nyelv váltakozó használatának gyakorlatát kétnyelvűségnek, az ebben résztvevő egyént kétnyelvűnek nevezzük” (BARTHA 1999a: 38).

A használat rendszeressége mellett a funkció (szükségszerűség) is fontos szerephez jut Grosjean 1992-es kétnyelvűség-meghatározásában, melyet Bartha Csilla a legelfogadhatóbb definícióként említ: „A kétnyelvűség két (vagy több) nyelv rendszeres használata, kétnyelvűek pedig azok az emberek, akiknek mindennapi életük során szükségük van két vagy több nyelvre, és ezeket használják is” (BARTHA 1999a: 38).

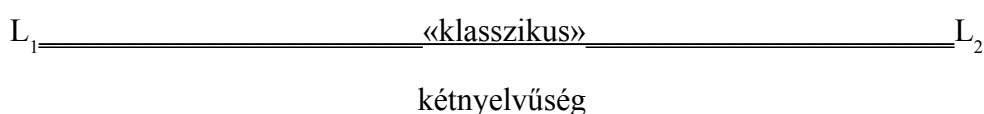
Akárcsak Grosjean, T. Skutnabb-Kangas is a funkcionalitás mellett érvel. Az ő definícióját emeli ki Hagège is az *Enfant bilingue* (‘Kétnyelvű gyermek’) című alpművében: „Bilingue est celui qui a la possibilité de fonctionner dans deux (ou plusieurs) langues, au sein de communautés soit unilingues soit bilingues, conformément aux exigences socioculturelles de compétence communicative et cognitive individuelles requises par ces sociétés et par l'individu lui-même, au même niveau que les locuteurs natifs, ainsi que la possibilité de s'identifier positivement aux deux communautés ou à tout ou partie de ces groupes linguistiques et de leurs cultures” (HAGÈGE 1996 : 217).

1.1. A kutatás szempontjából releváns kétnyelvűség-fogalom

Ennek a dolgozatnak a szempontjából sokkal kézenfekvőbb és logikusabb mégis egy olyan meghatározás, amely nem a használat gyakoriságát, hanem a kétnyelvűség kontinuumjellegét emeli ki. Tehát egy, a Macnamara-féle definíció felől kiindulva, Haugen-féle kontinuum-definíciót kell elfogadnunk, hiszen az általam vizsgált kétnyelvű beszélők kétnyelvűségének nem a napi rendszeres használat a legfontosabb ismérve, ahogy a magyar nyelvtudás magas szintjének elengedhetetlen szükségszerűsége sem áll fenn egy

Franciaországban élő kétnyelvű beszélőnél. Esetükben inkább egyéni (saját vagy szülői) döntések soráról és erős érzelmi motivációról beszélhetünk. Nyelvtudásuk szintje pedig sokkal inkább a szülők nyelvelsajátítási stratégiáitól, a környezet támogató nyelvi közegének meglététől vagy hiányától, a család hozzáállásától és kulturális identitásválasztásától függő tényező, amely igen széles skálán mozog.

„A kétnyelvűséget ebből adódóan olyan kontinuumként értelmezem, amelynek két végpontja egynyelvűség az egyik nyelven (L_1 -en), illetve a másikon (L_2 -n), a középpontban pedig a «klasszikus» kétnyelvűség áll” (CSERNICSKÓ 1998: 195), a két végpont pedig nem része a kontinuumnak.

1.2. A kétnyelvűség típusai

A kétnyelvűség-vizsgálatokkor beszélhetünk közösségi és egyéni kétnyelvűségről. A közösségi kétnyelvűség definíciója szerint „egy közösséget akkor tekintünk kétnyelvűnek, ha a közösséget alkotó beszélők túlnyomó többsége két vagy több nyelvet használ” (CSERNICSKÓ 1998: 195).

Mivel a magyar nyelv használatának szinterei (mint az a dolgozat során részletesebben be fogom mutatni), a francia-magyar kétnyelvű beszélők (a továbbiakban: FM) számára erősen korlátozottak, általában csak kisközösségekhez köthetők (család, Párizsi Magyar Katolikus Misszió), ezért dolgozatom az egyéni kétnyelvűség típusaival foglalkozik; rövid kitekintést adva a lehetséges közösségi nyelvhasználati szinterekről, és részletesebben bemutatva a családon belüli nyelvhasználatot.

A kétnyelvűség típusait tehát különböző dimenziók mentén vizsgálhatjuk (KISS 1995: 212 – 216 alapján):

5. Aszerint, hogy egyes személyek vagy meghatározott csoportok kétnyelvűségét vizsgáljuk-e beszélhetünk a., *egyéni* vagy b., *közösségi kétnyelvűségről*.
6. A nyelvelsajátítás ideje szerint van a., *gyermekkori vagy korai kétnyelvűség*, ezen belül pedig a/1. *szimultán* (vagy kettős első nyelvi) és a/2. *egymás utáni* (második

nyelvi); b., *serdülőkori* és c., *felőttkori* vagy *kései kétnyelvűség*.

Korai kétnyelvűség esetén a nyelvelsajátítás a 10–11. életév körül fejeződik be, a serdülőkori kétnyelvűségre pedig az jellemző, hogy a második nyelv elsajátítása a 11. és 17. életév között zajlik, míg felőttkori kétnyelvűségről akkor beszélhetünk, ha a második nyelv elsajátítása ezután történik. Annick de Houwer számos tanulmányt és egy teljes monográfiát szentel a korai kétnyelvűség kérdésének pszicholingvisztikai tanulmányozására (DE HOUWER 2009). A nyelvelsajátítás ideje szerinti kétnyelvűségi kérdésekkel foglalkozó munkák közül ez egyik legrészletesebb, legalaposabb. Magyarul nyelvű monográfia és számos tanulmány Navracsics Judittól (NAVRACSICS 1999) és Pléh Csabától (PLÉH 2010) jelent meg a témában.

7. A két nyelv kompetenciaszintje szerint megkülönböztetünk a., *kiegyenlített (balansz)* és b., *egyenlőtlen (domináns) kétnyelvűséget*.
8. A nyelvtudás szintje szerint van a., *teljes vagy perfekt* és b., *nem teljes vagy részleges kétnyelvűség*.
9. Eredete szerint a kétnyelvűség lehet a., *természetes vagy spontán* (külön nyelvtanulás nélkül válik kétnyelvűvé a beszélő) b., *mesterséges vagy kulturális kétnyelvűség* (intézményesített keretek között zajló nyelvtanulás esetén)
10. Hatékonyság szerint megkülönböztethetünk a., *cselekvő, aktív vagy produktív kétnyelvűséget*, illetve b., *befogadó, passzív vagy receptív kétnyelvűséget*. „Az aktív kétnyelvű zökkenőmentesen beszél és ír második nyelvén is, illetőleg mindkét nyelvén, a passzív kétnyelvűnek megértési gondjai nincsenek, közlési, kifejezési problémái azonban vannak” (Kiss 1995: 215).
11. A nyelvelsajátítás kényszerű vagy nem kényszerű volta szerint a., *népi* és b., *elit kétnyelvűség* létezik.
12. A kétnyelvűség kognitív szerveződése alapján a., *összetett és b., mellérendelt (koordinált) kétnyelvűséget* különböztethetünk meg. Az a., esetben a két nyelvhez közös fogalmi rendszer tartozik, míg a b., esetben nyelvenként elkülönült, két fogalmi rendszerről beszélhetünk.
13. A csoporthoz tartozás tudata és kulturális identitás szerint van a., *egykultúrájú vagy monokulturális b., kettős kultúrájú vagy bikulturális c., dekulturális* (amikor a beszélő nem azonosul egyik csoporttal sem); illetve d., *akkulturális kétnyelvűség* (a beszélő egy harmadik csoporttal azonosul).
14. A két nyelv egymáshoz viszonyított státusza, illetve a kognitív fejlődés és a

szociokulturális környezet összefüggése alapján létezik a., *hozzáadó (additív)* és b., *felcserélő (szubtraktív) kétnyelvűség*. Hozzáadó kétnyelvűség esetén mindkét nyelv magas társadalmi elfogadottságú, míg ha felcserélő kétnyelvűségről beszélünk, akkor az egyik nyelv társadalmi elfogadottsága sokkal alacsonyabb a másikéhoz képest, amely kognitív hiányhoz vezet.

15. A saját nyelvi közösségi támogatottság megléte a., *endogén*, illetve *hiánya* b., *exogén kétnyelvűséget* eredményezhet (KISS 1995: 212–216).

2. Kétnyelvű magyarok

„A kétnyelvűség szerte a világon egyre jobban terjed, s ugyanez a tendencia érvényes Magyarországra és a magyarul beszélőkre is (...) Magyarországon kétnyelvűek azok, akik magyar anyanyelvükön kívül legalább egy másik nyelvet tudnak és használnak” (BORBÉLY 2006: 613). Ez a fajta mesterséges vagy kulturális két- vagy többnyelvűség, az intézményes keretek között zajló nyelvtanítás, nyelvtanulás eredménye. Vannak olyan magyar kétnyelvűek is, akik a történelmi Magyarország elcsatolt területeiről érkezve magukkal hozták azt a nyelvet, amelyet korábbi lakóhelyükön anyanyelvük mellett második nyelvként megtanultak. Magyarországon élnek olyan kétnyelvű őshonos és migráns kisebbségi közösségek is, akiknek nem magyar az anyanyelvük, de saját nyelvükön kívül ismerik és beszélik a magyart is.

Magyarország határain kívül élő magyar kétnyelvűek őshonos és kivándorló kisebbségekre oszthatók: a Kárpát-medencében élő magyarok, az 1920-as trianoni döntés következtében, lakóhelyük elhagyása nélkül kerültek kényszerű nyelvi kisebbségbe, és egységes etnikai tömböt alkotnak. A kivándorlók ezzel szemben több hullámban hagyták el az országot és szóródtak szét a világban. Lélekszámukról megbízható, pontos adatok a mai napig nem állnak rendelkezésünkre. A Magyarok Világszövetségének az ezredfordulón készült kiadványában a Nyugat-Európában tartósan letelepült magyarok számát 339–366 60 000 közé teszik. „Becslések szerint a nyugati világ országaiban, szétszórtságban körülbelül 2,5–2,7 millió magyar él. Őket – az Ausztriához csatolt Burgenland magyarjai kivételével – nem a trianoni békediktátum szakította el a hazától, hanem más politikai viharok vagy egyéni vágyak kényszerítették az ország területének és társadalmának elhagyására – három egymástól teljesen eltérő időpontban, politikai és gazdasági helyzetben” (KOVÁCS A. 1999: 36). Az első kivándorlási hullám a századforduló időszaka, az 1890–1910 évtizedekre tehető, a második nagy hullám a második világháborút követő évekre, a harmadik 1956-ra. Tömeges kivándorlás ezután már nem következik. Napjainkban az „európai mobilitás” jelenségének lehetünk szemtanúi: 1990, de főként 2004 után jelentősen megnőtt a magyar munkavállalók, gazdasági migránsok száma Nyugat-Európa különböző országaiban. A kérdés persze az, hogy ez a kivándorlás mennyire válik tartóssá, és hogy mekkora tömegeket fog megmozgatni.

3. A magyar nyelv kontaktusainak vizsgálata, kétnyelvűség-kutatás

Míg a nemzetközi kétnyelvűség-kutatás Haugen és Weinreich munkásságával már az ötvenes években megkezdődött, a magyar nyelv kontaktusainak átfogó vizsgálata – főként politikai okok miatt – a kilencvenes évekig váratott magára. Ugyan Susan Gal *Language Shift* című könyve a felsőőri magyarok nyelvcserejéről már 1979-ben megjelent, illetve az ausztriai magyar bevándorlókról szintén az 1970-es években elkészült Szépfalusi István helyzetképe (Szépfalusi 1980), Magyarországon ezeket a munkákat hosszú ideig nem jelentették meg, nem vették figyelembe, mint ahogyan a „határainkon túli magyar nyelvhasználat vizsgálata a legutóbbi időkig tabu volt” (BARTHA 1999a: 28).

Az első olyan magyar nyelvű szociolingvisztikai monográfia, amely egy emigráns magyar közösség kétnyelvűségéről készült, saját dolgozatom számára is fontos módszertani tanulságokkal szolgált a terepmunka során: Kontra Miklós *Fejezetek a South Bend-i magyar nyelvhasználatból* című, 1990-ben megjelent könyve. Ezt követte a kilencvenes években a Kárpát-medencében élő, határon túli magyarság kétnyelvűségének, illetve a Magyarországon élő nyelvi kisebbségek nyelvi helyzetének vizsgálata (pl: Borbély Anna, Erb Mária vagy Hattyár Helga kutatásai, bővebben: BORBÉLY ANNA, VANČONÉ KREMMER ILDIKÓ, HATTYÁR HELGA 2009), valamint a világban szétszóródott magyarok egy-egy csoportjáról is készültek tanulmányok. Az amerikai magyarság körében Kontra Miklós mellett Fenyvesi Anna a toledói (FENYVESI 2005: 58–73, 2006: 157–177), Bartha Csilla a detroiti (BARTHA 1991, 1993a, 1993b) és a new brunswick-i (BARTHA 1999b) magyarok körében végzett kutatásokat, Zelliger Erzsébet a felső-ausztriai magyar bevándorlókról készített alapos szociolingvisztikai monográfiát (ZELLIGER 2012). Illés-Molnár Márta a németországi magyarok gyermekeinek magyar nyelvű oktatását lehetővé tévő törvény kapcsán a magyarral mint származásnyelvvel kapcsolatban végez kutatásokat (ILLÉS-MOLNÁR 2010a), Kovács Magdolna (KOVÁCS M. 2009: 359–366) a finnországi magyarok nyelv helyzetével foglalkozik. Tudomásom szerint azonban eddig nem készült olyan szociolingvisztikai kutatás, ami a franciaországi magyarok nyelvi helyzetével foglalkozott volna.

A határon túli magyar nyelvváltozatokról a legátfogóbb szociolingvisztikai kutatás 1995–1997 között Kontra Miklós irányításával zajlott. „A Kárpát-medencében élő magyar kisebbségek nyelvkörnyezeti, nyelvi helyzetét és nyelvhasználati sajátosságait (...) egységes elméleti meggondolások, mintavételi és elemzési módszerek alapján egy

kutatócsoport mérte fel: a szlovákiai munkálatokat Lanstyák István, a romániai Péntek János és Szilágyi N. Sándor, az ukrainait Csernicskó István, a vajdaságit Göncz Lajos, a szlovéniai Vörös Ottó, az ausztriai pedig Szépfalusi István vezette” (BARTHA 1999a: 29). A moldvai magyar-román kétnyelvűség ugyan nem tartozott ennek a vizsgálatnak a tárgykörébe, de kutatások itt is folytak: az 1990-es évek elején Szabó T. Ádám készített szociolingvisztikai interjúkat, ma Fodor Katalin, Bodó Csanád és Heltai János kutatja a moldvai csángók sajátos nyelvi helyzetét. Susan Gal fent említett úttörő munkájának, felsőőri kutatásainak eredményeit felhasználva nemrégiben szintén Bodó Csanád készített egy látszólagos idő vizsgálatot a felsőőri magyar közösségben (BODÓ 2012).

A Kontra Miklós irányította fent bemutatott vizsgálat eredményeként elkészült monográfiák, melyek *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén* című könyvsorozatban jelentek meg, példaértékűek: Csernicskó István könyve *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)* 1998-ban, Göncz Lajos *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)* című munkája 1999-ben, Lanstyák István *A magyar nyelv Szlovákiában* című monográfiája 2000-ben látott napvilágot. A sorozat legutóbb megjelent kötete *A magyar nyelv Ausztriában és Szlovéniában* címet viseli. Társszerzői: Szépfalusi István–Vörös Ottó – Beregszászi Anikó–Kontra Miklós.

A magyar nyelv mai erdélyi helyzetéről Péntek János és Benő Attila írásaiból, tanulmányaiból, köteteiből kaphatunk hiteles képet, így például a *Nyelvi kapcsolatok, nyelvi dominanciák az erdélyi régióban* című kötetből (PÉNTEK–BENŐ 2003).

Jelenleg számos folyamatban lévő kutatás, készülő vagy már elkészült doktori disszertáció témája a Kárpát-medencében élő magyarság nyelvi helyzete. Ezenkívül szociológiai, magyarságtudományi, névtani, néprajzi stb. egyéni kutatások és egyetemközi projektek, kutatóintézetek, kutatócsoportok közti megállapodások születnek a témában.

4. Magyar–francia kétnyelvűség

4.1. Magyarok Franciaországban

„A magyarság nyugati kirajzásának a honalapítás óta vannak nyomai. Különösen a nagy történelmi megpróbáltatások, a tatár és török pusztítás, az idegen elnyomás és a nemzeti szabadságküzdelmek leverése idején, a pusztítások, a megtorlások elől menekült vagy száműzött csoportok és egyének találtak átmeneti menedéket vagy új hazát Nyugat-Európa különböző országaiban” (KOVÁCS A. 1999: 36-37). Gondoljunk például a Franciaország felé irányuló Rákóczi-emigrációra vagy az 1846 óta működő Párisi Magyar Önszegélyező Egyletre! De „a magyar–francia kapcsolatok visszanyúlnak a francia II. Szilveszter pápáig, aki a koronát küldte Szent Istvánnak. A századok során utazók és bujdosók, egyetemisták és kalandorok keresték fel a Fény Városát” (SZABÓ 2006: 126). A XIX. század második felétől ugrásszerűen megnő a Franciaországba (főként Párizsba) áramló magyar diákok, művészek száma. Munkácsytól Adyig sorolhatnánk a századelő és -forduló kiváló magyar művészeit, akik hosszabb-rövidebb ideig a francia főváros lakói voltak.

A századfordulóra eső első kivándorlási hullám idején „a hazát elhagyók közül csak kevesen választották a könnyebben elérhető, de kisebb keresetet ígérő európai országok munkalehetőségeit. Azokat, akik Európa valamelyik országában helyezkedtek el, és a háború kitöréséig nem szereztek meg munkahelyük országának állampolgárságát, az I. világháború alatt mint Magyarország állampolgárát, mint ellenséget internálták” (KOVÁCS A. 1999: 38). Erről ír a Franciaországban rekedt Kuncz Aladár „Fekete kolostor” (1931) című, megrázó regényében, akit mint ellenséges ország állampolgárát öt évre (1914–1919) internálták Noir-Moutier-ba, a "fekete kolostorba" (KUNCZ 1931).

A második nagyobb kivándorlási hullám a két világháború között zajlott: ekkor körülbelül 19 000 magyar érkezett Franciaországba⁴, majd „1944 ősztől özönlöttek a menekültek és a hadifoglyok, Szalay Jeromos katolikus és Kulifay Imre református lelkész közösen szolgálta őket” (SZABÓ 2006: 126).

A utolsó nagy tömeges kivándorlás 1956-57-ben zajlott le, ekkor több mint 10 000

4 Internetes forrás: http://www.colisee.org/article.php?id_article=1109 – Letöltve: 2008. 02. 27.

magyar érkezett Franciaország területére. Egyéni bevándorlók az elkövetkező évtizedben is jelentős számban érkeztek az országba (pl. házasság révén). Az összesített statisztika szerint 20-23 000 magyar telepedett le az 1956 utáni években. A párizsi Magyar Katolikus Misszió (Mission Catholique Hongroise) közlése szerint ma is naponta érkeznek magyar bevándorlók Franciaországba, akiknek a fele erdélyi. A mai migránsok nagy része fiatal munkavállaló (vegyes vállalat alkalmazottja vagy gyerekfelügyeletet végez) vagy ösztöndíjas diák, akik eleinte csak rövidebb ideig, átmenetileg tartózkodnak az országban, de közülük sokan aztán a hosszabb időre való letelepedés mellett döntenek. (Az egyévesre tervezett időszak nem egy adatközlőnél tart immár lassan egy-két évtizede.)

„A magyarságtudomány kézikönyvé”-nek statisztikája szerint 1969-ben 50 000, 1980-ban pedig 35 000 volt a Franciaországban élő magyarok száma (Kósa 1991: 71).

Mai becslések alapján Franciaországban a Magyar Katolikus Misszió szerint körülbelül 30 000, a magyarok Világszövetségének statisztikái szerint 40-45 000 magyar él (Kovács 1999: 49). Nagy részük Párizs környékén, az ún. Île-de-France területén, ahol számuk egyre nő, míg más vidékeken (pl. Nord-Pas-de-Calais-ban) csökkenő tendenciát mutat⁵. Az Európai Unióhoz történő csatlakozással az utóbbi évtizedben ismét megnőtt a Franciaország felé irányuló gazdasági emigránsok, munkavállalók száma, habár ez messze elmarad a Nagy-Britanniába és Németországba hosszabb-rövidebb időre kitelepülő magyarok arányától.

4.2. A magyar–francia kulturális kapcsolatok alakulása: kultúrpolitika, magyaroktatás

„A 19. századra nyúlnak vissza azok a kezdeményezések, amelyek a magyar nyelv megismertetésére tesznek kísérletet. Az első franciául írt magyar grammatika 1843-ban Eiben János, lelkész tollából született, majd néhány évtizeddel később egy francia katolikus pap, Edme-Léon Fauvin abbé Magyarországon telepedett le, és 1870-ben kiadta az *Études sur la langue magyare* című könyvét” (Farkas M. 2008⁶).

Kont Ignác 1882-ben érkezett Párizsba, a Sorbonne-on tanult, doktori értekezését a francia és magyar irodalmi kapcsolatokról írta. Sikerült elérnie, hogy mint magántanár 1902-től előadásokat tarthasson a Sorbonne-on. 1906-ban pénzbeli támogatást kap a magyar államtól, így tanítása hivatalos jelleget kap. Kezdetben csak magyar irodalommal foglalkozik,

5 Internetes forrás: http://www.colisee.org/article.php?id_article=1109 – Letöltve: 2008. 02. 27.

6 Az idézett részek a THL2, online módszertani folyóiratból valók: <http://www.bbi.hu/index.php?id=83&cid=194> – Letöltve: 2008. 10. 01.

később nyelvészettel is. 1908-ban megírja a *Petite Grammaire hongroise*-t. 1913-ig Kont adott elő magyar nyelvet és irodalmat a párizsi egyetem bölcsészkarán és az Élő Keleti Nyelvek Főiskoláján is oktatott. Az I. világháború alatt és a háborút követő években nem tanították ezt a tárgyat. 1927-ben Hankiss János tartott a Sorbonne-on két szemeszteres bevezető előadásokat a magyar irodalom tanulmányozásához (FARKAS M. 2008).

Az első világháború és az Osztrák-Magyar Monarchia fölbomlása után, Klebelsberg Kunó kultuszminiszter vezetésével új kultúrpolitikai célok fogalmazódtak meg Magyarországon: „...a kis nemzetekre ...egyenesen végzetes, ha izolálódnak a nagy kultúrnépekkel szemben...”. Éppen ezért szükséges, hogy az „...irodalomban, a művészetben és tudományban kellő számban álljanak oly férfiak...rendelkezésre , kik teljesen európai színvonalon vannak” (ROMSICS 1989: 193).

A fenti kultúrpolitikai célok elérése érdekében Klebelsberg új külföldi ösztöndíjrendszert dolgozott ki, melynek leglényegesebb pontja a külföldi magyar intézetek létrehozása volt. Ilyen Collegium Hungaricum alapítására került sor elsőként 1924-ben Bécsben és Berlinben, majd 1927-ben Zürichben és 1928-ban Rómában. Az intézetek egy főiskolai diákothton és egy kutatóközpont funkcióját egyaránt betöltötték, otthont adva ösztöndíjas diákoknak és már végzett kutatóknak.

Az 1920-as évek első harmadában a magyar–francia kulturális kapcsolatok viszont jelentéktelenek voltak. Ennek elsődleges oka a két ország külpolitikájában keresendő. Áttörés az 1920-as évek végén következett be, ahogy az akkori magyar miniszterelnök, gróf Bethlen István így fogalmazott: „...igenis érintkezést kell keresnünk nemzeti érdekeink céljából az összes nagy nyugati nemzetekkel...” (ROMSICS 1989: 194). Nagy jelentőséggel bírt tehát Bethlen 1929-es párizsi látogatása, melynek alkalmával mind a magyar, mind a francia fél szorgalmazta a magyar–francia gazdasági és kulturális együttműködés magasabb szintre emelését. Az egyik legszembeszökőbb változás a Franciaországban tanuló magyar diákok számának ugrásszerű emelkedése volt.

Az 1920-as évek végére jellemző közeledés egyik legfontosabb eredménye egy párizsi Magyar Intézet alapjainak megteremtése volt. A tárgyalások megkezdődtek, s nem egy jelentékeny akadály leküzdése után végül 1929 őszén a magyar országgyűlés is megszavazta a párizsi Magyar Intézet létrehozásához szükséges összeget. Közbeszólt azonban a gazdasági világválság begyűrűzése Európába, a Bethlen-kormány 1931-es bukása és Klebelsberg 1932-ben bekövetkezett halála is. Mire a pénzügyi viszonyok rendeződtek Európa-szerte, addigra a magyar külpolitika irányváltása tette lehetetlenné az intézet létrejöttét.

1928-ban állították fel – kezdetben átmeneti jelleggel – a *Magyar–Francia Egyetemi*

Tájékoztató Irodát (Bureau Franco–Hongrois de Renseignements Universitaires), míg a Magyar Intézet elkészül. Az iroda többször is költözött, míg végül nem sokkal a háború kitörése előtt a Pierre-Curie utca 18. szám alá került, ahol immár kilenc helyiségben rendezkedhetett be Müller Lipót és két irodai és könyvtárosi feladatokat is ellátó technikai munkatársa, valamint tiszteletdíjasként Baráth Tibor történész, és a mindenkori magyar lektorok, akik közül Gáldi László, Pődör László és Sinor Dénes nevét mindenképpen meg kell említeni (ROMSICS 1989: 195).

1933-tól az Irodát Franciaországi Magyar Tanulmányi Központnak (Centre d'Études Hongroises en France) nevezik. Legfontosabb feladata továbbra is a magyar ösztöndíjasok segítése volt. A Központ másik fontos munkaterülete a magyar nyelv és irodalom egyetemi oktatásába való bekapcsolódás, illetve ennek támogatása, mert 1931-ben külön magyar és finnugor tanszék szerveződött a Keleti Élő Nyelvek Főiskoláján (École Nationale des Langues Orientales Vivantes) Aurélien Sauvageot vezetésével (ROMSICS 1989: 196).

A klebelsbergi kultúrpolitika eredményeképpen 1937-ben megalapították a lille-i egyetem magyar lektorátusát, majd 1939-ben egy Petőfi-tanszéket Nizzában. 1942-ben Lyonban, 1946-ban Grenoble-ban létesült magyar lektorátus (FARKAS M. 2008).

A párizsi Tanulmányi Központ háború alatti működését nem ismerjük, de azt tudjuk, hogy 1940–41 után is működött. Amikor a vichy-i kormány Sauvageot-t 1941-ben elmozdította a magyar és finnugor tanszék éléről, a professzor dákjaival együtt a Tanulmányi Központban talált menedékre, s 1943-ig itt is tartotta előadásait (ROMSICS 1989: 200). Sauvageot professzor nyugdíjba vonulásáig, 1967-ig tanított az Élő Keleti Nyelvek Főiskoláján.

„A franciaországi magyaroktatás a mai napig Párizsban a legkiterjedtebb: a ma is létező főiskolán (mai nevén Keleti Nyelvek és Civilizációk Intézete – Institut National des Langues et Civilisations Orientales, INALCO), valamint a Sorbonne-on létrehozott Egyetemközi Magyar Tanulmányok Központjában (Centre Interuniversitaire d'Études Hongroises, CIEH), ahol az alapképzéstől egészen a doktori képzésig juthatnak el a magyar nyelv és kultúra iránt érdeklődő hallgatók” (FARKAS M. 2008).

A Sorbonne Nouvelle – Paris III egyetem magyaróráin (HEVÉR 2007: 140-143) és az INALCO kurzusain (SZENDE 2007: 136-139) kívül a Párizsi Magyar Intézetben is van lehetőség magyarul tanulni. Korábban a Párizsi Magyar Katolikus Misszióban is voltak magyarórák, de úgy értesültem, hogy jelenleg – 2012. szeptemberében – ez a lehetőség nem áll fenn. Az intézmény magyaroktatása főleg a másod-, harmadgenerációs magyarok magyartanulása miatt volt jelentős, mert itt a gyermekeket és a serdülő korúakat oktatták

kéthetente szombatoként magyarra. Jelenleg az óvodáskorúaknak a Magyar Intézetben van lehetőségük tart minden szerdán játékos foglalkozásokon részt venni, az iskolásoknak pedig nyelvi és országismereti órákat tartanak.⁷

A Franciaországban ma magyarul tanulók csaknem fele magyar származású. A franciaországi magyartanulás motivációjáról 2006 szeptemberében a Párizsi Magyar Intézet készített felmérést saját diákjai körében. Ennek eredményeit tartalmazó dokumentumot 2007. március 27-én bocsájtotta rendelkezésemre László György, a Párizsi Magyar Intézet tudományos titkára.

Kérdőívüket huszonegy fő töltötte ki, ebből volt, aki több választ is bejelölt. A következő eredmények születtek: hét fő magyar gyökerei miatt választotta ezt a nyelvet; hét főnek nagyon tetszik a magyar, ezért tanulja; nyolc főnek pedig magyar házastárs vagy élettársa van; egy-egy tanuló válaszolta, hogy Magyarországon szeretne élni, illetve hogy egy kelet-európai nyelvet szeretett volna tanulni; egy harmadik pedig Kurtág és Ligeti György iránt érdeklődik.

„Jelenleg négy vidéki város egyetemén szerezhethetnek diplomát a magyar tanulmányokat folytató hallgatók: Bordeaux-ban, Lille-ben, Lyonban és Strasbourgban” (FARKAS M. 2008). Ezenkívül Angers-ban is van magyartanulási lehetőség. Párizsban és Dijonban politikatudományi tanulmányok keretében is magasszintű magyar nyelvtudásra lehet szert tenni a Sciences Politiques Collège Universitaire-ben.

Évek óta tervezik a Párizs melletti Saint-Germain-en-Laye-ben található nemzetközi gimnáziumban (*Lycée International*) magyar tagozat létrehozását is, de ennek megvalósítása még várat magára. Jelenleg Párizsban a Lycée Jacques Decourban van szerda délutánonként gimnazisták számára ingyenes magyaróra.⁸

4.3. Magyar szervezetek Franciaországban

Franciaországban igen nagy hagyománya van a civil egyesületeknek, szerveződéseknek. Az állam ezeket anyagilag is támogatja, illetve kerületenként, városrészenként fenntart egy *Maison des Associations* (Egyesületek Háza) elnevezésű épületet, amelyet az oda bejegyzett egyesületek gyűléseik, találkozási alkalmak idejére

⁷ Internetes hivatkozások: <http://magyarmisszio.free.fr/> és <http://www.instituthongrois.fr>

⁸ A fenti adatok 2011. december 4-én lettek letöltve, így az azóta történt esetleges változásokat a dolgozatban már nem tüntettem fel. Az adatok forrása: http://www.instituthongrois.fr/i_dinamik.php?sm=9 – Letöltve: 2011. 12. 04.

igénybe vehetnek. A kisebbségi szervezeteknek (legyen az nyelvoktató célú, hagyományőrző- vagy veteránkör) ily módon egyesületbe tömörülve van lehetőségük állami támogatást szerezni.

Magyar-francia egyesület címszó alatt, a *Párizsi Magyar Intézet* által listázott ötvennégy szervezet a legkülönbözőbb okokból és céllal jött létre⁹. Köztük van például a nagy múltú *Mission Catholique Hongroise* ('Magyar Katolikus Misszió') vagy az *Église Protestante Hongroise en France* ('franciaországi Magyar Protestáns Egyház'), vagy az 1956-os harcosok történelmi szervezetei, mint az *Association des Anciens Combattants Hongrois en France*. De szép számmal vannak vidékenként szerveződő baráti körök is, mint az *Amitié Limousin-Hongrie* vagy az *Amitié Touraine-Hongrie*, illetve *Cercle Franco-Hongrois de Lorraine* stb. A zenebarátok is létrehozták a maguk egyesületeit, ilyenek például az *Association Musicale Franco-Hongroise*, a *La Voix de Kodály en France*. A gyerekeket az *Association Nos Petits Magyars* ('Mi Kis Magyarjaink') fogja össze.

9 http://regi.magyarintezet.hu/index2.jsp?HomeID=10&lang=HUN&std_func=MI7 – Letöltve: 2012. 07. 22.

*Az unokák más nyelvű tájról jöttek
a nagyszülők udvarába,
ahol apjuk vagy anyjuk
tanulta az anyanyelv
varázsigeit.
Az unokák karikában állnak
a nagyszülők udvarán.
A nagyszülők sírnak!
A nagyszülők mosolyognak,
a nagyszülők madártejet főznek,
s a nagyszülők beszélni tanulnak
az unokák nyelvén,
hogyan megértsék egymást.
A nagyszülők szíve kerek alma,
beleharaphatnak a más nyelvű unokák.
A nagyszülők szíve tiszta szoba,
ahol leülhetnek a más nyelvű
unokák.
De egyszer elfogynak a nagyszülők:
elfogy a kerek alma,
kihűlnek a tiszta szobák.
Az unokák nem tanulják meg a
varázsigeiket,
és elfelejtik a világot.*
(Gyurcsó István)

IV. Nyelvhasználati vizsgálatok

1. Nyelvhasználati szintek

A magyar–francia kétnyelvű beszélők nyelvhasználati szinterei Franciaországban korlátozottak. A valós magyar nyelvű kommunikáció meghatározó része a családon belüli nyelvhasználatra szűkül. A telekommunikációs eszközök (telefon) és az internet (pl.: cset, Skype, msn, Facebook stb.) nyújtotta virtuális nyelvhasználati szintereken folyó magyar nyelvű kommunikációs szokásokat a fejezet végén tárgyalom (1.2.). Nyilvános és valós nyelvhasználati szintéreként (KISS 1995: 69) azok a magyar nyelvű rendezvények szolgálnak, ahol közösségként vannak jelen a franciaországi magyarok.

Stilisztikai variációs szempontból, a nyelvi regisztereket vizsgálva (KISS 1995: 61) elmondható, hogy ezeknek a nyilvánosnak tekinthető nyelvhasználati szinteknek a jó részén szintén familiáris stílusú társalgás folyik (pl.: a magyar piknikeken). Az ünnepélyes alkalomnak megfelelően emelkedett stílusban hangzanak el a nemzeti ünnepeken megtartott beszédek, illetve a vasárnapi misék a Párizsi Magyar Katolikus Misszióban stb.

1.1. Családon belüli nyelvhasználat és nyelvi szocializáció

A családon belüli nyelvhasználat és a családban alkalmazott nyelvi szocializációs modellek vizsgálata szempontjából a legfontosabb a család nyelvi és társadalmi helyzetének feltérképezése. A vizsgálatban szereplő családok 90%-a középosztálybeli, értelmiségi család, ami azt jelenti, hogy elvi (anyagi) lehetőségeik megvannak a magyar nyelv és identitás megőrzésére. Tehát ezt a változót a továbbiakban nem vizsgálom. A család nyelvi helyzetét a kutatásban szereplő családok ún. nyelvi életrajza alapján mutatom be. Itt elsősorban a szülők nyelvi szocializációját kell figyelembe venni: Milyen modellt hoznak otthonról? Alkalmazták-e ezt gyermekük nyelvi szocializációja során? Esetleg ők maguk is kétnyelvű környezetben nőttek-e már fel? Ezeket a kérdéseket elsősorban az endogám (magyar–magyar párú) családokban érdemes feltenni, az exogám (magyar–francia párú) családokban a fenti kérdéseket továbbiaknak kell követni: Melyik szülő a magyar nemzetiségű, az édesapa vagy az édesanya? Beszél-e a másik szülő is magyarul? Egymás között milyen nyelven beszélnek a szülők? Beszélnek-e a magyar nagyszülők franciául? Esetleg a francia nagyszülők magyarul? (Ez utóbbira is volt példa. Olyan francia nagyszülőre, aki magyar menyé és az unokái kedvéért kezdett magyarul tanulni.) Igen fontos tényező a két nyelv családon belüli presztízse, mert a vegyes házasságok siettetik az asszimilációt és a nyelvcserét. Szociolingvisztikai közhelynek számít, hogy az ilyen házasságokban magasabb presztízzsel rendelkező nyelv az esélyesebb a túlélésre. A úgy gondoltam, hogy az sem mellékes szempont, hogy a házastársak közül az édesapa vagy az édesanya beszéli-e a presztízsnyelvet (BARTHA 1999a: 140–141). A vonatkozó kutatások azt bizonyítják, hogy Európában és az angolszász országokban „nagyobb esély van a kisebbségi nyelv átadására, ha annak hordozója az anya” (BARTHA 1999a: 141).

1.1.1. Családon belüli nyelvhasználat

A vizsgált harminckét család összetétele a következő:

Endogám család (9): CS1, CS2, CS11, CS19, CS22, CS23, CS29, CS30, CS31

Exogám család (23)

A) Francia édesapa – magyar édesanya (18): CS4, CS6, CS7, CS8, CS9, CS10, CS12, CS13, CS14, CS15, CS16, CS17, CS18, CS20, CS25, CS26, CS28, CS32

B) Magyar édesapa – francia édesanya (3): CS5, CS21, CS24

C) Magyar–francia másodgenerációs szülő és francia szülő (2): CS3, CS27

A fenti adatok alapján aránytalannak tűnhet vizsgálatunk, hiszen kevés olyan családot kérdeztem meg, ahol az édesapa a magyar, az édesanya a francia. Ennek oka, hogy jóval kevesebb az ilyen család, tehát az arányok jól leképezik a valós helyzetet. Jellemző tendencia, hogy a magyar férfiak kevésbé választottak házastársul francia nőket, mint fordítva. Ők inkább magyar nyelvterületről kerestek, s hoztak maguknak házastársat (pl.: CS1, CS2). Egy idős férfi adatközlő, aki jól ismeri a több évtizede Párizsban és környékén élő, Franciaországba került magyarokat a következőket mondta ezzel kapcsolatban:

„Hát én millió egy példát adok magának. Kezdjük A. B. -vel, akiről könyvet írtak. Az elődöm, aki rendkívül művel és tekintélyes ember volt, C. D. (...) Két lánya van, egy sem beszél magyarul. E. F., a nagy magyar; ő is főnök volt itt a magyar közösségben, a gyerekei nem beszélnek magyarul. Ezeknek mind magyar feleségük volt.¹⁰” (CS29, FM22¹¹)

Bartha Csilla szociolingvisztikai esettanulmányokon keresztül mutatja be azt a megfigyelést, miszerint a nyelvcsere és a vegyes házasságok szoros összefüggésben állnak egymással a bevándorló közösségekben (BARTHA 1999a: 141). **Magyar édesapa–francia édesanya** esetén szinte törvényszerű, hogy a gyermekek nem vagy nem jól beszélnek magyarul. Beszélgettünk a párizsi magyar gyermekfoglalkozások egyik vezetőjével is, aki megerősítette a fenti észrevételünket:

„Nem láttam még olyan kisgyereket (...), akinek meg fog maradni felnőtt korára a magyar nyelv mint egy második..vagy mint egy anyanyelv, úgy hogy a papa magyar. Az más kérdés, hogy ért, de már nem beszél.” (FM17)

Az egyik ilyen családban a nyelvvesztés és a magyarnak reliktumnyelvként való megőrződésének lehettem tanúja (CS5), a másik két családban (CS21, CS24) már felnőttek a második nemzedék tagjai is, akik beiratkoztak magyar nyelvtanfolyamra, és így próbálják feléleszteni a (főként) nagyszülőktől meglévő magyartudásukat:

„Annyit mondtam, hogy huszonhat éves vagyok, hogy Franciaországban születtem, hogy apám ötvenhatos, anyukám francia és hogy mikor kicsi..kicsi koromban nem ta...beszéltünk egymással magyarul, csak később, kilenc éves koromban kezdtem tanulni. Aztán, amikor visszajöttünk Franciaországba elfelejtettem, aztán újra kezdtem, kamaszkoromban kezdtem tanulgatni, de nem nagyon szorgalmasan, és aztán dolgoztam kétszer Magyarországon. Egyszer egy ilyen kis, rövid három hónapos gyakorlat keretében és aztán két évet

10 Az interjúban név szerint említett férfiak nevét a személyiségi jogok védelmében az ábécéből vett monogramokkal helyettesítettük.

11 A családok nyelvhasználatát bemutató interjúrészletek végén azt is közöljük, hogy az adatközlő melyik családnak a tagja.

Budapesten.” (CS21, 2FM1)

A **francia édesapa–magyar édesanya** típusú családokban a magyar nők mindenütt jól tudnak franciául. Az, hogy mennyire őrizték meg a magyar nyelvhasználatot, milyen szinten adták át a magyar nyelvet gyermekeiknek, nagyban összefügg saját franciatudásuk szintjével. Azok, akik a Franciaországban való kikerülés pillanatában már jól tudták a nyelvet, nem érezték úgy, hogy a gyermekekkel kell gyakorolniuk a franciát azért, hogy jól megtanulják, így inkább magyarul kommunikáltak velük. Nem is beszélve arról, hogy ők azok, akik általában jobban tisztában is voltak a kétnyelvűség előnyeivel. Sokan utánaolvastak, szakirodalmat vettek stb., tudatosan készültek a gyermekvállalásra, a kétnyelvű szocializációra.

Fontos kérdés az is, hogy a francia édesapa tud-e, és ha igen, akkor mennyire tud magyarul. Mennyire fontos neki, hogy a gyermekei megtanulják az édesanyjuk anyanyelvét is, avagy mennyire tekinti magát a kommunikációból kizártnak, sértve, megbántva, ha magyarul beszélnek a jelenlétében. Továbbá fontos a tágabb „francia család”, a nagyszülők attitűdje is.

„És azért az anyukám nem beszél magyarul otthon, mert az apukám nem érti.” (CS25, 2FM7)

Interjúkészítő: *És a fiaddal¹² ?*

FM10: *Magyarul beszélek mindig kisbabakora óta. (...) Mert voltak problémáim az anyósommal, aki nem bírta elviselni, és nagy problémáink voltak. Ha magyarul beszélek például előtte, akkor megsértődött. Vagy azt mondta, hogy „Milyen felháborító, hogy itt van ez a hároméves kisfiú, a vonatjával magyarul beszél.” (...)*

Interjúkészítő: *De akkor ő [a férjed] engedte, hogy magyarul beszélj a gyerekekkel?*

FM10: *Igen, mert sose volt az az érzése, hogy kirekesztjük valamiből. Valami olyan titkos nyelv, ami ellene fordul.*

Interjúkészítő: *Mert vannak apák, akiknek ez a bajuk.*

FM10: *Igen, igen, nagyon féltékenyek. Félnék, hogy valami összeesküvés készül ellenük. Nem volt sose ilyen. (...) Olyan a kapcsolatunk, hogy a bizalom megvan.*

Mint a fenti második idézet is mutatja, bőven akad arra is példa, hogy a mennyit segített a francia fél támogató magatartása. Az egyik adatközlő édesanya arról mesélt, hogy a francia férje győzte meg őt, aki gyermekfejjel került ki Franciaországba arról, hogy érdemes a gyermekeiket megtanítani magyarul:

„Ennek az eredete arról szól, hogy a férjemmel már jóval a gyerekek születése előtt szóba jött az, hogy akkor most hogy lesz a nyelvvel, és akkor ő meggyőzött arról, hogy az egy jó és pozitív dolog, hogy ha én anyanyelvemen beszélek a gyerekekkel. És amikor a lányom megszületett, addigra már én szinte nem használtam a magyart, a Magyarországra

12 A személyneveket minden interjúban rokonságjelölőkre cseréltük.

utazásokon kívül szinte már nem volt igazán az életemben ez a nyelv. (...) Elkezdttem neki énekelgetni meg verseket mondani neki, becézgetni és ez mind magyarul történt, és akkor újjáéledt, újra feléledt bennem az anyanyelv.” (CS20, FM21)

Két családban is (CS17, CS26) a magyar a közös, családi nyelv, annak ellenére, hogy az édesapa a francia és az édesanya is jól beszél (már) franciául. Itt mindkét esetben úgy esett, hogy az édesapa hosszabb magyarországi tartózkodás során (munka, tanulás stb.) ismerte meg jövődöbelijét, és már az ismeretség előtt kitűnően (jó nyelvérzéssel), érdeklődésből megtanult magyarul. Míg a CS17 családban a gyermek nyelvi szocializációja során az „egy személy–egy nyelv”- elv érvényesül, és csak a szülők közös nyelve a magyar, addig a CS26 családban a Fantini-féle modellt alkalmazták. (Lásd az 1.1.2.3. részt!) Így a mai családon belüli kommunikációs helyzet is igen változatosan alakul:

Interjúkészítő: *Ha otthon vagy, melyik nyelven beszélsz az édesapáddal?*

2FM10: *Hát, ő... legtöbbet franciául, de ez is ilyen furá, mert sokszor érzem, hogy ő akar magyarul beszélni és akkor. Tehát így van amikor felhívom, akkor elkezdem franciául és ő magyarul válaszol, akkor utána magyarul beszélgetünk. Hát, meg amikor meglátogat Párizsban, akkor is csak magyarul szoktunk beszélgetni.*

Interjúkészítő: *De miért, azért, hogy más ne értse?*

2FM10: *Nem tudom, de ő szeret magyarul beszélni.*

Interjúkészítő: *És jól is tud?*

2FM10: *Aha, nagyon jól tud, hát van egy néhány ilyen akcentus problémája. Nem azt mondja, hogy látom, hanem latom meg ilyeneket, de nagyon jól tud. Tehát tényleg. Szerintem jobban tud, mint én. Nagyon ilyen, ilyen... szakmai dolgok, szavakat meg ilyeneket tud, amit én nem, de aztán én jobban tudom kiejteni.*

Interjúkészítő: *Ő mit dolgozik?*

2FM10: *Ő zenész.*

Interjúkészítő: *És édesanyáddal?*

2FM10: *Hát, ő... ez is attól függ, hogy milyen, hol vagyunk, meg milyen hangulatban. Magyarországon magyarul, Franciaországban, otthon inkább franciául, de ez is változik, mert én már nem lakom náluk, úgyhogy amikor Párizsban vagyok, csak telefonbeszél., telefonon beszélgetünk és akkor is attól függ, hogy hogy vagyunk, meg miről beszélünk. Szóval, ha valami ilyen, ha családról beszélünk, akik itt vannak, akkor magyarul kezdünk el beszélgetni, de máskor meg franciául.*

Interjúkészítő: *A testvéreiddel?*

2FM10: *Franciául legtöbbet, de ez is így nagyon. Az öcsémmel csak franciául, ha itt¹³ vagyunk, akkor magyarul, de legtöbbet franciául. Bátyámmal az van, hogy ő is kicsit olyan, mint az apám, hogy ő is szeret, magyarul kezd beszélgetni. Szereti gyakorolni, meg ilyenek.*

Interjúkészítő: *Ők jól tudnak?*

2FM10: *Aha, igen.*

Interjúkészítő: *Az öcséd is?*

2FM10: *Igen, hát nagyon jól tud.*

Interjúkészítő: *Ő jobban szereti, ha franciául beszéltek?*

2FM10: *Hát, mert nem tudom így, könnyebben így, hát ez jön neki először. (...)*

13 Ez a beszélgetés Budapesten készült.

Interjúkészítő: *És a nagyszüleiddel. Akik itt vannak gondolom velük magyarul?!*

2FM10: *Magyarul, igen.*

Interjúkészítő: *Ők nem is tudnak franciául?*

2FM10: *Ő... a nagymamám valamikor tudott. Hát, szerintem tud, csak velem nem beszélni franciául. De tud, mert, mert sokat utazott Párizsba. És, hát ööö, már Francia, Franciaországban már nincsenek nagyszüleim, de azok meg csak franciául, meg provanszál, hát, okszitánul tudtak mindketten, meg a nagymamám olaszul is beszél, mert ő olasz származású. És ennyi.*

Interjúkészítő: *És akkor van olyan is, amikor egymás között magyarul beszélnek?*

2FM10: *Aha, hát főleg, amikor mindannyian együtt vagyunk, hát a két testvérem meg ők. Az elég ritka. Elég ritkán előfordul, hogy mind az öten otthon vagyunk, és akkor magyarul beszélünk mindig. Ilyen karácsonykor, meg születnapokon meg ilyenek.*”

2FM10-nek sokat segített a magyar rokonság, és a náluk töltött nyarak, mégis érezhető, hogy a legtöbbet az édesapa támogató magatartása segített abban, hogy mind a három gyerek szinte tökéletesen kiegyensúlyozott kétnyelvűvé váljon. Adatközlőim közül 2FM10 nyelvtudása közelíti meg legjobban a képzeletbeli kétnyelvűségi kontinuumnak a közepét. Erre a legjobb bizonyítékkal a következő – általa elmondott – történet szolgál. 2007 tavaszán, életében először töltött hosszabb időt, több hónapot ösztöndíjjal Budapesten (ekkor készült vele az interjú is):

„Valamikor úgy beszélgetek valakivel, és akkor így azt mondom, hogy «Hát, hogy most itt vagyok Erasmus-szal.» Akkor így nem értik, hogy most, hogy lehet egy magyar Erasmus-szal, mert nem hallják, hogy külföldi vagyok. De van, aki meghallja, de van, aki nem. Hát így, amikor így mondják, hát, «te itt, mikor ment.. mikor költöztél ki Franciaországba?» Mondom «ott, ott születtem és mindig is ott éltem, csak itt vagyok egy kis ideig.»”(CS26, 2FM10)

Több család is úgy nyilatkozott, hogy a francia édesapa ért, és valamennyire beszél is magyarul, de a közös nyelv a francia maradt. Viszont az édesapa magyar történelem, irodalom, néprajz stb. iránti lelkes érdeklődésének köszönhetően a család teljesen **kettős identitásúnak** tekinthető (pl.: CS6, CS8, CS10, CS14, CS28). Sándor Anna szlovákiai vegyes házasságokból származó kétnyelvű fiatalok nyelvét vizsgálva szintén kiemeli annak a jelentőségét, hogy a többségi nyelvet beszélő házastársnak a másik nyelvhez, a gyermekek nyelvi szocializációhoz való pozitív vagy negatív viszonyulása is nagyon meghatározó lehet abban, hogy egyáltalán megtanítják-e a gyereket magyarul. „Mindez azért fontos, mert a **nyelvi attitűd** mindenkor befolyásolja egy-egy nyelv használatát, ha annak presztízse van; vagy stigma estén a kerülését, tehát mindenképp hatással van az adott nyelv sorsára” (SÁNDOR 2000: 191–92).

Mit említenek meg biztosan a francia férjek a magyar kultúrából? A gazdag magyar történelmet, és a jó magyar konyhát szinte biztosan:

„Je trouve c'est un pays très intéressant qui s'est rapporté énormément à la France d'une autre manière. La culture...la culture profonde les bains, la riche histoire... (...) On mange bien, les femmes sont jolies.. voilà comme en France.¹⁴” (CS13, F2)

Ma már a **magyar–magyar párú családokban** a szülők közötti kommunikáció nagyrészt magyarul zajlik, de – mint egy fenti interjúrészletből is kiderült – a politikai okokból Franciaországba új hazát kereső nemzedék tagjai nem mindig tanították meg a gyermekeiket magyarul. A második generáció tagjai egymás között elkerülhetetlen, hogy franciára váltsanak, ha iskolára, tanulásra kerül a szó. A magyar ott maradt meg a „mindennapok” nyelvének a szülőkkel való kommunikációban, ahol akkor, ha a gyermek franciául kérdezett a szülők (1) továbbra is csak magyarul voltak hajlandóak válaszolni (2) vagy nem is voltak hajlandóak így válaszolni, csak ha a gyermek magyarul kérdezett (3) nem tudnak annyira jól franciául, így természetesebb és kényelmesebb számunkra a magyar otthoni használata. A nagy veszély az, ha már a szülőknek is az az egyszerűbb, ha franciául beszélnek meg még a napi teendőket is, nemcsak a munkahelyi problémáikat, illetve – mint már említettem – a gyermekükkel vagy a magyar házastársukkal akarják gyakorolni a franciát. Egy olyan magyar édesanya vallomása következik, aki az 1970-es években ment férjhez Franciaországba a már évtizedek óta ott élő, szintén magyar származású mérnökhöz. A vallomás arról szól, hogy miért beszélt mindig franciául a magyar férjével, és később a nagyobb iskolás gyerekeivel is.

„Ezt meg kell magyarázni, mer ez fontos. Én nem dolgoztam. Én itthon voltam a gyerekekkel sokáig, és én úgy éreztem, hogyha nem tudok beszélni franciául, tehát a gyerekekkel vagy mit tudom én, egy csecsemővel nincs mit beszélni még. Na, most nekem szükségem volt arra, hogy valahogy megtanuljam ezt a nyelvet. Jártam iskolába, meg olvastam, meg minden, ez rendbe van, de kellett valaki, akivel beszéljek és ő volt az, aki hazajött, akivel tudtam beszélni. Nekem ez volt a fontos, hogy én..mer hogyha nem beszélek vele se, akkor élhettem volna itt tíz évig, és még mindig csak magyarul tudtam volna beszélni korrektül tehát ez.” (CS2, FM3)

Magyar–magyar szülők és két gyermekük (CS1) egymás közti kommunikációjáról szól a következő beszélgetés, amely jól tükrözi a magyar–magyar párú családokban adódó kommunikációs helyzeteket, szerepeket, nehézségeket:

Interjúkészítő: *És itthon mindenki magyarul beszél vagy ez hogy van?*

2FM5: *Nem. N¹⁵. majdnem hogy soha nem beszél magyarul itthon, anyu inkább magyarul*

14 'Úgy találok, hogy nagyon érdekes ország [Magyarország], amely sok szálon sajátosan kapcsolódik Franciaországhoz. A kultúra...a fürdőkultúra, a gazdag történelem... (...) Jókat esznek, a nők szépek, akárcsak Franciaországban.'

15 Az interjúban elhangzott keresztnéveket csak a kezdőbetűjükkel jelöltük: N.: 2FM6, I.: 2FM5.

beszél, de ez úgy van, hogy ő magyarul beszél, én meg franciául válaszolok. Apa pedig inkább franciául. Hát attól függ..valamikor én is hazajövök, és akkor, hogy ő magyarul szól hozzám, én is magyarul beszélek aztán.

FM1: Érdekes módon azt mondják, hogy ahogy több tagú lesz a család úgy a gyerekek nem olyan jól beszélnek magyarul, tehát a második, harmadik, negyedik gyerek nem annyira jól beszél magyarul. Nem tudom. Ez nálunk egy kicsit érzékelhető.

Interjúkészítő: Ti egymás közt nem magyarul beszéltek?

2FM5: Franciául. Mikor Magyarországon is vagyunk akkor is ránk szoktak szólani, hogy ööö „Magyarországon vagytok, magyarul beszéljete egymáshoz.” [nevet]

Interjúkészítő: A nagyszülők?

2FM5: Ühü. (...)

Interjúkészítő: És mi az amiről ti [a testvéreddel] franciául beszéltek egymás közt? Minden?

2FM5: Minden.

FM1: Igen. Szerintem nem beszélünk magyarul egymáshoz. Nagyon ritkán...amikor ööö...hát úgy hajlandók vagyunk. A francia az könnyebben jön.

Interjúkészítő: Amikor Magyarországon vagytok nyáron?

2FM5: Akkor is franciául beszélünk. Hát az a furcsa, hogy mikor Magyarországon vagyunk, akkor először van egy ilyen három hét? És hogy megszokjuk ezt a magyart, hogy visszajön minden, hogy mindenhol halljuk, de aztán valahogy én is kezdek aztán beszélni, de köztünk azt hiszem, hogy elég lassan jön ez. Elég lassan. Meg van szokva, hogy franciául beszélünk egymáshoz, bárhol.

FM1: Igen, már volt olyan, ilyen ijesztgetés, hogy ha nem beszéltek magyarul egymástól...egymáshoz, az egyik elmegy az egyik nagymamához, a másik meg a másik rokonhoz, hogy igenis tessék magyarul beszélni.

Interjúkészítő: Tehát akkor édesanyáttal magyarul beszéltek. Illetve franciául válaszoltok. És édesapáttal?

2FM5: Franciául.

Interjúkészítő: És egymás közt önök magyarul beszélnek?

FM1: Nagyrészt magyarul, igen. Igen, nagyrészt. Más az, hogyha a munkahelyen történik valami nehéz így pontosan, precízen átfordítani, akkor úgyis megérti franciául. Gyorsabban elmondja az ember franciául. Mert kerül-fordul, mi is keressük a szavakat, mi is lehet annak a mit tudom én szónak a magyar pontosabb meg..megfelelője.

A családon belüli nyelvhasználat alakulását, az egyes családtagok egymás közti kommunikációjának nyelvét a mellékelt táblázat foglalja össze részletesen. A táblázat vízszintes soraiban az egyes családok jellemzői láthatók: a szülők nemzetisége, a második nemzedék neme, életkora után az édesapa–édesanya egymás közötti kommunikációjának nyelve szerepel. A következő oszlopban az anya–gyermek (első, második stb.) közti, majd az apa–gyermek (első, második stb.) közti, végül a gyermekek közötti kommunikációs nyelvről szerezhetünk információkat.

Család	Nemzetiség		Családtagok								Nyelvhasználat												GY-GY	
			gyermek(ek)								Apa – anya	Anya – gyermek				Apa – gyermek								
			1 nem	2 kor	3 nem	4 kor	5 nem	6 kor	7 nem	8 kor		1	2	3	4	1	2	3	4					
CS1	4	HUN	HUN	N	20	F	16				MF	M:F	M:F	-	-	F	F	-	-					F
CS2	5	HUN	HUN	N	28	N	25	N	18		MF	M-F	M-F	F	-	MF	MF	MF	-					F
CS3	6	FR	HUN	F	10	N	9	F	6	F	3	F	F	F	F	F	F	F	F	F	F	F	F	F+M
CS4	4	FR	HUN	N	8	N	5					F	MF	FM	-	-	F	F	-	-				MF
CS5	4	HUN	FR	N	8	F	4					F	F	F	-	-	FM	F	-	-				F
CS6	4	FR	HUN	N	16	N	13					F	M-F	M-F	-	-	F	F	-	-				F+M
CS7	4	FR	HUN	N	10	F	5					F(M)	FM	FM	-	-	F	F	-	-				FM
CS8	3	FR	HUN	N	5							F	M	-	-	-	F	-	-	-				-
CS9	4	FR	HUN	N	13	N	5					F	M	M	-	-	F	F	-	-				FM
CS10	4	FR	HUN	F	17	F	13					F	M	MF	-	-	F	F	-	-				FM
CS11	6	HUN	HUN	F	10	F	2	N	30	F	25	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	MF
CS12	4	FR	HUN	F	11	F	9					F	M	M	-	-	F	F	-	-				FM
CS13	3	FR	HUN	N	8							F	M-F	-	-	-	F	-	-	-				-
CS14	3	FR	HUN	N	17							F	MF	-	-	-	F	-	-	-				-
CS15	4	FR	HUN	N	8	F	5					F	M	M	-	-	F	F	-	-				M+F
CS16	4	FR	HUN	F	13	N	8					F(M)	MF	FM	-	-	F	F	-	-				F
CS17	3	FR	HUN	F	3							M	M	-	-	-	F	-	-	-				-
CS18	4	FR	HUN	N	9	F	6					F	MF	FM	-	-	F	F	-	-				F+M
CS19	4	HUN	HUN	N	8	F	5					M	M	M	-	-	M	M	-	-				M
CS20	4	FR	HUN	N	10	F	5					F	M	M	-	-	F	F	-	-				F+M
CS21	4	HUN	FR	F	40	N	26					F	F	F			F	F						F
CS22	3	HUN	HUN	N	23							M	MF				MF							-
CS23	4	HUN	HUN	N	25	F	19					M	M:F	M:F			M:F	M:F						F
CS24	4	HUN	FR	N	21	N	19					F	F	F			F→M	F						F
CS25	4	FR	HUN	N	20	N	16					F	F	F			F	F						F
CS26	5	FR	HUN	F	23	N	21	F	13			FM	FM	FM	FM		FM	FM	FM					FM
CS27	3	HUN	FR+H	F	35							M→F	F				M→F							-
CS28	5	FR	HUN	N	20	F	18	F	13			N→F	F	F(M)	F		F	F	F					F
CS29	3	HUN	HUN	F	35							M	M				M							-
CS30	5	HUN	HUN	N	36	N	33	F	30			MF	MF	MF	MF		MF	MF	MF					F
CS31	4	HUN	HUN	F	10	N	8					M	M	M			M	M						M
CS32	4	FR	HUN	F	8	N	5					F	MF	MF			F	F						F

HUN magyar
FR francia
F férfi
N nő

F csak franciául
M csak magyarul
MF magyar domináns kétnyelvűség
FM francia domináns
M-F kiegyensúlyozott
F(M) inkább franciául zajlik a kommunikáció, néha magyarul
M:F szülői kérdés magyarul: gyerek válasza franciául
M→F nyelvváltás
F+M alkalmi, hozzáadódó, kettős nyelvhasználat, pl. nyáron
N→F nyelvváltás (németről franciára)

Összefoglaló táblázat a családon belüli nyelvhasználatról

1.1.1.1. Családon belüli kommunikációs stratégiák

A) Éjdesapa – édesanya

Mint a táblázatból is látható, nem egyértelmű, hogy a magyar–magyar szülők magyarul beszélnek otthon egymással. CS1, CS2 és CS30 családokban vegyes a

kommunikáció nyelve. A magyar a domináns, de a munkáról inkább franciául esik szó. CS1 családban inkább az édesapa hajlamos franciára váltani, CS2 családban az édesanya, CS30 családban mindkét fél.

A francia–magyar házaspároknál – a fent említett két család (CS17 és CS26) kivételével – mindig a francia a közös nyelv. Ez ott is igaz, ahol a francia édesapa valamennyit tanult és tud (de leginkább csak passzívan ért) magyarul. Ez még azokban a családokban is így van, akik néhány évet Magyarországon is éltek (pl.: CS3), és emiatt tanult meg a francia fél (valamennyire) magyarul. De a házastársak közös nyelve soha nem lett a magyar.¹⁶

Interjúkészítő: *Tud a házastársad magyarul?*

FM21: *Egy ideig tanult, és aztán lelankadt, lekókad.* (CS20)

Interjúkészítő: *Ti franciául beszéltek egymással?*

FM16: *Néha magyarul is. Merhogy ugye élt Magyarországon és...*

Interjúkészítő: *Tud magyarul?*

FM16: *Hát most már nem annyira, mert már régebb óta vagyunk most már itt, mint amennyit ő volt ott.*

Interjúkészítő: *Hány évet élt ott?*

FM16: *Nyolcat. Megérti ő is az ilyeneket, ha telefonon beszélünk néha: „Szia!” vagy ő is néha még nekem szíázik. „Mit csinálsz?” „Semmit.”*

Interjúkészítő: *Volt olyan, hogy a közös nyelvetek a magyar volt?*

FM16: *Nem, hát annyira soha nem...*

Interjúkészítő: *De érteni sokat ért?*

FM16: *Persze.*

Interjúkészítő: *Mivel foglalkozik?*

FM16: *Ilyen üzlet..izé.*

Interjúkészítő: *Azért volt Magyarországon? Vagy miattad?*

Interjúkészítő: *Miattam. Különbem nem jött volna oda. (...) És aztán ott talált állást, könyvvizsgáló, pénzügyi szakmában.(...)Külföldiekkel dolgozott, de beiratkozott, járt...ő elég jól megtanult.* (CS16)

Mint már említettük, két olyan család van, ahol az egyik szülő másodgenerációs kétnyelvű (CS3 és CS27). A továbbiakban részletesebben a Ronjat-modell kapcsán lesz róluk szó.

B) Gyerekek egymás közt

A gyermekek egymást közt, függetlenül attól, hogy endogám vagy exogám családról van-e szó – szinte kivétel nélkül – franciául beszélnek, a magyart pedig meghagyják a

¹⁶ Érdekeség, hogy CS28 családban a szülők közös nyelve kezdetben a német volt, mert a magyar édesanya nem tudott franciául. (Személye tapasztalatom is, hogy ma már sok vegyes házasság lingua francája szerte Európában az angol.)

szülővel/ szülőkkal való kommunikációra.

Interjúkészítő: *És a két fiú egymással?*

FM10: *Franciául. Azért amikor Magyarországon vannak két hónapig, akkor kezdenek már magyarul is... (...) Te hülye vagy vagy ilyenek. Mondom, mikor visszajöttek Magyarországról, akkor beszéltek egymással magyarul.*

A táblázatban elég bonyolult jelölési rendszert alkalmaztunk a testvérek egymás közötti nyelvhasználatára. Erre a nyilatkozataik alapján elhangzó állítások árnyalása miatt volt szükség. Kevés kivételtől eltekintve, minden családban két nyelvet használnak a második nemzedék tagjai egymás közt. Ha csak egy nyelven kommunikálnak egymással az a francia. Olyan család szinte nincs is, ahol csak magyar nyelvű megnyilatkozások vannak mert akarva-akaratlan beszivárog a francia a mindennapokba. Ha ennek az ellenkezőjét is állították, a résztvevő megfigyelés nem ezt igazolta. Ezért a metanyelvi megnyilatkozások és a kutatói megfigyelés együttes figyelembevételével készült el a táblázat. Ebben MF a magyardomináns, FM pedig a franciadomináns kétnyelvűséget jelöli. M:F kiegyensúlyozott kétnyelvűségre utal.

CS7, CS19 családok nyilatkoztak úgy, hogy a gyermekek egymás közt csak magyarul beszélnek. Mivel itt még kisebbek a gyermekek, az édesanya még otthon van velük, de feltételezhető, hogy néhány év múlva, ha a kisebb testvérek francia gyerekközösségbe kerülnek ez megváltozik.

CS11 családban két kisgyermek van. Az egyik még nem beszél, a másik magyardomináns kétnyelvű. Az előző házasságból származó két felnőtt gyermek egymás között hol a magyart, hol a franciát használja. A családfő (FM11) otthon tiltotta, és ma is tiltja a francia használatát. Mint fentebb már utaltunk rá, a testvérek születési rangsora is nagyban befolyásolja a nyelvhasználatot. Hiába minden fenyegetés, tiltás, a nagyobb testvér „hazahozza” a franciát az iskolából, óvodából. Ez alól az általános szociolingvisztikai törvényszerűség alól CS11 család sem kivétel:

„Úgy jön ki, hogy a második gyerek mindig kevésbé tud magyarul mint az első. Mert az első csak magyar szót hall otthon, a második pedig már a nagyobbikkal hajlamos franciául beszélni, lehet, hogy könnyebb neki, mert egész nap ott darál, magyarul meg nehezebb, az meg válaszol neki, mert ő már nagyon jól tud franciául (...) Úgyhogy nagyon szigorúan kellett mindig parancsolni, hogy magyarul beszéljete, itt nem engedem a francia beszédet. Én tiltottam.” (CS11, FM11)

FM11 szerint a jelenleg 10 éves, még magyardomináns nagyobb gyerekénél is törvényszerűen be fog következni a funkcionális nyelvvesztés, habár most még a franciával

vannak nehézségei:

„Amikor visszajöväünk 2 hónap után, a gyerekek az iskolában nehéz a francia. Mindig az elején olyan nehezen bírja, mert átáll az agya teljesen. És ő még most 10 évesen azt hiszem olyan, hogy 100%-ból igencsak 60-70 magyar, és olyan 30-40 a francia. (...) Vannak magyar barátai, de franciák is vannak. (...) 16-18-ra lehet, hogy 60-70 lesz a francia, és 30-40 a magyar.” (CS11, FM11)

Emigráns kisebbségeknél szociolingvisztikai közhelynek számít, hogy kétnyelvűség esetén a legidősebb testvér beszéli a legjobban a kisebbségi nyelvet, és hogy minél fiatalabb egy testvér, annál kevésbé tudja tökéletesen elsajátítani ezt a nyelvet, mert a nagyobbak a többségi nyelvet hozzák haza. A gyerekek ezen a nyelven játszanak, már nem csak a magyart hallják otthon (v.ö. ZELLIGER 2012: 66).

„Érdekes módon azt mondják, hogy ahogy több tagú lesz a család, úgy a gyerekek, úgy a gyerekek nem olyan jól beszélnek magyarul, tehát a második, harmadik, negyedik gyerek nem annyira jól beszél magyarul. Nem tudom. Ez nálunk egy kicsit érzékelhető” (CS1, FM1).

Ellenpélda is akad erre, de ez is inkább csak a szabályt erősíti. CS23 családban a fiatalabb testvér beszél jobban magyarul, de ennek az az oka, hogy az utóbbi időben sokkal élénkebb kapcsolatot ápol Magyarországgal, mint a nővére. Eredetileg itt is az idősebb testvér beszélt jobban.

Interjúkészítő: *Az öcséd hány éves?*

2FM3: *Tizenkilenc. Húszéves lesz.*

Interjúkészítő: *Ő tud magyarul?*

2FM3: *Ő nagyon jól. Jobban beszél, mint én. Hát én jobban beszéltem tizenévesen. Nagyon sokat beszéltem magyarul. Attila, ő most sokszor megy Magyarországra. Többször megy és hosszú ideig. Jobban beszél.*

Annak ellenére, hogy a magyar–magyar szülőpárosú CS11, CS23, CS30 családokban és CS26 családban szintén nagyon jól tudnak a testvérek magyarul, inkább franciául beszélnek egymással: ez a könnyebb, ez a természetesebb nekik. A magyart gyakran úgy emlegették az interjúkban, hogy „titkos nyelvként” (CS6) vagy „nyári nyelvként” használják (például: CS3, CS18).

Interjúkészítő: *És ti ketten[a testvéreddel, milyen nyelven beszéltek]?*

2FMGY9: *Franciául.*

Interjúkészítő: *Mindig?*

2FMGY9: *Nem mindig.*

Interjúkészítő: *Mikor beszéltek magyarul?*

2FMGY9: *Hát amikor Magyarországon vagyunk és ott vannak az unokatesók.*

Akik amolyan „titkos nyelvként” tekintenek a magyarra, azok a rejtőzködés, egyfajta játék nyelveként használják (DEPREZ 2002). 2FM4 személyes feljegyzéseket, határidőnaplót ír magyarul, hogy mások ne tudják könnyen elolvasni. Vannak, akik akkor használják egymás között a magyart, ha azt szeretnék, hogy ne értse senki a beszélgetést. CS6 családban a tizenhat és tizenhárom éves lányok (2FM12, 2FM13) a párizsi metróon rendszeresen magyarul beszélgetnek, hogy a körülöttük lévők ne értsék őket. Ebből persze szórakoztató és kellemetlen helyzetek is adódhatnak, amikor esetleg valaki mégis ért magyarul az utasok közül. A lányok Magyarországon pedig szintén a rejtőzködő funkció miatt (is) használják a franciát egymás közt. És azért is, mert ezt szokták meg, ez a természetes.

CS10 családban pontosan fordítva van, mint CS6 családban. Ők akkor váltanak magyarra, amikor az emberek körülöttük magyarul beszélnek: előfordul, hogy szinte észrevétlen alkalmazkodnak a nyelvi környezethez. Ehhez tudni kell azonban, hogy 2FM14 kiválóan, akcentus nélkül beszél magyarul, használ aktuális magyar szleng kifejezéseket, francia édesapjának rendszeresen ő fordítja a magyar híradót.

Interjúkészítő: *És ti egymással, az öcséddel, hogy beszéltek?*

2FM14: *Hát, itt Franciaországban franciául, és kint magyarul.*

Interjúkészítő: *És mikor váltotok?*

2FM14: *Hát igen, amikor körülöttünk az emberek inkább magyarul beszélnek, akkor magyarul, amikor körülöttünk inkább franciául beszélnek, akkor franciául. (...)*

Interjúkészítő: *Volt már olyan, hogy az öcséd kérte, hogy fordíts neki? Segíts neki?*

2FM14: *Ja, lehet, hogy, amikor a farmon [nyári táborban] filmet néztünk, és nem értett néhány szót.*

CS15 családban a magyar a kiinduló nyelv a gyerekek társalgásában, de a franciát is használják (hozzáadó jelleggel), ha valamit jobban el tudnak mondani franciául vagy nem ismerik a magyar nevét annak a fogalomnak, tárgynak stb. CS20 családban pontosan fordítva van. Itt a francia inkább a kiinduló nyelv, a dominánsan jelen lévő nyelv, de a magyar használata is gyakori, hozzáadó szerepben (például a magyar bébiszittertől tanult társalgási mintákat alkalmazva).

C) A magyar nagyszülőkkal való kommunikáció

Nem mindenhol gondolnak a magyar (nagy)családra, akik általában nem beszélnek franciául, s ezért – ha az unokák nem tudnak olyan szinten magyarul – nehezen tudnak kommunikálni azokkal a gyerekekkel, akik kicsit vagy rosszul sajátították el a magyart. 2FM7

arról számol be, hogy az anyai nagyszülők többször illették szemrehányással a lányukat, hogy nem tanította meg rendesen a két unokát magyarul, mert így nem tudnak valódi társalgást folytatni velük, hiszen ők nem beszélnek franciául. Ezt az információt úgy osztotta meg velem az adatközlő, hogy magyarul kezdte el, de franciául fejezte be a mondatot, ezzel is nagyszerűen demonstrálva a komolyabb témákkal kapcsolatos magyar nyelvi nehézségeit:

A nagyszüleim font des reproches à ma mère de ne pas nous avons appris le hongrois. ¹⁷
(CS25, 2FM7)

„Vannak olyan magyarok, akik beszélnek franciául a gyerekeikhez (...) és akkor a nagymama jön ki, és a nagymama az unokájával nem tud beszélni olyankor, amikor apja-anyja magyar. Ilyet tudok.” (CS11, FM11)

Ebben az esetben történik meg nem is egyszer az, hogy a magyarul jobban beszélő nagytetvér lesz a kisebb gyerek és a nagyszülő között a tolmács, amikor a szülők nincsenek velük. CS1 családban mesélték, hogy a nyári vakáció alatt 2FM6 rendszeresen a nővérét (2FM5) hívta segítségül a nagyszülőkkel való beszélgetésekhez.

Interjúkészítő: *De velük, a nagyszüleiddel hogy beszélsz?*

2FM5: *Hát magyarul, mert nem értik a franciát.*

FM1: *Kénytelenek magyarul. Mondjuk volt olyan...a N. szereti az I.-t kihasználni: „Segíts, mondd már!” Nem? Mikor egy időben, míg kisebb volt, nem akart beszélni magyarul, akkor az I. volt a tolmács. Az édesanyám szólt neki: „Gyere, gyere, segíts! Nem értem, mit akar.” És aztán...I. egész kicsi volt, úgy előttem van, mindig mondta: „Hát most itthon vagyunk a Maminál, miért nem beszélsz magyarul?” „Nem akarok.”*

Tudunk arról is, hogy vannak olyan lelkes magyar nagyszülők, aki gyermekük francia házastársa miatt kezdtek el franciául tanulni (pl.: CS18, CS26); és arról is, hogy vannak olyan francia nagyszülők, akik magyar menyük vagy vejük (és persze az unokáik) miatt érdeklődnek a magyar nyelv és/ vagy kultúra iránt. Például CS6 és CS17 családban a francia nagymama tanultat magyarul, CS10 családban a francia nagyapa lelkesedik a magyar irodalomért, kultúráért. De úgy tűnik, több az olyan magyar nagyszülő, aki valamennyire megtanult franciául. Olyan is van, aki már korábban is tudott, s innen (is) származtatható gyermek francia nyelvtudása, a nyelv és a kultúra iránti lelkesedése (pl.: CS19, CS21, CS27, CS28).

1.1.2. Nyelvi szocializációs modellek: A magyar nyelv elsajátításának és

¹⁷ 'A nagyszüleim szemrehányásokkal illetik az édesanyámat, amiért nem tanított meg minket magyarul.'

elsajátításának kérdései

„A szocializáció az egyénnek a társadalomba való beilleszkedését, a társadalom életébe való hatékony részvételéhez szükséges szabályok, normák elsajátítását jelenti. Azt a folyamatot, amelynek során az egyén valamely kultúra tapasztalatait, viselkedésmintáit, elvárásait, értékeit, hiedelmeit elsajátítja. A nyelvi szocializáció pedig az adott közösség, társadalom nyelvhasználati szabályainak s e szabályok helyes alkalmazásának elsajátítását jelenti. (...) Beszélni tanulni azt jelenti, hogy valamely nyelvközösségnek és kultúrának a tagjává válunk. (...) A beszéd elsajátítása így módon nem csupán része, egyszersmind eszköze is a kultúra átörökítésének, továbbadásának” (KISS 1995: 86). Arra a kérdésre, hogy a nyelven kívül milyen tényezők (pl.: szabadidős tevékenységek, ünnepek stb.) lehetnek még a kultúra továbbadásának az eszközei, milyen „kultúrahordozókhoz” folyamodnak a szülők a nyelvi szocializáció során, az IV. részben térünk ki részletesen.

A kétnyelvű szocializációs modellek közül hárommal is találkozhatunk a második generációs magyar–francia kétnyelvű beszélők nyelvi szocializációját vizsgálva. Gyakori esetnek számít a modellek váltogatása is. (Így például a gyermek óvodába kerülése után az édesanya is a domináns francia nyelvet kezdi használni, ahelyett hogy az egyre jobban háttérbe szoruló emigráns nyelvet erősítené.) Fontos kérdés az is, hogy melyik szülő a magyar anyanyelvű, hiszen a gyerekekkel általában az édesanya marad otthon, így ha ő a magyar, akkor a gyermekeknek nagyobb esélye van a magyar nyelv korai elsajátítására, ámbar ellenpéldával is szolgálhatunk (CS25). Tudok olyan esetről is, ahol a francia anyanyelvű házastárs tiltotta meg a magyar használatát, mondván, hogy ő nem érti azt.

„Azért mondom, hogy ez egy kényes téma, mert azt gondoltam, hogy én beszélek hozzájuk csak magyarul, és a férjem ezt nem akarta. És akkor megértettem, amit ő mond, hogy a családnak kell egy ilyen közös nyelv, tehát a nyelv, amikor együtt vagyunk: franciául beszélünk. (...) És én attól félttem, hogy nem lesz időm magyarul beszélni velük. És ez igazából úgy működik, hogy amikor a férjem kiteszi a lábát a szobából, én rögtön magyarul beszélek velük mindig, és elég sokat vagyunk külön. (...) És viszont ami még nehéz volt nekem, ezt mindenkivel elfogadtatni. Például a francia családomban volt olyan érzés, hogy ez nem jó, és előbb franciául kéne hogy megtanuljanak, és csak utána magyarul, mert nem tudták, hogy ez hogy működik.” (CS4, FM4)

A vegyes házasságban élő szülőknek el kell dönteniük, hogy melyik nyelven (mindkettőn, csak az egyikén, esetleg egy harmadik nyelven) szocializálják gyermeküket. „A döntés – amely nem föltétlenül tudatos – a szűkebb-tágabb környezet hatásaira vezethető vissza. A fő okok: 1. a közösség hatása 2. a nyelv helyzete, presztízse és 3. a gyermek

jövőjének segítő célzatú alakító szándéka (l. MACKEY 1987: 706). Tudatos szülői, illetőleg nevelői döntés kell viszont a gyermek(ek) kétnyelvű neveléséhez, s hogy a kétnyelvű nevelés sikeres legyen, a családnak bizony követnie kell meghatározott nyelvhasználati, nyelvi szocializációs stratégiát” (KISS 1995: 229).

A kiegyensúlyozott kétnyelvűségekre való törekvés tudatos szülői stratégiák, odafigyelés, gondos nevelés, és anyagi áldozatok árán valósítható meg. Ezt erősíthetik vagy gyengíthetik az egyéni adottságok, talentumok. A sikeres kétnyelvű szocializáció azonban mindig több tényezőről múlik, nevezetesen azon, hogy következetesek-e a szülők az egyik vagy a másik nyelv használatában. Fontos továbbá, hogy a gyermek megfelelő nyelvi tapasztalattal rendelkezzen az ún. családnyelvben; megértse, hogy mindkét nyelv elsajátítása őt is gazdagíthatja. Ezenkívül nem hagyható figyelmen kívül a két nyelv társadalmi támogatottsága, a kétnyelvűség adott közösségen (kisebbségi és többségi társadalmon belüli) megítélése sem (NAVRACSICS 1999: 68).

A Franciaországban a magyar szülők (és általában a kétnyelvű családok) helyzete a nyelvmegőrzés szempontjából nem könnyű, mert (ugyan az elvi lehetőség civil keretek között adott a kisebbségi nyelvek tanulására) a többségi társadalom állásfoglalása nem egyértelműen pozitív a kétnyelvűséggel kapcsolatban:

„Nem biztos, mert mondjuk egy Franciaországban, ahol, azért a külföldieket annyira nem szeretik, létezik némi kis idegenkedés... meg előítélet meg minden, nem egyértelmű, hogy az ember ezt [a kétnyelvűséget] egy értéknövelő tényezőként éli meg, viszont próbálom úgy beállítani, hogy szerencsétek van.” (CS15, FM15)

A klasszikus kétnyelvű szocializációs modellek a szülők által alkalmazott kommunikatív stratégiák szerint különíthetők el. Ezek alapján a következő modellek fordultak elő az általam vizsgált családokban: a Ronjat-féle, a Fantini-féle és a Haugen-féle család modellje. Mindhárom előforduló modell az azt bemutató, leíró nyelvészről kapta a nevét (BARTHA 1999a: 168–76, JAROVINSZKI 1994: 66–76, KISS 1995: 229–31).

1.1.2.1. Ronjat-féle család

A főként vegyes házasságokra jellemző modell szerint a szülők következetesen különböző anyanyelvükön beszélnek a gyermekhez, viszont az egyik szülő nyelve azonos a környezet nyelvével. Ez a nyelv tehát mindenképpen dominánsabb lesz jelen a gyermek életében, amint közösségbe kerül. Ezt némileg ellensúlyozhatja, hogy a nem domináns

nyelvet nemcsak az egyik szülő, hanem egy gondozó, dajka, magyar nyelvterületről hívott gyerekefelügyeletet vállaló fiatal is beszéli. A két nyelv között gyakran funkció- és regisztermegoszlás is kialakulhat: az iskola, és így a szaktudás nyelve a környezet nyelve lesz; míg a másik nyelvhez inkább érzelmi kötődés társulhat. Fentebb már volt szó róla, hogy azokban a vegyes családokban sikeresebb a magyar nyelvi szocializáció, ahol az édesanya magyar. Ennek az is az oka, hogy a magyar édesanyák közül szinte mindenki három évig otthon volt a gyermekével, míg egy átlagos francia nő hat hét szülési szabadságra megy csak. Ezután dajkák vigyáznak a gyerekekre az óvodába kerülésig.

„Én mind a kettővel otthon voltam 3 évet. A francia nők 6 hetet vannak otthon. Bébiszitterek nevelik a gyerekeket” (CS9, FM9).

Volt olyan család, ahol pontosan ennek köszönhető a gyermekek állandó magyar nyelvű szocializációja, mert a sokat dolgozó szülőket a franciául nem vagy csak keveset beszélő magyar anyanyelvű dajkák helyettesítették. Egy édesanya elmesélte, hogy milyen tudatos taktikai lépésekből állt össze gyermekei magyar nyelvi szocializációja:

„Hullámozóan voltam otthon a gyerekkel. (...) Ez volt az egyik taktikai lépés a következetesség. A második volt az, hogy abszolút csak magyar bébiszitterek. (...) Összesen ha 3 lánnyal dolgoztam a 10 év alatt (...) erdélyi lányokkal. (...) Ők szinte a családom tagjait képezték. Minthogyha lett volna egy harmadik nagylányom.” (CS15, FM15)

A nyelvileg vegyes családokban eleinte minden szülő megpróbálta alkalmazni az „egy személy–egy nyelv” alapelve épülő modellt, de ez a stratégia nem mindenhol tekinthető sikeresnek. A legfontosabb és egyben a legnehezebb feltétele a modell sikeres működtetésének – mint a fenti interjúrészletben is olvashatjuk – a következetesség. A következetesen alkalmazott „egy személy–egy nyelv” modellnél a nyelvi szocializáció során az első vízválasztó a domináns nyelvű (francia) gyermekközösségbe kerülés. Számos interjúban elhangzott a következő helyzetkép: a gyerek hazajön az óvodából/iskolából, szeretné elmondani a nap élményeit, eseményeit. Természetes, hogy franciául kezd mesélni. A szülő reakcióján múlik azonban, hogy a párbeszéd ekkor hogyan folytatódik. A következő beszámolók egy következetes és egy kevésbé következetes édesanyától valók. A gyermekek (mindkettő 7–8 éves kislány) nyelvhasználatán meglátszik (jól hallatszik) már most az, hogy mennyire konzekvensen érvényesül (vagy sem) otthon a nagy nehézségek árán megvalósítható „egy személy–egy nyelv” típusú kommunikáció:

„Ugye ez is érdekes, amikor az iskolából hazajön, akkor löki a sódert franciául. Mondom

neki, hogy nem értem. És akkor megismétli franciául...(.) Mire eljut a tudatáig, hogy én ezt a nyelvet nem beszélem, jó akkor, elmondja ugyanezt magyarul.

- És Te tényleg nem tudsz franciául?

- Dehogynem¹⁸. De tudja nagyon jól, hogy nekem csak magyarul válaszolhat. Amikor szerdán nincs tanítás, és teljesen egyedül vagyunk otthon, csak ketten, akkor reggeltől kezdve magyarul. (...) Néha eltéved úgymond a gondolataiban, és akkor visszatér.” (CS8, FM8)

„Egészen 2 és fél éves koráig ő mindig magyarul válaszolt nekem, és semmi gond nem volt. És pontosan akkor, amikor elkezdődött az iskola, szeptemberben ment, és akkor 2 és fél éves volt, még csak nem is 3 éves korában ment. Tudod, itt iskolának mondják az óvodát is. És akkor elkezdett franciául válaszolni nekem. És mikor a gyerek franciául válaszol, te se figyelsz oda mindig, a fejedbe, nem tudom, de nehéz, mert akkor állandóan kell, hogy legyen egy ilyen... klick, hogy te mindig csak magyarul válaszolj. És van, mikor az ember nem magyarul válaszol (...) Tegnap például franciául meséltünk.” (CS13, FM13)

Kezdetben az „egy személy–egy nyelv” elvét próbálták követni az elsődleges nyelvi szocializáció során a következő családok: CS4, CS5, CS6, CS7, CS8, CS9, CS10, CS12, CS13, CS14, CS15, CS16, CS17, CS18, CS20, CS21, CS14, CS25, CS27, CS28, CS32. Mindkét szülő a saját anyanyelvén szólt a gyermekhez/gyermekekhez. A CS15 és CS20 családnál a magyar édesanya nyelvelsajátítási törekvéseit magyar anyanyelvű bébiszitter is segítette. A párhuzamos kétnyelvű elsőnyelvi nyelvelsajátítás, azaz a BFLA (Bilingual First Language Acquisition) azonban nem minden családban volt sikeres, hiszen ez számos tényező függvénye (DE HOUWER 2009: 86–149). Főleg azokban a vegyes házasságokban történt meg viszonylag korán a franciára váltás, ahol az édesapa a magyar (CS5, CS24). Itt már a korai gyermekévekben felborult a Ronjat-modell „egy személye–egy nyelv” egyensúlya, és nem is állt vissza.

Amikor a szülő úgy tapasztalja, hogy a gyermek nem érti őt, nem érti a nyelvet, amin beszél hozzá, akkor két út kínálkozik: vagy még nagyobb erőfeszítés árán ragaszkodik az anyanyelvéhez vagy nyelvet vált. Mert úgy gondolja, már késő, úgysem tanul meg a gyermek magyarul. Egy magyar édesapa története:

„... a lányom¹⁹ nem nagyon akart magyarul beszélni. Eleinte magyarul beszéltem hozzá, de egyre nehezebb lett, mert nem értette, és ha valamit tényleg mondani akartam neki, akkor azt muszáj volt franciául. Nagyon nem erőltettem.” (CS5, FM5)

A CS21 családban is az édesapa a magyar ('56-os emigráns), de itt nem beszélhetünk párhuzamos kétnyelvű nyelvelsajátításról. Elméletileg a Ronjat-modell működhetett volna ebben a családban is. Viszont mivel az édesapa a gyermek születésekor már évtizedek óta

¹⁸ Frankofón területen, francia általános iskolába járt ő maga is, kitűnően beszéli a nyelvet.

¹⁹ 2FMGY3

francia nyelvterületen élt, az első házasságából származó fiát sem tanította meg magyarul, ebben a családban is hagyta az egynyelvű francia nyelvű szocializációt, míg 2FM1 kilenc éves nem lett. Ekkor – adatközlőm által nem részletezett okból – egy évig Budapesten élt a család. 2FM1 magyar iskolába járt, így gyorsan elsajátította a magyar nyelvet, amit előtte egyáltalán nem beszélt, de az egy év letelte után, Franciaországba visszatérve nagyon gyorsan el is felejtette a tanultak nagy részét. Kamasz korában kezdett újra – önállóan – tanulni. Később két évet Budapesten dolgozott, de az édesapjával ma is franciául beszél. Ma már az édesapja, aki hazatelepült, nagyon szeretné, ha magyarul beszélgetnének, de „én ahhoz túl lusta vagyok” – vallotta be 2FM1, aki (egyébként) jól beszél magyarul.

Mint már volt szó róla, azt feltételeztük, hogy az a tény is nagyban befolyásolhatja a gyermekek nyelvtudását, hogy az édesapa vagy az édesanya-e a magyar anyanyelvű; hiszen az édesanyával vannak otthon három éves korukig, így könnyebb lehet annak a gyerekek a magyar nyelv elsajátítása, akinek az édesanyja magyar. Ez valóban így van, hogy jobbak a gyermek esélyei a nyelvelsajátításra, de a magyar édesanya személye még önmagában nem garancia a magyar nyelv elsajátítására.

„Na most a vegyes házasságnál (...) nagyon nagy különbség van ott, ahol az anya magyar és az apa francia, vagy ahol az apa magyar és az anya francia. Ott, ahol az anya magyar ott még van egy valamilyen esély, nem mindenütt, sőt nagyon ritka már az is, hogy a gyerek valamit tud magyarul, az apa magyar, az anya francia, hát ott a gyerekek szinte soha nem tudnak magyarul. Azért mondják, hogy „édes anyanyelvünk”, mert végül is beválik az, hogy az anya ott van a gyerekekkel és ő beszél vele magyarul. Az apa csak dolgozik. Most már ugyan ez is változóban van, de sajnos a vegyes házasságokban lévő gyermekek helyzete, az nagyon rossz, s mondom, ahol két magyar szülő van már az is kezd sok helyen...” (CS11, FM11)

Eleinte valóban jobban működött a Ronjat-modell azokban a vegyes házasságokban, ahol az édesanya volt a magyar. Néhány családban (CS6, CS7, CS13, CS16, CS25, CS28) azonban akkor, amikor az első gyermek francia gyerekközösségbe került az édesanyák teljesen következtelenül elkezdtek váltogatni a magyart és a franciát. A nyelvvesztés jól érzékelhető az adatközlő fiatal felnőttek, nagyobb gyermekek beszédprodukciónak:

Interjúkészítő: *De olyan nem volt, hogy anyukád csak magyarul?*

2FM7: *Nem tudom, azt hiszem a kettő.*

Interjúkészítő: *És akkor 3 éves korodba, amikor elkezdted óvodába járni, már anyukád is mindig csak franciául beszélt hozzád?*

2FM7: *Igen.*

Interjúkészítő: *A testvéred, vele hogyan beszéltek?*

2FM7: *Azt hiszem, pont olyan volt, azt hiszem.*

Interjúkészítő: *Hol tanultál meg magyarul? Kitől?*

2FM7: *A magyartanárral és egy kicsit anyukámmal, de Magyarországra.*

Interjúkészítő: *Otthon három éves korodig azért beszélt hozzád magyarul?*

2FM7: *Igen*

Interjúkészítő: *De utána nem, te viszont a nagyszüleiddel Magyarországon..*

2FM7: *Igen. (CS25)*

Hasonló tapasztalatokról számol be a felső-ausztriai magyarok körében végzett kutatásai alapján Zelliger Erzsébet is: „A gyermekek ugyanis amint közösségbe kerülnek – a közösség óvodát, iskolát jelent, ahol kizárólagosan német nyelvű környezetben vannak –, egyre jobban „rászoknak” a németre. Könnyebben fejezik ki magukat így, szókincsük, német nyelvi készségeik rohamosan fejlődnek – szemben az anyanyelvükkel, amely megreked egy bizonyos szinten” (ZELLIGER 2012: 66).

A kétnyelvűséggel kapcsolatos megfelelő tájékozódás azért is nagyon fontos, mert ez az édesanya azért váltott franciára a gyermekével, mivel félt, hogy az iskolai előmenetelt ez hátráltatja, a magyar „összezavarja” a gyermekét²⁰:

„...háromévesig az anyukám beszélt magyar és francia, és ööö olyan tudtam a kettő nyelvet, de mikor iskolába mentem, az anyukám félt, hogy ööö nem jól tudom beszélni franciául és nem beszélt magyarul, csak franciául beszélt” (CS25, 2FM7).

Ahol következetesen alkalmazták a Ronjat-modellt az elsődleges nyelvi szocializáció során, ott sem mindenütt maradt meg mindvégig dominánsan a magyar a magyar szülő és gyermeke kommunikációjának közös nyelveként. (Ez azt jelenti, hogy maximum szókölcsozások fordulnak elő a magyar beszédükben, a kódváltások ritkák.) Azokban a családokban, ahol a kamaszok vagy fiatal felnőttek már a második nemzedék tagjai, tanulmányozhattuk a nyelvi szocializáció további alakulását: (1) Volt olyan család, ahol mindvégig megmaradt a magyar–francia párhuzamos használata (CS10, CS14, CS18, CS20). Itt is főleg a „mindennapok” nyelveként szerepel a magyar, de a munkáról, iskoláról franciául (is) beszélnek. (2) Van, ahol a serdülőkor végére, felnőttkor kezdetére fokozatosan visszaállt a magyar nyelvű kommunikáció a szülő és a gyermek között, és ismét a magyar lett köztük a domináns nyelv. (3) De olyan család is van, ahol visszafordíthatatlan lett a folyamat, és a szülő magyarul kérdez, gyermeke pedig franciául válaszol neki. A felsorolt esetek nemcsak a vegyes házasságokban, hanem a magyar–magyar párú szülőknél is előfordulnak.

(1) pl.: CS10

Interjúkészítő: *Te magyarul beszélsz a gyerekekhez. És a gyerekek milyen nyelven válaszolnak neked?*

²⁰Emiatt a párizsi gyermekfoglalkozások egyik vezetőjével hosszan beszélgettünk egy ismeretterjesztő előadás lehetőségeiről, ami azonban anyagi okokból eddig még nem valósulhatott meg.

FM10: *Magyarul. (...) Csak néha valamit olyat akarnak elmesélni, ami az iskolában történik, azt már nagyon bonyolult lenne lefordítani, mit tudom én a dolgozatban ezt írta, hogy...*

(2) pl.: CS24

2FM4: *Apámmal magyar beszélek most. És anyámmal francia beszélek, mert úgy szoktam csinálni.*

Interjúkészítő: *Édesapáddal mindenről magyarul beszélsz?*

2FM4: *Ja, mindenről. Amit nem értem, akkor elmagyarázza.*

Interjúkészítő: *De azt mondtad, hogy csak egy ideje beszélgetek magyarul. Korábban nem?*

2FM4: *Igen. Amikor kicsi voltam akkor...beszélni...szoktam magyar beszélni, és amikor nyolc voltam, akkor befejezte. Nem befejezte....*

Interjúkészítő: *Abbahagyta*

2FM4: *Abbahagyta. És most mentek decemberben Sopronba, de szoktam mind évbe menni, de egyedül mentem, és amikor Párizsba visszajöttem akkor azt mondtam neki, azt mondtam neki, hogy most magyart kell beszélni.*

Interjúkészítő: *És azóta mindenről magyarul beszéltek?*

2FM4: *Igen.*

(3) pl.: CS6

2FM12: *Anya magyarul beszél.*

2FM13: *És nekünk normális, hogy visszabeszélünk [sic!] franciául.*

A legérdekesebben a Ronjat-féle modell 2FM9 szüleivel való kommunikációja során alakult. Itt mindkét szülő magyar származású, mégis az édesapa következetesen franciául, az édesanya pedig magyarul beszélt a gyerekekhez. Ennek oka, hogy az édesapa az édesanyával történt megismerkedése idején már évtizedek óta Franciaországban élt. (18 évesen, 1938-ban került ki, míg az édesanya csak férjhezmenetele után, 1969-ben érkezett Franciaországba. A nyelvet is később, az Alliance Française-nél tanulta meg.) 2FM9 ma már az édesanyjával is csak franciául beszélget, de arra az adatközlő nem emlékszik, hogy pontosan mikor váltottak; valamikor iskoláskora táján történt.

Interjúkészítő: *A szüleid otthon, egymással milyen nyelven beszéltek?*

2FM9: *Franciául.*

Interjúkészítő: *Mindig? Mikor megszületted?*

2FM9: *Én nem emlékszem pontosan, hogy volt mikor megszülettem, de asszem, hogy az elején inkább magyarul beszéltek, olyan három éves lehettem, mert akkor anyám még nem tudott franciául. De utána emlékszem, hogy apám mindig mondta, hogy megzavarta, amikor magyarul beszélünk otthon, és hogy ő akkor megszólalt magyarul a munkahelyén, és mondta, hogy hagyjuk abba, hogy otthon franciául beszéljünk. És akkor franciául beszélünk. De asszem, hogy anyámmal elég sokáig magyarul beszéltem.*

Interjúkészítő: *Arra nem emlékszel, hogy mikor váltottatok?*

2FM9: *Nem.*

2FM9-nek ma négy gyermeke és francia férje van. Családjában (CS3) a szülő–gyerek kommunikációra nem jellemző az „egy személy–egy nyelv” stratégia. Mindkét szülő (a francia édesapa és a másodgenerációs magyar származású édesanya is) franciául beszél a harmadik nemzedék tagjaival, mert az édesanya úgy érzi, hogy ő másodgenerációként már nem hiteles magyar nyelvű beszélő (BARTHA 1995: 37 – 47):

„Nem, nekem nem spontán a magyar. Gyerekhez csak spontánul tudok hozzászólni.”
(CS3, 2FM9)

A gyermekek a franciaországi magyar nagymamájukkal vegyes nyelvet használnak, de főként a franciát. Magyarul magyar bábiskákuktól tanultak meg, és azoktól a magyar gyerekektől, akikkel minden nyáron több hetet töltenek a Balaton-parton a nagymamájukkal.

„A gyerekekkel nekem a természetes a francia, viszont a gyerekek, amikor anyámmal B.-n vannak, egyszer évente júliusban kimennek három-négy hétre Balatonra, akkor szokott velük magyarul beszélni valamennyire. Valamikor tényleg a magyar jön ki előbb.” (CS3, 2FM9)

A CS27 család azért érdekes, mert itt már eleve az egyik szülő magyar–francia kétnyelvű volt. Az édesanya és az édesapa is Magyarországon születettek. 2FM11 apai nagyszülei magyarok, az anyai nagyszülők közül viszont a nagymama francia, a férje magyar. A nagyszülők Magyarországon élnek, de a francia anyanyelvű nagymama nem tud magyarul. 2FM11 édesanyja tehát magyar–francia kétnyelvűként nőtt fel Budapesten. 2FM11 magyar anyanyelvű édesapja akkor váltott nyelvet, miután kikerültek Franciaországba és jól megtanult franciául, és ezzel párhuzamosan a szülők közti kommunikáció nyelve is megváltozott, miután az édesapa is jól megtanult magyarul. Erre 2FM11 így emlékszik:

Interjúkészítő: *Tehát hozzád franciául beszéltek a szüleid?*

2FM11: *Igen.*

Interjúkészítő: *Édesapád is?*

2FM11: *Édesapám az elején nem jól tud beszélni franciául.*

Interjúkészítő: *És most franciául beszéltek?*

2FM11: *Igen (...) mert velük nagyon furcsa lenne magyarul...*

A francia és a magyar nyelv elsajátítása – a fent bemutatott kivételektől eltekintve – a legtöbb családban egyszerre zajlott a BFLA-nak, azaz a kétnyelvű elsőnyelvi nyelvelsajátításnak megfelelően. Mégis gyermekenként más és más volt a „forgatókönyv”. Sokan számoltak be arról, hogy azt hitték, már nem is fog tudni rendesen beszélni a gyermekük valamelyik nyelven, de hosszas késleltetés után, teljes mondatokban szólalt meg.

Más gyermekeknél jobban követhető volt a két nyelv egyidejű elsajátítása (DE HOUWER 2009, BARTHA 1999a: 188–89). Két, kétgyermekes édesanya beszámolójából:

(1) CS4

FM4: „Teljesen másképp kezdték el tanulni a nyelvet: az I.²¹ nem mondott nekem hónapokig semmit, én beszéltem hozzá fran...öö...magyarul, ő meg válaszolt nekem franciául. Soha semmit nem mondott. És négy és fél éves volt körülbelül, nem három, amikor egyszer mentünk a bölcsibe, toltam a babakocsijába, és valamit mondtam neki. És megfordult és rám nézett és azt mondta, „Hát igen, mama, nemsokára itt a tavasz.” Így. Egy ilyen mondatot. Erre én gyakorlatilag elsírtam magam, mert nem tudtam, hogy ő tud egy szót magyarul, de ő szerkesztett egy mondatot. A. pedig elkezdett rögtön franciául meg magyarul, tehát két..sőt egy picit inkább magyarul kezdett el, de úgy párhuzamosan mind a két nyelvet.”

(2) CS18

Interjúkészítő: Melyik nyelv volt előbb?

FM18: Nem volt eltolódás, ez lepett meg mindenkit szinte, hogy egyszerre beszéltek a két nyelvet. Mondjuk jártak garderie-be²² hetente egyszer, ez egy nem olyan hosszú, félnapos. 8 hónapos koruktól kezdve. V.²³ az 10 hónapos volt, amikor kezdte, M. meg 8 hónapos.

A nyelvelsajátítás módja és ideje azonban egy igen összetett, messzire vezető pszicholingvisztikai kérdéskör (részletesen lásd. BIALYSTOK ET AL. 2009, DE HOUWER 2009, GÓSY 2005, JARINOVSKIJ 1991, KARMACSI 2007, NAVRACSICS 1999, PLÉH 2010, RÉGER 1990), melynek részletesebb bemutatása nem tárgya és célja ennek a dolgozatnak.

1.1.2.2. Haugen-féle család

Az emigráns kétnyelvűsége általában ez a modell a jellemző. A szülők anyanyelve azonos, de eltér a külső környezet nyelvétől. Jellemző a nyelvi szocializációra, hogy a gyermek nem teljesen párhuzamosan sajátítja el a két nyelvet, csak a többségi gyermekközösségbe kerülve találkozik intenzívebben a többségi társadalom nyelvével. „Egy kisebbségi nyelv megtartásában mindenkor jelentős szerep hárul a családra is, ha azonban a család e kisebbségi környezettől elszigetelten él, rendkívüli erőfeszítésekre van szükség az otthon nyelvének a megtartásához” (BARTHA 1999a: 171-172). A tudatos szülői döntés és a következetesség kulcsfontosságú:

21 A két gyermeket monogrammal jelöljük: I.=2FMGY1, A.=2FMGY2

22 Bölcsőde-jellegű intézmény

23 V.=2FGY9, M.=2FGY10

„Nálunk ez alapvető kikötés volt már a legelején, hogy mi csak magyarul fogunk a gyerekekkel beszélni, merthát ugye hogy itt születtek, úgyis mindenki franciául beszél, legalább mi beszéljünk velük magyarul, mert ez az anyanyelvünk meg így a családnyelvünk is, gyakorlatilag ezáltal, hogy mind a ketten magyarok vagyunk. (...) Ez egy alapvető dolog nálunk, és ez lehet, hogy már túlzás is, hogy mi csak magyarul beszélünk, és tiszta magyarul. Nálunk abszolút nem keverjük a két nyelvet, de olyan szinten sem, hogyha nem jut valami eszembe, akkor bemondom franciául, mi is erőfeszítést teszünk sokszor; és ezt tanítjuk a gyerekeknek is, és tudatosan is. (...) Ők ezt tudják, hogy mi nem keverjük a két nyelvet. (...) Mert azért nekünk is vannak olyan ismerőseink, hogy « Hozd már ide azt a fourchette-t²⁴! »” (CS19, FM19).

Az általam vizsgált magyar–magyar párú családokban a nyelvi szocializáció során a Haugen-féle (emigráns) nyelvi modellt követik a szülők általában addig, míg az első gyermek óvodában, iskolába, francia egynyelvű gyermekközösségbe kerül. Ha a szülő ekkor nem marad következetesen a magyarnál, a gyermek magyar nyelvtudása látványosan visszaesik, az értés szintjén reked meg. A produkció szintjén gyermeknyelvire szorul vissza. Később (a kamaszkor végére) visszatérhetnek közös családi nyelvként a magyar nyelvhez, ekkorra kialakulhat a balansz kétnyelvűség és vele párhuzamosan a szilárd(abb) identitás.

Magyar–magyar szülőpáros van a következő családokban: CS1, CS2, CS11, CS19, CS22, CS23, CS29, CS30, CS31. Vannak olyan családok, ahol a férj és a feleség együtt érkeztek annak idején Franciaországba: CS22 egy vajdasági, CS23 egy magyarországi, CS29 és CS31 egy erdélyi házaspár családját jelöli. Mások külön-külön kerültek Franciaországba, és ott találkoztak: CS1 családban a férj a második világháború után, kisgyermekként, a feleség 1981-ben érkezett. CS19 családban a feleség gimnazistaként került ki a családjával az 1990-es évek elején, a férj ösztöndíjjal érkezett Erdélyből, s végül Párizsban találkoztak. CS2 és CS30 két olyan család, ahol a férj szinte gyermekfejjel érkezett (1948-ban, illetve 1957-ben) Franciaországba, és egy későbbi magyarországi (haza)látogatása során ismerkedett össze majdani feleségével, aki a '70-es években települt ki hozzá. FM11 kétszer nősült, mindkét alkalommal magyar feleséget választott (CS11). A családon belüli nyelv szocializáció vizsgálatakor figyelembe kell venni azt is, hogy a szülők mikor (milyen hosszú ideje, és hány évesen), milyen okokból kerültek Franciaországba, és mennyire tudják/tudták tartani a kapcsolatot az otthon maradt családtagokkal; hiszen a nyelvmegőrzés vagy a nyelvfeladás mozgatórugói, főbb indítékai ezen szempontok mentén ragadható meg igazán markánsan. Egyfelől ma jóval könnyebb a kapcsolattartás a magyar nyelvterület felé Franciaországból, mint az 1990-es évek előtt, másfelől pontosan a nehézségek miatt nagyobb volt az összetartás, a nyelvmegőrzés igénye, félelme, vágya a politikai emigránsok között, mint ma a gazdasági

24 'villát'

okokból (meghatározhatatlan időtartamra) kitelepültek körében. Ma inkább szinte mindenki az otthoniakkal ápol intenzívebb kapcsolatot, mintsem a párizsi magyarokkal.

„...Na most, más volt a hozzáállásuk az akkoriaknak [a háború utáni és az '56-os nemzedéknek] meg a mostaniaknak. Az akkoriak úgy jöttek, hogy – én is úgy jöttem '80-ban – hogy én itt letelepszem, és lehet, hogy az életben többé nem látom viszont Magyarországot. Mi nem gondoltuk azt még 1980-ban sem, hogy megváltozhat ez a dolog.(...) Mi meg voltunk győződve róla, hogy örökké kommunizmus lesz. (...) A fiatalabbak most már úgy vannak (...), hogy itt vagyok, aztán úgymint visszamegyek Magyarországra. (...) Lehet, hogy jobb magyarok voltak azok az '50-es, '60-as évek emigrációja, mint most, a mostani magyarok, akik utazgatnak ki (...), itt is dolgozom 2-3 évet, meg Magyarországon is meg Németországban is. (...) Most ez egy gazdasági emigráció. Az még akkor egy intellektuális, magyar érzelmű... (...) Például abban az időben, amikor még a forradalom után, meg a háború után jött az emigráció, sokkal nagyobb számban összetartottak az emberek. Most legalább annyi magyar van, de ezek már nem tartanak össze. Szóval nagyon-nagyon kicsi magja van, aki bármilyen szinten összetart, akik Párizsban vannak. (...) Inkább azt mondták, maradjon meg családon belül egy kicsi magyar sziget! Még összejártak, összetartottak jobban [a régiek].” (CS11, FM11)

Ezekben az emigráns magyar családokban vagy a szülőkkel vagy a gyermekekkel vagy mindkét nemzedékkel készült interjú, így az első és a második nemzedék mai nyelvhasználati szokásai is összehasonlíthatók.²⁵ A magyar szülők egymással – kevés kivételtől eltekintve - „nagyreszt magyarul” beszélnek. Két családban (CS1 és CS30) állították azt az adatközlők, hogy előfordul, hogy franciára váltanak egymás között olyankor, amikor munkáról van szó.

CS2 családban az édesanya – saját bevallása szerint – keveri a magyar és a francia nyelvet, viszont az édesapa következetesen ragaszkodik a magyar nyelvhez. Ő 1948 óta él Franciaországban, mindössze tíz éves volt, amikor elhagyták Magyarországot. A felesége (FM3) szerint ezért az ő magyarja „gyerek szinten” maradt: *„Az én magyarom az jobb, sokkal, hogy úgy mondjam, az övé az megmaradt egy ilyen gyerek szinten, amit aztán később a családban beszéltek, tehát a különféle izes családi mondásokkal van tarkítva, amit senki más nem tud megérteni.”*

Férj és feleség egymással mindig magyarul beszéltek, de az egyik lányuk (2FM8) szerint az édesanya (FM3) gyakran keveri a nyelveket, míg az édesapa otthon következetesen ragaszkodik a magyarhoz, mindig csak magyarul beszél. Ha fáradt volt a magyar volt a pihenés nyelve, mert a francia „mégiscsak idegen maradt.”

Interjúkészítő: *És önök egymás között magyarul beszélnek a férjével?*

²⁵ A nemzedékek körültekintő elhatárolása viszont komoly kutatómódszertani nehézségekre világított rá, melyekről a bevezetőben már szóltam (ZELLIGER 1997: 94–8).

2FM8: *Hát az anya az inkább keveri.*

FM3: *Sajnos én eléggé. Hogyha nem figyelek.*

2FM8: *Állandóan kevered a franciát és a magyart.*

FM3: *Ő azt mondja, hogy állandóan keverem. Mondjuk ugye, nagyon rossz, amit csinálok. Egy mondaton belül keverem, de nem azért mert nem tudom.*

2FM8: *Nem, csak úgy.*

FM3: *Tudom, mind a két nyelven, tudom. Csak öö vannak dolgok, amik előbb eszembe jutnak az egyik nyelvbe, és akkor kényelmi szempontból tudod, kicsit összezagyválja az ember, ez mondjuk rossz. A férjem az csak magyarul beszél, akármilyen van, csak magyarul, és mondjuk most már kicsit én is, mert este mikor hazajövök egész napi hivatalból, akkor fáradt vagyok. Minél fáradtabb az ember, annál nehezebb mégis ez egy, mégis egy idegen, nem az hogy egy idegen nyelv, de valamilyen fokon mégiscsak idegen maradt akármeddig is van itt az embőr. És vagy legalábbis énnekem igen, mer én úgy érzem, hogy magyarul nagyon jól tudok beszélni, még harminc év után is akcentus... semmit nem érzek, de hát lehet hogy más érzi, nem tudom, de ő például csak magyarul beszél, és mindig azt mondta, hogy mikor a hivatalból hazajött, ő már este túl fáradt ahhoz, hogy ő még tovább beszélje a franciát, ő mostmár magyarul akar beszélni, és ő ehhez ragaszkodott is mindig. És tényleg így is van, aztán ottan, hogy én magyarul beszéltem-e vagy válaszoltam-e neki, ő azt mondja, hogy nem mert a «mama – azt mondta – franciául beszél. » (...)*

Interjúkészítő: *És te a szüleiddel.. édesapáddal hogy beszélsz, magyarul mindig?*

2FM8: *Igen. Vagy..*

Interjúkészítő: *Olyan van esetleg, hogy te mondasz valamit franciául és ő magyarul válaszol?*

2FM8: *Igen, inkább úgy van.*

FM3: *Mindig magyarul válaszol asszem, hogyha nincsen franciául beszélő..*

Interjúkészítő: *És nem szokta mondani, hogy de beszélj magyarul, vagy ez őt nem zavarja?*

FM3: *Dehogynem zavarja.*

2FM8: *Igen, szokta mondani, hogy „Dehát beszéljél magyarul!”*

FM3: *Szokta mondani.*

Interjúkészítő: *De ha te fáradt vagy, akkor a francia egyszerűbb?*

2FM8: *A francia az könnyebb sokkal nekem.*

A francia könnyebb az érettségiző lánynak, neki már az a természetes, és a magyar a fárasztó. Első lépcsőfok a nyelvvesztés felé. Ez a kijelentés tulajdonképpen sok adatközlő szájából elhangozhatott volna: a magyar olyan nyelvvé vált, amit erőltetni kell. 2FM8, a család három gyermeke közül a legfiatalabb, így az ő nyelvi szocializációját nagyban befolyásolta az is, hogy a nála nyolc-tíz évvel idősebb nővérei „hazahozták” a franciát az iskolából, így ezt a nyelvet tőlük sajátította el. Elmondta, hogy a két idősebb testvér mindig is franciául beszélt vele. (A testvérek egymás közötti kommunikációjával a fejezet elején foglalkoztunk részletesebben.)

Interjúkészítő: *Édesanyád először magyarul beszélt hozzád?*

2FM8: *Igen. Nem?*

FM3: *Én azt hiszem, hogy igen.*

Interjúkészítő: *És utána, mikor óvodába kerültél, akkor kezdtél el franciául inkább? Vagy már itthon a testvéreiddel?*

2FM8: *Nem. Hát a testvéreimmel szerintem.*

A Haugen-modell kezdetben minden családban jellemző volt. Az első nyelv minden elsőszülött gyermeknél a magyar volt, de óvodába, majd iskolába kerülve csak egyre nagyobb erőfeszítések árán sikerült megőrizni és gazdagítani. A szülők megtartották egymás közt a magyar beszédet, és a gyermekeikkel is magyarul beszélnek, de azok ma már nagyrészt csak franciául válaszolnak nekik.

Interjúkészítő: *Otthon, egymás között magyarul beszélnek a szüleid?*

2FM3: *Igen. Edszámás közül magyarul beszélnek, van egy tesóm is (...) és nekünk magyarul beszélnek, de a tesóm és én mivelhogy francia iskolában voltunk, mindig ...*

Interjúkészítő: *Ti egymás között a testvéreddel franciául beszéltek. És a szüleitekkel?*

2FM3: *Fransziául visszaválaszolunk.*

Interjúkészítő: *Ez mindig így volt? Vagy csak amikor elkezdte iskolába járni?*

2FM3: *Ája, jó kérdés. Nem, mert azt mondta anyukám, hogy őö én ööö három évestől az anyukám azt mondta csak magyarul. Megtanultam a franciát iskolába, de nagyon kicsi voltam.*

Interjúkészítő: *Akkor neked az első nyelved a magyar volt?*

2FM3: *Igen.*

Amit a Ronjat-modellnél elmondtunk a nyelvvesztésről, ennél a modellnél is igaz: hiába beszélnek a szülők magyarul, a gyermekek egymás között franciául fognak beszélni, és – ha iskolai, szakmai kérdésekre kerül a szó – a szülőkkel való kommunikáció nyelve a francia is. A vizsgálatban nem szerepel olyan magyar–magyar család, ahol a felnőtt testvérek egymással dominánsan ne franciául beszélnének.

2FM8 és édesanyja (FM3) arról számoltak be nekem – ahogy várható volt –, hogy ma már náluk is a magyar az a nyelv, ami a mindennapok, otthoni, familiáris nyelve, míg a francia a munkáé, a szakképzettségé.

FM3: *Még az én szókincsem is, bizonyos dolgokat nem is tudok. Az informatikai nyelvben például abszolút..és.. neki szintén. Hát amit mi úgy hívunk, hogy konyhanyelv, azaz az a mindennapos.. „Hol van a pizzamám?” „Nem tudom..”; „Mi lesz a vacsora? Mikor eszünk már?”*

Interjúkészítő: *Tehát azt..., azt magyarul? Ami pedig olyan téma, hogy bele kell keverni az iskola nevét, azt franciául?*

2FM8: *Igen, mert az túl nehéz.*

Interjúkészítő: *És édesanyáddal milyen nyelven beszélsz?*

2FM8: *Hát, franciául.*

Interjúkészítő: *Mindig?*

FM3: *Néha magyarul. Nem mindig.*

A magyar nyelv könnyen aktiválható, de mégiscsak passzív tudássá vált ezekben a családokban is, korán megjelennek mind a funkcionális, mind a strukturális nyelvvesztés

sajátosságai (BARTHA 1999a: 171–172), melyet az V. részben, az interferenciajelenségek vizsgálatán keresztül számos példával támasztok alá. A nyelvtudás szintjét nagyban befolyásolják a motivációk és a szülők nyelvmegtartásra irányuló külön erőfeszítései. Az egyik adatközlő beszámolt arról, hogyan döbbsent rá arra, hogy a gyermeke magyar nyelvi funkcionális nyelvvesztése²⁶ észrevétel már el is kezdődött. Még hozzá azért, mert a szülők ugyan mindig magyarul beszéltek hozzá, de csak a mindennapi családon belüli nyelvhasználati szintéren szükséges szókinccsel operáltak. Továbbá, ha nem hallották őket a szülők, akkor a két gyermek egymás közt rögtön franciára váltott:

„Otthon mi a gyerekekkel franciául soha nem beszélünk. Se az első, se a második házasságban (...) Amikor kijöttünk ide (...) egyrészt nem is tudtunk franciául, egy szót se, se a feleségem, se én. Másodrészt amikor már elkezdtünk gagyogni, akkor sem beszélünk, mert nagyon rosszul tudtunk, meg tudtuk azt, hogy borzasztó erős az akcentusunk (...) A gyerekekkel mindig, most is csak magyarul otthon. A probléma a két gyerek között van. (...) Az, hogy a gyerek otthon csak magyarul beszél, mire felnő, mi azt hisszük, hogy tud magyarul. (...) Mert egy háznál, még ha egy intelligensebb család is, hát használ az ember 1500-2000 szót? Nem? (...) Hát a konyhanyelvet, igen. Most ezt nagyon tudja ez első két gyerekem. A lányom magától megtanult írni is, meg olvasni is, a fiam már nem volt rá hajlandó. És amikor először kaptak ajándékba János vitézt, és olvasta...akkor jöttem rá, hogy ezek nem tudnak magyarul. „Apu, mi az, hogy lángcsóva, apu, mi az, hogy zsványtanya?” (...) És egy sorban volt három szó, amiről nem tudta, hogy mi az (...) Otthon mi nem beszélünk láncsóváról meg ilyenekről. De ugyanakkor leül veled szembe, és észre se veszed, hogy mi van. ” (CS11, FM11)

Egy édesanya így vall arról a felismeréséről, amikor rádöbbsent, hogy a fia csak franciául beszél hozzá, és a helyzet azóta sem változott meg, annak ellenére, hogy ő következetesen a magyart használja a vele való kommunikáció során:

„Magyarul beszéltem mindig, akkor is, ha ő franciául beszélt. (...) Ismerősök jöttek hozzánk és azt mondják, «micsoda érdekes család – mondja nekem a barátnőm – te mindig magyarul beszélsz, N. mindig franciául válaszol, és mégis megértitek egymást. » És akkor döbbsentem rá, hogy valóban, tényleg. Akkor egy kicsit jobban odafigyeltem, hogy ööö franciául beszél. És akkor még egy kicsit próbáltuk erőszakoskodni vele, de most most ööö nagyon jó lenne, ha annak idején komolyabban fogtam volna, mert hamarosan érettségizni kell neki. Szeretne magyarból érettségizni.” (CS1, FM1)

Volt olyan adatközlő (pl.: 2FM8, 2FM3), aki elmesélte, hogy ugyan mindig francia iskolába járt, de az édesanyja otthon megtanította magyarul is írni-olvasni vagy a Párizsi Magyar Katolikus Misszióban tanult meg. Mások a Magyar Intézetbe jártak órára. Több, ma már felnőtt adatközlőről tudjuk, hogy érettségiztek magyarból (külön választható tárgy az érettségin, amiért pluszpont jár), mindnyájukat az édesanyjuk készítette fel, vagy ő keresett

26 Lásd VII. rész

magántanárt. Arról, hogy milyen (közös) kulturális tevékenységeken, hagyományokon, ünnepeken keresztül adják tovább a magyar nyelvet és kultúrát a szülők még esik majd szó. A nyelvmegtartás és identitás közötti összefüggésekről, a nyelv identitásmegőrző szerepéről pedig az V. részben szólunk.

1.1.2.3. Fantini-féle család

„A különböző anyanyelvű szülők otthon mindketten a többségitől eltérő nyelvet használják, noha egyikük anyanyelve a többségi környezeti nyelv” (BARTHA 1999a: 171). A gyermek otthonán kívül, természetes körülmények vagy intézményi keretek között (óvoda, iskola) fogja elsajátítani ezt a másik „környezetnyelvet”.

Nem sok ilyen példát tudok hozni az adatközlőimtől, főleg egy olyan erőteljes nyelvi dominanciára törekvő környezetben, mint amilyen Franciaországban van. Mégis van egy ilyen családi modell is: 2FM10 családja (CS26) a Fantini-féle modellnek felel meg. Az édesanya magyar, az édesapa pedig dél-franciaországi kétnyelvű: francia és okszitán anyanyelvű. Adatközlőm olyan nyelvi környezetben nőtt fel, amely sokkal toleránsabb a kisebbségi (pl: okszitán) nyelvekkel szemben, mint Franciaország más vidékein. Ma már ő is Párizsban él, úgyhogy tapasztalhatja a különbséget. Ezenkívül a családban nem ritka a vegyes házasság sem: az apai nagymama olasz származású. Adatközlőm édesapja már házasságkötése előtt többször járt Magyarországon, megszerette a magyar népzene, a népi mesterségeket, később, tizennyolc évesen megtanult magyarul is. A szülők ma már hol franciául, hol magyarul beszélnek, de 2FM10 kisgyermekkorában a magyar volt az otthoni nyelv:

Interjúkészítő: *Mi volt a gyerekkori nyelved?*

2FM10: *Magyar, magyarul tanultam először, tehát ilyen egy-másfél éves koromban. És ööö, hát így nem beszéltem még rendesen, de hát az elő szavaim magyarok voltak és aztán volt, hogy, akkor elutaztak a szüleim egy hétig és a nagynénémnél voltam, és ott kezdtem el franciául beszélni. És amikor visszajöttek haragudtam rájuk, valahogy vagy nem emlékszem, csak azt tudom, hogy biztos, így azt gondoltam, hogy kisbaba fejemmel, hogy, hogy elhagytak és akkor nem beszéltem egy hónapig utána. Egy hónapig semmit nem mondtam, és utána újra franciául, de előtte, hát egy hónapig néma voltam egy újra ilyen kis csecsemő.*

Interjúkészítő: *Akkor se magyarul, se franciául nem beszéltél?*

2FM10: *Semmit, nem hát ilyen „háhá” ilyeneket. Anyám teljesen kiborult, hogy Űristen, hogy már nem szereti a gyereke vagy...*

Interjúkészítő: *Franciául hol tanultál meg?*

2FM10: *Hát így...Nem tudom, nem emlékszem. Hát úgy, után... Először a nagynénémnél, amikor ott voltam, amikor vigyázott rám...arra én se emlékszem, csak így mondták hogy ott kezdtem el franciául beszélni. És aztán, amikor már nem voltam néma, akkor franciául.*

Ma már teljesen esetleges, és „hangulatfüggő”, hogy otthon ki kivel milyen nyelven beszél, de a család minden tagja szabadon tudja váltogatni a nyelveket. Ami külön említést érdemel az az, hogy 2FM10 az édesapjával gyakran beszél magyarul, mert az édesapa ragaszkodik ehhez. (Erről bővebben a fejezet elején szoltunk: V. 1.1.1.)

1.1.3. Szülői stratégiák, motiválás avagy miért „értelmes” magyarul tanulni?

A gyermekek nyelvi szocializációját megvizsgálva, a későbbi nyelvi fejlődésről elmondható, hogy nem jelent automatikus nyelvfeladást az, ha a szülők vegyes házasságban élnek, „hiszen különböző variációi lehetnek azoknak a **szülői stratégiáknak**, amelyek segítségével az ilyen családokban felnövő gyermekek elsajátíthatják az egyik szülő által képviselt kisebbségi nyelvet. Az természetesen egy sok tényezőből álló további kérdés, hogy egy többségi környezetben felnőtt gyermeknek a későbbiekben milyen személyes motivációi lesznek a kisebbségi nyelv megtartására” (BARTHA 1999a: 143).

A következő interjúrészlet gyakorlatilag az összes taktikai lépést bemutatja, amelyet érdemes figyelembe venni egy olyan gyermek kétnyelvű szocializációja során, aki nem őshonos nyelvi kisebbség tagjaként, hanem bevándorló szülő(k) gyermekeként jön világra. Az interjúalany (FM15) maga is kétnyelvűként nőtt fel, így személyes tapasztalatait is felhasználta a gyermekei nevelése során alkalmazott stratégia kialakításakor. Véleménye szerint a legfontosabb és leghatékonyabb szülői stratégiák a kétnyelvű nevelésben a következők:

1. **Következetesség:** Mindig és minden körülmények között ragaszkodjunk a stratégiánkhoz! Akár az „egy személy–egy nyelv” elvet, akár a kisebbségi nyelv otthoni kizárólagos használatát alkalmazzuk.
2. **Magyar anyanyelvű gyermekfelügyelet:** Olyanokat kell alkalmazni, ha a szülő nem ér rá, kevés időt tud csak a gyermekével eltölteni, akik magyar anyanyelvűek. Így a szülő távollétében hiteles „nyelvi helyettes” van a gyerek(ek)kel.
3. **Megfelelő motiválás:** A magyar (anya)nyelvű kortárs csoport megléte mutathatja, hogy eleven a nyelvhasználat. A magyar nyelv nem reliktumnyelv, nemcsak a nagyszülők nyelve, hanem kortárs barátok, rokonok használják. Bármiről lehet magyarul társalogni, a második nemzedék ismerje meg a beszélt nyelvet és az aktuális szlenget, a kortársak mindennapi nyelvhasználatát meghatározó szókincset is ismerje a második nemzedék, ne

csak a „konyhanyelv” szűk szóincse jusson nekik!

4. **Tudatosítás:** A kétnyelvűség érték, kincs. Hasznos és többletet jelent, mert hiszen „ahány nyelven beszélsz, annyi ember vagy.”
- I. *Én egész tudatosan neveltem a gyerekeimet a kétnyelvűségre. (...) Ez engem mindig is érdekelt. (...) És ha 9 éves vagy 7 éves kor előtt ha integrál az ember egy másik nyelvet (...), akkor az agy befogadó képesebbé válik. (...) Jó, és akkor gondoltam, hogy ezt végigcsinálom. Nem kényelemből beszéltem velük magyarul. Ez abszolút a komfortzónámon kívül esett.(...) Hullámzóan voltam otthon a gyerekekkel. (...) Ez volt az egyik taktikai lépés a **következetesség**.*
- II. *A második volt az, hogy abszolút csak **magyar bébiszitterek**. (...) Itt jön a másik taktikai lépés, hogy azt találtam ki, hogy a gyerekek akkor lesz motiváló... magyarul beszélni, ha látja, hogy valami **haszonélvezete** van belőle. (...)*
- III. *Hogyha olyan **visszacsatolást kap**, hogy oké, hogy ez nem csak a mama dilije. (...) Hanem azt, hogy konkrétan tudok szót érteni olyan emberekkel, akiket kedvelek. (...) És megpróbálom úgy intézni, hogy nemcsak velem vannak, hanem **hasonkorú gyerekekkel**. Van egy **technikai része** a nyelvtanulásnak, és van egy **motivációs része**. És a motivációs része az, amikor észreveszi azt, hogy van egy hasonló kislány vagy kisfiú, akivel egyidős és milyen szimpi, és „jaj, de jó, hogy tudok vele beszélgetni”. Hiába nem veszik észre, észre se veszik szerintem, hogy mikor beszélnek franciául vagy magyarul, én azt gondolom, hogy van egy nagyon erős..., amikor azt veszi észre, hogy van értelme. (...) Olyan nyelven szeretnek a gyerekek beszélni, amilyen nyelven a haverjaik beszélnek. (...) Egy disszonanciát fog nekik ez okozni egy bizonyos ponton. (...)Én ezt próbálom ellensúlyozni azzal, hogy olyan haveri kört próbálok kialakítani Budapesten, amire azt mondja, hogy „oké, a párizsi haverjaim nem, de a budapestiek igen.” (...) Ezt a fajta kognitív disszonanciát csökkenti bennük, hogy ők mások. (...) Ahogy haladnak a kamaszkor felé. (...)*
- IV. *Azt a tényt, hogy ők kétnyelvűek megpróbálom **értékesként** beállítani, tehát... (...) Elvenni a deviancia élet a dolognak. (...) Hogy ti mások vagytok, ti különlegesek vagytok, ezt a **különlegesség** érzést adni nekik. (...) Olyan kiválasztottság érzést adni.” (CS15, FM15)*

Interjúkészítő: *Mióta van a gyerekeknek magyar bébiszitterük?*

FM21: *Mindig, mindig is volt. Mert az én elképzelésem az, hogy az, hogy én magyarul beszélek velük, az nem elég önmagában. Tehát hogyha érzik, hogy van egy, engem meghaladó közeg, amiben a magyarnak van egy funkciója, akkor az úgy mégiscsak más és könnyebb és létezőbb számunkra, minthogyha csak az anyjukkal állnak szemben, aki valamit át akar adni a magyarról, de nincsen direkt kapcsolatban ő előttünk és a hétköznapi életben valamivel,*

ami ténylegesen a magyarhoz kapcsolódik és ez egyébként mint tapasztalat, szóval az életnek egy része is úgy, érdekes azóta, hogy magyar bébiszitterek. Vagy itt lakó magyar lányokat találni, vagy Magyarországról találni valakit, aki nálunk lakhat. (CS20)

A csak magyar dajkát, bébiszittert alkalmazó családokban valóban érezhetően jobb a gyerekek magyar nyelvtudása, de ez nem kizárólagos szempont. Mindenesetre a vegyes házasságokban mindenképpen „könnyebb és létezőbb” lesz számunka a magyar nyelv (pl.: CS3, CS15, CS26, CS28), mintha csak egyetlen személy (családtag) beszéli ezt. Az endogám családokban pedig az is fontos szempont, hogy az édesanya hány évig tud otthon lenni a gyerekekkel.

Hogyan érdemes magyarra tanítani a gyermekeket? Mit tehet a szülő a sikeres kétnyelvű szocializáció érdekében, hogyan fejlesztheti a gyermek nyelvtudását? Milyen „segédanyagokat” használnak a szülők? Mivel közvetítik a magyar nyelvet és kultúrát? Könyvekkel, filmekkel, utazással stb., tehát komoly anyagi áldozatvállalással is jár mindez. A magyar (és a francia) kultúrahordozókról is megkérdeztük a nagyszülőket, szülőket és gyermekeket. Mit néznek, olvasnak, hallgatnak a gyerekek, fiatal felnőttek: a másod-, harmadnemzedék? Erről a kérdésről a kultúra és nyelvhasználat kapcsolatát vizsgáló fejezetben írok részletesen.

A nyelvmegtartást a magyar nyelvterületen eltöltött nyarak, szünetek, a magyar egynyelvű kortársakkal való intenzív kapcsolattartás is nagymértékben segíti. Néhány hét a magyar iskolában vagy óvodában is hatalmas előrelépést jelent. Mivel Franciaországban viszonylag sokszor van hosszú szünet tanév közben (kéthetente két hét), ez könnyen megvalósítható. Sok család számolt be arról, hogy a gyerekek ilyen alkalmakkor már kipróbálták a magyar iskolarendszert (pl.: CS1, CS4, CS9, CS18 stb.), nyári táborokat (CS2, CS5, CS6, CS10, CS15, CS22, CS25, CS26, CS28), ahol magyar kortárs közösségben lehettek.

„Ez az egyik. A másik pedig azt, hogy amióta vannak a lányok, ugyanannyi francia könyvük van, mint magyar könyvük, ugyanannyi francia filmjük van, mint magyar filmjük, mi nagyon sokat járunk haza. Körülbelül ötször vagyunk egy évben otthon: két heteT vagy egy hónapot vagy hat hetet. (...) Itt az a jó az iskolában Franciaországban, hogy minden második hónapban van két hét szünet. Ez ilyen nagyon franciás. És nyáron két hónap, és szerdán sincsen iskola. Gyakorlatilag ez egy nagyon jó ritmus..arra, ha az ember máshol is lakik. És mi mindig ott vagyunk. Ráadásul a szüleimnek van egy tanyájuk, amit a lányok imádnak, úgyhogy..imádnak odajárni, ott járunk moziba, színházba rengeteget, óvodába egy picit amíg ott vannak (...) Ez nem olyan, hogy ápolat, pici szinten van, hanem gyakorlatilag ugyanolyan szinten van a két nyelv.” (CS4, FM4).

A Párizsi Magyar Katolikus Misszió²⁷ és a Magyar Intézet vagy civil szervezetek magyar műhelyei, szerdai magyarórái is (aznap nincs iskola) segítik az évközbéli nyelvi szinten tartást. Sok édesanya szerint nem is a nyelvoktatás, hanem az ezekben az intézményekben folyó hagyományőrzés a legfontosabb. Franciaországban – mint minden – az anyanyelvhasználat szabadsága is magánügy. Szerdánként vagy hétfőgén, amikor nincsen iskola, lehet zeneóra járni, sportolni és (kisebbségi) nyelvet tanulni. Ezt nem szervezik meg központilag, civil kezdeményezés kell hozzá, de állami támogatást lehet rá igényelni. (A magyar nyelv oktatásáról, intézményes kereteiről a korábbi fejezetekben már részletesen volt szó.)

1.2. Családon kívüli nyelvhasználat közösségi nyelvhasználati színtereken

A magyar nyelv nyilvános használata franciaországi közösségi színtereken nagymértékben korlátozott. Kontra Miklós kutatásaiból tudjuk, hogy a családon kívüli magyar nyelvhasználat legjellemzőbb színtere az Amerikában élő emigráns, South Bend-i magyarok körében a magyar nyelvű egyházi szertartások, összejövetelek, a magyar nyelvű hitélet nyilvánossága (KONTRA 1990: 24–25). Kontra Miklós vizsgálatai mellett, Zelliger Erzsébet ausztriai tapasztalatai is helytállóak a franciaországi emigránsok körében: a magyar nyelv formális használata főként a vasárnapi szentmisékhez, istentiszteletekhez; egyházi és nemzeti ünnepekhez köthető (ZELLIGER 2004: 59–62). Informális használata jóval gyakoribb: piknikek, magyar estek, találkozók nyelve. Így a magyar nyelv nyilvános használatára, még ha szűkebb körben is, és nem formális stílusban, de azért számos alkalom adódik. Ezek közül a legfontosabbak a Magyar Intézet szervezte kiállítások, kulturális események, koncertek; a Párizsi Magyar Katolikus Misszió piknikjei, kötetlenebb alkalmak; valamint a civil szervezetek találkozói. Így például a kétheti rendszerességgel, kedd este zajló Mardis hongrois de Paris („párizsi Magyar keddek”) könyvbemutatói vagy meghívott vendégek részvételével (franciaországi kötődésű ismertebb magyarokkal) elköltött vacsorái, összejövetelei más-más párizsi kávéházakban. Az egyesület év közben többször is szervez piknikeket, magyar kulturális és gasztronómiai találkozókat.

Mivel az interjúban rákérdeztem az adatközlőknek a magyarokkal való kapcsolattartási lehetőségeire is, kiderült, hogy milyen fórumokon, csatornákon keresztül valósul meg ez, hogy mennyire formális illetve informális a nyelvhasználat. Megkérdeztük

27 Az interjúkészítés idején a Párizsi Magyar Katolikus Misszióban még voltak magyarórák.

azt, hogy hogyan és kikkel van lehetőségük magyarul beszélgetni; hogy vannak-e magyar barátaik, járnak-e magyar társaságba Franciaországban.

Kivel van lehetősége Franciaországban magyarul beszélgetni? Hogyan?

(Az első nemzedék 31 adatközlőjének válaszai)

Hogyan?	
személyesen	30 fő
telefonon	25 fő
Interneten keresztül (Skype, cset)	17 fő
	9 fő: nem használ internetet
	5 fő: erre a kérdésre nincs válasz
egyéb:	---

A személyes beszélgetés lehetősége mindig informális: családtagokat, barátokat, ismerősöket említenek vagy helyszíneket, ahol megtehetik, hogy magyarul beszélgetnek: a Missziót, a Magyar Intézetet. Az idősebb egyedülállók (FM23, FM24, FM25) csak a Missziót említik, mint az egyetlen lehetőséget arra, hogy hétről hétre magyarokkal találkozzanak. Az első nemzedék harmincegy adatközlőjéből magyarokkal való személyes találkozásra, beszélgetésre szinte mindenkinek van lehetősége (és igénye is.) Csak FM13 nyilatkozott úgy, hogy senkivel nem tud magyarul személyesen beszélgetni, telefonon és ímélnél tud csak magyarul kommunikálni, csak így tartja a kapcsolatot a magyarországi családdal, barátokkal.

A) Virtuális nyelvhasználati színterek

A fenti kérdésre adott válaszokból az is kiderült, hogy magyar nyelvű kommunikáció bonyolítására hányan használnak úgynevezett virtuális nyelvhasználati színtereket (pl.: cset), melyek például a South Bend-i felmérés idején (1979–81) még nem léteztek. Ezeknek a virtuális nyelvhasználati színtereknek a megjelenése, valamint Magyarország politikai berendezkedésének és külkapcsolatainak gyökeres megváltozása, új vizsgálati tárgy bevonását teszi szükségessé a kétnyelvűség-kutatásokban, nevezetesen az interneten keresztül történő intenzív kapcsolattartási lehetőség szerepét a nyelvvesztés megállításában, a nyelvmegőrzés elősegítésében. Ugyanez fórum a második nemzedék esetében az erős motivációt jelentő kortárs kapcsolatok kiépítésében segít. Az internetet az első generációs adatközlők közül tizenheten használják rendszeresen az otthoniakkal való kapcsolattartásra: ímélírássra, csetelésre, interneten keresztül történő telefonálásra (Skype vagy msn). Kilencen nem interneten keresztül kommunikálnak magyarokkal. A 70 felettek általában a Franciaországban élő többi magyarral tartják a kapcsolatot, esetleg néhány rokonnal telefonon. A 40 feletti nők inkább a telefont, a férfiak az ímélrt részesítik előnyben. A 40

alattiak Skype-telefon, ímél stb. segítségével kommunikálnak a távollévő magyarokkal. Van, aki blogot vezet a gyermekeiről az otthoniaknak. Nagymértékben függ a választott kommunikációs csatorna attól is, hogy kikkel (és milyen korú) családtagokkal, rokonokkal, barátokkal szeretnének kapcsolatot felvenni. A személyes beszélgetések mellett a telefon a legnépszerűbb csatorna, a harmincegy első nemzedékből rendszeres magyar kommunikációra huszonöten használják ezt.

A második nemzedék tizenhat adatközlőjéből ketten (2FM1, 2FM11) mondták, hogy senkivel nincs lehetőségük magyarul beszélgetni Franciaországban. További négy fő (2FM3, 2FM4, 2FM15, 2FM16) csak a szűk családot nevezte meg (pl.: „anyukával”, „az apámmal”), a többiek még említik szüleik barátait, vendégeit is. De kortárs magyar barátaik elvétve akadnak csak. Velük viszont franciául beszélgetnek. 2FM2 nyilatkozata a legbeszédesebb: „*Van pár magyar barát a Misszijóba. De a barát francijául beszélünk egymást.*” A fenti mondat alátámasztja azt a szociolingvisztikai alapmegfigyelést, hogy emigráns közösségekben a másodnemzedék, ha egymás között van, nyelvet vált (BARTHA 1995: 37–47). Így akkor, ha két magyar származású vagy félig magyar, félig francia fiatal találkozik szinte biztos, franciául fognak társalogni. (Kivéve azt a sajátságos esetet, ha az a céljuk, hogy a körülöttük lévő franciák ne értsék őket.)

Mint fentebb láthattuk, a telefont mindenki kedveli. Van, aki az internetes telefont – Skype-ot – használja inkább. Ez a legnépszerűbb kapcsolattartó eszköz az itthon élő magyarokkal, rokonokkal, barátokkal. A második nemzedék közül azok szeretik ezt a kapcsolattartási formát, akik úgy tartják, hogy számunkra „beszélni könnyebb, mint írni” (2FM7, 2FM8).

Az ímél, a cset írásbeli megnyilvánulást kíván. Franciaországban a vizsgálat idején az msn a volt a legnépszerűbb, de közben a Facebook-cset is hódító útjára indult. Megfigyeléseim szerint a magyar digilektus jellemző jegyei (VESZELSZKI 2010: 199–215) ismertek (passzív szinten) a másodgenerációs fiatalok körében is, használatuk kevésbé elterjedt. (Aktív szinten inkább nemzetközi – főként angol – formulákat, rövidítéseket használnak.) Az egyidejű írásbeli kommunikációt (cset) sokan szeretik (2FM2, 2FM3, 2FM5, 2FM6, 2FM10, 2FM12, 2FM13, 2FM14, 2FM15), ők ímél is gyakrabban írnak. A tizenhat adatközlőből tizenegy interneten is tartja a kapcsolatot, főleg a kortársakkal, de van, aki a nagymamájával ímélezik (2FGY13). Olyan is van, aki az idősebbekkel úgy tartja a kapcsolatot, hogy telefonál (például a rokonainak, nagyszüleinek: 2FM1, 2FM2, 2FM9, 2FM12, 2FM13, 2FM16) vagy hagyományos levelet ír (2FM1, 2FM5).

B) Közösségi színterek

Melyik, a bevezetőben felsorolt, magyar közösségi színteret látogatják a legtöbben? Az első nemzedékből huszonegyen látogatják rendszeresen a Párizsi Magyar Katolikus Missziót. Közülük többen csak a rendezvényekre járnak, a vasárnapi misék utáni közös ebédekre mennek. Vannak, akik ugyan nem katolikusok, mégis részt vesznek a magyar miséken is, annak közösségformáló ereje miatt. (Magyar nyelvű református istentisztelet úgy értesültem, hogy csak havonta egyszer van Párizsban. Más, magyar nyelven tartott vallási szertartásról nem tudok.) A Magyar Intézet rendezvényeit tizenkét adatközlő látogatja. A kisgyerekesek közül négy család (C4, CS8, CS15, CS20) csak a gyerekfoglalkozások miatt jár ide. A Mardis hongrois de Paris összejöveteleit az adatközlők közül két fő keresi fel (FM12, FM13). (A rendszeresen idejárókkal is volt alkalmam beszélgetni, több rendezvényen is részt vettem, de legnagyobb sajnálatomra nem volt lehetőség az interjúkészítésre, és az ímélnél elküldött kérdőívek közül egy sem érkezett vissza innen.) FM24 az 1956-os szabadságharcosok rendezvényeit is látogatja. Az első nemzedék adatközlői közül többen vannak, akik valamilyen kisebb vagy nagyobb magyar közösség vezetői, motorjai: FM5, FM11, FM17 és FM22 is ilyen. FM5 és FM11 magyar kollégákból, szomszédokból szervez rendszeresen összejáró társaságot. FM17 gyermekfoglalkozásokat vezet, egyesületi munkákban vesz részt. FM22 történelmi megemlékezések főszervezője a Misszióban és Párizs-szerte. A dolgozat szempontjából számos értékes kiegészítő adalékkal szolgáltak olyanok is, akik nem közvetlen adatközlőként, hanem egy-egy közösség vezetőjeként annak bemutatásával segítették a kutatómunkát – például Msgr. Molnár Ottó, a Misszió nyugalmazott lelkipásztora, a Nos Petits Magyars képviselőjében Légrády Orsolya és Christine Laclaut, valamint Philippe Formin, a Mardis Hongrois de Paris alapítója stb.

A második nemzedék tagjai főként a szüleikkel látogatják a magyar közösségeket. Három olyan adatközlő van (2FM7, 2FM10, 2FM16), aki egyszer-egyszer részt vesz a Magyar Intézet koncertjein, kiállításain a szülei nélkül is. Vannak, akik a szülőkkel járnak ide a magyar nemzeti ünnepek alkalmából rendezett ünnepségekre (2FM5, 2FM6, 2FM11). Olyan is akadt, aki emlékezett rá, hogy gyerekkorában rendszeresen eljártak a Magyar Intézet Mikulás-ünnepségeire (2FM12, 2FM13).

„Hát ami lehetőségünk van, az a Magyar Misszió meg aaa konzulátus. Meg az Institut. Oda szoktunk bemenni. De ez őö...általába hét közbe van a konzulátuson, oda nem nagyon tud bejönni [2FM5], mer számtalanszor hívtam, hogy menjünk be, mert előfordul, hogy én bemegyek, de ő nem tud bejönni, mer ugye másnap iskola van. És őö mondjuk szombat, vasárnap ha a Misszióba van rendezvény, akkor oda néha-néha bejött, most már egyre kevesebbet.” (CS1, FM1)

A Misszióba ma már azok is ritkán mennek, akiket gyermekkorukban rendszeresen vittek a szülők az itteni magyarórákra, hittanra (2FM2, 2FM5, 2FM6, 2FM8, 2FM13, 2FM15). A tizenhat fiatal felnőtt adatközlőből heten (2FM1, 2FM3, 2FM4, 2FM9, 2FM11, 2FM12, 2FM14) semmilyen magyar összejövetelre nem járnak Franciaországban, melynek az egyik fő oka talán az lehet, hogy Franciaországban nincsenek magyar barátaik, akikkel mehetnének. Ezt nyolcan állították (2FM3, 2FM4, 2FM7, 2FM8, 2FM10, 2FM11, 2FM12, 2FM15). Volt, aki úgy nyilatkozott, hogy „*nem nagyon*” (2FM14) van magyar barátja. Van, aki a szülei barátait említette (2FM9). Olyan is, akad, akinek „félmagyarok” a barátai, akárcsak ő: soha nem beszélnek magyarul egymással. Talán 2FM10 arra kérdésre adott válasza, hogy „*Vannak-e magyar barátaid Franciaországban?*” jellemzi a legjobban a helyzetet: „*nincsenek, csak ismerősök.*” Ennek fő oka a magyarok heterogén, mozaikszerű elrendeződése a hatalmas nagyvárosban, így ritkán ismerik egymást az egy környéken lakó magyar családok. (Megtörtént, hogy amikor elmeséltem egy családnak, hogy előtte nap a szomszéd utcában voltam egy másik családnál, meglepődtek, és megörültek, hiszen ők több évtizede élnek ugyanott, de nem tudtak róla, hogy a környékükön vannak tartósan Párizsban élő, más magyar családok.) Sokak számára ma jóval egyszerűbb az „otthoniakkal” tartani a kapcsolatot, mint más, hasonló korú, érdeklődésű stb. családot keresni Párizsban.

„Én például nem tartom különösebben a kapcsolatot a magyarokkal Párizsban. Én nagyon közeli kapcsolatban maradtam Magyarországgal. A családommal és a barátaimmal.” (CS4, FM4)

A másik érdekes kérdés a barátság, baráti kapcsolatok, emberi kapcsolatok minőségének és milyenségének a kérdése. Többen említették, hogy hosszú évtizedek után is idegennek érzik magukat Franciaországban, nincsenek igazi barátaik, esetleg csak a francia házastárs ismerősei, családja. Nem érzem feladatombnak ebben a dolgozatban a franciák lélektanát vizsgálni, azonban a baráti, emberi kapcsolatokhoz jobban értő, pszichológus végzettségű, húsz éve Párizsban élő adatközlő erre a kérdésre olyan összetett választ adott, amelyben a magyarok és a franciák barátság- fogalmának különbségeire hívja fel a figyelmet. Mivel az adatközlő magánemberként jobban érzékelheti, pszichológusként pedig szakmai szemmel világosabban láthatja a helyzetet, minden további elemzési szándék nélkül közrebocsátom az interjúrészletet, melynek első fele a direktségi fokozatokról szóló részben, az utolsó fejezetben olvasható:

F9: ...*Úgy értem, hogy egész mások, egészen mások az emberi viszonyok. A barátságok ugyanígy. Én nem ismerek, akiknek vannak olyan barátai, hogy ifjúkorából valók vagy nem tudom. Tehát a barátság az...érdekkapcsolat. De ezt most nem pejoratívan mondom az*

érdekkapcsolatot, hanem akivel együtt sportolsz, akivel együtt dolgozol, akinek a gyereke ugyanabba az osztályba jár, mint a tiédnek, akkor abban az évbe azzal vagy barátnő, akkor jövőre már nem egy osztályban lesznek a gyerekek, akkor mindegy..akkor már nem feltétlenül...tehát úgy értem az érdekkapcsolat...

Interjúkészítő: Ez neked mint pszichológusnak nagyon érdekes lehet...

FM9: Hát látod tényleg, azért engem ez érdekel, azért hozom fel ezt mint negatívumot, biztos lehetne rengeteg mást találni, de én ezt találok a leghatalmasabb kulturális különbségnek.

FM19: A gimnáziumból nem maradtak barátok. Olyan rossz élményeim vannak. (...) A mi gimnáziumunkban nem volt egy büfé, nem volt egy buli, nem volt osztálykirándulás.

2. Vernakuláris nyelvhasználat

Az elsődleges (vernakuláris) nyelvváltozatok a beszélők által legjobban birtokolt nyelvváltozatok, amelyet mindennapi társadalmi közegükben, illetőleg spontán beszédükben használnak (KISS 1995: 14). Bell megfogalmazásában: „az a beszélt stílus, amelyben a legkevesebb figyelmet fordítják tudatosan a beszédre” (WARDHAUGH 1995: 22).

A vernakuláris nyelvhasználat szorosan összefüggő „belső beszéddel” (inner speech) kapcsolatos vizsgálatokat végzett 2002-ben egy nemzetközi kutatócsoport: előzetes dán nyelvtudás nélkül Dániába emigrált lengyel anyanyelvűek „belső beszédét”, nyelvhasználatát térképezték fel. A húsz adatközlő fele „korai bevándorlónak” (nagyjából 24 évesen érkezett Dániába), a másik fele „kései bevándorlónak” (nagyjából 34 évesen érkezett Dániába) tekinthető. Mindkét nyelven önbevallásos nyelvi kompetenciaszint-mérést is végeztek a kutatók. Habár mindkét csoport közel harminc éve él már Dániában, „belső” nyelvhasználati szokásaikban, nyelvi kompetenciájuk szintjében szignifikánsan kimutatható különbségek vannak. A „belső beszéd” vizsgálatához azt kérdezték meg a húsz adatközlőtől, hogy melyik nyelven készítenek inkább feljegyzéseket, milyen nyelven keresik inkább magukban a szavakat, melyik nyelven fejezik ki szívesebben az érzéseiket, melyik nyelven beszélnek inkább magukban, melyik nyelven mesélnek szívesebben viccet és hogy melyik nyelven álmodnak? Lengyeltudását mindkét csoport jobbnak értékelte, mint a dán. A „korai bevándorlók” csoportja minden kompetenciaszinten jobbnak ítélte a dán tudását, mint a „késeiek”, akik viszont a lengyeltudásukat összességében jobbnak értékelték, mint a „korai bevándorlók”. Az eredmények, saját kutatási tapasztalataim függvényében, nem okoztak különösebb meglepetést: A „kései bevándorlók” csoportja gyakrabban használja a lengyelt belső beszédre, mint a dán: „...even given fluency in both languages, Late Immigrants more often find themselves using Polish in preference to Danish is highly correlated with inner speech behaviours in Danish” (LARSEN–SCHRAUF–FROMHOLT–RUBIN 2002: 45).

Gereben Ferenc és kutatócsoportja „a számolás, álmodás, az ima, az istentiszteletek nyelvét összefoglalóan privát, illetve intim nyelvhasználatnak” (GEREBEN 2005: 76) nevezi. Magyarországra és négy határon túli területre kiterjedő, 1999–2000 között készült felmérésük alkalmával Felvidéken, Kárpátalján és Vajdaságban ezt az ún. intim nyelvhasználatot is módjuk volt vizsgálni. A felmérés eredménye alapján az intim nyelvhasználatot tekintve Kárpátalja és Vajdaság szinte egyformán anyanyelvdominánsnak tekinthető, s a legkevésbé

Felvidék adatközlői anyanyelvdominánsak. Alább bemutatom a kutatók által készített összefoglaló táblázatot is.

Magyar nemzetiségű felnőtt népesség „intim” nyelvválasztással kapcsolatos százalékos adatai három országban
(1999–2000)
(18 éven felüli reprezentatív minta adatai)

	Szlovákia (Felvidék) 1999	Ukrajna (Kárpátalja) 1999	Szerbia (Vajdaság) 2000
Főleg (v. kizárólagosan) magyarul szokott			
- számolni	89	91	92
- álmodni	89	88	93
- imádkozni	84	92	91
- istentiszteletet hallgatni	80	91	90
Az „intim” nyelvhasználat összevont mutatója			
- erősen anyanyelvdomináns:	70	82	80
- vegyes:	26	16	19
- többségi nyelv hangsúlyos szerepe:	2	2	1

(GEREBEN 2005: 76)

A franciaországi kutatás során magam is olyan beszédhelyzetekhez kötődő jelenségek kapcsán kérdeztem rá az adatközlők nyelvválasztására, amelyek nagyon bensőséges, intim kapcsolatot feltételeznek (pl: az ima nyelve) az adott nyelvvel vagy nyelvváltozattal (GAL 1991: 66–76). Vizsgáltam továbbá azt is, hogy olyan spontán beszédtevékenységek mögött, mint például a számolás vagy a káromkodás, milyen beidegződést, nyelvi automatizmust találhatunk; illetve a tudattalan, nem akaratlagos tevékenységekhez, mint például az álom, milyen nyelv köthető. Ezek a jelenségek sok mindent elárulhatnak arról, hogy egy kétnyelvű beszélőnek melyik az elsődleges nyelve, a legjobban, a legbiztosabban birtokolt nyelve, amellyel a legintimebb a kapcsolata. Kiinduló hipotézisem az volt, hogy az első és a második nemzedék vernakuláris nyelvváltozata nem azonos. Az első nemzedék esetében a magyart feltételeztem ennek, a második nemzedéknél viszont a hiányos nyelvelsajátítás, és az ezzel párhuzamos nagy mennyiségű francia nyelvi input miatt a francia nyelv elsődlegessége mutatható ki, amelynek hegemoniáját egy hosszabb (nyári) magyar nyelvterületen eltöltött vakáció törheti meg.

2.1. Az ima nyelve

Azok közül, akik imádkoznak az első nemzedék tagjai közül (a harmincegy adatközlőből három nem szokott imádkozni, öt főtől pedig nincs adat), tizenkilencen magyarul, hárman mindkét nyelven imádkoznak. A mindkét nyelven való ima leginkább azt jelenti, hogy francia misére vagy istentiszteletre van lehetősége járni az adatközlőnek, ezért közös imákat franciául is tud és mond, de magában, elmélyedve magyarul imádkozik. Csak franciául senki nem imádkozik az első nemzedékben. Egy adatközlő úgy vélekedett, hogy az ima nyelve olyan intimitási fokú, amely a legtovább marad meg magyarnak, ha az gyermekkortól kezdve magyarul volt. Azt hitte, hogy sok mindent soha nem fog franciául csinálni, de sorra bekövetkezett egy-egy tevékenységében a nyelvváltás, amióta Franciaországban él. Úgy érzi, az ima az utolsó lépcsőfok:

Interjúkészítő: *Ha imádkozik, milyen nyelven szokott imádkozni?*

FM18: *Magyarul. Ez az, ami a legkésőbb vált át franciára. (...) Egy csomó mindent mond az ember franciául, amiről azt hisz, hogy nem mondja.*

A fenti nézetet támasztják alá Péntek János erdélyi szórványokban végzett, nyelvcserevel kapcsolatos vizsgálatai, szociolingvisztikai kutatásainak tanulságai, hiszen a kisebbségi anyanyelvhasználat fokozatos közéleti visszaszorulása, majd a mindennapi kommunikációból, a fiatalok nyelvhasználatából való kiszorulása azt eredményezi, hogy ez a nyelv egyre szűkebb nyelvhasználati színtereken, egyre intimebb közegben fordul csak elő. „Az egyre szűkülő körben egy ideig még benne van a szomszédság, a baráti kör, később már csak a család, a családokból is csak az idősek, de mindenképpen a szakrális szféra marad utoljára és a hit megélésének legintimebb, legszemélyesebb formája: az Istennel való beszélgetés az imádkozásban. Ez a végső menedék az identitás feladása előtt” (PÉNTEK 1999: 8). Borbély Anna kétegyházi románok körében végzett vizsgálataiból is az derül ki, hogy az idősebb nemzedék őrizte meg leginkább az ima nyelveként anyanyelvét (BORBÉLY 2001: 140–41). Saját kutatásom is azt mutatja tehát, hogy az első nemzedékben a hitüket gyakorlók körében az ima domináns nyelve a magyar maradt mindenkinél.

A második nemzedék imájának nyelve körül érdekes kettősség figyelhető meg: akik ma rendszeresen imádkoznak, azok közül mindannyian tudnak (vagy tudtak valaha) magyar gyerekeknek szóló imát, amit kisgyermekként megtanultak. Közülük hárman franciára váltottak felnőtt hitéletükben (2FM2, 2FM8, 2FM9). Hárman ma is csak magyarul imádkoznak, ők (2FM5 és 2FM6 és 2FM13) magyar hittanra jártak a Párizsi Magyar

Katolikus Misszióba, ezért ők csak magyarul tudnak imádkozni.

Interjúkészítő: *És milyen nyelven szoktatok imádkozni?*

FM1: *Magyarul.*

2FM5: *Csak magyarul, én franciául nem is tudok.*

FM1: *Magyarul, hát végülis ez az egyetlen talán, amit a magyar hozott nekik, hogy ott tanultak.*

Egy adatközlő az, aki imájában (is) kiegyensúlyozott kétnyelvű. Ő arra a kérdésre, hogy milyen nyelven imádkozik a következő választ adta: *„Attól függ, valamikor francia, valamikor magyar. Attól függ, hogy kire gondolok...”* (2FM15).

Három személy azt mesélte, hogy a gyermekkorában édesanyjától, édesapjától vagy nagyanyjától hallott magyar (Miatyánkot vagy esti) imát még tudja magyarul, de ma már nem imádkozik sem magyarul, sem franciául. (Habár ez utóbbin lenne szerintük talán természetesebb.) Ez persze nemzedéki különbség is: a fiatalok kevésbé vallásosak, mint szüleik, nagyszüleik. (További három adatközlőről annyit sikerült csak megtudni, hogy egyáltalán nem imádkozik, két főtől pedig sajnos nincs adatunk.)

Interjúkészítő: *Milyen nyelven imádkozol?*

2FM4: *Nem, nem szoktam imádkozni...*

Interjúkészítő: *De ha ismersz imát, azt franciául ismered?*

2FM4: *Igen, franciául. Hát szoktam, amikor pici, kicsi voltam szoktam Magyar Magyarországon...Magyarba mondani az apámval.*

Interjúkészítő: *Otthon?*

2FM4: *Igen, otthon, mi mind este szoktunk mondani.*

Interjúkészítő: *8 éves korodig?*

2FM4: *Nem az egy kicsi utána, 10-12, mindig szoktunk...---*

Interjúkészítő: *A Miatyánk?*

2FM4: *Igen, ez az.*

Interjúkészítő: *Ezt tudod magyarul?*

2FM4: *Azt tudtam. De tudom, hogyha egy vagy kétszer megmondám nekem, akkor újra tudom. De most nem.*

Interjúkészítő: *A nagyszüleiddel nem mész templomba?*

2FM4: *Nem. A nagyapám...a nagyszüleim szoktak menni egyszer egy hétbe, de nem megyek velük.*

Interjúkészítő: *Gyerek imát tanultál apukádtól? Esti imát?*

2FM4: *Ja, szoktunk csinálni, mondani... a Miatyánk.*

Interjúkészítő: *De azért természetesebb franciául?*

2FM4: *Ja, persze.*

Egy adatközlő szeretne magyarul is imádkozni, de magyarul elégtelennek érzi a nyelvi eszközöket egy kötetlen imára, a kötött szövegű imákból pedig ő is csak gyermekkori imát tud. A magyart (édesanyja nyelvét) idegennek érzi:

2FM16: *És most nagyon nehéz, mert nem tudok magyarul imádkozni, csak amit az anyukám tanított nekem, amikor 6 éves voltam, és mielőtt elalszom, csak azt tudom, és az nem lehet, idegen..nem idegen, de sose...*

Interjúkészítő: *Franciául imádkozol?*

2FM16: *Igen, persze.*

Összességében elmondható, hogy igen vegyes képet kaptunk. A vallásukat gyakorló másodgenerációs adatközlők nagyjából fele választotta a magyart vagy a franciát. De akik ma már nem imádkoznak azok azt mondták, természetesebbnek éreznék a franciát, viszont ezen a nyelven mégsem imádkoznak. Feltehetjük a kérdést: Vajon a hiányos nyelvelsajátítás, nyelvvesztés oka lehet annak, hogy ma nem imádkoznak? Magyarul már nem tudnak (csak egy-egy kötött szövegű reliktum-imát), franciául pedig nem akarnak? Vagy egyszerűen csak nemzedéki különbségekről, egyéni döntésekről, korszellemről, erősen szekularizált társadalomról stb. van szó? Ezekre a – nagyrészt igen személyes – kérdésekre csak ők tudnának válaszolni. E helyt nem feladatom felmérni ezt, de nyitva kell hagyni ezt a kérdést, egy lehetséges megoldásként felvetve az elsőként említett eshetőséget is. Mindenesetre érdemes utalni a Chicagói Egyetem kutatóinak 2012. április 18-án publikált legfrissebb felmérésre, amely az istenhittel és az ateizmus terjedésével kapcsolatos legújabb statisztikákat mutatja be világviszonylatban. A 8. táblázatban az életkor és istenhit összefüggéseit vizsgálják. Ebből egyértelműen látható, hogy Magyarországon, a 2008-as adatok szerint, minden korcsoportban magasabb az istenhívők, a „Valamilyen Isten létezik” választ adók százalékos aránya, mint Franciaországban (W. SMITH 2012: 17)²⁸.

2.2. A számolás nyelve

Az első nemzedék harmincegy válaszadójából nyolc személytől nem áll rendelkezésünkre adat, tizennyolcra tudjuk, hogy magyarul számol, egy fő pedig hol magyarul, hol franciául, ha nem munkahelyi feladatként, hanem spontán helyzetben kell összeadnia vagy kivonnia valamit, leolvasni egy árcédulát stb. Négyen franciául teszik ugyanezt. Közülük háromnak, foglalkozásából adódóan, gyakran van dolga számokkal (egy mérnökről, egy vegyészről és egy orvosról van szó), így valószínűleg napi rutinra és automatizmusra tettek szert franciául számolva az évek során, ami a fő oka lehet a válaszuknak. Ezenkívül a négyből ketten középiskolába és egyetemre is Franciaországba

28 <http://www.norc.org/Research/DataFindings/Pages/default.aspx> Letöltés: 2012. 04. 24.

jártak, így a magasabb fokú matematikai tanulmányaik is ezen a nyelven folytak. A fenti adatok azonban azt bizonyítják, hogy a magyar több évtized alatt is megmaradt a számok világában is a többség vernakuláris nyelvének.

Jóval változatosabbak a második nemzedék válaszai. Tízen csak franciául számolnak, de vannak, akik a helytől és a körülményektől függően franciául, magyarul, illetve angolul is szoktak. A háromnyelvű váltogatást 2FM9 és 2FM10 említette, akik munkájuk miatt angolul is sokat beszélnek. 2FM5, 2FM14, 2FM15 és 2FM16 válasza kiegyensúlyozott kétnyelvűségről, hely- és szituációfüggő vernakuláris nyelvről árulkodik. Mitől függ az, hogy milyen nyelven számolnak magukban az több nyelvet is megadó válaszadók? „Attól függ, hogy mibe vagyok, és mibe gondolkozom” –mondta 2FM10, és ez motívum mind az ötüknél megjelenik. Magyarul számolni csak Magyarországon szoktak, miután már eltelt valamennyi „átállási idő”, és magyarul kezdenek gondolkodni. A gondolkodásban bekövetkező nyelvváltás szép példáiról számolnak be a következő interjúrészletek:

Interjúkészítő: *Milyen nyelven szoktál számolni?*

2FM14: *Hát itt franciául, ott meg magyarul, tehát ez mindig ilyen. (...)*

Interjúkészítő: *És ha fejben számolsz, látsz egy árcédulát? A fejedben mi van?*

2FM14: *Az az érdekes, hogy kis számokra inkább a franciák jönnek be, és nagyok meg, mert forintban...*

Interjúkészítő: *Mert euróban nincs olyan [gyakran] nagy [összeg]!*

2FM14: *Igen. Az hogy ezerötyszáz, az ezerötyszáz, nem mille-cinque-cents.*

Interjúkészítő: *Milyen nyelven szoktál számolni?*

2FM15: *Franciául, de amikor Magyarországon vagyok, akkor csak magyarul gondolkozom.*

A másik nyelvi közegbe való teljes belemerülés (fokozatos, lassú) folyamatát jól szemléltetik 2FM5-nek a számolás nyelvének kapcsán előkerült, önmegfigyelésre vonatkozó gondolatai. Az adatközlő megemlíti azt is, hogy a franciáról magyarra való „átállás”, váltás sokkal hosszabb és bonyolultabb, mint a visszaváltás folyamata. Ennek természetes oka lehet, hogy az év jelentősebb hányada Franciaországban, szinte egész napos francia egynyelvű inputok között telik el. S mivel a családon belüli magyar nyelvhasználatában a passzív értő szerepét osztotta ki magának, franciául válaszolva magyar anyanyelvű szüleinek, a beszédprodukció gyakorlására szinte egyáltalán nem hagy, nem teremt lehetőséget magának a Magyarországtól távol töltött hónapok alatt:

Interjúkészítő: *És milyen nyelven szoktatok számolni?*

2FM5: *Franciául.*

2FM6: *Franciául.*

Interjúkészítő: *És magyarul szoktatok álmodni?*

2FM5: *Amikor Magyarországon vagyok, és amikor..amikor megvan a..amikor bejött ez a magyar. Még amikor...hát úgy.. megvan hogy ööö.. au fur et à mesure, peu à peu...*²⁹

Interjúkészítő: *többé kevésbé*

2FM5: *...még magyarul is kezdek gondolkozni, és akkor úgy bejön aztán az összes. Aztán még egy kicsit franciául mikor visszajövök, akkor minden nem jön ki egyszerre, kicsit gondolkodnom kell, kicsit tovább.*

FM1: *Szeptemberben nehezen indulunk, sokszor vissza szoktunk jönni egy héttel előbb, augusztus végén, huszadika, huszonkettő, huszonhárom jövünk vissza, hogy azért a francia visszajöjjön. -- Mert franciából nehéz nekik. Két hónap otthon magyarul, teljesen átállnak a magyarra.*

2FM5: *De mondjuk könnyebb visszajönni franciára, nem kell várni azt a három hetet, mint Magyarba. Egy hét alatt megvan, csak mondjuk amikor...Hát volt egyszer, amikor visszajöttem, és láttam..barátokkal voltunk és olyan nehezen jött ki minden. Hát nem bírtam kifejezni magam. És mindig csak magyarul akartam mondani, magyarul gondolkodtam, elég furcsa volt.*

2.3. Az álom nyelve

Az álom nyelvének vizsgálata nagyon összetett kérdés. Mi is az álom? Mit is nevezünk álomnak? A pszichoanalízis atyja, Freud szerint az álom rejtett üzeneteket tartalmaz, de nincsen közlésfunkciója. Jung a tudatos gondolkodás kontrasztjaként tekint az álomra. Simon Péter pszichológus „mentális játszótérnek” nevezi az álmokat. Dr. Bódizs Róbert alvás-, és álomkutató vizsgálatai kimutatták, hogy életünkben az álmoknak azért is van igen jelentős szerepük, mert több mint a harmadát átalusszuk, és közel 10%-át pedig azzal töltjük, hogy álmodunk. (BALÁZS 2011a: 5). Hogyan szerveződnek az álmok? Milyen struktúrák jelennek meg álmainkban? Balázs Géza nyelvészeti szempontú álommegfigyelései során az álmokban megjelenő motívumokat megkísérelte párhuzamba állítani klasszikus és neoretorikai alakzatokkal. Példákat hozott az adjekció (ismétlés), a detrakció (elhagyás, csökkentés) és az immutáció (helyettesítés) valamint a transzmutáció (szavak, kifejezések helycseréje) álombeli előfordulási lehetőségeire. Továbbá javasolta az álomban való beszéd, illetve az idegen nyelvű álombeszéd vizsgálatát is (BALÁZS 2011b: 5). Ezek az antropológiai nyelvészeti kérdések kapcsolódnak szorosabban kutatásom tárgyához.

A kétnyelvű beszélők álmában beszélt nyelvének teljes és részletes bemutatása azonban az egész álommunkát feltérképező, messzire vezető pszichológiai vizsgálatok részletes elemzését igényelné, melyre ennek a kutatásnak és dolgozatnak a keretében nem vállalkozhatom. Következtetések azonban levonhatók az adatközlői vélekedésekből arra vonatkozóan, hogy ők maguk milyen okokat feltételeznek, tulajdonítanak a saját álmukban

29 'nagyjából...lassanként'

előforduló nyelvek megjelenésének.

A kérdések, amelyeket az interjúk során feltettem az első nemzedéknek: *Milyen nyelven szokott álmodni? Álmodott már franciául?* A másodiknak: *Álmodtál már magyarul?* Ezek mögött a kérdések mögött bizonyos előzetes hipotézisek húzódtak meg. Azt feltételeztem ugyanis, hogy az első nemzedék inkább magyarul álmodhat, és néha franciául is, míg a második nemzedék esetében sokkal valószínűbb, hogy a francia nyelvű álom a jellemzőbb, a gyakoribb.

Az első nemzedék adatai sajnos igen hiányosak (9 hiány). Ketten nem tudják, milyen nyelven álmodnak, tizenkilenc személy viszont mindkét nyelven álmodott már. Valójában az arányok az érdekesek. Ki mennyit és miért álmodik franciául? Kontextus- vagy személyfüggő-e szerintük az álmaikban beszélt nyelv, akárcsak az ébrenlét nyelvválasztása? Az „ébrenléti” nyelvválasztást befolyásoló legfontosabb tényezők, mint tudjuk, a következők: 1. a beszélgetés résztvevői 2. a szituáció (pl.: helyszín) 3. a beszélgetés tartalma 4. funkciói (BORBÉLY 2001: 118 és GROSJEAN 1982: 136).

Többen felvetették azt a kérdést, hogy vajon van-e egyáltalán nyelve az álomnak? Sokan azt állítják, ők csak „képekben” álmodnak. 2FM10 szerint, ha van is hang vagy beszéd az álmában, akkor annak a nyelve nagyban függhet attól, hogy ki az ember beszédpartnere az álomban: *„Hát pont erről beszélgettünk E.-vel múltkor, hogy, hogy egyáltalán valamilyen nyelven álmodunk-e vagy nem. Mer, nem tudom, hogy...nem nagyon emlékszem, hogy most hallottam, hogy beszélt valaki az álmomban, vagy, de tudom, hogy inkább ilyen jelenetek maradnak meg. Tehát így, amit mond az ember. Nem, szerintem nem hallok meg az álomban, és akkor bármilyen nyelvre fordíthatod, de nem tudom. Hát szerintem álmodtam [már magyarul], mert sokat álom.. szoktam álmodni az unokatestvéreimmel.”*

Hasonlóan vélekedik 2FM8 is, az álom nyelve neki is személyfüggő: *„Hát amikor ő álmodok magyarul, akkor az van őőő, hogy veled [az édesanyjával] beszélek. Vagy őő a Papával beszélek, de akkor Magyarba vagyunk, szerintem.”*

A második nemzedék adatközlői közül ketten (2FM11, 2FM13) úgy nyilatkoztak, hogy csak franciául szoktak álmodni. Egy fő állította azt, hogy semmilyen nyelven nem szokott álmodni (2FM4), három személy (2FM2, 2FM3, 2FM6) pedig a „nem tudom” választ adta. Van, aki csak annyit nyilatkozott, hogy álmodott már magyarul (2FM1, 2FM7, 2FM9), de további részleteket nem árult el ezzel kapcsolatban. A többiek szinte kivétel nélkül, fontosnak tartották megemlíteni, hogy mikor, miért vagy kivel kapcsolatban álmodtak már vagy szoktak magyarul álmodni. 1. Van, aki az álom szereplőit, tehát a beszélgetés résztvevőit emelte ki, mint ahogy a fenti két idézet is alátámasztja, személyfüggő álom-nyelvválasztásról

beszélve (2FM8, 2FM10). 2. Van, aki inkább a nyelvi közeget, vagyis a szituációt hangsúlyozta: Magyarországon álmódott már magyarul (2FM5, 2FM12). 3. Van, aki a helyszín és a személyek, tehát a szituáció teljes egészét tekinti fontosnak (2FM15, 2FM16) 4. Van, aki kifejezetten úgy gondolja, hogy amint nyelvi közeget, országot vált, akkor nyelvet, sőt álmennyelvet is vált (2FM14):

Interjúkészítő: *Milyen nyelven szoktál számolni?*

2FM14: *Hát itt franciául, ott meg magyarul, tehát ez mindig ilyen (...) De érdekes, hogy én például itt franciául álmodok, ott meg magyarul.*

Interjúkészítő: *Ez lett volna a következő kérdés.*

2FM14: *Ez, ez nagyon furcsa.*

Interjúkészítő: *És akkor egy pár nap után...*

2FM14: *Körülbelül 10 nap után..*

Interjúkészítő: *Váltasz?*

2FM14: *Igen*

Interjúkészítő: *És a gondolkodás?*

2FM14: *Ez is ugyanaz, állandóan ez így...*

2.4. A káromkodás nyelve

Egyes kutatók szerint a magyarok a törököktől tanulták a durvább káromkodások jó részét. A káromkodás a verbális agresszió kifejezésének egyik formája: „kibeszélő”, „tabutörő” szerepe van. A trágárság, mint nyelvi folklór szerves része a kommunikációnak. „Stilisztikailag disz- vagy kakofemizmusnak nevezhetjük a jelenséget, amely az eufemizmusnak nevezett jelenség ellentéte. Az agresszió nem föltétlenül destruktív jelenség, hanem a mindennapi viselkedés, a kulturális anyanyelv «természetes» része” (BALÁZS–TAKÁCS 2009: 98). Ha fellapozzuk a krónikákat, bőven találunk feljegyzést, utalást arra, hogy a magyarok rettegett káromkodók hírében álltak, és a magyar káromkodásokat szívesebben használták a magyarországi nemzetiségek is.

A káromkodás nyelvének vizsgálata ebben a dolgozatban azt célozza, hogy a spontán, hirtelen, tervezés és tulajdonképpen gondolkodás nélkül, érzelmi felindultság hatására az adatközlőkből „kibukó” nyelvet vizsgálja. Egy automatizmus nyomába eredtem. A vizsgálat fő problémája, hogy nem minden esetben, interjú során tudtam olyan spontán helyzetet teremteni, melyben úgy figyelhettem volna meg a káromkodás nyelvét, hogy az adatközlő ne legyen tisztában megfigyelői státuszommal (LABOV 1972). Ígyhát az adatközlői önbevallásokra hagyatkozva igyekszem bemutatni ezt a kérdést.

Az önmegfigyelés egyfelől érdekes egyéni tapasztalatok, megállapítások begyűjtését is

lehetővé teszi, másrészt számolnunk kell azzal is, hogy „szépített”, „idealizált” válaszokat kapunk. Szerencsére az interjúhelyzet lehetővé tette a visszakérdezést, és így érdekes viszonyokat is sikerült feltártunk. További adalékokkal szolgálhat megfigyelni a nemek szerinti válaszkülönbségeket is, hiszen szociolingvisztikai közhely, hogy a káromkodás, nyelvi tabu volta miatt, ritkább a nők, mint a férfiak körében (KISS 1995: 104). Valóban, az adatközlők közül a nők visszatérő válasza volt, hogy nem szoktak káromkodni vagy csak ritkán. A leggyakoribb, ami mégis „kicsúszik” az a francia *merde*. Az egyik adatközlő (FM13) meg is magyarázta, hogy ez azért lehet, mert magyarként nem érezzük olyan csúnyának a szót: „...a franciák olyan gyakran mondják, hogy „Merde!”, és te olyan lazán átveszed, ami csúnya, de te mint magyar, nem érzed annyira, hogy az csúnya.”

A *merde* szótári, szó szerinti jelentése nem annyira durva: *merde I. n fn; durva I. szar; ~! de la ~! szart!, a fene egye meg!* (ECKHARDT–OLÁH 1999: 878). De, hogy valójában mennyire tekinthető „csúnyának”, arról csak egy egynyelvű francia tudna talán hitelesen nyilatkozni. Mindenesetre tény, hogy úton, útfélen hallani ezt. Egy idősebb hölgy adatközlő (FM25) véleménye szerint ez a szó nem is tekinthető káromkodásnak. (A szótári jelentése tényleg az, amit ő állít): „*Nem szoktam [káromkodni], de franciául mondom, hogy merde. Azt olyan jó mondani (...) Bár az nem káromkodás, csak kiszólás, mint a fene.*”

Mindenesetre megállapítható, hogy az első nemzedékből tizennégyen mindkét nyelven káromkodók közül hárman (FM13, FM16, FM18) csak a *merde*-t használják franciául. 2FM25 csak ezt használja, ha ingerült, magyarul nem is káromkodik. Három férfi állította, hogy reflexszerűen, igazán mérgesen csak magyarul káromkodik (FM5, FM29, FM24). Négy fő (mindannyian nők: FM6, FM10, FM19, FM30) viszont azt mondta, hogy sosem káromkodik, sem magyarul, sem franciául. Az adatok sajnos itt is hiányosak, kilenc fő nem adott értékelhető választ.

Míg az első nemzedék fele a franciát használja a felgyülemlett napi feszültség spontán levezetésére, addig a másodnemzedékben vannak, akik kifejezetten azért szeretik a magyar káromkodásokat, mert azt senki nem érti. Ebben a fiatalból álló (jórészt tizen-, huszonéves) adatközlői csoportban a nemek között nincs különbség abban, hogy szoktak-e, tudnak-e káromkodni. Ebben a kategóriában senki nem állította, hogy nem káromkodik. Nincs olyan, aki csak magyarul káromkodna, de sokan mindkét nyelven tudnak, és néha szoktak magyarul is (2FM2, 2FM3, 2FM11, 2FM14, 2FM15, 2FM16). Mitől függ az, hogy melyik nyelven hangzik el egy-egy cifrább mondás? Mint már említettük, a válaszokban megjelenik a rejtőzködés motívuma, (főleg a lányoknál) a káromkodás tabu volta. Így, ha mindkét nyelven jól tud káromkodni az illető, akkor leginkább úgy választja meg a káromkodás nyelvét, hogy

azt az emberek ne értsék. Ezért Magyarországon inkább franciául, Franciaországban pedig inkább magyarul káromkodnak az érintettek.

Interjúkészítő: *Milyen nyelven szoktál káromkodni?*

2FM14: *Itt magyarul, ott franciául, hogy ne értsék.*

Interjúkészítő: *Tudsz magyarul káromkodni?*

2FM16: *Igen, otthon szoktam. Amikor nagyon mérges vagyok, akkor franciául jön.*

Interjúkészítő: *Szerinted magyarul vagy franciául lehet jobban káromkodni?*

2FM16: *A kettő csak, hogyan mondjam reflex...*

Interjúkészítő: *A francia az reflex-szerűbb?*

2FM16: *Igen, mert többet szoktam. De ha Franciaországban vagyok, akkor szoktam magyarul, mert nem érti az ember.*

A fentiekből az derül ki, hogy magyarul káromkodni inkább csak tréfából, tudatosan szoktak az adatközlők, a franciát reflexszerűbben használják. A romániai szász fiatalok egy 1970-es évek végén végzett felmérés szerint hasonlóan tudatosan használták tréfálkozni, káromkodni a románt: „a viccmondás és az ittas veszekedés románul” folyt (...), „a mindennapi, káromkodó nyelv” (GAL 1991: 71) a román volt.

Igen tudatos nyelvhasználatról árulkodik 2FM10 válasza is: tud ő magyarul is káromkodni, de sosem szokott, mert „nincs kivel, kihez”: *„Tudok, de nem szoktam, tényleg nem szoktam. Értem, amit mond valaki, de én nem ejtem ki. Nem, de hát, amit franciául kiejtenék, szókinsbe meg ilyesmi, magyarul nem ejtem ki, mert soha nem voltam nexusba, hogy úgy beszéljek magyarul.”*

Vannak olyanok is, akik számos nyelven tudnak káromkodni – köztük magyarul is – így váltogatják a nyelveket (2FM1, 2FM10). De ez inkább a társaságbeli viselkedési szokásaikról, semmint spontán nyelvhasználatukról vall.

Interjúkészítő: *Milyen nyelven szoktál káromkodni?*

2FM10: *Hű, sok nyelven. Ööö, elég sokat magyarul, de hát nagyon sokat franciául is.*

Mostanában nagyon sokat franciául káromkodom.

Sokan vannak azok is, akik csak franciául tudnak káromkodni, ezért így szoktak (2FM3, 2FM4, 2FM5, 2FM6, 2FM7, 2FM8, 2FM12, 2FM13). Közülük 2FM5 és 2FM6 értik a magyar káromkodásokat, de használni nem tudják, s ezért nem is szokták őket. Általában azok nem tudnak, és nem is nagyon értik a magyar káromkodásokat, akiknek nincsenek kortárs kapcsolataik magyarokkal, így csak a szülőkön keresztül jutott el hozzájuk a nyelv. S az pedig érthető, hogy a szülő nem a legcifrább káromkodások elsajátításával kezdte a gyermekek nyelvi szocializációját.

Interjúkészítő: *Milyen nyelven szoktál káromkodni?*

2FM7: *öö*

Interjúkészítő: *les injures..*

2FM7: *á, csak franciául, de mert őö az anyukám nem akar mondani, milyen van szó..*

Interjúkészítő: *Akkor nem tudsz magyarul káromkodni?*

2FM7: *Igen*

Interjúkészítő: *Ő nem tanított ilyeneket?*

2FM7: *Igen, nem akart.*

Interjúkészítő: *De hallottál már?*

2FM7: *Igen, tévében, de nem..*

2.4.1. Franciául vagy magyarul lehet kifejezőbben káromkodni?

Míg a fenti vizsgálat arra kérdezett rá, hogy milyen nyelven káromkodik az adatközlő, tehát azt feltételezte, hogy szokott káromkodni, addig ez a vizsgálat nem a nyelvhasználati szokásokra, hanem a metanyelvi tudatossággal (BARTHA 1999a: 180) kapcsolatos kérdésre irányult: Ön szerint magyarul vagy franciául lehet „jobban” káromkodni?

A magyar nyelv igen gazdag káromkodásokban, melyek változatosságát, számát növeli az ún. cifrázás, variálás jelensége. Reinhold Amman káromkodáskutató állítása szerint Magyarországon hallotta a „a leghajmeresztőbb, istenkáromlásban legnagyobb változatosságról és kombinálókészségről tanúskodó káromkodásokat” (BALÁZS – TAKÁCS 2009: 99).

A magyar káromkodások színes, gazdag volta kétségtelen. Azonban tudományos módszerekkel nehezen bizonyítható a magyarok azon önsztereotípiája, miszerint ők a legjobb káromkodók (BALÁZS–TAKÁCS 2009: 99). Jókait idézhetnénk itt, akárcsak Balázs Géza és Dede Éva káromkodástéziseik illusztrálásához: „Úgy káromkodni, mint a magyar senki sem tud” (BALÁZS–DEDE 2008: 137). Természetesen mindez közhely, sztereotípia, de a magyarok vélekedését, gondolkodásmódját ez olyannyira meghatározza, hogy az első nemzedék adatközlőitől szinte szó szerint, többször is visszahallottam egy-egy, a fentihez hasonló mondatot.

Az első nemzedékben senki nem állította, hogy franciául szebb káromkodni. A magyar káromkodásokat találták szebbnek, kifejezőbbnek. Két fő állította mindössze, hogy mindkét nyelven jól lehet, egy fő pedig azt szögezte le, hogy „*a nagyokat magyarul jobb, a kicsiket franciául*” (2FM5).

A második nemzedékben is a magyar nyelvű káromkodást vélték „szebbnek”,

„kifejezőbbnek”, „erősebbnek”. Nyolc adatközlő (a fiatalemberek mindannyian ebbe a kategóriába tartoznak) tartja jobbnak a magyar káromkodást. Az adatközlői vélekedésekből azt is megtudhattuk, hogy magyarul káromkodni nemcsak erősebb, hanem „poétikus” is:

2FM3: *Hát magyarul szép (...) a magyar káromkodás az sokkal erősebb.*

2FM5: *Magyarul biztos jobban lehet, de hát elég..tud nagyon durva lenni és poétikus is.*

Interjúkészítő: *Kifejező ...*

2FM5: *Kifejező és erős, szerintem jobb magyarul.*

Négyen (2FM2, 2FM4, 2FM12, 2FM13) a francia káromkodásokat érzik kifejezőbbnek, két fő (2FM9, 2FM10) tartja egyformán „jónak” a két nyelv szitkozódásait. 2FM10 szerint a legjobb módszer, ha az ember keveri a kettőt: *„Káromkodni? Mind a kettőt együtt. Így keverni a kettőt. Ez a legjobb.”*

Érdekes megfigyelni az előző kérdésre feltett válaszokhoz képest az arányokat: azok közül is, akik csak franciául szoktak káromkodni vannak, akik a magyart részesítették előnyben a franciával szemben, amikor arról volt szó, hogy melyik nyelv káromkodásai az erősebbek, a szemléletesebbek.

2FM5: *De mikor valami esik, akkor inkább franciául jön ki [a káromkodás].*

Interjúkészítő: *De szerintetek melyik nyelven lehet jobban?*

FM5: *Káromkodni?*

2FM6: *Hát magyarul, az eléggé vicces. Furcsa, hogy az „Isten..” meg ilyesmik, és inkább olyan más. Vicces inkább.*

2FM5: *Szerintem magyarba jobban lehet káromkodni. Vagyis amikor beszélünk és..ööö jobban (...) De nem franciául, nem is tudom, hogy lehetne ezt beletenni a franciába. És én most ahogy gondolom, inkább magyar, valahogy jobban belejön a beszédbe.*

Interjúkészítő: *Változatosabb?*

2FM5: *A magyar?*

Interjúkészítő: *Aha.*

2FM5: *Igen.*

Interjúkészítő: *Egyetértesz?*

2FM6: *A változatos az...?*

Interjúkészítő: *Plus varié.*

2FM6: *A szók?*

Interjúkészítő: *Igen. Többféle dolog van?*

2FM6: *Igen-igen.*

Ezt a kérdést egy igen magas metanyelvi tudatossággal rendelkező (gimnazista) adatközlő azzal egészítette ki, hogy azt is megmagyarázta, szerinte magyarul miért van több és változatosabb kifejezés: mindez nyelvtipológiai okokra vezethető vissza.

Interjúkészítő: *Melyiken lehet jobban [káromkodni]?*

2FM15: *Nem tudom. (...) De egyszer beszélgettem az A.-val és a B.-vel. (...) Akkor amikor 11 éves lettem, úgyhogy ,akkor mikor magyarul nem ismertem sok káromkodó szót, de mivel a magyar úgy... comment dit langue agglutinante³⁰? Szerintem magyarul többet... a B.-vel úgy ítéltük meg, hogy többet lehet magyarul.*

Mint láttuk, ezek a vizsgálatok is alátámasztják a kiinduló hipotézist, miszerint a második nemzedékben hangsúlyeltolódás figyelhető meg az elsődleges nyelvvel kapcsolatban. Az első nemzedéknél a Franciaországban töltött idő nagy mértékben befolyásolja azt, hogy a magyart vagy a franciát részesítik-e előnyben a beszélők bizonyos tevékenységek során, de az ima, a számolás, az álom és a spontán káromkodás nyelve döntő többségüknél (akár 50 év után is) a magyar maradt. Érdekes megjegyeznünk, hogy Zelliger Erzsébet felső-ausztriai adatai is a vernakuláris, intim nyelvhasználat terén a magyar nyelv dominanciájáról árulkodnak (ZELLIGER 2012: 71). A második nemzedéknél azonban a kétnyelvűség jellege (pl.: kiegyensúlyozott vagy francia domináns kétnyelvűség) jól kimutatható azoknak a mögöttes mozgatórugóknak, okoknak a feltárásával, amelyek arra indítják az adatközlőket, hogy a fenti tevékenységek során az egyik vagy a másik nyelvet részesítsék előnyben. Továbbá ezen keresztül vizsgálható az is, hogy melyik nyelv tekinthető eme kétnyelvű beszélők (leg)jobban birtokolt nyelvének, melyiket használják szívesebben, érzik természetesebbnek a spontán beszédben. A két nyelv együttes vagy váltott használata, illetve a francia elsődlegessége mutatható itt ki. Az előző fejezetben tárgyalt családon belüli nyelvhasználat sem erősíti ezt a tendenciát. A francia vernakuláris használata egy hosszabb, magyar nyelvterületen eltöltött tartózkodás után felcserélődhet a magyarral, de ehhez intenzív, állandó magyar nyelvi inputok szükségesek. Így a magyar nem tekinthető egyik másodgenerációs adatközlő állandó, tartós vernakuláris nyelvének sem.

30 'Hogy mondod azt, hogy agglutináló nyelv?'

3. Nyelvtudás és nyelv választás

3.1. Metanyelvi tudatosság, önreflexió: a nyelvtudás mértékének meghatározása

Közhelynek számít, hogy a nyelvtudás foka, az önmagunk nyelvtudásáról alkotott értéktételek, valamint az adott nyelv presztízséről való vélt és valós tudásunk, vélekedéseink és a nyelv választás nagy mértékben összefüggnek egymással (BARTHA 1999a: 87–110, BORBÉLY 2001: 111–138, GAL 1991: 66–76, KISS 1995: 196–201). Két kérdés az adatközlők magyar és francia nyelvtudására kérdez rá, Kontra Miklósnak az amerikai–magyar két nyelvvizsgát vizsgáló kérdőíve szerinti szempontrendszer alapján (KONTRA 1990: 13). Meg kell azonban jegyezni, hogy az előre felállított kategóriák sok adatközlőnek okoztak problémát, így ha ismét feltenném ezt a kérdést, akkor inkább az iskolai osztályzatoknak megfelelő skála kialakításán volna érdemes elgondolkodni, és ennek alapján kérdezni.

Önmeghatározás: a nyelvtudás mértéke az első nemzedékben

Ha meg kellene határoznia milyen jól beszél 1. magyarul/ 2. franciául, mit mondana?	1. Magyarul	2. Franciául
a. Tökéletesen, ugyanolyan jól, mint bárki 1. Magyarországon / 2. Franciaországban.	FM5, FM4, FM6, FM7, FM9, FM10, FM11, FM13, FM14, FM15, FM16, FM17, FM18, FM19, FM20, FM25, FM26, FM27, FM29, FM30	FM4 ³¹ FM7 ³² FM8 ³³ FM26, FM28 ³⁴
b. Nagyon jól, de nem tökéletesen.	FM8 FM12 FM23 FM24 FM28 ³⁵	FM5, FM9, FM11, FM12, FM13, FM16, FM19, FM21, FM23, FM24, FM25, FM27, FM30
c. Elég jól.		FM10,

31 színiakadémián, szótagonként tanulta a szövegeket, 20 éve él francia nyelvterületen

32 20 éve él Fro.ban

33 Gyermekkorát frankofón nyelvterületen, Észak-Afrikában töltötte

34 FM26 és FM28 több, mint 50 éve él Franciaországban

35 FM23, FM24 és FM28 több, mint 50 éve élnek Franciaországban

		FM14, FM15, FM17, FM18 ³⁶ FM29
d. Nem túl jól.		
e. Alig beszélek pár szót.		
f. Adathiány	FM1, FM2, FM3, FM22, FM31	FM1, FM2, FM3, FM6, FM20, FM22, FM31
g. Nem besorolható „különvélemény”	FM21	

A fenti táblázat alapján jól látható, hogy az első generációs adatközlők kevés kivétellel úgy nyilatkoztak, hogy tökéletesen beszélnek magyarul, „ugyanolyan jól, mint bárki Magyarországon”. A „Nagyon jól, de nem tökéletesen” kategóriát megjelölők közé nagyrészt azok tartoznak, aki több, mint 50 éve élnek távol Magyarországtól (FM23, FM24, FM26, FM28). FM8 pedig már gyermekkorában egy részét is francia nyelvű környezetben, Észak-Afrikában töltötte a szüleivel. Igen tanulságos, és magas szintű metanyelvi tudatosságról, a nyelvekről és a saját nyelvi helyzet alapos elemzéséről árulkodik FM21 „különvéleménye”, melyet a magyar nyelvtudására vonatkozó kérdésre adott.

2FM21: *Ez egy megválaszolhatatlan kérdés, mert nem az a lényeg, hogy a szavakat tudom-e használni, általában a szókincsem ugyanaz, mint a magyaroké, és a nyelvhasználati kapacitásom is, de minthogy szemantikailag egy másik világban élek, ezért nem ugyanazt a nyelvet beszélem.*

A francia nyelvtudás mértékének értékelése változatosabb válaszokat eredményezett: még a több évtizede Franciaországban élő adatközlők közül is csak kevesen nyilatkoztak úgy, hogy tökéletesen volna a nyelvtudásuk. A leggyakoribb válasz a „Nagyon jól, de nem tökéletesen.” Szinte mindenki bevallotta, hogy gyermekei kijavítják, ha valamit hibázik franciául. Sokan az akcentusukkal elégedetlenek, de a leggyakoribb hibának a névelők tévesztését szokták említeni, ami egyenesen arányos a fáradtság mértékével, a figyelemlányhulással.

Interjúkészítő: *Volt hogy a gyerekek kijavítottak?*

FM21: *Volt, igen, mert néha tévedek, előnevekben le, la néha összekeverem.*

A c választ kivétel nélkül olyan adatközlők adták, akik csak felnőttfejjel tanultak meg franciául, mégpedig azért, mert Franciaországban élő (francia vagy magyar származású) házastársra találtak. Közülük néhányan (pl.: FM3, FM17) úgy mentek ki Franciaországba, hogy szinte semmit sem tudtak franciául, és intenzív nyelvtanfolyamon igyekeztek minél

³⁶ FM14, FM15, FM17 és FM18 valamennyien kései, felnőtt nyelvtanulók

gyorsabban elsajátítani a nyelvet. Házastársukkal a közös nyelv így kezdetben nem is mindig a francia volt. (Ez általában a magyar–magyar párú családokra igaz.)

Lássuk a második nemzedék önértékelését! Előzetesen megfogalmazott hipotézisem megfelelően valamennyi adatközlő tökéletesnek ítélte meg francia nyelvtudását, viszont valóban nem volt olyan közöttük, akik ugyanezt állította volna magyartudásáról.

Mivel akadtak olyan válaszok, amelyek az a.–e. skálán megadható válaszok köztes kategóriái, ezeket így (külön megnevezés nélkül) tüntetem fel a táblázatban. Érdeemes megfigyelni, hogy a nyelvi bizonytalanságot a kategóriaválasztás bizonytalansága is jelzi.

Önmeghatározás: a nyelvtudás mértéke a második nemzedékben

Ha meg kellene határozni, milyen jól beszélsz 1. magyarul/ 2. franciául, mit mondanál?	1. Magyarul	2. Franciául
a. Tökéletesen, ugyanolyan jól, mint bárki 1. Magyarországon / 2. Franciaországban.		2FM1, 2FM2, 2FM3, 2FM4, 2FM5, 2FM6, 2FM7, 2FM8, 2FM9, 2FM10, 2FM12, 2FM13, 2FM14, 2FM15, 2FM16
a-b.	2FM14	--
b. Nagyon jól, de nem tökéletesen.	2FM9, 2FM10, 2FM12, 2FM15	--
b-c.	2FM1, 2FM2, 2FM5 ³⁷	--
c. Elég jól.	2FM4, 2FM8, 2FM13	--
c-d.	2FM16	--
d. Nem túl jól.	2FM3, 2FM6, 2FM11	--
d(e)	2FM7	--
e. Alig beszélek pár szót.	--	--

A fenti táblázatból jól leolvasható, hogy minden másodgenerációs adatközlő kitűnőnek, tökéletesnek ítélte meg a francia nyelvtudását, míg a magyart elégtelennek érzi a tökéleteshez. Ebben a kategóriában jóval nagyobb a szórás, változatos válaszlehetőségek születtek. A nagy átlag a „b.” és a „c.” körül található.

A megkérdezettek nagy része jó közelítéssel eltalálta saját nyelvi szintjét, a nyelvi

³⁷Az adatközlő úgy gondolja, hogy ez országfüggő is. Magyarországon sokkal jobbnak érzi a magyart.

önreflexiójuk tehát magas szintű. Jellemzőbb, hogy alá-, semmint túlbecsülik képességeiket. Például 2FM3 a d., választ jelölte meg, mert ugyan jól ért magyarul, de – szerinte – nem gyakorol eleget. A több nyelven beszélő, maximalizmusra hajlamos adatközlőm ezért érzi elégtelennek magyar nyelvtudását; szemben 2FM4-gyel, akire inkább illene a d. állítás, ő viszont a c.-t jelölte meg.

Olyan adatközlő nem akadt, aki az „a.” állítást vonatkoztatta volna magára, pedig – véleményem szerint – néhányan közülük megtehették volna (2FM5, 2FM9, 2FM10, 2FM14, 2FM15). Indoklásuk a legtöbb esetben az volt, hogy nem anyanyelvi szintű a szókincsük, vagy ugyan jól értenek és beszélnek, de írni kevésbé tudnak magyarul. Erről azok is panaszkodtak, akik a „b.”-t, „c.”-t vagy „d.”-t jelölték meg.

2FM2: *Vannak olyan szók, amit nem tudom, de gondolom nagyon jól értek, tudok beszélni.*

2FM11: *Hát ööö értem elég jól, amikor beszélni kell, nagyon nehéz, nagyon kevés nagyon kicsi a kincs...a kincs szó. (...) Mert ööö franciául..franciában a beszélgetés rugalmas és öö pontos... Úgy beszélek, mint egy brutális, buta...Mert ööö nem rugalmas a szókincs az öö.. Ez mindig nekem egy aktuális terv, hogy belemenni, hogy ne legyen (...) ugye a statu de mon état actuel, c'est pas l'état final.*

Interjúkészítő: *Tehát, hogy a jelenlegi állapot [a magyartudásodé] ne a végleges állapot legyen?*

2FM11: *Igen, ez az.*

A nyelvtudás mértéke nagyban befolyásolhatja azt is, hogy egyes aktív produkciós (írás, beszéd), illetve passzív (megértés, olvasás) tevékenységeket melyik nyelven szeretik végezni az adatközlők. Előfeltevésem az volt, hogy az első nemzedékben a magyar, a második nemzedékben a francia nyelv használata lesz a domináns mind az írás, mind az olvasási tevékenység során.

- **Ha olvas valamit, inkább franciául vagy inkább magyarul szeret olvasni?**
- **Ha ír valamit, inkább franciául vagy inkább magyarul szeret írni?**

Az első nemzedékben nem akadt olyan adatközlő, aki azt mondta, hogy szívesebben olvas franciául, mint magyarul. (Egy olyan volt, FM15, aki az angolt mondta.) Kilencen a magyart részesítik előnyben. Közülük egyik sem mondta azt, hogy tökéletes lenne a francia nyelvtudása. A többi adatközlő úgy nyilatkozott, hogy mind magyarul, mind franciául szívesen olvas, mindegy nekik, melyik nyelvet választják. Azon a nyelven olvasnak, amelyiken hozzájutnak az olvasnivalóhoz. (Arról, hogy milyen műveket olvasnak magyarul,

kik a kedvenc magyar szerzők stb., a következő fejezetben szólunk.)

Azok, szintén kilenc fő, akik inkább a magyarul való olvasást részesítik előnyben a franciával szemben, szinte kivétel nélkül magyarul szeretnek írni is. FM8 és FM19 már középiskolás korukban is francia nyelvterületen éltek, így ők azt állítják, jobban tudnak franciául összeállítani, megkomponálni például egy szöveget, mint magyarul. FM8 ennek ellenére magyarul próbálkozik: „Néha erőfeszítés, de akkoris.” Többen állítják, hogy jobb helyesírók a franciáknál, ők korrektúráznak nekik (FM13, FM19). Van, aki (FM4) „titkosítási szándékok” miatt szeret Magyarországon francia, Franciaországban magyar feljegyzéseket írni. Kilencen mondták, hogy tulajdonképpen mindegy, mindkét nyelven írnak, készítenek feljegyzéseket. A következő történet jól jellemzi ezt a „kettősséget”:

Interjúkészítő: *Ha írsz valamit, inkább franciául vagy inkább magyarul szeretsz írni?*

FM9: *Magamnak ilyen naplót vagy ilyesmit, azt magyarul. Viszont ami egy ilyen izélistát... egy ilyen bevásárlólistát vagy ilyet érdemes lenne egyszer egyet félretenni. (...) Tök vegyes. Amelyik szó rövidebb, ami eszembe jut. Ami rövidebb magyarul, azt biztos magyarul van. De az semmi! De még van, hogy ilyen összetételek, és az egyik magyarul van, a másik franciául. (...) Például azt akarod mondani, hogy a vaj, de a sütihez való vaj, tehát hogy *beurre doux*³⁸, mert én *beurre demi-salé*-t szoktam venni. És azt írom, hogy **vaj doux**. Mert a *doux*-t már nem is tudnám magyarul írni, a vaj meg rövidebb, eszembe nem jutna *beurre*-t írni két *r*-rel...*

- **Ha olvasol valamit, inkább franciául vagy inkább magyarul szeretsz olvasni?**
- **Ha írsz valamit, inkább franciául vagy inkább magyarul szeretsz írni?**

A fenti kérdésekre adott válaszokból is világosan leszűrhető, hogy kiegyenlített (balansz), avagy valamelyik nyelv irányába eltolódott kiegyenlítetlen, – esetünkben feltételeztem, hogy francia domináns – kétnyelvűségről van-e szó az egyes beszélők nyelvhasználatában. Miután az írás- és olvasáskészség meglétére mindkét nyelven rákérdeztem, megvizsgáltam azt is, hogy melyik az a nyelv, amelyiken jobban szeret írni, olvasni az adatközlő; illetve ha kétnyelvű beszélővel találkozok, milyen nyelvet választ, és ezt a nyelvválasztást milyen tényezők befolyásolják.

Fontos kérdés az is, hogy melyik nyelv használatát érzi könnyebbnek a másodgenerációs magyar–francia kétnyelvű beszélő, hiszen ez a „kényelmi szempont” is hatással van a nyelvválasztásra vagy kódvált(ogat)ásra. A vizsgálat során újabb megerősítést nyert az a korábban már megállapított tény, hogy a 2FM beszélők francia dominanciájú kétnyelvű beszélők, mert az összes adatközlő úgy nyilatkozott, hogy a francia nyelvet

³⁸ *beurre*: vaj, *doux*: lágy, *demi-salé*: enyhén sózott

tökéletesen tudja, ugyanúgy, mint bárki Franciaországban, viszont a magyar nyelvtudásukat nem sorolták ide. Általában a francia nyelvet használják könnyebben, könnyebben fejezik ki magukat franciául. De vannak esetek, melyeket alább mutatok be, amikor nagyonis személyfüggő a nyelvválasztás.

Az adatközlői válaszokból kiderül, hogy az írás és az olvasás preferált nyelve azért a francia, mert ezt használják naponta, ez sokkal könnyebb, egyszerűbb, hiszen az iskolai tanulmányok alatt ez volt az oktatás nyelve:

2FM2: *A nyelv, amit minden nap használom, a legkönnyebb.*

2FM3: *Ha olvasnám magyarul, egy kicsit nehezebb lenne, mer lassabb.*

2FM5 és 2FM12 számol be arról, hogy jobban szeret magyarul írni olyankor, ha azt akarja, hogy mások ne értsék, miről ír, személyes feljegyzéseket, bizalmas információkat (pl.: bankkártyakód) vetnek magyarul papírra:

2FM5: *Nekem attól függ. Mikor írok és nem akarom, hogy valaki megértse, akkor magyarul írok.*

Mindössze két adatközlő (2FM14 és 2FM15) válaszolta azt, hogy tény ugyan, hogy valóban franciául szeretnek inkább írni is, olvasni is, de ez csak bizonyos megkötésekkel igaz. Számukra az olvasás nyelve attól is függ, hogy mit vagy miről olvasnak. (Az ő nyelvi szintjük közel azonosnak mondható a magyar egynyelvűekével. Tehát őket nem korlátozza a választásban az elégtelennek érzett magyar nyelvtudás.)

Interjúkészítő: *Ha olvasol valamit, inkább franciául vagy inkább magyarul szeretsz olvasni? Nemcsak irodalomra gondolok, hanem például, ha a neten keresel valamit.*

2FM14: *Hát attól függ, hogy mi. Attól függ, hogy miről, tehát ez teljesen attól függ. (...)*

Jobban félig-meddig franciául, de az sem kizárt, hogy most magyarul keresek valamit.

Interjúkészítő: *Amit előbb megtalálsz?*

2FM14: *Igen, ez az.*

2FM15 azért szeretne többet olvasni magyarul, hogy bővítse elégtelennek érzett magyar szókincsét. Írni franciául szeret jobban, de ehhez is rögtön hozzáteszi, hogy „attól függ, kinek”.

Interjúkészítő: *Ha olvasol valamit, inkább franciául vagy inkább magyarul szeretsz olvasni?*

2FM15: *Franciául. De most magyarul szeretnék. Mert értem, de... nagyon sokáig úgy voltam vele, hogy.. mer először is franciául se szerettem olvasni, de most már azért 4 éve, 5 éve olvasok. De előtte nem olvastam. És magyarból pedig az volt a bajom, hogy látom a szavat és rögtön..és így ránézek...(..) Magyarul meg sokszor volt olyan, hogy jobban kellett*

koncentrálnom a szavakra, és ez így az agyamra ment. Több a türelmem meg minden, meg jobban érdekel az irodalom is. (...) Most már több türelmem van ahhoz, hogy a szavakat jobban elolvassam, és most már kezdem úgy rögtön felismerni őket. (...) Az most ami bosszant, ha magyarul olvasok, van olyan szó, ami irodalmi szó, de nem tudom, hogy mit jelent. (...)

Interjúkészítő: *Ha írsz valamit, inkább franciául vagy inkább magyarul szeretsz írni?*

2FM15: *Attól függ, hogy kinek..., de franciául.*

2FM14 különbséget tesz a kézzel írt feljegyzések és a számítógépen történő levél- és üzenetváltás között. Érthető, hogy ez utóbbit könnyebbnek érzi, hiszen gyakran csetel, ahol nem okoznak problémát a lemaradó, elmaradó ékezetek, amelyeket megfelelő helyre tenni bizony igencsak nagy nehézségek árán sikerül azoknak, akik hallás után úgy sajátították el a magyart, hogy egyáltalán nem (vagy csak keveset) tanultak intézményes keretek között magyarul írni, olvasni.

Interjúkészítő: *Ha írsz valamit, inkább magyarul vagy inkább franciául?*

2FM14: *Inkább franciául, de az is... Érdekes hogyha például tollal írok, akkor nagyon nehezen írok magyarul, ezt nem tudom, hogy miért, de ez így van. De hogyha számítógéppel vagyok, akkor úgy kö..könnyebbnek nem, mert nincsen magyar billentyűzet, de azért teljesen jól írok magyarul meg franciául. Tehát annyira könnyebb.*

Előfeltevésem tehát beigazolódott: a második nemzedékben a francia nyelv használata domináns mind az írás, mind az olvasás során. Viszont az „attól függ” válaszokból sok értékes járulékos információt nyerhettünk.

3.2. Magyar vagy francia? – Milyen tényezők befolyásolják a nyelvválasztást?

3.2.1. Nyelvválasztási szokások az első nemzedékben

„Ha olyan valakivel találkozok, akiről tudja, hogy magyarul is, franciául is beszél, milyen nyelven kezd vele beszélgetni? Mitől függ ez?”

„Azt a jelenséget, amikor egy kétnyelvű az általa beszélt két (vagy több) nyelv közül kiválaszt egyet, nyelvválasztásnak nevezzük” (BORBÉLY 2001:111). A nyelvválasztás kérdésköre tulajdonképpen elválaszthatatlan a nyelvcseré kérdéskörétől. Az egyéni szinten

meghozott nyelvválasztási döntések nagy mértékben befolyásolják az egyéni nyelvvesztést, és ezáltal azon közösség nyelvcserejét, nyelvcserejének dinamikáját, amelyhez a vizsgált egyén tartozik, egyének tartoznak (GAL 1991: 66–76, BORBÉLY 2001: 113–118).

Az egyéni nyelvválasztás mögött meghúzódó motivációk izgalmas kérdésköre a két- vagy többnyelvű interakción belüli kódváltások mozgatórugóit is segíthet jobban megérteni, feltárni (BARTHA 1999a: 89–90). A nyelvválasztás fogalmát „nem szabad összetéveszteni a kétnyelvű beszédhelyzetben előforduló másik jelenséggel, a kódváltással, amikor is a beszédpartnerek már megkezdték egy bizonyos nyelven a beszélgetést, de egy adott ponton valamilyen oknál fogva átváltanak a másik nyelvre” (BORBÉLY 2001: 111). (A kódváltás jelenségéről, okairól részletesen az utolsó fejezetben lesz szó.)

A közösségi nyelvválasztás vizsgálatával számos kutató foglalkozott. Kétnyelvű magyar közösségek nyelvválasztási szokásairól mind a Kárpát-medencében kisebbségben élő magyarok körében, mind az emigráns magyar közösségekben készültek felmérések. Ez utóbbiakról, többek között Kontra South Bend-i (KONTRA 1990), Bartha detroiti (BARTHA 1991, 1993) és Zelliger felső-ausztriai (ZELLIGER 2012) vizsgálatai számolnak be. A magyarországi kisebbségek nyelvválasztási szokásaival is számos tanulmány, értekezés foglalkozik. A témában az elmúlt évtizedben megjelent munkák közül az egyik legalaposabb monográfia Borbély Annának a kétegyházi románok nyelvcserejéről szóló könyve (BORBÉLY 2001). A könyv egy hosszabb fejezetben foglalkozik a nyelvválasztást meghatározó tényezők bemutatásával, vizsgálatával, komoly szakirodalmi kitekintéssel. Ennek alapján emeltem ki néhány olyan szerzőt, akik saját kutatásom elemzéséhez is fontos szempontrendszer dolgoztak ki.

ERVIN-TRIPP (1968) szociolingvisztikai szempontok szerint az egyéni nyelvválasztást vizsgálva a következő kritériumok figyelembevételét javasolja: (1) a keret (helyszín, idő, szituáció) (2) a résztvevők (3) a téma és (4) az interakció funkciója, módja (BORBÉLY 2001: 113 – 114). HERMAN S. (1968) emigráns közösségek nyelvválasztását vizsgálta. Szerinte a „nyelvválasztás az egyén viselkedésének indexe, amely a csoporthoz való kötődést és a társadalmi illeszkedést jelzi” (BORBÉLY 2001: 115). Herman három faktor jelentőségét hangsúlyozza a nyelvválasztásban: az egyik az egyéni hajlandóság, melyet nagymértékben befolyásol a nyelvtudás mértéke, a másik az adott, „közvetlen”, a harmadik pedig a „közvetett szituáció” (presztízs, attitűdök stb.) (BORBÉLY 2001: 115). GROSJEAN (1982) szerint a nyelvválasztást a következő tényezők befolyásolják: a beszélgetés résztvevői, a szituáció, a beszélgetés tartalma, valamint funkciója (BORBÉLY 2001: 118).

A nyelvválasztás természetesen összefüggésben van a nyelvtudás mértékével. Ez az

első nemzedékben úgy manifesztálódik, hogy a fenti kérdésre egyik adatközlő sem adta egyértelműen azt a választ, hogy franciául fog beszélni egy másik kétnyelvűvel. Hét adatközlő minden további magyarázat nélkül a magyar nyelvet jelölte meg, mint választandó közös nyelvet (az önbevallásban egyikük francia nyelvtudása sem az a. pontban megjelölt), a többi válaszadó magyarázatot is fűzött a nyelvválasztáshoz. A leggyakrabban előforduló válaszelemek, melyek Grosjean kategorizációját tükrözik.

1. A beszélgetés résztvevőitől függő nyelvválasztás: a másik nyelvtudásának figyelembevétele. Azon a nyelven fog folyni a közös kommunikáció, amelyen a beszédpartnernek egyszerűbb beszélnie, biztosabb a nyelvtudása.

FM17: *Magyarul szoktam, de ha kevésbé tud, akkor franciául.*

2. Szituációfüggő nyelvválasztás.

FM26: *Inkább magyarul, de a helyzettől függően lehet francia.*

FM24: *Ha magyar, akkor magyarul, de ha van vele francia a társaságban, akkor franciául.*

FM27: *Magyarul. Ha francia társaságban vagyunk: franciául.*

3. A beszédpartner anyanyelvétől függő nyelvválasztás: többen (FM8, FM9, FM13, FM18, FM19, FM20) kiemelték azt is, hogy feltétlenül magyarul fognak beszélgetni a beszédpartnerükkel, ha az illető magyar. Ha azonban francia származású, akkor inkább a franciát részesítik előnyben vele szemben.

FM13: *Attól függ, hogy magyar származású-e az illető, ha magyar származású tényleg, akkor mindenképp magyarul beszélek vele. Ha van egy francia a környéken, akkor kénytelenek vagyunk franciául beszélni. De ha francia származású, akkor franciául.*

3.2.2. Nyelvválasztási szokások a második nemzedékben

Ha olyan valakivel találkozol, akiről tudod, hogy magyarul is, franciául is beszél, milyen nyelven kezdesz vele beszélgetni? Mitől függ ez?

A második generáció egyes válaszelemei megegyeznek az első nemzedék válaszaiban előforduló motívumrendszerrel, de árnyaltabb, számos részinformációval kiegészített képet kaptunk. Vannak itt is, akik saját nyelvtudásuk elégtelennek érzett volta miatt részesítik előnyben valamelyik nyelvet, de ez esetükben a francia (2FM1, 2FM12, 2FM13). A magyar

használata egyeseknek talajvesztettséget okoz vagy egyszerűen csak nevetségesnek ítélik a magyarral „szenvadni”, amikor lehetne sokkal egyszerűbben, gyorsabban franciául.

2FM1: *Főleg franciául, de lehet, hogy egy kis ideig magyarul is fogunk beszélni, ha érzem, hogy nagyon elfelejtem a magyart, akkor megkérem, hogy beszéljünk egy picikét, de ha fontos dolgokról kell beszélünk, akkor mindenképpen franciául lesz.*

2FM12: *Én franciául, mert nous sommes plus à l'aise.*³⁹

2FM13: *Hát az... sokszor előfordul, hogy franciául kezdek beszélni, utána meg anya beleszól, hogy „Magyarul beszéljél!” Utána meg magyarul beszélek.*

2FM12: *Vicces Párizsban magyarul beszélni valakivel*

Többen vannak azonban azok a 2FM beszélők, akik nemcsak a saját nyelvtudásuktól teszik függővé azt, hogy melyik nyelvet választják, ha egy másik kétnyelvű beszélgetőtársuk van. Az adatközlői vélekedések alapján (volt, aki többet is felsorolt) a következő szempontokat kell figyelembe venni:

3.2.2.1. Beszédpartnerfüggő nyelvválasztás

A nyelvválasztást közülük sokan, akárcsak az első nemzedékben, a másik félre, a beszélgetőpartnerre, az interakcióban részt vevő másik személyre (BARTHA 1999a: 90) bízák: a beszédpartner szándéka vagy nyelvi szintje dönti el a nyelvválasztás; ezzel mintegy udvariassági gesztust gyakorolnak a másik felé, az ő érdekeit veszik figyelembe (2FM3, 2FM5, 2FM6, 2FM10). Legfontosabb szempont tehát az alkalmazkodás, amely a kisebbségi kétnyelvűségi helyzetek egyik alapmeghatározója.

2FM3: *Parce que dans l'absolu, moi je m'en fou. Enfin, ça m'est égal.*⁴⁰

2FM5: *...amelyikkel ő jobban beszél. Ha magyarul beszél jobban, akkor inkább magyarul. Attól függ, ha aztán azt kéne, hogy inkább franciául beszéljünk, akkor nekem..nekem szinte mindegy, de nekem tetszene egy olyan ember, aki baráttal, akivel magyarul is tudnék beszélni. Mondjuk nem mindig, de nekem tetszene.*

2FM14 több szempontot is említ. Ha magától választhat, akkor legszívesebben magyarul beszél, de (mivel mindkét nyelven kitűnően beszél) szívesen alkalmazkodik a beszédpartnerhez is. Akárcsak 2FM10 számára, 2FM14-nek is fontos további szempont az is, hogy milyen származású az adatközlő. Ha magyar, akkor inkább magyarul, ha francia, akkor inkább franciául kezdeményez beszélgetést vele.

39 'Én franciául, mert otthonosabbak vagyunk benne.'

40 'Mert tulajdonképpen engem nem érdekel. Végülis nekem mindegy.'

2FM14: *Inkább magyarul. Mert ez így klasszabb. (...) Attól is függ, hogy magyar származású-e vagy sem. (...) Mi a legkönnyebb neki, attól is. (...) Klasszabb, nekem úgy érdekesebb, eredetibb.*

3.2.2.2. Nyelvválasztás és nyelvhasználati szintér

Olyan is akad, aki a nyelvhasználati szintértől (BARTHA 1999a: : 91–97 és KISS 1995: 66–67) teszi függővé a kérdést, mert számára az a legfontosabb, hogy Magyarországon vagy Franciaországban zajlik a beszélgetés (2FM2, 2FM8, 2FM15).

Az egyik „logika” szerint Magyarországon magyarul, Franciaországban franciául zajlik a beszélgetés, a másik „logika” úgy érvel, hogy Franciaországban azért fogja inkább választani a magyart, mert „megőrül” (=megőrül), hogy magyarul beszélgethet.

2FM8: *Attól függ. Ha Magyarországon vagyunk, akkor magyarul fogunk beszélni. És ha itt Franciaországban vagyunk, akkor lehet hogy inkább franciául beszélünk...*

2FM15: *Attól függ, hogy hol vagyok, mert hogyha itt vagyok, akkor magyarul fogok beszélni, mert megőrülök [sic!], hogy magyarul tud beszélni. De ha Magyarországon, akkor inkább franciául. Mer akkor ööö, hát akkor találkozok franciával..*

3.2.2.3. Praktikus célok a nyelvválasztásban

2FM4 és 2FM7 gyakorlati megfontolásból választja mindenáron a magyart, mert gyakorolni akarja, amikor csak teheti.

2FM4: *Magyar (...) Hát, mer inkább szeretem magyar beszélni, kicsit más. Mer francia mindet tudom és magyar akkor lehet... amélíorer lehet ööö*

Interjúkészítő: *Fejleszteni, növelni, gyarapítani....*

2FM4: *Fejleszteni..mindig más apprendre....más...*

Interjúkészítő: *Mást tanulni...*

2FM4: *Igen, mást tanulni. Inkább, ja, magyar.*

3.2.3. Attitűdök a nyelvválasztásban

„Mint minden attitűd, a nyelvi attitűd is több összetevőből áll: a megismerő (kognitív), az értékelő (evaluatív) és az akarati összetevőből. A megismerő összetevő az adott jelenségre

vonatkozó mindenfajta ismeretet jelöli. Az értékelő a központi összetevő, s ebben érzelmi értékek kapcsolódnak a meglévő ismeretekhez, hiedelmekhez.” (KISS 1995: 135). Ezeknek az érzelmi értéknek a kimutatása nagyon fontos kérdés volt számomra a kutatás során: a nyelvhez való viszony (attitűd) érzelmi komponense is jelzi adatközlőim identitástudatát, a magyarsággal való azonosságtudatát vagy elkülönülésének tényét. Tudjuk, a „nyelvválasztás, nyelvváltás is sokszor érzelmi tényezők függvénye” (ZELLIGER 2012: 35), így bemutatnék néhány adatközlői vélekedést ezzel kapcsolatban.

2FM10, 2FM15, 2FM16 mindig a magyart részesítik előnyben, mert szeretnek magyarul beszélni.

2FM10: *Inkább magyarul. (...) Nem tudom, mert nagyon szeretek magyarul beszélni. Itt is szoktam találkozni olyan magyarral, aki tud franciául, és úgy utálom, ha franciául szólnak hozzám, mert tudom, hogy tudják, hogy magyarul beszélek. Tehát mindig, mindig azt szoktam csinálni, hogy megkérdezem a nevet és akkor a névről tudom, hogy honnan jön, és akkor, ha tudom, hogy magyar, akkor rögtön magyarul beszélek vele, mert, ha én azt mondom, hogy francia vagyok, akkor tuti, hogy franciául fognak beszélni hozzám. Hát biztos, mert nekik is jó gyakorolni, de... Ha már én egyszer itt vagyok, vagy magyarral találkozok, akkor magyarul akarok velük beszélni.*

3.2.3.1. Személyhez kötött nyelvválasztás

Nagyon fontos tényező az is, amiről 2FM14 és 2FM9 számolnak be: a személyfüggő megszokás, a személyhez kötött nyelvválasztás. Ha két ember megszokta, hogy egy adott nyelven kommunikál egymással, akkor hiába változnak a körülmények, a nyelvhasználati szintér stb. Grosjean ezt a kétnyelvű rokonok, barátok „egyezségének” nevezi. Eszerint az egymást már ismerő, egymással már korábban is interakcióban lévő kétnyelvűeknek van egymás között egy „hallgatólagos megállapodásunk”, egy „egyezségük” arról, hogy hol és miről milyen nyelven beszélnek (GROSJEAN 1982: 136 ÉS BARTHA 1999a: 99).

A második generáció tagjai Magyarországon is franciául fognak beszélgetni, mert megszokták, hogy világéletükben ezen a nyelven beszéltek egymással és – mint 2FM9 mondja – francia identitásúnak érzik magukat:

2FM9: *Ha érzem, hogy neki könnyebb a magyar, akkor elég könnyen átmegyek a magyarra, de ha úgy látom, hogy neki is könnyebb a francia, tipikusan a szüleim gyerekeivel... a szüleim*

barátai gyerekeivel, aki ugyanúgy – mint én Franciaországban született, de tud magyarul, akkor franciául szoktunk beszélgetni. Pedig mindketten valamikor Magyarországon éltünk, és amikor Pesten találkoztunk, akkor is franciául beszélgettünk.(...) Hát mer franciák vagyunk. (...) Igen. Így szoktuk meg és én végül is én teljesen franciának érzem magam.

Tehát a 2FM beszélői, ahogy Franciaországban megszokták, Magyarországon is nehezen váltanak, de erre is van példa. Vannak témák, amiről különösen nehéz magyarul beszélniük, ilyen például az iskola, az oktatás (FISHMAN 1972: 15–32).⁴¹ A következő történet egy olyan eset leírása, amikor az „egyezséget” felborította egy harmadik, külső tiltó személy: 2FM8-nak a magyarországi lovas táborban megtiltotta a táborvezető a francia beszédet a szintén második generációs, Franciaországban élő barátnőjével:

2FM8: *Például azzal a lánnyal, akivel találkoztam Magyarországon, magyarul beszélünk (...) Eszter [a táborvezető] azt mondta, ne beszéljete franciául. (...) És aztán, mikor az iskoláról beszélünk, akkor meg franciául.*

FM3: *Mert akkor már nem tudatok magyarul. (...) Az a lány az Franciaországból. Ugyanúgy itt él, tudod, csak Magyarországon találkoztak ebbe a táborba.*

A kapcsolat minőségével függ össze 2FM11 válasza is. Szerinte nincs törvény erre. A két ember közti kapcsolat határozza meg a nyelvet.

Interjúkészítő: *Ha olyan valakivel találkozol, akiről tudod, hogy tud franciául meg magyarul is, milyen nyelven kezdesz vele beszélgetni?*

2FM11: *Ööö. Ez nagyon..attól függ, hogy mi lesz a kapcsolatunk. Nincs törvény azzal.*

Interjúkészítő: *Nincs, de te melyiket választanád inkább?*

2FM11: *(...) és a helyzet az nagyon konkrétus és azér nem tudok mondani, mert ööö ha lenne ve.. ez az emberrel egy séduction je sais pas comment⁴² és ha kiderül, hogy magyarul nagyon tetszik nekünk a kapcsolatunk, akkor ha a rosszul beszélek magyarul, akkor talán lesz köztünk egy valami furcsa tér, nyelvi térünk, ahol néha járunk együtt, érted? Azért azt se kötelező, csak a kapcsolat tud..tud vál...választani.*

Interjúkészítő: *Igen, azt mondtad, hogy volt magyar barátnőd, akivel franciául beszélgettetek.*

2FM11: *Igen, de néha volt, hogy magyarral beszélgettünk is.*

3.2.3.1.1. „Édesanya-nyelv”

A kapcsolat minőségétől függő nyelvválasztás hatványozottan igaz a szülő–gyermek kapcsolatra. Az identitásalakító tényezők között – mint azt a következő fejezetben részletesen

41 Erről bővebben a *Kódváltás* című részben írok.

42 'egy vonzalom , nem tudom, hogyan'

is bemutatom – fontos szerepe van az érzelmeknek is. „A nyelvek, nyelvváltozatok, nyelvi jelenségek és formák választásában, használatában az attitűdnek, tehát a beszélő szubjektív viszonyulásának, nyelvi beállítottságának fontos szerepe van” (Kiss szerk. 2001: 219).

CS2 családban a legfiatalabb lánnyal (2FM8) és édesanyjával beszélgetve került szóba az, hogy a második generációs gyerekek számára rendkívül fontos, hogy a magyar származású édesanyjuk magyarul beszéljen: ez elengedhetetlen ahhoz, hogy az édesanyjukat hitelesnek személyiségnek, igazán az édesanyjuknak érezzék. Az édesanyja csak magyarul lehet igazán édesanya:

2FM8: *C'est différent parce que quand ils parlent, quand ils parlent hongrois, c'est comme s'ils étaient une différente personne quand ils parlent français. (...) Ben, quand ils parlent hongrois, c'est mieux quand ils parlent français.*⁴³

FM3: Ezt minden gyerek, aki itt születik, mindenki ezt mondja, minden gyerek, mer ezt már százszor hallottam, hogy a gyerekek, mikor a mamájuk, tehát ilyen családi helyzetben, mint ez például, akkor a gyerekek mindig azt akarják, hogy a mamájuk az magyarul beszéljen, mert a mama..szóval valami kedvesebb. (...) Igen, az az..nem mert én se vagyok olyan. Nem azt a hatást adom szerintem más embereknek, ...kül.. külső embereknek, nem azt a hatást teszem, ha magyarul beszélek, más hatása van annak. Az én személyem az más, hogyha magyarul beszélek, és más, hogyha franciául beszélek. És azt szerintem a gyerekek is érzik.

Interjúkészítő: *A magyar vagy a francia nyelvet használod könnyebben?*

2FM14: *Szerintem a francia..., de mindig attól függ, hogy kivel. Anyukámmal például magyarul a legkönnyebb. És Magyarországon például nem jönne eszembe, hogy most franciául beszéljek.*

2FM2: *Szeretem a magyar nyelvet, Benh...lehet azér, mer a szüleim tanítottak meg.*

2FM9: *Hát igen, mindenképpen szeretem a magyar nyelvet az anyukám miatt.*

2FM10 azt is hozzáteszi, hogy nem csak azok miatt az emberek miatt szereti ezt a nyelvet, aki beszél, hanem annak esztétikai értéke is nagyon sokat jelent neki:

2FM10: *Mert, mert, mert szép. Mert, mert, mert, azért is, mert szép, tehát ilyen, ugyanúgy a költészet. Mert így.. nem tudom, így mostanában így sokat olvastam, hát nem sokat, de azért egy párat József Attilától és így, így elolvasom és így nem tudok én most egy olyan francia versre gondolni, ami olyan szép. Na mondjuk Rembaud a Dormant du val. De ilyen. Nem az a Verlaine, nem is tudom. Mindegy az egy nagyon szép, de tényleg itt a magyar nyelv az, tehát nagyon, nagyon sokat lehet vele csinálni és szépet, és azért szeretem, is.*

3.2.3.2. Presztízs és stigma

43 'Teljesen más, amikor magyarul beszélnek [a szüleink], mintha egy teljesen más ember lenne, amikor franciául beszél. Szóval, amikor magyarul beszél, az sokkal jobb, mint, amikor franciául.'

Természetesen a beszélőt érő különböző presztízshatások nagyban befolyásolják a nyelvhez való viszonyulását, attitűdjét, s ez kihatással van a nyelvválasztásra is. A presztízsz, azaz a társadalmi elismertség, tekintély; és a stigma, tehát a társadalmi megbélyegzés, leértékelés szoros összefüggésben van a nyelvi attitűddel. A nyelvhasználók nyelvről való vélekedése, beállítódása, a nyelvhez való hozzáállását oly mértékben befolyásolja, hogy az kihatással van a nyelvhasználatra, a nyelvi viselkedésre, szerepe van egy nyelv vagy nyelvváltozat presztízssé vagy stigmatizálttá válásában, s ennek következtében annak a nyelvnek, nyelvváltozatnak a megerősödésében avagy visszaszorulásában. Kisebbségi kétnyelvűségi helyzetben még hangsúlyosabb a fenti témakör vizsgálata: szükséges valós képet kapnunk a nyelvközösségekben zajló folyamatok mozgatórugóiról, indítékairól, melyekről a nyelvről való vélekedés adhat számot. Számos kérdőíves felmérés, interjú, résztvevő megfigyeléssel végzett vizsgálat készült az elmúlt évtizedben a Kárpát-medencében s az azon kívül élő nyelvközösségek, nyelvi kisebbségek körében (BORBÉLY, VANČONÉ KREMMER, HATTYÁR 2009).

Kutatásom szándékosan nem vizsgálta részletesen, direkt rákérdezéssel a presztízsz és stigma igen összetett problematikáját, de az interjúanyagból ezzel kapcsolatban is levonhatók tanulságok. Mielőtt rátérnék a nyelvi kölcsönhatások vizsgálatára, zárszóként álljon itt egy olyan adatközlői vélekedés, mely sokat elárul a jelenlegi helyzetről, ami a szülői identitásképzést jelentősen befolyásolhatja, ahogy erről a zárófejezetben szó is esik majd:

FM15: *Angolnak lenni jó Franciaországban, magyarnak lenni kevésbé. Németnek se. Magyarnak nagyon rossz lenni itt. (...) Én azt gondolom, hogy Kelet-Európát nem becsülik túl sokra...*

*Magyar nyelv! Vándorutakon kísérom,
sértett gögőmben értőm és kísértőm,
kínok közt, gondjaimtól részegen,
örökzöld földem és egész egem,
bőröm, bérem, bírám, borom, míg bírom
és soraimmal sorsom túl a síron,
kurjongó kedv, komisz közöny,
konok gyász: mennyei poggyász.
(Faludy György)*

V. Nyelvi kölcsönhatások

A kétnyelvűség kialakulásának módja, okai alapján a szakirodalom **történelmi** vagy **őshonos** és **bevándorló (emigráns)** kétnyelvűséget különböztet meg (BARTHA 1999: 78, KISS 1995: 184). A kétnyelvűség-kutatók számos munkája bizonyítja, hogy emigráns kisebbségi helyzetben a csoportközi kommunikáció normáinak változása a nyelvcsere felé mutat. A nyelvcsere mindig közösségi értelemben használt fogalom, a szinkrón változatok társadalmilag motivált újraelosztását jelenti. Az egyén esetében nyelvvesztésről beszélünk (GAL 1979: 17). Az eddigi vizsgálatok alapján kirajzolódó átmeneti nyelvi állapotot, az általam is vizsgált emigráns nyelvi kontinuumot, a Gonzo–Saltarelli-modell mutatja be (BARTHA 1995: 43). Mint arra Zelliger Erzsébet több ízben felhívta figyelmemet, s vélekedésével magam is egyetértek, a modell elnevezése abból a szempontból mindenképpen problematikus, hogy az utóbbi két évtizedben Franciaországba kitelepült magyarok már semmi esetre sem tekinthetők és nevezhetők klasszikus terminológiai értelemben vett emigránsoknak. Azonban a migráns kifejezés sem alkalmazható minden esetben rájuk. (A harmadik fejezetben részletesen ismertetem a Franciaországba kitelepülő „emigrációs hullámokat” és az egyéni kitelepülés, gazdasági migráció mozgatóit is.) A kitelepülők, kivándorlók elnevezésére használatos sokféle kifejezést azonban egyetlen terminussal megjelölni igen nehéz, így jobb híján, az *emigráns kétnyelvűség* kifejezést szigorúan gyűjtőfogalomként, a nyelvészeti szakirodalomban általánosan elfogadott *őshonos és emigráns kétnyelvűség* együtt említése okán, az értelmezés megkönnyítése miatt használom a Franciaországba kitelepült magyarok nyelvi helyzetének jellemzésekor. Ezt a terminológiát azzal a kiegészítő megjegyzéssel alkalmazom, hogy jól tudom, a ma Franciaországban élő magyarok jelentős része nem tekinthető szociológiai értelemben emigránsnak. Az egyértelműség kedvéért azonban a szakirodalmi **emigráns kétnyelvűség** fogalommal jellemzem a történelmi és politikai okok miatt emigrációba kényszerült kivándorlók, valamint az 1970-es évektől egyre nagyobb számban megjelenő gazdasági emigránsok, illetve a

közelmúltban és napjainkban is zajló európai mobilitás jegyében Franciaországba érkező migránsok nyelvhasználatát is.

A Gonzo–Saltarelli-modell szerint már az emigráns kétnyelvű beszélők első nemzedékének nyelvhasználatában megkezdődik, megmutatkozik az „elhalványulás”, „fakulás” folyamata, a nyelv egyszerűsödése, a nyelvvesztés. A nyelv egyszerűsödése, a nyelvvesztés folyamata az első nemzedék esetében, leglátványosabban a lexika szintjén mutatkozik meg (BARTHA 1999a: 119).

FM17: *Az a baj, hogy bizonyos szavakat nem használok, azért mert a G⁴⁴.-vel beszélek, és azért teljesen redukálódott valamennyire a szókincsem azokra a szavakra, amit mondjuk most te nem veszel észre. (...) És Magyarországon (...) akkor bejönnek olyan szavak a használatomba, amiket már régen használtam, és akkor egy pillanatra van egy ilyen fáziskésés, amikor elgondolkodom, hogy érteni fogják-e, mert újra használok egy olyan szót, amit már régen nem használtam. (...) Mert le..le..le nem egyszerűsödött, mert azért valamennyire mindennap használok (...), de azért kiiktatódtak bizonyos választékos szavak, amiket már régen használtam (...) és néha persze szókeresés és előbb ugrik be [franciául]. (...) De azért az kellemetlen társaságban (...), hogy ott várok, próbálom megtalálni azt a szót.*

A második nemzedék által elsajátított nyelv már ez az emigráns nyelv lesz. A második nemzedékben vannak, akik gyermekkorban ugyan magas szinten elsajátították, folyékonyan beszéltek L₁-et, és a nyelvi szocializáció későbbi szakaszaiban, az életkor előrehaladtával, a szűkülő nyelvhasználati színterek miatt látványosan gyermeknyelvi szinten rekednek meg L₁ nyelvi képességeik. A hiányos nyelvelsajátítás a szülői nyelvvesztés következménye is lehet: sokan már gyermekkorukban sem sajátították el „tökéletesen” az L₁ nyelvet a szülői nyelvfelejtés, hiányos nyelvi szocializáció eredményeként, így ebbeli készségeik soha nem fejlődhettek ki tökéletesen. Az emigráns L₁ nyelvvesztés tehát a nyelvfelejtés, a hiányos elsajátítás, és főként az L₂ intenzív befolyásának következtében jelenik meg. Ennek végeredménye, hogy az egyén részlegesen vagy teljesen elveszti L₁ nyelvi képességeit és készségeit. A harmadik nemzedékre pedig általában olyan mértékű nyelvi egyszerűsödés megy végbe, mely újrarendeződő nyelvi struktúrákhoz és közösségi nyelvcserehez és egyéni nyelvvesztéshez vezet.

A kétnyelvűség-szakirodalom a nyelvvesztést kétféle szempontból is vizsgálja: ez alapján funkcionális és strukturális nyelvvesztést különböztet meg. (BARTHA 1995: 44). Funkcionális nyelvvesztésről akkor beszélhetünk, ha az L₁ nyelv használata mennyiségileg visszaszorul, informális nyelvhasználati színterekre korlátozódik. (A magyar–francia

kétnyelvű beszélők funkcionális nyelvvesztésének mozgatórugóit, hátterét, okait már a korábbi fejezetekben részletesen bemutattam.) A strukturális nyelvvesztés a nyelvhasználatot, a nyelv belső szerkezetét, a nyelvi rendszerben bekövetkező minőségi változásokat érinti (BARTHA 1995: 42-46).

Ebben a fejezetben a funkcionális nyelvvesztés eredményeként bekövetkező strukturális nyelvvesztést vizsgáljuk. Az L_1 (magyar) nyelv hiányos elsajátítása, valamint korlátozott használata kitöltendő ürröket teremt, melyeket analógiás L_1 nyelvbeli átvételekkel vagy – a nyelvek egymásra hatásának következtében – L_2 (francia) nyelvből történő közvetlen vagy közvetett kölcsönzésekkel töltenek ki a beszélők. Az L_2 nyelv elemeinek L_1 nyelvre való adaptációja a fonetikai/fonológiai szinttől egészen a pragmatikai szintig megjelenhet (BARTHA 1995; CALVET 1993; GARMADI 1981; KONTRA 1990, ZELLIGER 2012). Éppen ezért a kétnyelvűség-vizsgálatok során feltétlenül szükséges a nyelvi kölcsönhatások, kontaktus- és interferenciajelenségek, a kölcsönzések és kódváltások vizsgálata is.

A felvázolt emigráns nyelvi kontinuumban létrejövő funkcionális és strukturális nyelvvesztés törvényszerűségei miatt az első és másodnemzedék nyelvi helyzetének jellegzetes vonásait saját kutatási tapasztalataim is alátámasztják: a bemutatásra kerülő interferenciajelenségek előfordulása is minden esetben szignifikánsan gyakoribb a másodnemzedék beszédében, interjúiban, mint az első nemzedéknél.

1. Interferenciajelenségek

„A nyelvi kölcsönhatásoknak számos fokozata van, s a hatás valamennyi nyelvi szintet érintheti. A szakirodalom e jelenségeket a fizikából kölcsönzött műszóval interferenciának nevezi. A nyelvi interferencia jelöli egyrészt a hatásfolyamatot magát, másrészt pedig annak következményét, eredményét” (KISS 1995: 202).

A nyelvi interferencia fogalmát az elsők között Uriel Weinreich használta 1953-ban megjelent *Languages in Contact: Findings and problems* című munkájában: „The practice of alternately using two languages will be called *bilingualism*, and the persons involved, *bilingual*. Those instances of deviation from the norms of either language which occur in the speech of bilinguals as a result of their familiarity with more than one language, i.e. as a result of language contact, will be referred to as *interference* phenomena. It is this phenomena of speech, and their impact on the norms of either language exposed to contact, that invite the interest of the linguist” (WEINREICH 1953: 1).

Weinreich a nyelvi interferencia fogalmának meghatározásakor kiemeli, hogy a kétnyelvű beszélők mindennapi interakcióikban egynél több nyelvet használva, a nyelvek érintkezéséből adódóan, a nyelvi normától, a sztenderd változatoktól való eltérő nyelvhasználatot hoznak létre.

Néhány évvel korábban Haugen (1950) a kódalkülönülési folyamat közbülső állomásaként beszélt az interferenciáról, amely a „kódok váltakozó használata és az L_x -beli elemek L_y -ba való beépülése között foglal helyet. Grosjean (1982) ugyanezt az úgynevezett *interlingvális devianciákkal* azonosítja: azokkal a jelenségekkel, amelyek a másik nyelv hatásának tudhatók be; azzal a megszorítással, hogy az interferencia a beszélő szándékától független, nem tudatos folyamat” (BARTHA 1999: 118). Ez a meghatározás viszonylag közel áll Weinreich definíciójához. Mindenképpen fontos leszögezni azonban, hogy az interferenciajelenségek felbukkanása egy tudattalan folyamat, nem „rontott” nyelvről, hanem egy nyelvváltozat létrejöttéről van szó. Éppen ezért dolgozatomban sem minősíteni, sem értékelni, hanem csak leírni kívánom a normához képest megfigyelhető változásokat; és feltárni ezek okait.

Így az interferencia-definíciókból a Grosjean-féle meghatározást elfogadva a nyelvek egymásra hatására, és ezeknek a jelenségeknek a nyelvek belső szerkezeti sajátosságaiból fakadó, okaira igyekszem koncentrálni:

„1. valamely nyelvnek vagy nyelvváltozatnak a befolyása, hatása egy másikra; 2. valamely nyelvben vagy nyelvváltozatban nem az illető nyelvre vagy nyelvváltozatra jellemző – bizonyos szerzők így fogalmazznak: az illető nyelvek vagy nyelvváltozatok normájától eltérő – jelenségnek, szerkezetnek vagy elemnek a használata egy másik nyelvnek vagy nyelvváltozatnak a hatására.

Az interferencia kétirányú: 1. az anyanyelv, illetőleg az elsődleges nyelvváltozat (nyelvjárás, köznyelv) hat az idegen nyelvi (köznyelv, nyelvjárás) nyelvhasználatra; 2. az idegen nyelv, illetőleg a másodlagos nyelvi változat hat az anyanyelvi, illetőleg elsődleges nyelvi nyelvhasználatra” (KISS 1995: 202-203). Az utóbbival foglalkoznak eredményesen a kétnyelvűség-kutatások.

Az interferencia típusairól, akárcsak magáról a jelenségről is, megoszlanak a vélemények. Az interferenciajelenségek a nyelv minden szintjén jelen lehetnek, legszembetűnőbb és legtöbbet vizsgált jelenségek a lexikai szinten helyezkednek el.

Jean-Louis Calvet, francia nyelvész, interferencia-tipológiájában 1. fonéma szintű, 2. szintaktikai és 3. lexikai interferenciáról beszél (CALVET 1993: 23).

A szintaktikai interferencia szerinte egy B nyelvben megalkotott A nyelv szerinti

mondatstruktúrát jelent. A lexikai interferenciák kapcsán pedig a „hamis barátok” (*faux amis*) jelenségét emeli ki.⁴⁵

Mackey, kanadai kétnyelvűség-kutató interferencia tipológiájában 1. kulturális 2. szemantikai 3. lexikai 4. grammatikai és 5. fonológiai interferencia-jelenségeket különböztet meg egymástól (MACKAY 1976: 397-412).

Ezeket az elméleti osztályozásokat alapul véve, és Kontra Miklós (1990) gyakorlati munkájára támaszkodva, a következő saját tipológiai rendszert állítottam fel:

1. Fonetikai és fonológiai kérdések
2. Morfológiai kérdések
3. Lexikai kérdések
4. Szintaktikai kérdések
5. Pragmatikai és interkulturális kérdések

Zelliger Erzsébetnek a felső-ausztriai magyar diaszpóra körében végzett szociolingvisztikai vizsgálatait összegző könyvének a nyelvi rendszer bemutatását bevezető megállapításait teljes mértékben helytállónak éreztem saját kutatásomra is: „A nyelvi rendszer minden területén találkozhatunk a kétnyelvűség különböző fokozatainak számlájára írható nyelvi módosulásokkal, a magyar standardtól (...) való eltérésekkel. Érvényes ez a megállapítás az első és a második generáció tagjaira egyaránt. Az egyes beszélők nyelvvállapotát összehasonlítva a nyelvmegőrzéstől a nyelvvesztésig, sőt a nyelvcsereig minden fokozat megtalálható. Olyan nyelvi változást azonban, amely az egész közösségre egységesen jellemző lenne, nem lehet találni” (ZELLIGER 2012: 82).

1.1. Fonetikai és fonológiai kérdések

A fonetikai és fonológiai kérdéseket a korpuszban előforduló interferenciajelenségek bemutatásán keresztül tárgyaljuk, mivel ennél részletesebb leírásra ennek a dolgozatnak a

⁴⁵ „Az a jelenség, amikor két nyelv érintkezéséből fakadóan a szóátvétel során az átvevő nyelvben – pl. a magyarban – olyan, az átadó nyelvéhez – pl. a franciához – hangzásban és/vagy írásmódban nagyon hasonló szó keletkezik, amely azzal etimológiailag és/ vagy jelentéstanilag összefügghet, de az átvevő nyelvben más jelentésben honosodik meg.” Például a *minyon* a magyarban kis süteményt jelent, ezt franciául nem *mignon*-nak, hanem *petit gâteau*-nak hívjuk. A franciában a *mignon* szó jelentése: *kicsi, aranyos* (BÁRDOSI – KARAKAI 1996: 226).

keretein belül nincs módunk, erre nem vállalkozhatunk, s emiatt nem szerepel jelen fejezet vállalt célkitűzései között sem. A gyűjtött anyag 60 %-ának rögzítési minősége (WAW-formátumú, digitális hangfájlok) azonban lehetővé teszi az érdeklődő szakemberek számára további vizsgálatok, műszeres mérések elvégzését. E tárgyban az eddigi legalaposabb kutatást Gergely János (Jean Gergely) végezte, aki doktori értekezése témájául választotta a francia nyelvnek a magyar beszéddallamra gyakorolt hatását (GERGELY 1968, 1988).

1.1.1. Hangképzés

A francia beszédre általában a magyarnál sokkal feszítettebb hangképzés jellemző. „A hangképzésben résztvevő izmok (a nyak-, és arcizmok, a hangszalagok izmai) sokszor erősen megfeszülnek, az ajkak pedig például az elől képzett (palatális) hangoknál gyakran erősen széthúzódnak. Ez utóbbi hangok viszonylagos gyakorisága a francia beszédnek egyfajta palatális színezetet, általában keményebb, élesebb jelleget ad, ellentétben a kissé lazább, magyar beszéddel, melyre inkább jellemző a hangok hátsó képzése (veláris jelleg)” (BÁRDOSI-KARAKAI 1996: 161).

FM17: *Olyat [nevet] kerestem, amit mindkét országban, mindkét nyelven ugyanúgy írnak, és ugyanúgy ejtik. Ez nem igaz, mert úgy ejtik...másképp ejtik az i-t. A franciák az Lili (...)* Nálunk sokkal zártabb az i. Nekik meg ilyen feszülős az i. Hát én arra törekedtem, mert a név az ilyen ön...mert amikor háromévesen, kétévesen, egyévesen a nevét megtanulja, ne legyen neki abból problémája, hogy ő ki is valójában.

A francia és a magyar magánhangzók eltérő képzéséről 1967-ben, a Kossuth Lajos Tudományegyetem Fonetika Laboratóriumában készült felmérés. Kassai is megerősíti, hogy a magyar beszéd a franciával összevetve „kevésbé hasznosítja a labializációs különbségtétel lehetőségeit” (KASSAI 1971: 443).

Főként a másodgenerációs adatközlőkre jellemző, hogy a mindkét nyelv hangkészletében meglévő, közel azonos, de a hangképzés eltérő intenzitásából adódó hangokat, összefüggő magyar beszédben is élesebben, erősebben képezték. Nem okoz számukra nehézséget a magyar hangok ejtése, hiszen mindannyian kapcsolatba kerültek már a magyar nyelvvel még artikulációs bázisuk végleges kialakulásának lezárulása (a serdülőkor) előtt, de általában nem tudnak különbséget tenni a mindkét nyelvben meglévő, hasonlóan, de nem egyformán létrehozott hangok képzése között.

1.1.2. Hangsúlyok

Köztudott, hogy a magyarban a nyomatékkal ejtett szótag – kivéve érzelmi hangsúly, figyelemfelkeltő vagy affektáló hangsúly esetén – mindig a szó vagy szócsoporthoz első tagjára esik, a franciában ezzel tökéletesen ellentétesen, a szó vagy a szócsoporthoz utolsó kiejtett szótagjára (KARAKAI 2002: 175).

A magyarban a hangsúlyos szótagot sokkal nagyobb nyomatékkal ejtjük, kivéve, ha ún. érzelmi hangsúlyról vagy ún. logikai vagy értelem-megkülönböztető hangsúlyról van szó. Ilyenkor a francia is erősebb nyomatékkal él.

FM11: *A francia pedig nem hangsúlyoz, és felviszi a végét. Főleg a zeneiségéből jönnek rá, hogy idegen vagy itt, nem a hangzóról. Arról is, esetleg. De elsősorban arról, hogy a nyelvet hogy lejtet.*

Az érzelmi hangsúly a franciában is erősebb. Ez a magyar első szótagi főhangsúlyra emlékeztet, mivel általában ez is az első, mássalhangzóval kezdődő szótagra esik: « *C'est fantastique!* » (SAMU 2001: 32).

Az interjúkban mind az első, mind a második nemzedék adatközlőinek beszédében előfordult a franciás hangsúlyozás: a szóvégek felkapása, különösen kódváltott szekvenciák környékén. A második nemzedék szignifikánsan többet használja a francia hangsúlymintákat magyar megnyilvánulásaiban, mint az első nemzedék adatközlői. Az interjúhelyzetből fakadó koncentrált önmonitorozás miatt a figyelem lanygulásával párhuzamosan, csak az interjúk második harmadában nőtt meg a jelenség előfordulása (LABOV 1972).

1.1.3. Hanglejtés (intonáció)

„Azt szokták mondani, hogy a francia „énekel”. Ennek fő oka az, hogy a francia beszéd dallama nagyon változatos: a hangmagasságok ingadozása nagyobb, a hanglejtés iránya szabadabb, mint a magyarban, ahol az ez utóbbi az egy- és kétszótagú eldöntendő kérdésen kívül mindig eső” (BÁRDOSI–KARAKAI 1996: 162). Viszont míg a magyar eldöntendő kérdésben az utolsó előtti szótag dallama emelkedik meg kissé, addig a francia eldöntendő kérdésben az utolsó szótag dallama szökik fel a magyarénál jóval magasabbra. (Ez nagyjából úgy hangzik, mint amikor a magyar anyanyelvű beszélők indokolatlanul túl erősen felkapják a mondat végét, „énekelve” beszélnek.)

Az egyik adatközlő egy zenetanár volt, aki a fenti megállapítások egy részét a nyelvek muzikalitásáról szóló felmérések eredményeinek ismertetésével cáfolja:

FM11: *Csináltak egy nemzetközi kísérletező felmérést, hogy melyik nyelv milyen muzikális. Bemérték, amikor beszélnek a nyelvet, géppel, hogy milyen hangköz...hangterjedelemben beszél. Akik a legmuzikálisabb nációk az olasz, az orosz. Ezek másfél oktávon beszélnek. (...) Iszonyú nagy az ingadozás. A magyar középszeren helyezkedik el, és az egyik leglimitáltabb a francia. Gyakorlatilag egy terc vagy egy kvart. (...) Csak mindig felviszi a végét egy kicsit, és akkor aztán ennyi az egész. Na most ettől következik az, hogy a kisgyerek, amikor elkezd beszélni, és megtanul beszélni, a füle nagyon limitált lesz. Az olaszoknak például rettenetesen nyitott a füle. Az olasz operák...*

Az interjúalanyok közül az első nemzedék beszédében jobban elkülönült a magyar és a francia intonáció, de természetesen egyéni eltérések vannak. A Franciaországban töltött idő hossza kevésbé játszik fontos szerepet ebben, mint a magyar nyelvközösséggel való kapcsolat intenzitása, illetve a házastárssal használt közös nyelv.

A másodgenerációsok közül 2FM10 és 2FM14 tökéletesen különbséget tud tenni a két nyelv között, „akcentus” nélkül beszél magyarul. Néha ők is felkapják a mondatok végét, magyar beszédük kissé „éneklőbb”, de nem annyira, hogy feltűnő legyen. 2FM9 szintelenül beszél magyarul, egyáltalán nem hangsúlyoz, nem emeli fel, ejti le a dallamot; vagy ha nagyon ritkán mégis, akkor az eldöntendő kérdés végén és túlságosan is, ami egyértelműen a francia hatására történik. Véleményem szerint ő úgy érzékeli a magyart, hogy az laposabb, kevésbé dallamos, mint a francia.⁴⁶ És mivel a francia hangsúlyokkal beszélt magyar furcsa, idegenszerű, azokat tudatosan elhagyta, de meg sem próbálkozott a magyar hangsúlyokkal, hanem monotonná, egytónusúvá válik a beszéde, amint magyarul szólal meg. Neki ez „az akcentusa.” 2FM5 és 2FM8 hasonló, kissé „éneklő”, dallamos magyart beszélnek, de hosszabb beszélgetés után a francia hatása egyre jobban eltűnik, egy-egy kérdés végén bukkan csak fel újra.

A többi másodgenerációs adatközlő erősebb a francia intonáció és hangsúlyok hatása, ők „franciául beszélnek magyarul”, illetve „ők olyan franciák, akik jól megtanultak magyarul” – jegyezte meg találóan egy konferencián valaki. 2FM7 francia akcentusa pedig olyan erős, hogy helyenként a megértést is zavarhatja. Érdekes az az észrevétele, miszerint a magyar túlzóan hangsúlyoz, a francia nyelv viszont monoton, emiatt nehéz megtanulni a magyar intonációt.

2FM7: *Le problem avec le hongrois, c'est qu'on met beaucoup... l'intonation c'est quelque*

⁴⁶ Egy nemrégiben végzett felmérés eredményeiből tudjuk, hogy a franciák egy része így vélekedik, vagyis szerintük a magyar hangzása monoton (SAMU 2001: 32).

*chose que j'ai pas vraiment appris en français.. le français c'est très monotone, alors que le hongrois... c'est Mész moziba? et ça c'est très dure entendre l'accent. Avec ma soeur on pense ça fait plus exagéré (...) mikor van magyar zenék nagyon szeretem.*⁴⁷

1.1.4. Hangrendszerbeli eltérések

Az adatközlők magyar beszédében bizonyos szavaknál (francia eredetű jövevényszavak a magyarban; magyar eredetű jövevényszavak a franciában; vagy mindkét nyelvben meglévő nemzetközi műveltségshókánál vagy vándorshókánál) szinte kötelezően előfordulnak hangalakkölcsönzések. Ezeket a jelenségeket a kódváltásról szóló alfejezetben ismertetjük.

A francia nyelv 36 fonémából áll: ebből 16 magánhangzó, 17 mássalhangzó és 3 félhangzó (ún. semi-consonne vagy semi-voyelle). A köznyelvi beszélők ebből 32–34 fonémát képeznek ténylegesen (SAMU 2000: 21-22).

A magyar köznyelv 14 magánhangzó és 24 mássalhangzót használ (SIPTÁR 2006: 28 – 53), de a nyelvjárások hangkészlete ennél jóval differenciáltabb (IMRE 1971, KISS 2001).

1.1.4.1. Magánhangzók

A francia nyelvben 16 magánhangzó van, de a mai beszélt nyelv ebből ténylegesen csak 14-et használ. A francia magánhangzókat a nyíltság, a labialitás, a nazalitás és a hangszín szempontjából lehet jellemezni. A magyar magánhangzókat a nyíltság, a labialitás, a hangszín és az időtartam mentén csoportosítják (SAMU 2001: 21).

Az időtartam szerepe a két nyelvben eltérő szereppel bír. A francia magánhangzók időtartamukat tekintve nem hosszúak és nem rövidek, míg a magyar magánhangzók rendszerében az időtartamnak jelentés-megkülönböztető szerepe van. Például: „/I/, /Y/, /Ø/, /U/, /O/: irt – írt, tüzet – tűzet, öt – őt, áru – árú, kor – kór” (SAMU 2001: 23). A magyar nyelv magánhangzórendszerében tehát jelentős szerepe van eme mennyiségi mutatónak, míg a francia nyelvben a nyíltság a legfőbb differenciáló elv.

Kassai Ilona 1967-ben, a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen végzett a magyar és francia magánhangzók eltérő képzésmódjára vonatkozó vizsgálatai kimutatták,

⁴⁷A probléma a magyarral az, hogy nagyon sokat tesz... az intonáció, olyan dolog, amit én nem igazán tanultam meg a franciában... a francia nagyon monoton, míg a magyar... ez Mész moziba? és nehéz kihallani a hangsúlyokat. A húgommal azt gondoljuk, kicsit túlzás (...) mikor van magyar zenék nagyon szeretem' (2FM7)

hogya a magyar kevésbé él a labialitás fokozataival, mint a francia (KASSAI 1971: 41–45). Ezt a másodgenerációs beszélőknél is megfigyelhettük. Melyek azok a legfontosabb, legjellegzetesebb eltérések, különbségek, francia nyelvi interferenciahatásnak betudható jelenségek a magyar magánhangzóképzés terén, amelyeket a másodgeneráció beszédében megfigyelhetünk?

1. A magyarban meglévő két /A/ jelentésmegkülönböztető szerepét a második nemzedék nem minden tagja érzékeli, hiszen csak bizonyos francia nyelvjárásokban létezik, ejtik az ún. veláris a-t (SAMU 2001: 25). A korpuszból hozott következő példák az *a-á* differenciálás nehézségeiről tanúskodnak: az adatközlők *a* helyett következetlenül, helyenként *á*-t ejtenek.

2FM3: *Van egy tesóm is, Attilának hívják Almos Attila és ööö..nekünk magyarul beszélnek, de a tesóm és én mivelhogy francia iskolában voltunk...*

2FM4: *Most szoktam egy olyan kázetta nézni..*

2. A magyar /E/ hangok kevésbé palatálisak, de jóval nyíltabbak, mint a franciák (SAMU 2001: 24). Habár a másodgenerációs magyar–francia kétnyelvű adatközlők közül nem mindenki tud olyan tökéletesen különbséget tenni a két magyar /E/ között, mint az első nemzedék tagjai, ez a megértést nem befolyásolja jelentősen.

1.1.4.2. Mássalhangzók

A francia nyelvben 17 mássalhangzó van. Ezeket a részleges és teljes zártság, zöngésség, nazalitás és a képzés helye szerint csoportosíthatjuk. A magyar mássalhangzók rendszere jóval gazdagabb: 25 mássalhangzóból áll. A magyarban, a franciához képest többletként megtalálható hangok a következők: [ts], [dz], [t], [d], [ç], [tʃ], [h] (SAMU 2001: 27). Ezen mássalhangzók legtöbbje a franciában is létezik, különböző hangkapcsolatokban fordul elő. Ez alól kivétel a laringális [h] és az uvuláris [R]. Éppen ezért a magyar mássalhangzók képzése nem okoz különösebb nehézséget az adatközlőknek, de gyakran előfordul, hogy a francia hatására a magyar okkluzívákat franciás módon, energikusabban, keményebben ejtik. A nehézséget tehát az a, fent már említett, két hang okozza, amelyet a franciában másként képeznek, mint a magyarban, vagyis a [h] és az [R]. Sajátosan francia hang az uvuláris r. A francia [R] és a magyar [r] közötti különbség látványos: a magyar hang

egy apico-dentális és nem uvuláris vibráns (HERMAN 1983: 125).

Az összes adatközlő – két beszédhibás kivételével – tudja ejteni mindkét *r* hangot, de interjú közben, a figyelem lanyhulásával együtt, elő-előbukkant magyar szövegkörnyezetben is a francia [R].

Habár a franciában nincsen laringális *h*, mint például a magyarban (HERMAN 1983: 131), az adatközlők minden nehézség nélkül ki tudták ejteni ezt is. Bizonyos (pl. nemzetközi) szavakban azonban magyar szövegkörnyezetben sem ejtik a laringális *h* hangot. A hangkölcsonzések eme jelenségéről a szókölcsonzések kapcsán szólunk részletesebben.

1.2. Morfológiai kérdések

A magyar és a francia nyelv morfológiája között jelentős eltérések mutatkoznak. Tipológiai besorolás szempontjából a magyar nyelv az agglutináló típusú nyelvek közé tartozik,⁴⁸ de természetesen bizonyos flexiós és poliszintetikus jelenségek nagyobb, bizonyos izoláló jelenségek pedig jóval kisebb arányban vannak jelen a magyarban (KIEFER 2003: 185–204 és SKALIČKA 1975: 348–49).

A magyar nyelv, szemben a franciával, jóval gyakrabban alkalmaz szintetikus szerkezeteket, míg a francia inkább az analitikus megoldásokat kedveli, de mindkettőre van példa mindkét nyelvben (KELEMEN 1985: 471 és KESZLER 2000: 61-62). Ebből adódik, hogy azok a nyelvi jelenségek, melyek morfológiailag jelöletlenek a franciában (pl. a tárgyeset, ami náluk szintaktikailag van jelölve), problémát okozhatnak a másodnemzedék beszélői számára.

1.2.1. Tárgyeset

„A tranzitivitás, a tárgy megléte az emberi nyelvek egyik leguniverzálisabb jelensége” (SZILI 2006: 170). Minden nyelvre igaz, hogy vagy esettel, szórenddel vagy egyéb módon fejezi ki az alany és tárgy különbségét. A nyelvtipológia tranzitivitási sémája alapján (az alany és a tárgyeset egybeesése vagy különbözősége szerint) triadtikus, nominatív és ergatív nyelveket különböztethetünk meg.⁴⁹ Tipológiaiailag mind a magyar, mind a francia nyelvet a nominatív nyelvek közé sorolhatjuk, ami azt jelenti, hogy az intranszitiv mondat alanya és a tranzitiv mondat alanya is alanyesetben van, a tranzitiv mondat tárgya pedig tárgyesetbe kerül. Míg a latinban mind az alany, mind a tárgy jelölve van, a franciában sem az alany-, sem a tárgyeset nem jelölt. A magyar a kettő között „félúton” helyezkedik el: az alanyesete ugyan jelöletlen (jelöltsége Ø), a tárgy viszont toldalékkal jelölt.

Milyen lehetősége maradhat így a francia nyelvnek az alany- és a tárgyeset megkülönböztetésére? Természetesen a kötött szórend: a tárgy majdnem mindig a tranzitiv ige után áll. „Képlete” a következő: $GN_1 + V + GN_2$, ahol a GN_1 (jelentése :group nominal ‘névszói csoport’) = alany, V = állítmány, a GN_2 = tárgy (KELEMEN 1985: 263).

48 „A morfológiai szabály a magyarban általában **agglutináló** jellegű, azaz a bemenetül szolgáló morfológiai alakzathoz hozzáilleszt egy újabb elemet anélkül, hogy az alapszó (a tö) alakját megváltoztatná” (KIEFER 2003: 188).

49 HAVAS FERENC nyelvtipológiai előadásai alapján

Je regarde la télé. ‘Tévét nézek.’ GN_I= je
V= regarde
GN₇= la télé

Tesnière klasszikus példái:

Az interjúkból származó, itt felsorakoztatott példákon jól látható a francia interferenciahatás: a másodgenerációs adatközlők egy része helyenként (következetlenül) a magyar szövegben is a francia tárgyjelölést alkalmazza. Vagyis szintaktikailag (kötött szórenddel) vagy lexikailag (tárgyesetben álló személyes névmással, vagy egy ún. tárgyi névmással rövidítve) jelöli a tárgyat, de morfológiailag jelöletlen marad a szó (KELEMEN 1985: 259-266). A magyar morfológiailag jelöltség, a tárgyrag elmarad(hat).

2FM4 Mert azért nehéz egy *nyelv* tanulni⁵³

53 2FM-szám az adott adatközlő eredeti megnyitókódását jelöli, ezalatt mindig a (standard) francia fordítás következik F-fel jelölve, majd SM-mel a standard magyart változat. A hármas jelölérendszerre példaként

F	‘Parce qu’ il est difficile d’apprendre <i>une langue</i> ’
SM	Mert azért nehéz egy <i>nyelvet</i> tanulni

B) Túlhelyesbítésre (redundáns jelöléssel a névmás is tárgyragot kap)

2FM5	De szinte én <i>mindent ételt szeretem</i>
F	‘Mais moi, j’aime presque <i>tous les repas</i> ’
SM	De szinte én <i>minden ételt szeretek</i>

A fenti példa nemcsak a redundáns jelölés miatt figyelemre méltó, hiszen a névmást is ellátta tárgyraggal az adatközlő, hanem a határozott – határozatlan ragozás szabálytalan használata miatt is. (Erről a szintaktikai részben bővebben lesz szó.)

1.2.2. Analitikus francia versus szintetikus magyar szerkezetek

Mint fentebb már említettem, a magyar nyelv jóval gyakrabban él szintetikus szerkezetekkel, mint a francia. Az analitikus megoldásokat inkább erre a nyelvre jellemzőek, de ellenpéldákat is találunk mind a franciában (BÁRDOSI–KARAKAI 1996: 25), mind a magyarban (KESZLER 2000: 62-62). A Kontra Miklós által vezetett, 1995–96-os Kárpát-medencei RSS-felmérés is arról számolt be, hogy a nyelvi kisebbségben élő magyar adatközlők gyakrabban használják az analitikus szerkezeteket, mint a magyarországiak. „Mivel ez a különbség statisztikai értelemben szignifikánsnak minősíthető, minden bizonnyal helyes az az okadó magyarázat, amely a kétnyelvűségi helyzetre, az államnyelv közvetett hatására mutat” (BENŐ 2008: 42).

1.2.2.1. Irányhármasság: prepozíciók kontra szuffixumok „térben és időben”

A két nyelv között alapvető különbség, hogy míg az agglutináló magyar nyelv névszóragozási rendszere esetragokkal és posztpozíciókkal, a francia prepozíciókkal fejezi ki a helyet, az időt, az igevonzatokat, a cselekvés okát és a cselekvő állapotát. (Egyedül a cselekvés módját képes melléknév + *-ment* szuffixum segítségével is kifejezni.)

A magyar helyhatározói ragok 3x3-as rendszere, szimmetrikus és logikus rendszer,

Kontra Miklós munkája (KONTRA 1990) szolgált.

tökéletes aprólékossággal „jeleníti meg a belső zárt térhez és a felülethez köthető helyviszonyokat, amelyekhez még a mellettséget („közelében levést”) kifejező újabb keletű ragok is járulnak [...] A tér, a helyviszonyok érzékelése közös emberi élményeink közé tartozik ugyan, de ne feledjük, a különböző nyelvek másképpen tükrözhetik a valóságnak ugyanazt az elemét!” (SZILI 2006: 206)

Így a francia nyelv is a magyar 3X3-as rendszerből csak 2X3-at fejez ki más-más prepozíciók segítségével: A *hová?* és a *hol?* kérdésre ugyanazokkal a prepozíciókkal felel. Ezenkívül a külső és a belső térérzékelésünk sem azonos: a magyar helyviszonyragok és egyéb névszóragok sem fordíthatók le, feleltethetők meg egy az egyben egy-egy francia prepozíciónak. A francia nyelv magyarra gyakorolt interferenciáját és a magyar–francia kétnyelvű beszélő nyelvében kialakult dominanciáját figyelhetjük meg akkor, amikor a beszélők egy francia prepozíciós szerkezetet a szó szerinti fordítás szerint neki megfelelő magyar névszóraggal próbálják magyarra áttenni. Ennek a jelenségnek is szignifikánsan gyakoribb az előfordulása a másodnemzedék beszédében, mint az első nemzedéknél.

A következő táblázat az irányhármasságot kifejező magyar ragok rendszerét hasonlítja össze a francia rendszerrel. Minden egyes cella első sorában a magyar ragokat, a másodikban a szó szerinti francia fordításukat, a harmadikban pedig a ténylegesen használt francia prepozíciókat tüntettem fel:

Az irányhármasságot kifejező ragok⁵⁴

		1.	2.	3.
A	Hol? 'Où?' Où?	- <i>ban</i> , - <i>ben</i> 'dans' dans/ en / à ⁵⁵	- <i>n</i> , - <i>on</i> , - <i>en</i> , - <i>ön</i> 'sur' sur, à	- <i>nál</i> , - <i>nél</i> 'chez, à côté de' chez, à , à côté de
B	Hova? 'Vers quel point final?' Où?	- <i>ba</i> , - <i>be</i> 'à' dans, en, à	- <i>ra</i> , - <i>re</i> 'sur, à' sur, à	- <i>hoz</i> , - <i>hez</i> , - <i>höz</i> 'chez, jusqu'à' chez, à, jusqu'à
C	Honnan? 'D'où?' D'où?	- <i>ból</i> , - <i>ből</i> 'de dans' de ⁵⁶	- <i>ról</i> , - <i>ről</i> 'de sur' de	- <i>tól</i> , - <i>től</i> 'de chez' de, de chez

⁵⁴ Ez a táblázat csak a térbeli viszonyok kifejezését mutatja. Az időbeli viszonyok bonyolultságát itt nem tüntettem fel.

⁵⁵ Az *en* országok, az *à* városnevek előtt áll. Pl.: *en France, à Paris* 'Franciaországban, Párizsban'

⁵⁶ a *de* alakja a hely neve, névelője szerint: *de, du, de la, de l', des* is lehet

(SZILI 2006: 206 és KELEMEN 1985: 269-281 alapján)

A táblázat alapján jól látható, hogy térbeli viszonylatok kifejezésében a francia nyelv „nem tesz különbséget a valami felé irányuló „dinamikus” viszonylat és a „statikus” helyzet között” (SÖMJÉNNÉ CSÉCSY 1999: 176-177): *Budapestre utazom – Budapesten lakom*: a franciában mindkettő *à Budapest*. Emiatt a másodgenerációs adatközlők magyar beszédében francia interferencia hatásra következetesen felcserélődnek a helyviszonyragok, redukálódik (a francia prepozíciók számának megfelelően) a magyarban használt ragok száma.

Példák az általam gyűjtött anyagból:

2FM2	Már négy évet lettem egy másik <i>egyetembe</i> .
F	'J'ai déjà passé quatre ans <i>dans</i> une autre université.'
SM	Már egy évet megcsináltam /elvégeztem egy másik <i>egyetemen</i> .
2FM3	otthon, miko <i>megyek az anyukámnál</i> , akko olvasok egy kicsit."
F	'à la maison, quand <i>je vais chez ma mère</i> , je lis un peu'
SM	otthon, mikor az <i>anyukámhoz megyek</i> , akkor olvasok egy kicsit (nála)

Mivel a sztenderd franciában a *hol?* és a *hová?* kérdésre is a *chez* prepozíció felel (a beszélt nyelvben az *à* is lehet), ha személyt jelölő név, foglalkozásnév stb. jön utána; a francia interferenciája nyilvánul meg a magyar személyes névmások határozóragos alakjának ennek megfelelő használatakor. A következő példában az adatközlő *hozzá* helyett a *nála* névmást használja (KELEMEN 1985: 269).

2FM8	<i>Nála</i> küldöm a gyereket
F	'J'envoie les enfants <i>chez elle</i> .'
SM	<i>Hozzá</i> küldöm a gyerekeket.

Van példa önjavításra (*gimibe*) és túlhelyesbítésre (*Akadémiába*) is:

2FM10	hát én Brignoles-ba jártam ööö, <i>gimire</i> , gimibe, de ott Nizzába volt ez, tehát az <i>Akadémiában</i> volt ez a vizsga... (2FM10)
F	'Je suis allée à Brignoles <i>au lycée</i> , au lycée, mais là-bas à Nice il y avait ce, alors <i>à l'Académie</i> il y avait cet examen'

SM Brignoles-ba jártam *gimibe*, de Nizzában volt ez a., tehát az *Akadémián* volt ez a vizsga

A fenti mondat jó példa a második nemzedék bizonytalan nyelvérzékének működési mechanizmusára. Ez a bizonytalanság a nyelvelsajátítás tökéletlenségeiből adódik. (KONTRA 1990: 97). Az adatközlő annyira igyekszik odafigyelni a nyelvhasználatára és kerülni a franciás alakok használatát, hogy emiatt kerül elő a túlhelyesbített forma, így pontosan két olyan alakot kever, amelyeket mind a magyarban, mind a franciában szuperesszívusz jelöl: *Akadémián*: 'à l'Académie'.

A francia nemek szerint tesz különbséget az országnevek között. „A kontinensnevek nőnemű és a magánhangzóval kezdődő hímnemű országnevek, valamint a francia régiók nevének esetében a közeledést- vagy ottlétet jelölő helyhatározót *en* viszonzóval, névelő nélkül fejezi ki a francia: *Je vais en Amérique, en France, en Franche-Comté, en Languedoc-Roussillon, en Iran.* 'Amerikába, Franciaországba, a Franche-Comté régióba, a Languedoc-Roussillon régióba, Iránba megyek.' *Je suis en Amérique, en France, en Franche-Comté, en Languedoc-Roussillon, en Iran.* 'Amerikában, Franciaországban, a Franche-Comté régióban, a Languedoc-Roussillon régióban, Iránban vagyok.' Mássalhangzóval kezdődő, hímnemű országnevek előtt az *à* viszonzó és a határozott névelő összevonásából keletkező *au*-t használja a francia a közeledés vagy ottlét kifejezésére: *Je vais au Japon.* 'Japánba megyek.' *Je suis au Japon.* 'Japánban vagyok.' - Kivételt képeznek a névelő nélkül használt országnevek. A városnevek esetében a közeledést és az ottlétet jelölő helyhatározót *à* viszonzóval fejezi ki a francia: *Je vais à Paris.* 'Párizsba megyek.' *Je suis à Paris.* 'Párizsban vagyok.'” (KARAKAI 2002: 34-35).

Magyarország és Franciaország nevét is az *en* prepozíció előzi meg a franciában. Így a 2FM beszélői általában sem tesznek különbséget, ha magyarul beszélnek (kivéve 2FM9, 2FM10): nem kap szuperesszívuszi ragot Magyarország, hanem akárcsak Franciaország, inesszívuszi raggal szerepel.

Példák az általam gyűjtött anyagból:

- 2FM4 Szeretem amikor magyarul beszélnek az emberek, hát *Magyarországban* persze.
- F 'J'aime quand les gens parlent hongrois, *en Hongrie*, bien sûr.'
- SM Szeretem amikor magyarul beszélnek az emberek, hát *Magyarországon* persze.

2FM7 Mikor Franciaországban vagyok beszélek franciául, és azt hiszem, mikor *Magyarországban* vagyok is franciául.

F 'Quand je suis en France je parle en français, et je crois quand je suis *en Hongrie* je parle aussi en français'

SM Mikor Franciaországban vagyok beszélek franciául, és azt hiszem, mikor *Magyarországon* vagyok is franciául.

2FM7 Igen, de csak ööö nyári szüneten⁵⁷, mikor **Magyarországban** voltam...

F 'Oui, mais seulement quand j'étais en vacances *en Hongrie...*'

SM Igen, de csak ööö nyári szüneten, mikor *Magyarországon* voltam..

Egy esetben az is előfordult, hogy Franciaország kapta meg az eredetileg Magyarországot „megillető” szuperesszívuszt mintegy hiperkorrekt alakként:

2FM5 sok magyar *Franciaországon* nincs..

F 'Il n'y a pas beaucoup de Hongrois *en France*'

SM nincs sok magyar *Franciaországban*

Az időviszonyok kifejezésére mind a magyarban, mind a franciában alkalmasak a helyviszonyt jelölő szavak, illetve ragok is. A korpuszban a francia interferenciája ezen a ponton is érezhető:

2FM3 Párizsban a *tavaly éven*

F 'à Paris, (*à*) *l'année dernière*'

SM Párizsban, *tavaly / a tavalyi évben*⁵⁸

S végül egy példa önjavításra, amely a bizonytalan nyelvérték bizonyítéka lehet:

2FM8 Hát öö, mostanában egy *éven..egy évben egyszer*.

⁵⁷ A nyári szüneten helyett inkább nyári szünetben kellene? Ez is lehet interferencia, a kérdés, hogy a *Mikor?* vagy a *Miért?* kérdésre válaszol-e inkább az adatközlői vélekedés. Mindenesetre a francia szuperesszívuszt használ: *Quand j'étais en vacances* 'Amikor vakáció voltam...'

⁵⁸ Feleslegesen túlbonyolított, analitikus szerkezet lenne a *tavalyi évben* is, de ebben az alakban, hogy *tavaly éven*, egyértelműen kimutatható a francia nyelv hatása.

F	'Récemment, une fois par ans'
SM	Hát, mostanában egy évben egyszer / évente egyszer

1.2.2.2. -val/-vel ~ avec

Az analitikus és a szintetikus szerkezetek keverése a *-val/-vel* rag használatakor is megmutatkozik. A következő adatközlő hiperkorrekciót hajtott végre: biztos, ami biztos alapon a ragozott alak után kitette a névmást is, mintegy a francia *avec* prepozíció helyettesítésére, igaz nem pre-, hanem posztpozícióként:

2FM2	...a gulás (goulasch). Azt szeretem a <i>nokedlivel vele</i>
F	'..le goulasch. J'aime ça <i>avec des nouilles</i> '
SM	...a gulyás. Azt szeretem <i>nokedlivel.</i>

1.2.2.3. -hat/-het ~ pouvoir

Az első példán nagyon világosan látszik a francia interferencia: Ugyanis ugyanazon a mondaton belüli kódváltás után, egy tökéletes tükörfordítással a magyar szintetikus *-hat/-het* – szerkezet helyett (jelen idő E/3 személyű, kijelentő mód, határozatlan ragozású igealak + *-hat/-het* + igei személyrag), amely a lehetőségességet, a lehetőséget, és nem a képességet fejezné ki; a francia analitikus *pouvoir* segédige+főnévi igenév – szerkezetet hozza létre. (Érdemes megfigyelni a tárgyragok hiányát is.)

2FM4	most szoktam egy olyan kazetta nézni, amikor pici voltam és <i>..je peux voir ..meg lehet nézni</i> , hogy magyar és francia beszéltem.” (2FM4)
F	'Maintenant j'ai l'habitude de regarder une cassette, quand j'étais petite et.... <i>je peux voir... on peut voir</i> que je parlais hongrois et français'
SM	mostanában szoktam egy olyan kazettát nézni (ami arról szól), amikor pici voltam, és <i>láthatom</i> , hogy beszéltem a magyart és a franciát (is).
2FM9	De ha van egy könyv, és <i>ha választani tudok</i> , akkor vagy franciául

olvasom vagy nem olvasom.”(2FM9)

F 'S'il y a un livre, et si **je peux choisir**, soit je le lis en français, soit je ne le lis pas.

SM De ha van egy könyv, és **választhatok**, akkor vagy franciául olvasom, vagy nem olvasom.

1.3. Lexikai kérdések

Grosjean szerint „a beszélgetés témájától, a beszédpartnertől és a beszélő szándékától függően a kétnyelvű ember beszélhet az egyik vagy a másik nyelvén, kölcsönözhet elemeket az egyik nyelvből, miközben a másikon beszél, vagy átválthat egyik nyelvről a másikra. Ezen túl a kétnyelvű ember nyelvei eltérhetnek az ugyanezen nyelveket beszélő egynyelvűek nyelveitől a folyékony beszédkészség hiánya miatt, vagy azért, mert az adott két nyelv állandó hatást gyakorol egymásra” (KONTRA 1990: 89).

A lexikai kérdések körébe tartozó szókölcsonzések terminológiája számos problémát vet fel. Maga a *kölcsönszó* megnevezés is rendkívül problematikus, mivel mind a nyelvtörténet, mind a kontaktusnyelvészeti műszókincsében használatos; csak hogy más-más fogalmat értenek alatta. Lanstyák István a „kölcsonszót” nyelvtörténeti szempontból a „jövevényszó és az idegen szó egybefoglaló, rövid, egyértelmű” megnevezésére alkalmazza; míg szociolingvisztikai szempontból a magyar nyelv szlovákiai változatában (Fv) 1918 után bekerülő, közszlovák (Sk) eredetű szavakra is ezt a megjelölést alkalmazza, mert ezek a szavak „sem nem « idegen szavak » (a szlovák ebben a viszonylatban nem idegen nyelv, hanem másodnyelv), sem pedig nem « jövevényszavak » (mivel jó részükről több beszélő tudja, hogy Sk eredetűek, sok esetben az egynyelvűek is)” (LANSTYÁK 2006: 18–19).

Péntek János és Benő Attila ennél a meghatározásnál is tágabb értelemben használja a *kölcsönszó* terminust, mert beleérti „az egyszer előforduló, hapax szóalakokat, a szószintű kódváltásokat is” (PÉNTEK – BENŐ 2003: 68 idézi LANSTYÁK 2006: 19).

Mivel gyakran nehéz különbséget tenni az alkalmi és állandó kontaktushatások között, így ezek terminológiájában is ellentmondások keletkezhetnek. Dolgozatomban az utóbbi, tágabb értelmezést fogadom el, és „kölcsonszónak” tekintem a hapax szóalakokat, a szószintű kódváltásokat is. (A korpuszban előforduló kódváltás-jelenségeket részletesebben is be fogjuk mutatni a fejezet második részében.)

A közvetett és közvetlen szókölcsonzések, szóátvételek között azonban lehetséges és szükséges is különbséget tenni. **Közvetlen kölcsonzés** a (1) *szókölcsonzés* vagy *direkt kölcsonzés*, ebből *direkt kölcsonszók* jönnek létre (pl. *classe prépa*⁵⁹), háttérben pedig, interferencia hatásként a bázisstartó kódváltás áll; (2) *hangalakkölcsonzéssel* keletkeznek az *alaki kölcsonszók* (pl. *ifi*⁶⁰ a francia hatására a *hifi* helyett, mert a francia ebben a szóban nem

59 2FM5-től való adat

60 2FM2-től való adat

ejti a *h* hangot) szintén bázistartó kódváltás miatt; ide tartozik még a (3) *hibrid hangalakkölcsönzés* eredményeként létrejövő *hibrid tő* (a háttérben álló interferencia-jelenség a hangalakvegyülés) és a (4) *hibrid (szó)kölsönzés*ből létrejövő *hibrid kalkok* (interferenciahatás: részfordítás). **Közvetett kölcsönzés** a (1) *tükörkölcsönzések* vagy *kalkkölsönzések* miatt létrejövő (*egynemű*) *kalkok* (ennek háttérben a tükörfordítás jelensége áll); a (2) *jelentéskölcsönzések*, melyek jelentésbeli kölcsönszavakat eredményeznek (interferencia-hatás: jelentés-kiterjesztés); és a (3) *stílusérték-kölcsönzés*, mely *stílusbeli kölcsönszókban* realizálódik a stílusértékváltás miatt.

A szókészletbeli kontaktushatás terminológiája

	Interferencia		kölsönzés			a kölsönzés típusa	hang-alak
	<i>interferencia hatás</i>	<i>az interferencia-hatás eredménye</i>	<i>a kölsönzés folyamata</i>	<i>a kölsönzés eredménye</i>	<i>a kölsönyszó egyik összetevője*</i>		
1.	Bázistartó kódváltás	Vendégszó	közvetlen (szó)kölsönzés - direkt (szó)kölsönzés sz. é.**	közvetlen kölsönyszó ~ direkt kölsönyszó sz. é.	—	Közvetlen	átadó nyelvi
2.	Bázistartó	alaki vendégszó	hangalakkölsönzés	alaki	kölsönhangalak		hibrid
3.	hangalak-vegyülés	(vegyületes) hibrid vendégszó (~ hangalakvegyülés)	hibrid hangalak-kölsönzés	Hibridtő	Hibrid kölsönhangalak		
4.	részfordítás	(fordítási) hibrid vendégszó (~ részfordítás)	hibrid (szó)kölsönzés	hibrid kalk	—		
5.	tükörfordítás	Vendégkalk (~ tükörfordítás)	tükörkölsönzés -kalkkölsönzés sz. é.	(egynemű) kalk	—	közvetett	Átvevő nyelvi
6.	jelentés-kiterjesztés	Jelentésbeli vendégszó	jelentéskölsönzés sz. é.	jelentésbeli kölsönyszó sz. é.	tükörjelentés -kölsönjelentés		
7.	stílusértékváltás	Stílusbeli vendégszó	stílusérték-kölsönzés	stílusbeli kölsönyszó	kölsönstílusérték		

* A szó összetevőin itt a hangalakot és a jelentést kell érteni

** sz. é.: szűkebb értelemben

(LANSTYÁK 2006: 31)

1.3.1. Intralingvális jelenségek

„Az eltéréseknek ebbe a csoportjába olyan szavak tartoznak, amelyeknek a SM-tól [sztenderd magyar] eltérő használata a meggyöngült nyelvérzéssel (bevándorlók esetében), illetve a nem tökéletes nyelvelsajátítással (második generáció) magyarázható” (KONTRA 1990: 97).

Az utóbbi jelenségre jó példa a rendhagyó tárgyesetek (SZILI 2006: 161-174) eltérő képzése:

„Úgyhogy ismertem őket, de csak egy pár **nyárat**, amikor mentünk nyaralni Magyarországon és ennyi.” (2FM1) *nyár ~ nyarat*

„[szeretem nézni] **a híret**⁶¹” (2FM2) *hír ~ hírt*

Az általam gyűjtött korpuszban az intralingvális jelenségek általában csak olyan beszélőknél fordulnak elő, akik nagyon jól beszélnek magyarul, és megpróbálkoznak az általuk jól tudott nyelvtani szerkezetek alapján egy hasonló, analógiás szerkezet létrehozásával. A magyart kevésbé jól beszélők ugyanilyen esetben, analógiás szerkezetek létrehozása helyett, helyettesítik az ismeretlen, vagy nem biztosan tudott fogalmat egy francia kölcsönszóval.

Példák az általam gyűjtött anyagból

2FM2 Az anyám meg a...azt nem... maroquinier...a **táskásos**.

SM *táskás*

2FM5 Uuu...ez egy kicsit **komplikáló..**

SM *komplikált*

2FM9 Az elenyésző és a nem tudom én mi között, **elenyészhetőt** mondtam, és nagyon tetszett nekik.

61 *Híradó, hírek* értelemben (tükröfordítás)

- SM** az *elenyésző* és *elhanyagolható* kontaminációja
- 2FM9** ...Ezek a szintek a magyarban... Az árnyalatok...?⁶² azok sokkal *árnyalatabbak* a magyarba, mint franciába.
- SM** *árnyalat*; de *árnyaltabb*
- 2FM9** Lehetne magyar, a gyerek is lehetne magyar, *az öltözésbe*.
- SM** *öltözéke alapján*
- 2FM10** Mer beszélgettem egy brazil fiúval, aki azt mondta, hogy *Brazílban* most nagyon, ööö nagyon fontos a kultúra...
- SM** *brazil (ember)*; de *Brazíliában (országnev)*
- 2FM14** Délen lehet... inkább *olasziasan*
- SM** *olaszosan*; de *római > rómaiiasan*

1.3.2. Interlingvális jelenségek

„A két- vagy többnyelvű egyén sohasem tudja kikapcsolni a másik nyelvét vagy nyelveit, következésképpen a mentális lexikonban meglévő kapcsolatok átnyúlhatnak a nyelvek határain is” (NAVRACSICS 2004: 419, idézi BENŐ 2008: 11). A két nyelv közötti állandó, intenzív kapcsolat legszembetűnőbb példáit a szókincs szolgáltatja. Éppen ezért a mentális lexikon működése ezen a területen követhető, vizsgálható a legjobban (GROSJEAN 1995)⁶³.

1.3.2.1. Közvetlen kölcsönzések

1.3.2.1.1. Közvetlen szókölcönzés

⁶² Az interjúkészítő megnyilvánulása

⁶³ Jelen dolgozatnak nem célja pszicholingvisztikai jellegű kétnyelvűség-kutatások elvégzése. A rendelkezésre álló bőséges szakirodalom (GROSJEAN, NAVRACSICS, PLÉH) azonban jelentősen hozzájárult a kutatás erre a területre irányuló majdani kibővítésének tervéhez.

Bázistartó kódváltás-típusú interferencia hatására vendégszók jönnek létre az átvevő nyelvben, melyek közvetlen kölcsönzéssel keletkező közvetlen kölcsönszók. Ezeknek a hangalakja az átadó nyelv hangalakjával egyezik meg. (LANSTYÁK 2006: 31)

Interjúkészítő: *Mi az, ami nehézséget okoz, ha magyarul beszélsz?*

2FM9: *Hát a szókincs*

2FM10: *... hát hogy, hát így szókinsz..az a vocabulaire? (...)Hát öö szók, valamit, tehát vannak olyan szavak, amit nem tudok magyarul és akkor; hát így, órákig, így kell keresni, hogy, hogy most ezt hogy mondják. És amikor olyannal beszélek, aki tud franciául, akkor már franciául mondom, hogy, mert nem tudom.*

Kontra **direkt kölcsönzésnek** nevezi azt a jelenséget, amikor „az ÁV [átvevő] nyelvben teljes az ÁA [átadó] nyelvi modell morfémius átvétele, nincs morfémius helyettesítés. A fonémikus helyettesítés lehet részleges vagy hiányozhat” (idézi BARTHA 1999: 119). Ezek a direkt kölcsönzések kölcsönszavak (loanwords) megjelenését fogják eredményezni az ÁV-ben.

Milyen témakörből válogatott kölcsönszavak megjelenése jellemző a beszélőknél? Beszélőként, interjúként eltérő, változó a kölcsönzések gyakorisága és témája is, azonban a franciából leggyakrabban kölcsönzött szavak jó behatárolható tematika mentén sorakoztathatók fel: a munka, az iskola, a szakszavak világa ez. Ezenkívül olyan ételek és intézmények neve, amelyeknek nincs is mindig magyar megfelelőjük, hiszen az adott lexémával jelölt fogalom nem is létezik vagy más szemantikai tartományra vonatkozik a magyar kultúrkörben: sajátos történelmi, gazdasági stb. valóságelemet jelöl. Ahogy az egyik, tizenéves kora óta Franciaországban élő, ma 40-es éveiben járó adatközlő találóan megfogalmazta magyar nyelvtudása nemcsak a szókinszen vagy a grammatikán múlik, hanem azon is, hogy egyazon nyelvi valóság, szemantikai vonatkoztatási rendszer részese-e ő és az, akivel magyarul beszél: *„nem az a lényeg, hogy a szavakat tudom-e használni, általában a szókinszem ugyanaz, mint a magyaroké, és a nyelvhasználati kapacitásom is, de minthogy szemantikailag egy másik világban élek, ezért nem ugyanazt a nyelvet beszélem”* (FM21).

A legújabb felmérésekből kiderül, hogy Erdély területén a legelterjedtebb kölcsönelemek szintén a közigazgatási nyelvhasználatból és a szakmák szókinszének (románból) átvett elemeiből kerülnek ki. „Mindez azt a megfigyelést erősíti, hogy a társadalmi élet bizonyos színterein az anyanyelv háttérbe szorul, és a kisebbségi beszélő a jelöltek bizonyos osztályának csupán a román eredetű nevét ismeri, hiszen magyar nyelvi beszédhelyzetben is ezt hallja, ez válik természetessé, megszokottá a nyelv elsajátításának folyamatában is” (BENŐ 2008: 181). Ehhez járulnak még a vizuális kommunikációs eszközök

révén felerősített ingerek (BENŐ 2008: 182).

Mindez fokozottan igaz a nem őshonos kisebbségben élő magyarok, így a franciaországi magyarok nyelvhasználatára, hiszen a magyar nyelv használatára itt csak familiáris beszédhelyzetekben, otthoni környezetben van lehetőség. Észrevételünket erősítik Zelliger Erzsébet felső-ausztriai magyarok körében tapasztalt megfigyelései. Egy-egy magyar szó nem ismerete itt is hiányként jelenik meg (ZELLIGER 2012: 96). Ilyenkor folyamodnak a beszélők a körülírás vagy a szókölcsonzés, illetve kódváltás stratégiájához.

A) Iskolai szókincs, szakszavak

Olyan szókincs, amire vagy nincsen magyar fogalom, mert más az iskolarendszer; vagy sosem esett róla szó otthon magyarul, mert ezeket a szülők sem tudják. Erről az egyik magyar édesanya beszélt, majd még három további megnyilatkozásában használt olyan iskolával, szakmával, munkával kapcsolatos szavakat, amelyeknek nem ismeri a magyar megfelelőjét:

FM2: *..Ebbe abszolút szókincse magyarul nincs neki, szóval nem tudja mondani, nem tudja, mer nem is, és mondjuk én se tudnám, mer az iskolák neveit nem tom, aaa, mintha azt mondod hogy **école de commence**⁶⁴, ugye, ugye erről van most szó, école de commerce, hát ilyen magyarul, magyarul, ezek az iskolák, amikor én Magyarországon laktam, akkor mi volt? (...) Igen, az I. pedig hat hónapig volt ott egy.. a felsőoktatást befejező **stage**⁶⁵, az mi? (...) és abból csinálta meg egy ilyen..mint a **mémoire**⁶⁶ ...ezt írta. (...) És ott dolgozok egy **service financier-ba**.⁶⁷*

További példák az interjúk anyagából

2FM2: *...ott jártam kisiskolába, középiskolába, aztán hogy mondják aaa gimnázium...A szerződést hogy mondod?*

Interjúkészítő: *A szerződést?*

2FM2: *Baccalauréat.*

Interjúkészítő: *Á, az érettségi!*

2FM5: *de nem egyetemre járok, hanem egy **lycée**⁶⁸-be, en classe préparatoire⁶⁹*

2FM8: *Hát én **classe prépa**⁷⁰-ba szeretnék menni.*

2FM7: *Egy kicsit, de nincs magyarórája, és ő csak egy kicsit tud. **Nem nagyon tud la conjugaison**..⁷¹*

64 'kereskedelmi iskola'

65 'szakmai gyakorlat'

66 'szakdolgozat'

67 'pénzügyi tanácsadó cég'

68 'gimnázium'

69 'egyetemi előkészítő osztály'

70 'egyetemi előkészítő osztály'

71 'igeragozás'

Sok esetben a szókölcsönzést meg is előzi egy olyan kérdés, amely jelzi a lexikai hiányt:

2FM5: *És csak ketten voltunk. Az egy igazi vizsga, hogy van egy ööö van egy...vannak..na, mi az: **un texte**?*⁷²

2FM8: ***Les expressions**?*⁷³

2FM2: *..ööö ...alors, ..hogy mondják magyarul **analiste**?*⁷⁴

2FM2: *Sajnos nincs másik **chaîne***⁷⁵ – *hogy mondják?*

B) Ételvek

a) Olyan francia ételek, amiknek nincs magyar nevük, vagy csak nem ismeri azt az adatközlő, mert otthon mindig franciául emlegetik

Példák a gyűjtött anyagból

A lenti beszélgetés témája: karácsonyi ételek

Interjúkészítő: *És mit esztek?*

2FM2: *Franciájul mondjam vagy magyarul?*

Interjúkészítő: *Ahogyan jön.*

2FM2: *Olyan az aaa kacs, liba, az a –hogyan mondják – **huître**?*

Interjúkészítő: *Kagyló.*

2FM2: *Igen, kagyló. Mit eszünk más? Az a **dinde**.*

Interjúkészítő: *Pulyka.*

2FM2: *Pulyka vagy a **chapon**.*⁷⁶

Interjúkészítő: *Chapon? Nem tudom.*

2FM2: *Nem tudnám megmagyarázni...magyarul.*

Interjúkészítő: *Az valami hal?*

2FM2: *Nem, ah oui, van is a **saumon fumé**.*⁷⁷

Interjúkészítő: *És desszert?*

2FM2: *Az a **bûche, bûche de Noël**. A mama csinál zserbót is és olyan száraz **kekszek**.*

2FM7: *Van **foie gras, saumon***⁷⁸ *nem tudom mondani magyarul.*

b) Olyan magyar ételek, amiknek csak franciául tudják a nevét az adatközlők

2FM3: *De amit szeretek és főztem a barátomnak már két hónapja.... **feuilles de chou***⁷⁹ *...tudod ez egy...*

2FM4: *..de vannak **des petites nuilles**,*⁸⁰ *az mi?*

72 'egy szöveg'

73 'kifejezések'

74 'elemző'

75 'tv csatorna'

76 hízlalt káposzta

77 'füstölt lazac'

78 'libamáj, lazac'

79 'töltött káposzta'

80 'galuska'

C) Intézménynevek

2FM4: Vannak könyv...? Ja, **az a médiathèque**⁸¹! Láttam.

2FM5: Én Párizsba megyek, de ez ilyen hogy őö vannak **lycée**⁸²-k, amelyikbe ezt a **prépa**⁸³-t lehet csinálni, de nem minden **lycée**-be, na most én egy párizsi **lycée**-ben vagyok. Hát most Párizsban meg Créteil-ben megszámolva lehet, hogy összesen úgy lehet húsz húsz **lycée**, ami ilyen **prépat** csinál.

2FM8: De most voltunk **à la Mairie de Paris**⁸⁴ a október.

2FM9: Tud valamennyit, tud. Amikor ellopták az autót, akkor ő jelentette be magyarul, egy magyar **commissariat**-ba⁸⁵.

Összefoglalásként álljon itt egy másik édesanya beszámolója arról, hogy hogyan zajlik náluk otthon egy beszélgetés: a magyar beszédet is át-átszövik a francia környezet vonatkoztatási rendszerének valóságát jelölő megnevezések, amelyekre vagy nincs is magyar kifejezés vagy ha volna is, erőltetett lenne, akár a szó hangulata, akár a mögöttes asszociációs mező, jelentésháló miatt. A két nyelv jelölői és a jelölt valóság oly mértékben mást idéznének fel, hiába a látszólagos fordítási egyezés. Tudjuk, az egy az egyben („tökéletes”) fordítás valójába lehetetlen. Elég, ha csak az adatközlő által emlegetett egyik példára a francia *boulangerie* és a magyar *pékség* szó kimondása által kiváltott asszociációkra gondolunk.

2FM16: De néha szoktam, tudod, ilyen egyszerűbb dolgokat [magyarul], hogy kérsz enni, kérsz ezt, azt kérsz (...). De ha valami téma van, és már elkezdenek beszélni valamit, az iskolában ez volt, és mi volt a **controll**⁸⁶ és a nem tudom én micsoda... az **histoire géo**⁸⁷ (...) Ha a kontextus olyan, akkor egyszerűbb is franciául, mint erőltetve lefordítani. A **conservatoire**-t conservatoire-nak hívjuk, néha zeneiskolának, mert annak van magyar neve. De vannak olyan dolgokat, amik időnként erőltetett. A **boulangerie**-t is boulangerie-nek hívom ha magyarul beszélek, akkor is. Hogy megyek a boluangerie-be, mert kenyérbolt...de igazából Magyarországon nem kenyérboltba jár az ember. (...) Nekem ez annyira boulangerie, hogy én ezt magyarul nem tudom, nem fordítom le.

Interjúkészítő: Pékség?

FM16: Hát olyan erőltetett..nekem. Magyarul nem mondom azt, hogy elmegyek a pékségbe, azt mondom „Lemegyek a boltba.” (...) Elmegyek kenyérért vagy elmegyek a boltba. (...) Úgy ahogy van, én nem erőltettem se a baguette-nek a fordítását, se a boulangerie-nek, van rá magyar szó, de nem jön úgy a számra, mint amikor azt mondom otthon, hogy lemegyek a boltba (...). Én magam is úgy használom a nyelvet, hogy amiről úgy találok, hogy idekapcsolódik meg ízé, azt én is...**céréal**..., „Kérsz céréal?”, nem „Kérsz gabonapelyhet?” (...) Például: „Lesz ma **zséresz (GRS)**?” Mert tudod az iskolába van GRS, az a Gymnastique

81 'médiatár'

82 'gimnázium'

83 *la classe préparatoire* beszélt nyelvi változata: 'előkészítő osztály'

84 'Párizs városának Főpolgármesteri Hivatala'

85 'rendőrkapitányság'

86 'számonkérő dolgozat'

87 'földrajz és történelem'

Ritmique et Sportive vagy micsoda. (...) Ritmikus sportgimnasztika, hát azt nem így fogom neki mondani (...) hanem úgy mondjuk, hogy zséresz, ahogy itt használják. (...) Tudod minden, ami iskolához, meg az itteni élethez kötődik, simán, lazán franciául használom...viszont minden olyan, amit kiskoromba én is...,Kérsz teát? Narancslevet? Jössz? Nem mész? Késő van, gyere már! Ne szórakozz!”

Interjúkészítő: *A nevelés nyelve a magyar?*

2FM16: (...) *És a fiam jól röhög rajta. (...) Magyarul olyan jópofa, azt mondja ez vagy az...most nem jut eszembe.*

1.3.2.1.2. Hangalakkölcsönzés

A hangalakkölcsönzés folyamata kölcsönhangalakkal létrejövő alaki kölcsönszót eredményez. Ezt a folyamatot a bázisstartó kódváltás interferenciája váltja ki. Az interferenciahatásnak eredménye pedig az alaki vendégszó (LANSTYÁK 2006: 20). Olyan szavakat tekintettem a gyűjtött anyagban alaki vendégszóknak, melyek mindkét nyelvben megvannak (francia eredetű jövevényszavak a magyarban; magyar eredetű jövevényszavak a franciában; vagy mindkét nyelvben meglévő nemzetközi szavak), de a magyar is másképp ejti őket, és a francia is. Az interjúk során kiderült hogy főként a másodgenerációs beszélők magyar szöveggörnyezetben is francia kölcsönhangalakkal ejtették ezeket a szavakat. Erről a jelenségről bővebben a kódváltástípusokat bemutató utolsó részben szólok, akárcsak a közvetett kölcsönzéseknek a kódváltásoktól való elhatárolásának problematikájáról.

1.3.2.2. Közvetett kölcsönzés

Interjúkészítő: *Szerinted különbözik a beszéded az ő beszédjüktől? Miben?*

2FM10: *Szerintem valami, ilyen, tudod, ilyen francia, ilyen automatik... **automatisme**, automatizmusok vannak. Tudod, ilyen, hogy őő, meg ilyenek ezek, tehát ez tipikus ilyen francia, hogy amikor így keresed a szavakat, akkor így mondod, hogy „ööö, nem tudom”, ilyen, ilyeneket, de aztán...ja. Hát így át szoktam így, nem, nem lefordítani, de mondjuk, ha azt mondom, hogy „nem tudod, ha jön a...”, vagy „nem tudod, hogy jön”. Én ezt most nem tudom, hogy, most, melyik a jó, de tudom, hogy én **a franciáról mondom**, úgy, hogy **tu sais pas..** Ha nem tudod, ha jön, akkor még lehet azt mondani, hogy, hogy mikor jön, meg ilyenek, de valamiben, azért különböznek.*

Interjúkészítő: *Szerinted van olyan, amit átraksz franciából?*

2FM10: *Aha.*

Interjúkészítő: *De ez nem tudatos?*

2FM10: *Aha.*

„Indirekt kölcsönzés (loanshift) esetén nem kerül be idegen morféma az átvevő

nyelvbe, ehelyett tükörszavak, tükörkifejezések (calque-ok) vagy jelentésbővülések (semantic loan) jönnek létre” (BARTHA 1999: 119). Itt tulajdonképpen a másik (L₂) nyelv „gondolkodásmódja”, szerkesztési sajátosságai tükröződnek L₁ nyelvben. Nem a nyelvi jelet, hanem csak a jelentést kölcsönzi a beszélő. Ezek az indirekt átvételek jelentéskölcsönzésekben, tükörszavak, tükörkifejezések használatában vagy akár stíluskölcsonzésben, hiperpurista alakokban nyilvánulhatnak meg (BENŐ 2008: 23–33).

1.3.2.2.1. Tükörkölcsonzés

A) Dátumok

A nyelvhasználati interjúk első kérdése az adatközlő születési idejére vonatkozott. Az erre adott válaszok alapján világosan látszik a francia nyelv és kultúra hatása, a fordított rendszerű dátumozás szerinti születési idő közlése, főként a második nemzedék esetében. Míg a magyarban a sorrend: évszám, hónap, nap; addig a franciában: nap, hónap, évszám. Természetesen a magyarban az sem mindegy, hogy az évet, a napot vagy a hónapot hogyan toldalékoljuk. Erre is számtalan, eltérő példát láthatunk.

Interjúkészítő: *Mikor születél?*

2FM2	<i>Huszonnyolcadikán március nyolcvannégybe</i>
F	<i>le vingt-huit mars dix-neuf cent quatre-vingt-quatre / le 8 mars 1984</i>
SM	<i>Nyolcvannégy, március huszonnyolcadikán</i>
2FM3	<i>Március negyedikén nyolcvankettő</i>
F	<i>le quatre mars dix-neuf cent quatre-vingt-deux / le 4 mars 1982</i>
SM	<i>Nyolcvankettő, március negyedikén</i>
2FM4	<i>Júliusba, hatodikén, ezerkilencszáznolcvanhat születtem</i>
F	<i>le six juillet dix-neuf cent quatre-vingt-six / le 6 juillet 1986</i>
SM	<i>Ezerkilencszáznolcvanhat, július hatodikán</i>
2FM7	<i>Huszonhatodik december ezerkilencszáznolcvanhét</i>
F	<i>le vingt-six décembre dix-neuf cent quatre-vingt-sept / le 26 décembre 1987</i>
SM	<i>Ezerkilencszáznolcvanhét, december huszonhat</i>
2FM8	<i>Augusztus 12-én, ezerkilencszáznolcvankilencbe.</i>
F	<i>le douze août dix-neuf cent quatre-vingt-neuf / le 12 août 1989</i>
SM	<i>Ezerkilencszáznolcvankilenc, augusztus tizenkettedikén</i>

Az e téren megmutatkozó nagyfokú bizonytalanságot jelzi, hogy két olyan adatközlő is volt, aki kódot váltott: az egyikük (2FM12) visszakérdezett, és azután váltott

franciára. 2FM13 azonnal a kódváltást választotta, mivel már beszélgetésünk elején leszögeztem, hogy mindkét nyelvet jól értem, beszélem, így az én nyelvi kompetenciám ne jelentsen akadályt abban, hogy úgy fejezze ki magát, ahogyan megszokta. Emiatt – nem egyszer – élt is az interjú közben kódváltásokkal.

2FM12: *Júli 12-én, hogyan mondják a dátumokat? [az interjú alatt jelenlévő édesanyjához is intézve szavait:] Comment on dit la date?*

2FM13: *Én februárba 16... és ööö... mille-neuf-cent-quatre-vingt-seize (1996)*

Mindössze három másodgenerációs adatközlő adta meg „magyaros” formában a születési idejét; ők gyakran járnak Magyarországra, és volt már elintéznivalójuk magyar hivatalban, így tudatosan használták a hivatalos, magyaros sorrendű születési dátumot a *Mikor születettél?* kérdésre adott válaszukban:

2FM9: *1970-be, szeptember negyedikén.*

2FM10: *1986, igen, '86 május 29. Reggel úgy 9 óra 55 perckor*

2FM14: *1993-ba, június 2-án.*

B) Tükörszók

2FM8	nem nagyon ismerem, sajnos, a magyar történet
F	je ne connais pas vraiment, malheureusement, l'histoire hongroise
SM	nem nagyon ismerem, sajnos, a magyar történelem ~ történelmet
2FM5	És hát ilyen emlékfénykép lehet...
F	Et ça pourrait être une photo de souvenir
SM	És ez a fénykép emléknek / emlékebe készülhetett
2FM10	egy ilyen internet honlapon keresek egy... társbérletet
F	sur un site Internet je cherche... une colocation
SM	egy honlapon / egy internetes oldalon keresek egy társbérletet
FM9	most olyan félidőbe dolgozom
F	maintenant je travaille en mi-temps
SM	most félállásban/félmunkaidőben dolgozom

C) Passzív szerkezetek

- 2FM3** Az biztos, hogy a magyar jobban hangzik mint a francia, *ha jól van beszélve.*
- F** C'est sur que le hongrois sonne mieux que le français, *s'il est bien parlé.*
- SM** Az biztos, hogy a magyar jobban hangzik mint a francia, *ha jól beszélük.*
- FM1** Tehát egy-kettő vers volt, ... és egy kicsit *az események voltak elmesélve.*
- F** Alors, il y avait un ou deux poèmes, ... et un peu *des événements ont été* racontés
- SM** Tehát egy-kettő vers volt, ... és egy kicsit *elmesélték az eseményeket*

D) Vonzatok

Az igék eltérő vonzatstruktúrájából számos interferenciajelenség adódik. A magyar igevonzatok széles skálájával szemben a francia igéknek csak *de* vagy az *à*, illetve prepozíció nélkül használt tárgyi vonzatuk lehetséges. A *de* és az *à* vonzatok olyan prepozíciókból váltak igevonzatokká, amelyeknek irányjelölő szerepük van, akár csak a magyar igevonzatoknak. A *de* távolodást (fordítható *–ból / –ből* ; *–tól / –től* ; *–ról / ről* toldalékkal), az *à* (megközelítő fordítása a *–ra / –re*) valamire való irányulást fejez ki.

Számos példa van arra, hogy míg egy francia igének a vonzata *de*, addig ugyanannak az igének a magyar megfelelője már az *à* vonzat megközelítő magyar jelentésének felel meg, tehát például *–ra / –re* vonzata van.

Példák a gyűjtött anyagból

- 2FM8** Nem emlékszem a nevéről.
- F** Je ne me souviens pas *de* son nom
- SM** Nem emlékszem a nevére⁸⁸
- 2FM4** A unokatestvérem_ mentünk *barátnő találkozni*

88 Ennek szó szerinti francia fordítása: *Je ne me souviens *à* son nom

F	Nous sommes allés <i>avec</i> mon cousin rencontrer <i>une amie</i> ⁸⁹
SM	Az unokatestvérem <i>mel</i> mentünk (egy) barátnő <i>vel</i> találkozni

E) Egyéb kifejezések tükörfordítása

a) Önálló ige helyett *csinál valamit* funkcióigés szerkezet (faire + qch.)

2FM2	Szeretem, mikor kijavítanak. Mikor <i>csinálok hibát</i> .
F	J'aime quand on me corrige. Quand <i>je fais des fautes</i> .
SM	Szeretem, mikor kijavítanak. Mikor <i>hibázom</i> .
2FM10	nagyon <i>jó szóbelit csináltam</i>
F	<i>J'ai fait un très bon oral</i>
SM	nagyon <i>jól szóbeliztem</i>
2FM7	<i>csinálok irodalom</i> és magyar és biztos nagyon <i>kellek tanulni</i> a magyar irodalom...
F	<i>Je fais de la littérature</i> et du hongrois et certainement je dois bien apprendre la littérature hongroise
SM	<i>irodalmat tanulok</i> és magyart és biztos nagyon <i>kell tanulnom</i> a magyar irodalmat

b) Kijön a szó ('megszólal valamilyen nyelven')

2FM5	Hát volt egyszer, amikor visszajöttem és láttam..barátokkal voltunk és olyan <i>nehezen jött ki minden</i> .
F	Il est arrivé une fois, quand je me suis rentrée et j'ai vu...nous étions avec des amis et <i>tous sont sortis si difficilement</i> .
SM	Hát volt egyszer, amikor visszajöttem és láttam..barátokkal voltunk és olyan <i>nehezen jutottak eszembe a szavak</i> .
2FM9	...valamikor tényleg <i>a magyar jön ki előbb</i>
F	...il arrive que c'est <i>le hongrois qui sort d'abord</i>
SM	valamikor tényleg <i>magyarul szólalok meg először</i>

⁸⁹ A *találkozni valakivel* kifejezésnek franciául prepozíció nélkül használt tárgyi vonzata van: *rencontrer quelqu'un* 'találkozni valakit'

További példák tükröfordításra:

- 2FM2** Na..ők *cseréltek nevet* mind a ketten
F Il ont *changer le nom*, tous les deux
SM Na..ők *nevet változtattak* mind a ketten
- 2FM10** Meg valamit még olvastam, *úgy hívják*, hogy *Ketten Párizs* ellen...
F J'ai lu encore quelque chose, *elle s'appelle Ketten Párizs* ellen
SM Meg valamit még olvastam, *az a címe*, hogy *Ketten Párizs* elle

F) Kifejezések kontaminációja

A francia hatás itt nem mutatható ki közvetlenül, inkább a meggyöngült nyelvérzékkel vagy a hiányos nyelvelsajátítással magyarázható ezeknek a (sokszor egyedi, egyéni) kifejezéseknek a megszületése.

- 2FM9** *Nem mindig jutnak a fejembe a szavak* olyan spontán, mint kellene...
SM *valakinek eszébe jut valami* (BÁRDOSI 2003: 80)
- 2FM14** És Magyarországon például *nem jönne eszembe*, hogy most franciául beszéljek.
SM *nem jutna eszembe (fejébe vesz valamit, de eszébe jut valami)*

1.3.2.2.2. Jelentéskölcsönzés: jelentésbeli kölcsönszók

Ezeket a jelenségeket a francia szakirodalom *faux amis*-nak, azaz „hamis barátoknak”⁹⁰ is nevezi (CALVET 1993: 23). Jelentéskölcsönzéskor „egy nyelvi jel egy vele ekvivalensnek minősített más nyelvi jel többértelmű jelentésszerkezetének mintájára lesz használatos” (BENŐ 2008: 33). Haugen a jelentéskölcsönzések három típusát különbözteti meg: 1. analóg szavak közötti kölcsönzés 2. homológ szavak érintkezése 3. homofon szavak

90„Az a jelenség, amikor két nyelv érintkezéséből fakadóan a szóátvétel során az átvevő nyelvben – pl. a magyarban – olyan, az átadó nyelvéhez – pl. a franciához – hangzásban és/vagy írásmódban nagyon hasonló szó keletkezik, amely azzal etimológiailag és/ vagy jelentéstanilag összefügghet, de az átvevő nyelvben más jelentésben honosodik meg” (BÁRDOSI – KARAKAI 1996: 226). Például a *minyon* a magyarban kis süteményt jelent, ezt franciául nem *mignon*-nak, hanem *petit gâteau*-nak hívjuk. A franciában a *mignon* szó jelentése: *kicsi, aranyos*. Ilyen *faux amis* számos van még a magyarban, amit a franciában más jelentésben használnak (pl.: *ridikül, rúzs, kosztüm stb.*).

(HAUGEN 1950: 210–231, idézi BENŐ 2008: 33).

Példák a gyűjtött anyagból

- 2FM2** A Balaton, nem tudom még van-e? Van egy *butik*, enfin egy könyv...ööö...tár. Balaton neve. (...) Na, igen, *könyvesbolt*.
- F** Le Balaton, je ne sais pas est-ce qu'il existe encore? Il y a *une boutique*, enfin une biblio..thèque. Son nom est Balaton. (...) Alors, oui, *une librairie*.
- SM** A Balaton, nem tudom megvan-e még? Van egy *kis bolt*, végülis egy könyv...ööö...tár. Balaton a neve. (...) Na, igen, *könyvesbolt*.

A *boutique* szó a franciában boltot, kisiparos műhelyét jelöli, és csak az egyik jelentése a divatárú szaküzlet (REY szerk. 1998: 150), míg magyarul ma csak ebben az értelemben használjuk « *butik* (írva *boutique* is) (Különleges) divatárut árusító kisebb bolt. fr. «gör.» (ÉKsz.² 2003: 159).

- 2FM9** Ez az ő saját *szalonjába* van.
- F** Ça se passe dans son propre *salon / sa salle de séjour*
- SM** Ez az ő saját *nappalijában* van.

Franciául a *salon* szónak többféle jelentése lehetséges : (1) nappali, elegáns fogadóhelyiség (2) üzlethelyiség (3) kiállítás, vásár (4) nyilvános intézmény terme a nagyközönség részére (REY szerk. 1998: 1201-1202 és BÁRDOSI–SZABÓ 2007: 971). Magyarul a *szalon* szó jelentése szűkebb: (1) vendégek fogadására használt, díszesen berendezett szoba (2) irodalomtudományi szakkifejezésként irodalmi szalon értelemben is használatos (2) képzőművészeti kiállítás helyiségei (3) divatcikk készítésével és eladásával, ill. szépségápolással foglalkozó műhely, üzlet. Viszont a szót magyarul nem használjuk egyszerű *nappali szoba* jelentésben (ÉKsz.² 2003: 1219).

Az egyik nagyon tudatos kétnyelvű adatközlő (FM17) számos példát hozott a jelentéskölcsönzésekre.⁹¹ Kiterjedt kapcsolathálózattal rendelkezik, sok Párizsban és környékén élő magyart ismer, így az általuk használt aktuális *faux amis* jelenségeket csokorba gyűjtve adta át. Ezért érdemes a vele készített interjú idevonatkozó részét szó szerint idézni.

⁹¹ A szövegben előforduló szavak közül a lábjegyzetben azokat magyarázzuk meg, amelyeknek a beszélő nem világítja meg a jelentéskülönbségét.

Főként olyan szavakat sorol fel, amelyek a magyar nyelvben is léteznek (magyarosított latin tövek), de más (szűkebb vagy tágabb) értelemben használjuk őket. Ezek a szavak a mai francia nyelvben az általános (magyarok számára is ismert jelentésen túl) sokszor egy konkrétabb, speciálisabb jelentéstartománnyal is rendelkeznek.

FM17: *Vannak szavak, amikor...amit átveszel a franciából, és magyarosítod (...) Például a **master**. Ezt ugye mesterszint vagy mesterképzésnek hívják. És például nekem ez master. (...) Van egy **bac plus cinq**⁹²-ja (...) Bac, elsőnek az jut eszembe és nem az, hogy érettségi. Akkor vannak ilyen, hogy **résidence**⁹³, ami abszolút egy itteni fogalom meg **pavillon**⁹⁴, ezeket hogyha (...) egy ittélővel, akkor így mondd, hogy résidence. És egy résidence-ban laknak, és nem mondd, hogy rezidencia.*

Interjúkészítő: *Mert ez nem is ugyanazt jelenti.*

FM17: *Nem, nem. És akkor szokták azt csinálni, ez csomószor abból látod, hogy ez gáz, hogy ezt így átmagyarosítja hogy rezidencia. (...) Meg itt is van az, hogy a **direkt vonat**: közvetlen. Arra is figyelni kell, hogy azt mond, hogy **le direct**. Akkor a vezetékes, hogy **fix**. (...) Van egy fix...? Tudsz adni egy fixet? (...) Meg a **compote** (...) Ezt a gyümölcspépet nevezik compotnak. És akkor mondom anyunak, hogy kéne venni kompótot. És akkor „Miről beszélsz?” És mindenki, aki gyerekes nálunk kompótnak hívja a gyümölcspépet.*

A fenti szövegben a direkt kölcsönzések (pl. *master, bac plus cinq*) mellett számos magyarosított jelentéskölcsönzésre (*rezidencia, pavilon, kompót, fix*) is találunk példát, valamint egy jellemző hibrid kölcsönzót is tartalmaz (*direkt vonat* a *le train direct* mintájára).

Fontos megjegyezni, hogy míg a szókölsönzések és kódváltások, illetve a valamennyi nyelvi szinten előforduló interferenciajelenségek száma a másodgenerációs adatközlőknél szignifikánsan magasabb, addig a jelentéskölcsönzések az első nemzedék hasonlóan strukturált interjúiban kerülnek elő gyakrabban. Náluk lehet megfigyelni azt is, hogy a magyar nyelvben meglévő latin–magyar szinonimapárok közül a latin etimonnal rendelkező (így a francia alakhoz is közel álló) szavakat részesítik előnyben magyar beszéd közben. Például a következő (általában többjelentésű) szavakat a megadott jelentésben gyakrabban használják latinos formában: *komplikált – bonyolult, analizál – elemez, abszolút – teljesen, specialista – szakértő stb.*⁹⁵ Ennek hátterében a francia interferenciahatás mellett globális jelenségként a világnyelvvé váló angol hatása is feltételezhető (BÁRDOSI 2010: 9–14), azonban ez irányú vizsgálatokat nem végeztem.

92 BAC+5 = érettségi és még öt év (felsőfokú) képzés

93 A *résidence* fő jelentése a franciában 1. lakóhely, tartózkodási hely 2. ház, villa és csak a 6. jelentése nagyköveti vagy államfői rezidencia (BÁRDOSI–SZABÓ 2007: 939), míg a magyarban ez a fő jelentése a *rezidenciának*: „Államfő, kormányfő v. püspök állandó lakhelyéül szolgáló épület” (ÉKsz.² 2003: 1146).

94 A *pavillon* főbb jelentései a franciában „1. (kertes, különálló) ház; családi ház.” Építészeti szakkifejezéséként melléképületet is jelent (BÁRDOSI–SZABÓ 2007: 786). A magyarban a *pavilon* szót elsősorban a „több épületből álló intézmény valamelyik épülete” (ÉKsz.² 2003: 1070) jelentésben használjuk.

95 *complicqué-e, analyser, absolu(ment), spécialiste etc.*

1.4. Szintaktikai kérdések

1.4.1. Szórend

„É. Kiss szerint a magyar mondatok szórendje egy V, Subj, Obj, Adv kiinduló szerkezetből vezethetők le egy kötelező fókuszképző szabály és egy választható topikalizáló szabály segítségével. A magyar mondat kötelező eleme a comment élén álló vagy azt egyedül realizáló fókusz, melyet a mondaton belül legerősebb hangsúly és legnagyobb dallamváltozás jelöl” (KONTRA 1990: 75).

Szili Katalin a mondatoknak két alaptípusát különíti el, a szavak mondatba szerkesztését alakító elvek mentén: „1. **a semleges mondatokban** a hangsúlyozandó elemeknek fenntartott ige előtti hely, az ún. **fókuszpozíció** kitöltetlenül marad. (A fókuszpozíció az ige előtti, a hangsúlyozandó mondatrész számára fenntartott hely, amelyet az igemódosítókon kívül bármely vonzata betölthet, de vannak olyan szavak, amelyek kötelezően fókuszpozícióba kerülnek.) 2. A mondatoknak az a típusa, amelyben a mondatrészek valamelyike elfoglalja ezt az üres helyet, s ezáltal hangsúlyossá válik, a **fókuszpozíciós vagy hangsúlyos mondat**” (SZILI 2006: 156).

A francia, a magyarral szemben, kötött szórendű nyelvnek számít, aminek egyszerű mondat esetén SV-szórendje van. Bizonyos esetekben kötelező lenne a VS szórend (pl. eldöntendő kérdés), de a beszélt nyelvben olyan erős az SV-szórend dominanciája, hogy nem fordítják meg a szórendet a beszélők. Erre a jelenségre minden interjúban találhatunk példát, így most csak a legjellegzetesebbek közül idézek néhányat.

- 2FM7 ...én *nem jól beszélek magyarul*, és azt hiszem *nehéz lesz nekik tanulni magyarul*, de azt akarom... ha *nekik lesz magyarórája*, ez jó..
- F moi,, *je ne parle pas bien en hongrois* et je crois qu'*il sera difficile à eux apprendre le hongrois*, mais je veux... qu'*ils auront le cours de hongrois*, c'est bon
- SM (Én) *nem beszélek jól magyarul*, és azt hiszem *nehéz lesz nekik magyarul tanulni*, de azt akarom...ha *lesz nekik magyarórájuk*, ez jó

[lenne].

- 2FM10** Volt három kérdés és volt egy *essai*. *Ez volt nekem egy újdonság.*
- F** Il y avait trois questions et il y avait un *essai*. *C'était pour moi une nouveauté.*
- SM** Volt három kérdés és (volt) egy esszé. *Ez újdonság volt nekem/számomra.*
-
- 2FM6** Hát van egy kisfiú, aki az apja ölében van, és *akar játszani zongorán.*
- F** Il y a un garçon et *il veut jouer du piano.*
- SM** Hát van egy kisfiú, aki az apja ölében van, és *játsszani akar a zongorán / zongorázni akar*

1.4.2. Igekötők szórendje

„Mind a laikusok, mind a magyar nyelvet külföldieknek tanító szakemberek előtt vitathatatlan tény, hogy az igekötők a magyar nyelv egyik legnehezebb jelenségét képezik” – írja Szili (SZILI 2006: 186). Az igekötők mindhárom klasszikus funkciójának, a (1) szóképzésnek (2) a perfektiválásnak vagy aspektusképzésnek és (3) az akcióminőségképzésnek (KIEFER 1992: 830) következetes használata az anyanyelvi beszélők számára automatikus, a „meggyengült nyelvérzékkel” bíró kétnyelvű beszélők második nemzedéke számára viszont problematikus. „A nyelvvesztés folyamata már az első nemzedékben megkezdődik, ezért a második generáció nyelvelsajátításának inputja ez az emigráns nyelv” (BARTHA 1995: 44).

Amikor megkérdeztem az egyik adatközlőtől, hogy mi az, ami számára a legnagyobb nehézséget okozza, amikor magyarul beszél vagy ír, a következőt válaszolta:

2FM8: *Hát látom, mikor fordítunk, hát látom..elég nehéz [...] ki, be, fel hogy mindig.*

Interjúkészítő: *Ez nehéz neked, az igekötők? Megérteni mindent?*

2FM8: *Igen...*

A nehézséget leginkább a szórend, valamint a szemantikailag „megfelelő” igekötő kiválasztása okozza. Mint fentebb láttunk, a **narratív mondat** egészében nem emelünk ki semmit (az igekötő ebben az esetben nem válik el az igétől), míg a **hangsúlyos mondatban** a

hangsúlyos mondatrész kerül fókuszpozícióba, az ige előtti helyre. „Mivel a hangsúlyos mondatrész csak és kizárólag a ragozott ige előtti helyet kapja; igeekötős ige esetén az igeekötő követi az igét” (HEGEDŰS 2004: 292). Az igeekötő akkor is elválí az igtól, ha közbeékelődnek a *tud, akar, szeretne, kell, lehet, szükséges, fontos, tanácsos*-féle szavak (HEGEDŰS 2004: 140).

Néhány példa az igeekötő-használat szórendjének nehézségeire:

2FM1	Például apámnak volt felesége, akivel <i>összeházasodott</i> anyám után.
F	Par exemple mon père avait une femme, avec qui <i>il s'est marié</i> après ma mère
SM	Például apámnak volt felesége, akivel anyám után <i>házasodott össze</i> .
2FM3	Olyan jó, mikor <i>jól meg van főzve</i> . Valamikor <i>nagyon rosszul meg van főzve</i> .
F	C'est tellement bon quand <i>c'est bien cuit</i> . De temps en temps <i>c'est très mal cuit</i> .
SM	Olyan jó, mikor <i>jól van megfőzve</i> . Valamikor <i>nagyon rosszul van megfőzve</i> .
2FM8	Nem, én <i>mindig akartam megnézni</i> a mesét.
F	Non, moi, <i>je veux toujours regarder</i> le conte
SM	Nem, én <i>mindig meg akartam nézni</i> a mesét.
FM21	<i>Sajtot akarsz megkóstolni?</i>
F	<i>Tu veux goûter du fromage?</i>
SM	<i>Meg akarod kóstolni a sajtot?</i>
2FM10	És valahogy, nem tudom, <i>rosszul kifejeztem magamat</i> , és a nő nem értette...
F	Et d'une manière ou d'une autre, <i>je me suis mal exprimée</i> , et la femme ne l'a pas compris
SM	És valahogy, nem tudom, <i>rosszul fejeztem ki magamat</i> , és a nő nem értette...

1.4.3. Számbeli egyeztetés

„A SM-ban a mennyiségjelző utáni jelzett szó általában egyes számú. A MMNyR. (II: 282) szerint a *minden, többi és összes* szavak után ingadozik az egyes és a többes szám használata, a két utóbbi esetében azonban az egyes szám használata «helyesebb» (uo.)” (KONTRA 1990: 80).

A *sok, a rengeteg, a néhány* stb. után többes szám használatakor a számbeli egyeztetés szabályának interferenciájáról van szó a (főként) másodgenerációs magyar–francia kétnyelvű beszélők nyelvhasználatában előforduló jelenség esetén.

Példák az általam gyűjtött anyagból:

2FM1	Hát csak <i>egy pár egyszerű szavakat</i> tudnék nekik tanítani, és ez nem elég.
F	Je ne pourrais les faire apprendre que <i>quelques mots simples</i> et ce n'est pas assez.
SM	Hát csak <i>egy pár egyszerű szót</i> tudnék nekik tanítani, és ez nem elég.
2FM5	[Ahova jelentkezem,] <i>az összes iskolák</i> közgazdasági
F	<i>toutes les écoles</i> sont des écoles de commerce
SM	[Ahova jelentkezem,] <i>az összes iskola</i> közgazdasági
2FM5	aztán <i>voltak néhány problémám</i>
F	et puis j'avais <i>quelques problèmes</i>
SM	aztán <i>volt néhány problémám</i>
2FM8	Hát magyarul <i>sokkal több ilyen kifejezések vannak</i> , mint franciául.
F	En hongrois <i>il y a plus d'expressions comme cela</i> qu' en français
SM	Hát magyarul <i>sokkal több ilyen kifejezés van</i> , mint franciául
FM3	hiába vettem nekik <i>minden könyveket...</i>
F	je leur ai acheté en vain <i>tous les livres</i>
SM	hiába vettem nekik <i>minden könyvet</i>

- 2FM10** Mert ott mindig nagy sütés-főzés van, mert *mindig vannak sok vendégek...*
- F** Parce que là on cuit toujours quelque chose, parce que *il y a toujours beaucoup d'invités*
- SM** Mert ott mindig nagy sütés-főzés van, mert *mindig van sok vendég...*

1.4.4. Fölösleges névmások

„Abból, hogy két kontaktusban lévő nyelvben ekvivalens, sőt kongruens szerkezetek vannak, természetesen nem következik szükségszerűen, hogy az adott nyelveket anyanyelvként beszélők a kérdéses szerkezeteket azonos gyakorisággal használják” (KONTRA 1990: 82).

Az adatközlők beszédében halmozottan előforduló, „felesleges” személyes névmások használata, szintén francia hatásra vezethető vissza. A magyarban számos esetben kötelező a személyes névmások elhagyása, hiszen a verbum finitumok kitételével, első és második személyben egyértelművé válik nemcsak az igeidő és -mód, illetve a ragozás határozottsága, hanem a szám és személy is, viszont a franciában minden személyben kötelező a kitételük (KARAKAI 2002: 546 és KONTRA 1990: 82).

„A magyarban semleges mondatban nem tesszük ki a névelőt: *Magyar vagyok.; Éhes vagyok.* A névmás használatának megvan a maga funkciója, kiemeli hangsúlyozza a cselekvő személyét: *Én csináltam* (nem valaki más)” (SZILI 2006: 134). Így tehát a gyakori, „feleslegesen” kitett névmások használata interferenciajelenségnek tudható be az adatközlők nyelvhasználatában.⁹⁶

Példák az általam gyűjtött anyagból:

- 2FM5** Elég nehéz volt.. a matematika, a matekot, mert nem értettem, mit jelent az hozzáadni, azt nem értettem. És **én** néztem a táblát, és akkor mondtam, mondtam, de nem az volt a válasz.

⁹⁶ Hasonló összefüggéseket mutatott ki Kontra a South Bend-i magyarok nyelvhasználatában (KONTRA 1990: 82), illetve a Kárpát-medencei vizsgálatok is a redundáns névmások használatának az átlagosnál nagyobb előfordulásáról számolnak be kisebbségi magyar adatközlőknél, a magyarországi kontrollesoporthoz viszonyítva (BENŐ 2008: 43). Tény azonban az is, hogy a jelenség a mai magyar köznyelvben is terjedőben van.

- F** C'étaient assez dures..les mathématiques, les maths, parce que je n'ai pas compris ce que ça veut dire l'addition, ça je n'ai pas compris. **Et moi** je regardais le tableau, et après j'ai dit la réponse, je l'ai dite, mais ça n'était pas la réponse.
- SM** Elég nehéz volt.. a matematika, a matekot, mert nem értettem, mit jelent az hozzáadni, azt nem értettem. És néztem a táblát, és akkor mondtam, mondtam, de nem az volt a válasz.
- 2FM10** Hát mert én is megtanultam és nagyon örülök, hogy tudok magyarul, mert tudok már, már két nyelven és magyarul ráadásul, ami nem olyan könnyű másoknak és így ez bennem ez a., tehát én tudom, hogy nekem mindig olyan jó volt, hogy itt volt egy egész családom és akkor **én** ezt szeretném továbbvinni a gyerekeimnek.
- F** Puisque moi aussi, je l'ai appris, et je suis très contente de savoir le hongrois, parce que je sais déjà deux langues et en plus le hongrois, ce qui n'est pas si facile pour les autres et c'est dans moi ce..., alors **moi**, je sais que comme s'il était bon pour moi que j'avais une famille complète ici et comme cela, **moi**, je voudrais redonner ça à mes enfants.
- SM** Hát mert én is megtanultam és nagyon örülök, hogy tudok magyarul, mert tudok már, már két nyelven és magyarul ráadásul, ami nem olyan könnyű másoknak és így ez bennem ez a., tehát én tudom, hogy nekem mindig olyan jó volt, hogy itt volt egy egész családom és akkor ezt szeretném továbbvinni a gyerekeimnek.

1.4.5. Határozott és határozatlan ragozás

A magyarban „a mondat fő részeit számban, személyben, határozottság és az állítás-tagadás (logikai minőség) tekintetében egyeztetjük” (HEGEDŰS 2004: 275). A kétféle magyar tárgy és a hozzá tartozó kétféle, határozott és általános ragozás elkülönítése, használati körük

megértése, és főleg a kétféle ragozás gyakorlati alkalmazása az egyik legnehezebb magyar nyelvtani jelenség.

Francia–magyar összevetésben az egyeztetés fogalma (RÁCZ 1991) – vagyis az, hogy az igét mind a tárggyal, mind a cselekvés alanyával egyeztetni kell a magyarban – még nem számít olyan kivételes jelenségnek, hiszen a franciában is gyakori az egyeztetés. Például az igét az alannyal számban és személyben (pl.: *tu aimes*), harmadik személyben pedig nemben is (pl.: *ils aiment*) egyeztetik, ugyanígy a jelzőket a jelzett szó nemével és számával (pl.: *les roses grandes*) stb.

A határozott ragozás megértéséhez szükséges a tárgy létrehozásának folyamatára, mint kognitív cselekvéssorra figyelni, melynek eredményeképpen ez a tárgy létrejön (SZILI 2006: 121). Milyen kognitív folyamat során jut el az, aki nem anyanyelveként beszéli a magyart egy határozott tárgyat tartalmazó mondat kimondásához? Ebben segítségünkre van a magyar mint idegennyelv tanítás módszertana: Először is fel kell ismernie, hogy 1. tárgyra van szüksége az adott mondat megalkotásához 2. el kell döntenie, hogy határozott vagy határozatlan-e az a tárgy, amire szüksége van, és csak a 3. lépés az egyeztetés (az igealak személy- és számbeli, és ha szükséges (tárgy)határozottságbeli egyeztetése), majd a mondat megalkotása. Feladatát nehezíti, hogy semleges mondatban az ige megelőzi a határozott tárgyat, tehát ami miatt egyeztetnie kell, azt az elemet csak az egyeztetés megtörténte után mondja ki, ezért jó előre ki kell találnia, mit akar mondani (SZILI 2006: 121). Ráadásul a franciában az egyeztetés minden esetben fordítva működik: először mondjuk ki azt az elemet, ami miatt szükségessé válik az egyeztetés.

A fő nehézség tehát abban áll, hogy annak, aki így egy „magyar mondattal találkozik, fel kell oldania a sűrített formákat [...]; ha viszont ő maga alkot meg egy magyar mondatot, rendre törölnie kell olyan eszközöket, amelyek az ő nyelvében természetesek. Elhagyni, tömöríteni valószínűleg nehezebb művelet, mint az ellenkezője!” Például: *Je te le passe = Adom.* 'Én neked azt adom.' (KOROMPAY 1999: 85).

Ha a tárgy milyenségét akarjuk érzékeltetni, akkor talán mégis segíthet egy érdekes francia egyeztetési szabály. A sorrend ugyan itt is tárgy + (összetett) ige, de nembeli egyeztetést kell végezni. (Ha a klasszikus ige + tárgy sorrendű a mondat, akkor az igét semmilyen igeidőben nem kell egyeztetni a tárggyal.) „Ha az összetett igeidőben álló igét megelőzi a hozzá tartozó tárgy, akkor a múlt idejű melléknévi igenevet e tárggyal kell nemben és számban egyeztetni: [...] Voilà **les cravates** que j'ai achetées à Paris. 'Itt vannak a nyakkendők, amelyeket Párizsban vásároltam'” (KARAKAI 2002: 73). Tehát valójában a francia nyelvben is előfordul, hogy szükséges egyeztetni a tárgyat az (összetett) ige egyik részével (a

participe passé alakkal), és ezt az egyeztetést is szigorú szabályok alapján, a tárgy típusa (neme és száma) szerint végezzük el.

A másodgenerációs beszélőknek számos esetben okoz gondot a magyar határozott és határozatlan ragozás megfelelő használata. Ennek oka lehet, hogy ez a kétféle igeragozás teljesen hiányzik az indoeurópai nyelvcsaládba tartozó franciából, s így a franciadomináns kétnyelvű beszélőknek problematikus a különbségtétel, míg az első nemzedék tagjai – kivétel nélkül – a helyes formákat mondták.

Kontra, az amerikai magyarok nyelvhasználatáról szóló könyvében szintén arról számol be, hogy szinte valamennyi második generációs adatközlőjének problémát jelentett a két igeragozási rendszer megkülönböztetése, helyes használata. Bizonytalanul, következtetlenül, szabálytudatosság nélkül alkalmazzák (KONTRA 1990 : 83).

Példák az általam gyűjtött anyagból :

A következő példán világosan látszik, hogy a beszélő teljesen összekeverte a kétféle igeragozást, következetesen felcserélte használatukat. Ennek alapján megállapítható, hogy nem alakult ki a használat megfelelő anyanyelvi automatizmusa.

- 2FM5** De amikor a franciát⁹⁷ jól **beszélünk**, akkor szerintem az is nagyon szép nyelv. Az a francia, amit most mindenhol **halljuk** az utcában meg a diákokkal, én se értem.
- F** Mais quand *on parle* bien le français, selon moi c'est aussi une belle langue. Le français ce qu'on entend partout dans la rue, et avec les étudiants, moi non plus, je ne le comprends pas.
- SM** De amikor a franciát jól **beszéljük**, akkor szerintem az is nagyon szép nyelv. Az a francia, amit most mindenhol **hallunk** az utcában meg a diákokkal, én se értem.

A magyarban a tranzitív igét kétféleképpen ragozhatjuk : a tárgyhatározottság szerint határozott és határozatlan ragozást különböztetünk meg.

„Les deux conjugaisons s'appellent aussi ‘ indéterminées ’ et ‘ déterminées ’, car leur emploi dépend de la nature du complément d'objet : la conjugaison objective s'impose

97 Azokat a szavakat húztam alá, amelyek alapján a beszélőnek ragozási sort kell választania: határozott vagy határozatlan ragozást.

lorsque le complément d'object est déterminé⁹⁸ (SZENDE–KASSAI 2001: 215).

Alább bemutatom a tárgyhatározottság eseteit, és (amennyiben lehetséges) a 2FM beszélők használati nehézségeit szemléltetem az általam gyűjtött nyelvi anyagból hozott példákkal:

A) Határozott a tárgy:

1. Ha határozott névelő áll előtte

- 2FM5** De amikor a franciát jól *beszélünk*, akkor szerintem az is nagyon szép nyelv.
- F** Mais quand *on parle* bien le français, selon moi c'est aussi une belle langue.
- SM** De amikor a franciát jól *beszéljük*, akkor szerintem az is nagyon szép nyelv..

2. Ha megelőzi az *ez, az, ugyanez, ugyanaz* mutatónévmás

- 2FM1** És ezt *elég jól tudok* csinálni
- F** Et ce *je peux assez bien faire*
- SM** És ezt *elég jól tudom* csinálni
- 2FM1** szerencsés vagyok, hogy *tudok* ezt a nyelvet
- F** j'ai de la chance *de connaître cette langue*
- SM** szerencsés vagyok, hogy *tudom* ezt a nyelvet

3. Ha tulajdonnév előzi meg

4. Ha birtokos névmás, birtokos vagy *–ik* re végződő névmások (pl. *amelyik, ahányadik*) előzik meg

5. Ha sorszámnév a tárgy

6. Ha a tárgy határozott taggal bíró infinitívusz

7. Ha *hogy*-os mellékmondat bővítménye (*azt* kötőszóval)

98 'A kétféle igeragozást azért nevezzük „határozatlan”-nak és „határozott”-nak is, mert használatuk a tárgy természetétől függ: a tárgyas ragozást akkor alkalmazzuk, amikor a tárgyi bővítmény határozott.'

2FM1	<i>Ő szeretne</i> , hogy beszéljek magyarul, de én ahhoz túl lusta vagyok.
F	<i>Il voulait</i> que je parle hongrois, mais je suis trop paresseuse pour cela.
SM	<i>Ő szeretné</i> , hogy beszéljek magyarul, de én ahhoz túl lusta vagyok.
2FM8	A Guillaume <i>nem akart, hogy</i> a gyerekek beszéljenek magyarul.
F	Guillaume <i>ne voulait pas que</i> les enfants parlent hongrois.
SM	A Guillaume <i>nem akarta, hogy</i> a gyerekek beszéljenek magyarul.

B) Határozatlan a tárgy:

1. Amikor egy határozatlan névelő vezeti be
2. Amikor névelő nélkül áll
3. Ha első vagy második személyű személyes névmás áll tárgyesetben
4. Ha *aki, ami* vonatkozó névmás előzi meg

2FM2	van másik is, <u>amit</u> <i>szeretem</i> , de...
F	il y a un autre <u>que j'aime</u> , mais
SM	van másik is, <u>amit</u> <i>szeretek</i> , de...

5. Ha *valami, bármi, minden, összes, semmi etc.* határozatlan és átlános névmások előzik meg

2FM10	<u>minden</u> ilyen <i>főzeléket</i> nagyon <i>szeretem</i>
F	<i>j'aime bien tous les</i> főzelék ⁹⁹
SM	<u>minden</u> ilyen <i>főzeléket</i> nagyon <i>szeretek</i>

2FM7	de <i>nem mindent értem</i>
F	mais <i>je ne comprends pas tout</i>
SM	de <i>nem mindent értek</i>

2FM2	Miko' megyek nem értem a misét, és ööö unalmas, miko <i>nem érted</i>
------	---

⁹⁹ Nem fordítható le a szó: « légumes blanchis, puis cuits sur un fond blanc ou de crème fraîche » (ECKHARDT – KONRÁD 2001 : 566)

semmit se

F Quand j'y vais, je ne comprends pas la messe et c'est...ennuyeux
quand *tu ne comprends rien de tout*

SM Mikor megyek nem értem a misét, és ööö unalmas, miko *nem értesz*
semmit se

2FM7 *Nem mondta semmit.*

F *Il n'a rien dit.*

SM *Nem mondott semmit.*

6. Ha *ki?* ; *mi?* ; *milyen?* stb. kérdő névmások előzik meg

7. Ha tőszámnevek és határozatlan számnevek (pl. *néhány*, *sok*) előzik meg. (A
fenti szempontokat SZENDE-KASSAI 2001: 215-220 alapján állítottam össze.)

1.4.6. Szintaktikai kalkok

Szintaktikai kalkokra számos példát találunk a korpuszban. A szintaktikai kalk olyan, magyarul elhangzó szerkezet, melynek minden egyes eleme megfelel egy azonos funkciójú francia elemnek. „Ezek a szerkezetek tehát tulajdonképpen szóról-szóra vagy morfémaról morfémarára fordítás eredményei” (KONTRA 1990: 84).

Példák az általam gyűjtött anyagból:

2FM8 De elég nehéz szerintem, mert ha *egyedül vagyok beszélni velük magyarul...*

F Mais c'est assez dur si *je suis seul de leur parler hongrois*

SM De elég nehéz szerintem, mert ha *egyedül én beszélek velük magyarul...*

2FM9 ...és *egy au pairrel akarunk működni, akinek magyar kell majd lennie*

F ...et *nous voudrions fonctionner avec une jeune fille au pair qui devra-t- être hongroise*

SM	<i>...és egy au pairt akarunk fogadni, akinek magyarnak kell majd lennie</i>
2FM10	<i>a férjével, aki ő is magyar..</i>
F	<i>avec son mari qui lui aussi est hongrois...</i>
SM	<i>a férjével, aki szintén magyar</i>

1.4.7. A datívusz possesszívuszos szerkezet birtokos személyjeléről

A sztenderd magyarban a datívusz possesszívuszos szerkezet felépítése a következő:

valakinek van / nincs valamije

(É. Kiss 2003: 227-229).

A franciában ezt a latin *habeo*-szerkezet mintájára fejezik ki: *avoir* ige (a birtokos személyének megfelelően ragozott alakja) + birtok (nominativusz).

A sztenderd magyarban (toldalékolással) a birtokon is kifejezzük a birtokos számát és személyét, a franciában viszont nominativuszban áll a birtok. Egy francia anyanyelvi beszélő számára a magyar redundánsan, kétszeresen jelöli a birtokost. Emiatt lehet, hogy azok a kétnyelvű beszélők, akik Franciaországban születtek, nem érzik szükségét, hogy „kétszeresen” is jelöljék a birtokos személyét, így a legjobban beszélő másodgenerációs adatközlők is számos esetben, elhagyták, nem jelölték a birtokszón sem a birtokos számát, sem a birtokos személyét.¹⁰⁰ Ugyanez a szerkezet nem fordul elő az első nemzedékkel készített interjúkban.

Példák az általam gyűjtött anyagból:

2FM1	Tartjuk a kapcsolatot, de <i>neki nincs ímél_</i>
F	Nous gardons le contact, mais <i>il n’a pas de courrier électronique</i>
SM	Tartjuk a kapcsolatot, de <i>neki nincs ímélje</i>
2FM3	<i>az anyukámnak van egy csomó nő..női magazin_</i>
F	ma mère a beaucoup de magazines féminins
SM	<i>az anyukámnak van egy csomó nő..női magazinja</i>

¹⁰⁰ A szülők, nagyszülők születési helye alapján megállapítható, hogy nem nyugat-dunántúli nyelvjárási jelenségről van szó.

- 2FM4** azt hiszem, hogy nem olyan sok *akszentus_ van nekem*
F je crois que *je n'ai pas autant d'accent*
SM azt hiszem, hogy nem olyan sok *akcentusom van nekem*
- 2FM7** mert ha *nekem van egy francia barát_*
F parce que si *j'ai un copain français*
SM mert ha *nekem van egy francia barátom*

1.5. Szociopragmatika és interkulturális kérdések

Ez a részfejezet a magyar–francia első- és másodgenerációs kétnyelvű beszélők magyarországi kommunikációs kudarcainak néhány esetét mutatja be, a nyelvi és a kommunikációs kompetencia vizsgálatán keresztül (BAŃCZEROWSKI 2000: 342–351). Szó esik azokról a pragmatikai „hibákról”, amelyek interkulturális kommunikációs helyzetben keletkeznek és a kétnyelvű gondolkodás és beszéd kölcsönhatását reprezentálják (BÁRDOSI–KARAKAI 1996, SZILI 2004). A vizsgálat kiterjed a kommunikációban tükröződő szociokulturális értékekre, a direktségre, valamint az érzelmekhez való viszony milyenségére, amelyet esettanulmányokon keresztül mutatok be. A magyar–francia kétnyelvű beszélők diskurzusaiban megjelenő pragmatikai interferenciákról szólva rámutatok ezek interkulturális kommunikációs vonatkozásaira, azokra a kommunikációs kudarcokra, kommunikációs „zsákutcákra”, amelyek a funkcionális nyelvvesztés következményeként jönnek létre. A második nemzedék esetében a fenti kudarcok fő oka az lehet, hogy az informális kommunikációs színtereken történt nyelvi szocializáció után, a nyelvhasználó formális anyaországbeli nyelvhasználati színterekre próbálja adaptálni a tanultakat.

1.5.1. A Gonzo–Saltarelli-modell alapján felállított hipotézisek

1. Az első nemzedék tagjai úgy tartják, hogy nincs lényeges különbség az ő beszédük és a Magyarországon beszélt nyelv között. (A különbségek inkább lexikális jellegűek, az ún. „aktuális” szókincsre korlátozódnak.)
2. A második nemzedék kommunikációs problémái (a korlátozott szókincs, és az akcentus mellett) alapvetően pragmatikai jellegűek, s főként az udvariasság körébe sorolhatók: 1. az anyanyelvi elvárásoktól eltérő direktségi fokozatok alkalmazása a megnyilatkozásokban 2. zavarok a tegezésben és magázásban 3. a köszönési formák nem megfelelő használata
3. A fellépő szociopragmatikai problémákat az első nemzedék általában azzal magyarázza, hogy hosszú távollétük alatt elszoktak sok, számunkra természetesnek tartott, mindennapi dologtól. Esetükben egy érték-átrendeződés megy végbe: a másik (francia) kultúra észrevétlenül váltja fel a magyart. A második nemzedék számára a magyar kultúrában sok minden idegenül, szinte kultúrsokként hat: tehát számunkra a kultúra megismerése komoly

tanulási folyamat eredménye.

A nyelvhasználati interjúk vonatkozó kérdései:

1. Mindig megértik a magyarországiak, ha magyarul beszél?
2. Tud-e említeni olyan esetet, amikor nem értették vagy félreértették Magyarországon, amit mondott vagy ahogyan mondta?
3. Ön szerint különbözik-e a Magyarországon élők beszéde attól, ahogy Ön beszél? Miben? (Tud példát mondani?)

Az okokat és magyarázatokat keresve, tisztázni kell néhány alapvető fent említett fogalmat. A továbbiakban utánajárok annak, hogy alaphipotéziseim helytállóak-e, és magyarázatot igyekszem keresni a jelenségek hátterére.

1.5.2. Nyelvi kompetencia, kommunikációs kompetencia, interkulturális kompetencia

A kommunikációs kompetenciát nem statikus, hanem dinamikus képződményként szükséges értelmezni. Bańcerowski Janusz megfogalmazása szerint a nyelvi tudást és használatának a képességét **nyelvi kompetenciának**, a kommunikatív céllal generált nyelvi megnyilatkozások használati szabályrendszerének tudását (ismeretét) viszont **nyelvi pragmatikai kompetenciának** nevezzük (BAŃCZEROWSKI 1994: 283). Avagy a kommunikatív kompetencia nem más, mint a beszélőtől elvárt nyelvi repertoárnak, a nyelv interpretatív, interaktív és interperszonális szabályainak ismerete (CSERESNYÉSI 2004: 33).

A kétnyelvűség azonban nem jár automatikusan kétkultúrjúsággal. A kultúrák közötti „párbeszédhez” szükséges az interkulturális kompetencia elsajátítása is. Az interkulturális érzékenység, s ezáltal az **interkulturális kompetencia** kialakulást és fejlődését bemutató Bennett-modell folyamatjellegű (BENNETT 1998: 24–30 és HIDASI 2004: 149–163).

Az etnocentrikus fázis és fokozatai	
I. Tagadás	a) Izoláció
	b) Szeparáltság
II. Védekezés	c) Lenézés
	d) Felsőbbrendűség

	e) Önlebecsülés
III. Minimalizáció	f) Fizikai univerzalizmus
	g) Transzcendens univerzalizmus
Az etnorelatív fázis és fokozatai	
IV. Elfogadás	h) Viselkedési relativizmus
	i) Értékrelativizmus
V. Alkalmazkodás	j) Empátia
	k) Pluralizmus
VI. Integráció	l) Kontextusminősítés
	m) Konstruktív marginalizálódás

Az interkulturális kompetencia kialakulásának modellje

Mind az első, mind a második nemzedék interkulturális kompetenciájának fejlődése bemutatható ezzel a modellel. A fejlődés módja azonos, a lényeges különbség azonban a fejlődés irányában van. Míg az első nemzedéknek a francia kultúrához kell alkalmazkodnia, addig a második nemzedék számára már a magyar jelentheti azt, amit az elsőnek a francia nyelv és kultúra: idegenszerűnek, nehezen elsajátítható szabályrendszernek tűnhet, gyakran sokkhatásként (OBERG 1960) érheti őket egy-egy új szituáció, hiszen a Franciaországban szocializálódott gyermekek alapvető (tág) közösségi élményei ugyanis ehhez az országhoz és kultúrához köthetők, míg a magyar nyelvű szocializációs színterek redukáltak. Általában csak jóval később, a családi közegből kilépve szembesülnek bizonyos pragmatikai hiányosságokkal, melyeket a magyarországi fiatalok az iskolában, illetve a családon belül és egyéb intézményes keretek között is elsajátíthatnak. A második nemzedék redukált nyelvhasználati színterei alapvető zavart okozhatnak a fiatal felnőttek anyaországbeli kommunikációjában, mintegy késleltetett nyelvi felnőtté válás játszódik le ilyenkor, hiszen csak a gyermekek által megszokott családi, baráti kommunikációs színtereken tudnak igazán otthonosan mozogni. Ezek a kommunikációs zavarok a nyelvi kisebbségi lét érzéséhez, bizonyos szintű talajvesztettséghez vezethetnek, hiszen sem lexikális, sem pragmatikai szinten nem tudnak az életkoruknak (18-30 év) megfelelően alkalmazkodni a formális (s néha az informális) kommunikációs helyzetekhez (sem).

1.5.3. Szociopragmatikai „hibák” interkulturális kommunikációs helyzetekben: a kétnyelvű gondolkodás reprezentációja

A nyelvi viselkedést befolyásoló tényezők közé soroljuk a szociális tényezőket (pl.: társadalmi kapcsolatok) és a kultúrát, melynek része a nyelv is. A szociopragmatika azt tanulmányozza, hogy egy pragmatikai tevékenység (pl. kérdés) hogyan rendelődik hozzá specifikus társadalmi feltételekhez (SZILI 2004: 99). Az eltérő társadalmi és kulturális mintákból eltérő pragmatikai elvek adódnak, ehhez a vizsgált esetekben járul még a kétnyelvű nyelvi szocializációs helyzet, amely mind a nyelv, mind a szociopragmatikai szabályok elsajátíttatása terén speciális igényeket támaszt. A második generációs magyar–francia beszélők kommunikációjában megjelenő szociopragmatikai „hibákat” a kétnyelvű gondolkodás eredményeképpen létrejövő jelenségként is értelmezhetjük. A kétnyelvűségi helyzet adta alaptényezőkön túl, a hiteles leírás érdekében vizsgálni szükséges mind a Franciaországban, mind a Magyarországon releváns szociopragmatikai alapelveket.

Azt gondolnánk, hogy Európán belül a szociális viselkedésbeli eltérések nem számottevőek, a „szokásminták” szinte azonosak. Ez azonban nincsen egészen így, mert a csekély mértékű eltérés sokszor jóval nagyobb problémát okozhat a kommunikációban, mint a feltűnő, mivel nem számolunk a meglétével. A köszönés, a direktségi fokozatok, a távolságtartás, a tegezés-magázás témaköre kényes kérdésnek számít. Vizsgáljuk meg ezeket közelebbről! Hiszen bármilyen egyértelműnek is tűnik, hogy mind a magyarban, mind a franciában létezik a tegezés és a magázás, s az is igaz, hogy nem olyan közvetlenek az emberi kapcsolatok, mint az arab kultúrkörben, és nem olyan formálisak, mint például Japánban, de az apró, kis különbségek ismerete hatalmas jelentőséggel bírhat. A távolságtartás fokozatai, a tegezés és a magázás használati köre, mint ahogy látni fogjuk, nem azonos a két kultúrában.

A továbbiakban néhány olyan esetet mutatok be, ahol (szocio)pragmatikai sorompók állták a sikeres kommunikáció útját, s ezek egyértelmű oka a kétnyelvűségi helyzetből fakadó magas szintű nyelvi kompetencia megléte, és az interkulturális kompetencia hiánya vagy fejletlensége. Az adatközlők a nyelvi kompetencia meglétét elégségesnek gondolták a sikeres kommunikációhoz. Így történt, hogy az „M” (magyar) szociopragmatikai szabályrendszert automatikusan („egy az egyben”) adaptálták az „F” (francia) szociopragmatikai szabályrendszerre, illetve fordítva.

Az első nemzedék tagjai kezdetben az általuk elsajátított magyar szociopragmatikai szabályrendszerből (M) kiindulva ütköztek pragmatikai sorompókba Franciaországban. Az időtényező változásával, a francia szabályrendszer elsajátítása után viszont Magyarországon okozott problémát a később adaptált francia (F) szabályrendszer használata. Ehhez járul még, hogy az adatközlők az általuk (akár évtizedekkel) korábban elsajátított M-szabályrendszert a mai magyar szabályrendszerre (nevezzük MM-nek) próbálják alkalmazni. Az első nemzedék

emlékeiben élő (M) ugyanis nem azonos a mai magyarországi (MM) szociopragmatikai szabályokkal. Ez kettős szembeállításhoz, félreértéshez, pragmatikai hibázáshoz vezethet. Az első nemzedék tagjai tehát azért sem tudják jól megtanítani a gyermekeiknek az „aktuális” magyar szociopragmatikai szabályokat (MM), mert már maguk sem ismerik azokat.

A második nemzedék helyzete kevésbé összetett, itt általában csak francia (F)→ magyar (M) kulturális transzfert fedezhetünk fel (HIDASI 2004: 37).

1.5.4. Direktség/közvetlenség versus távolságtartás. Közösség vagy individuum: családmodellek

Brown és Fraser elmélete (1979) a direktségi fokozatokat két meghatározóhoz köti a kérdés beszédaktusával kapcsolatban: a külső és a belső kontextuális tényezőket. Külső kontextuális tényezők a felek közötti társadalmi távolság kategóriái, a hatalmi viszonyaik, a társadalom által előírt jogaik és kötelezettségeik. „Pontos érzékelésük az anyanyelvi kompetencia szerves része. A gyermekek a nyelv elsajátításával együtt tanulják a nyelvi viselkedés szabályait, a szűkebb és tágabb közösségük elvárásainak megfelelő nyelvi viselkedésmódokat” (SZILI 2004: 99). Belső kontextuális tényezőknek pedig a kontextusnak azokat az elemeit tekintjük, melyek közvetlenül meghatározzák az adott szituáció jellegét.

A magyar beszédaktusok vizsgálata során Szili (2004) kimutatta, hogy a társadalmi távolság mértéke erőteljes befolyással bíró tényező: „Az egymás közötti szociális távolság megjelölésére nagy gondot fordítunk, szinte mérnöki pontossággal állapítjuk meg a köztünk és partnerünk közötti távolság–közelség minden fokát” (SZILI 2004: 100). Ezzel szemben a franciáknál sokkal egységesebb a rendszer, egyenlő mértékben távolságtartóak mindenkivel. Kedvelik a tartózkodó udvariasság stratégiáit: a hallgató távolító (független) arcának kedveznek.

Brown és Levinson udvariassági modellje (BROWN–LEVINSON 1987) alkalmazza az *arc (face)* kifejezést minden egyén önkifejezésének szimbólumaként. Modelljük kétféle alaparcot különböztet meg: 1. A tartózkodó / távolító (negative face), amely a tartózkodó udvariasságot helyezi előtérbe, önnön függetlenségét védi, de a hallgató távolító (független) arcának is kedvez. Ez a nyugati társadalmakra jellemző. 2. A közelítő / kedvező (positive face) a közelítő

udvariasság sajátja, amelyben a résztvevők a két fél között a közös, egyetértésre alkalmas elemeket hangsúlyozzák. Ez utóbbi a keleti és mediterrán népekre jellemzőbb (SZILI 2004: 168).

Az empirikus vizsgálatokból az derült ki, hogy a magyarok átmeneti területen, a kettő között helyezkednek el, de gyakoribb a közelítő stratégia alkalmazása (SZILI 2004: 168). Az észak-franciák egyértelműen a másik póluson találhatók, míg dél-francia területeken kimutatható a mediterrán népekre jellemző közelítő udvariasság. A kimért, távolságtartó franciákról, valamint az általuk jóval közvetlenebbnek érzékelt magyarokról számos adatközlő vallott:

FM3: *Igen, hát mondjuk a magyarok azok mindig másképp fordulnak egy idegenhez, mint a franciák. A francia mindig tartja a lépést, nehogy véletlen túlságosan is kedves legyek valakihez, nehogy túl barátságos legyek. Soha semmi dolgokat nem... nagyon kevés személyes dolgot. A magyarok mások, azok mások. Azok szeretik ööö...nincs ez az ízé. Nyugodtan feltesznek kérdéseket, amiket egy francia az életben nem kérdezne meg a másiktól (...) Hát mert közvetlenebb, az emberekkel a viszony közvetlenebb...*

A franciák jóval individuálisabb társadalom, kevésbé közösségiek, vallja egy másik adatközlő, már az egészen kisgyermekeket is nagyfokú önállóságra nevelik: *Débrouille-toi!* –mondják, azaz „*Boldogulj magad!*” Egy több, mint húsz éve Franciaországban élő magyar pszichológust már idéztem korábban. Az interjúrészlet első felét most közlöm:

FM9: *A franciák felszínesek...az emberi kapcsolatok az nulla meg a szülő-gyerek kapcsolat is. Hogy egyáltalán hogy arra van az egész kultúrájuk beállítva, hogy mindenki ilyen önálló, az emberek közt nemigen vannak kapcsolatok, tehát, én még itt barátságot nem láttam, én..én húsz éve itt vagyok, de én még itt baráttal nem találkoztam, már úgy értem, hogy barátpár...szóval olyan emberrel, akinek az én felfogásom szerint barátja lenne, én még olyannal nem találkoztam.*

Interjúkészítő: *Nagyon individualista társadalom...*

FM9: *Nagyon, de minden az egész iskolarendszerük arra megy ki. Tehát itt az osztályokat minden évben szétszedik, a gyerekek az óvodától kezdve, kiscsoporttól kezdve, egészen a gimnázium végéig, minden évbe szétdobják direkt, hogy a gyerek másokkal legyen, minden évben más óvónéni, más tanító néni, minden. Merthogy az a cél a nevelésükbe, hogy mindenféle helyzethez alkalmazkodjon a gyerek. (...) Az ember ezt nem tudja, mikor idejön. Annyira más a kulturális hozzáállásuk. A családba ugyanez. Hogy a gyereket a nounou-k¹⁰¹ nevelik, tehát nincsenek bizalmas kapcsolatba a szüleikkel. Nekem a férjem jóba van a szüleivel, sokan nincsenek is jóba, de... a férjem jóba van a szüleivel, ott laknak ugyanabba a kerületbe, mint mi, gyalog tízpercnnyire, három-négyhavonta találkozunk. Kéthetente, egy-kéthetente beszél velük telefonon, és ez normális. Tehát úgy értem, hogy ezt nem azért hozom fel, hogy ez a mi esetünk, hanem ez így van, és ezt hívják jó gyerek-szülő kapcsolatnak. (...)*

¹⁰¹'dadas'

Egészen mások az emberi viszonyok.

Egy másik adatközlő is a távolságtartásról beszélt, de őt ez nem zavarja annyira:

FM4: *[Magyarországon] az emberek (...) egy kicsit közvetlenebbek egymással, kevésbé távolságtartók. (...) nálunk...van egy ilyen összetartás még, azt hiszem. Itt ez egy individualistább társadalom azt hiszem, a mélyeiben. Ugyanakkor ebben van jó is. Tehát ez a távolságtartás, ez a megtartom a két lépés távolságot a másikkal. Például családi ügyben is. Nálunk nincs, nálunk nagyon nagy az összefonódás, ami egy nagyon jó alommeleg meg közelség, de ugyanakkor nem mindig könnyű. Nem mindig könnyű, úgy gondolom, hogy Magyarországon a generációk, az ifjú generációk, mint például az enyém volt egy időben, meg a többi, akiket látok, kevésbé tudják a maguk életét nagyon hamar kivívni, mint mondjuk itt.*

A magyarok, mindkét generáció észrevételei alapján, közvetlenebbek, kevésbé távolságtartóak, mint a franciák. A helyzetet mindannyian jól érzékelik, de az ebből (is) fakadó szociopragmatikai problémákra már másképpen reagálnak. A továbbiakban a tegezés-magázás témakörét járjuk körül, mely szorosan összefügg a közvetlenséggel (direktséggel), s átvezet harmadik nagy témánk, a köszönések, megszólítások vizsgálatához is.

1.5.5. Tegezés vagy magázás?

Ismeretes, hogy a római birodalom hanyatlása idején jelent meg a vulgáris latinban a közvetlen, azaz tegező megszólítás (*tu*) mellett egy közvetett, eredetileg csak a császárnak szóló latin tiszteleti forma a többes szám második személyű névmásból: a *vos* 'ti' jelentéséből 'ti' és 'Ön' jelentésben is. Ennek a franciában a *tu* és *vous* személyes névmások felelnek meg. A magyarban először a XV. század végén jelent meg a *tua gratia* latin kifejezés fordításaként az új „személyes névmás” *a (te) kegyelmed*, majd a XVI. század közepétől feltűnnek a *kegyelmed* csonkult alakjai is. Kezdetben a második és a harmadik személy használata ingadozott, majd fokozatosan kialakult a magyar magázódás rendszere (CSERESNYÉSI 2004: 37). Most azonban nem a nyelvtörténeti jellegzetességeket szeretném bemutatni, hanem sokkal inkább azt, hogy hogyan érzékelik első és második generációs kétnyelvű adatközlők a mai magyar nyelvben használatos tegező és magázó formák használati „szabályait”.

A franciáknál a tegeződés csak jó barátok, ismerősök között szokásos, a felületes

ismeretség vagy az életkori egyezés, kollegiális viszony stb. nem elegendő hozzá, mint nálunk. (Ennek egyik oka lehet a távolító udvariasság és az egalitárius társadalom felépítése.) Érdekes módon náluk az egalitárius (a híres *égalité*) párosul a hierarchia szigorú betartásával, s így a magázás az, ami mindenkinek jár.

A T/V-formák francia nyelvben való elterjedtségéről és használatáról *A francia nyelv lexikonában* olvashatjuk, hogy a magázás a franciában jóval gyakoribb, mint a magyarban és kevésbé távolságtartó, s „...talán éppen ez magyarázza, hogy még az évtizedek óta együtt dolgozók vagy egy házban lakók sem érznek kényszerűséget a tegezésre” (BÁRDOSI–KARAKAI 1996: 523).

„*Hirtelen tegező társadalom lett a magyar*” – állítja egy magyar–francia kétnyelvű adatközlő. A kutatásom során tapasztaltam, hogy az első nemzedék tagjai, szinte kivétel nélkül úgy nyilatkoztak, hogy túl közvetlennek, bizalmaskodónak érzik a tegezést (ennek ellenére mindnyájan azonnal tegeződést ajánlottak nekem), a második nemzedék tagjai viszont örömmel fogadják a magyarban a tegezés széleskörű elterjedését. (Mivel rögtön a tegezést ajánlotta fel mindenki, velük is – egy kivétellel – tegeződtem, nem tudtam természetes körülmények között felmérni a magázással kapcsolatos kompetenciáikat.)

Az első nemzedék nem érzi szükségét, hogy a magyar viszonyokra interkulturális sémákat tanuljon meg, hiszen úgy tartja, ismeri ezt a kultúrát, holott valójában egy jó néhány évvel korábbi viszonyrendszerrel van csak tisztában, „kapaszkodók” nélkül marad. Ebben közrejátszik egy életkori faktor is: A Franciaországban élő idősebb adatközlők már oly mértékben hozzászórtak az általános magázódást előnyben részesítő (francia) stílushoz, s emlékeikben is (az udvariasabbnak tartott) magyar magázódás él, hogy bántónak, zavarónak, sőt sértőnek érzik a tegezést.

Az első nemzedék esetében hármas összehasonlításról kell beszélnünk:

a magyar T/V-kultúra régen	–	a francia T/V kultúra
(az adatközlő Franciaországba	↕	
érkezése előtt)		
a magyar T/V-kultúra ma		

Az előbbi kettő, tehát a magyar T/V kultúra régen és a francia T/V kultúra, jobban párhuzamba állítható, mint a harmadik bármelyikkel, hiszen a magyarországi tegezés-magázás használati köre, szerepe olyan nagy mértékben megváltozott az elmúlt évtizedekben. Aki benne él ugyan kevésbé érzékeli, hogy „a szokások ma is változnak, pl. a fiatal bolti

eladók és a velük egykorú vásárlók között húsz évvel ezelőtt sem volt példátlan a tegeződés, de az meglepő lett volna, hogy az (ismeretlen) eladó kezdje a tegezést” (CSERESNYÉSI 2004: 36).

FM11: *Hát az furcsa, hogy bemész Budapesten egy üzletbe, és ott van egy húszéves eladó, legtöbbször lányok „Szevasz, mit kérsz?” Kapásból letegeznek. Így hirtelen zavaró, hát én nem szólok rá.*

Magyarországon hatalmas változások zajlottak le ezen a téren az elmúlt évtizedben. Megfigyelhető a T/V rendszer „lazulása” (PLÉH 2012: 76–80). Mint Domonkosi elmúlt években végzett magyarországi vizsgálatai is kimutatták, a tegeződés valóban széles körben terjedőben van. S ez azt idézi elő, hogy egyes csoportok (főként a 18-35 éves városi népesség) számára megváltozott a tegezés stílusértéke (TOLCSVAI NAGY 1992: 165), egyes szituációkban formálisnak és választékosnak is érzékelhetik, a szolidaritást kinyilvánító szándék szerepe felértékelődik. A tegezés legfontosabb szerepe: az azonosság, összetartozás jelölése és az életkori szolidaritás kifejezése (DOMONKOSI 2002: 110).

Ahogy a fiatal magyarországi lakosság számára, úgy a második nemzedéknek sem okoz problémát a tegeződés: a fiatalok kedvelik a tegező formákat, örülnek neki, a „barátságosság” jelének, közvetlenebbnek tartják a tegeződést. A második nemzedék emlékezetében nem élnek olyan emlékek, hogy „régén mi is inkább magázódtunk”, így ők nem tesznek hármass összehasonlítást, csak kettőst, ezért ők jobban érzékelik a magyar és a francia T/V-kultúra különbözőségét, és végeredményben a tegeződőbb (szinte rögtön letegező), közvetlenebbnek érzékelt kultúrával szimpatizálnak. Képesek, az interkulturális kompetencia magas fokán állva, alkalmazkodni az adott kommunikációs helyzethez, mindkét kultúrában otthonosan mozognak, de általában a franciát érzik inkább sajátjuknak. Ez az interkulturális kommunikáció fejlődési fázisai közül az *empátia szakasza*, amikor már bele tudja élni magát a másik kultúra világképébe. Vannak, akik eljutnak a *pluralizmus szakaszához* is: „valaki nemcsak a kultúrák közötti eltérések érzékelésére és megértésére képes, hanem a kultúrát alkotó egyes elemeknek egy-egy adott kultúra rendszerében betöltött szerepét és súlyát is tudja helyesen értékelni és kezelni (...) teljesen otthonosan mozog az idegen kultúrában is” (HIDAS 2004: 160).

Az első nemzedék tagjai körében fordult elő olyan eset, hogy valaki annyira plurikulturálissá vált már, hogy mindkét kultúrában képes lett teljesen „otthonosan” mozogni, nehézségek nélkül „váltani kulturálisán”, de egyik kultúra sem az igazi „otthona” már, csak a makrokörnyezettel tud teljesen azonosulni. Vannak olyanok is, akik plurikulturalitásuk okán

közvetítő szerepet képesek betölteni az eredeti és a később interiorizált kultúra között. Hidasi szerint vannak, akiknél ez a köztesség azonban identitászavarokhoz, konstruktív marginalizálódáshoz vezethet: szélsőséges esetben az illető elveszti kulturális identitását, s egy idő után úgy érzi, hogy sehova sem tartozik igazán, marginalizálódik. Ilyen esetekben gyakran történik meg visszarendeződés is, amelyet az interjúk, a gyűjtés során is tapasztalhattam. Ezek az adatközlők „a marginalizálódás felismerése után a hazai kultúrához próbáltak közeledni. A „vissza a gyökerekhez” életérzésnek ez az egyik magyarázata” (HIDASI 2004: 162).

Mivel mind az első, mind a második nemzedéknek megvannak a maga tapasztalatai a tegezéssel és magázással kapcsolatosan, ezekből idézek most, előbb egy első generációs, majd egy második generációs adatközlőtől:

FM10: *A reklám nagyon tegez Magyarországon (...) Mert azelőtt ilyen nem volt. Ez nagyon provinciális, barátkozós. (...) Túlságosan is közvetlen.*

2FM14: *Az hogy a boltba bemész, és tegeznek (...) az teljesen szimpatikus. (...) De itt Franciaországban, ha a boltban bemész nem tegeznének soha. (...) Mondjuk azért itt is a piacon, a maghreb árusok: „Ma cousine, qu est-ce que tu veux?”¹⁰²*

Vannak, akik tökéletesen tisztában vannak a változásokkal. Olyanok, akik csak maximum tíz éve élnek Franciaországban, állandó kapcsolatban vannak Magyarországgal, és jól érzékelik a két kultúra különbségeit, sőt a magyar T/V-formák használatában bekövetkező radikális változást is, reflektálnak a jelenségre. (Voltak olyan adatközlők, akik az angol–amerikai hatást is megemlítették, mint az egyik lehetséges okot.) Ők azok a válaszadók, akik már az integráció azon fokára jutottak el az interkulturális kompetencia kifejlesztésében, hogy kontextusminősítésre is képesek: náluk lép fel annak az igénye, hogy különféle kulturális perspektívából analizálni és értékelni is tudják az adott szituációkat (HIDASI 2004: 161). Ezek közül a tudatos válaszadók közül idéznék most egyet:

FM17: *...Gondot jelent a társadalomnak magázódni (...) hirtelen tegező társadalom lett a magyar (...) és egyszerűen nehezükre esik magázódni. Egy boltban „Szia!” meg a pincér leszia..meg mit tudom én, de hogy azt veszed észre, (...) hogy a barát..vagy félismerősödnék a szülei (...) vagy az anyjával találkozol, és fél perc múlva felajánlja, mert egyszerűen ő sem bír már magázódni, tehát amikor egyszerűen már nemcsak az ilyen szerep meg munkahelyi szituációkban, hanem az ilyen félbaráti, és rögtön felajánlja.. tehát engem az lep meg, hogy minthogyha ilyen..na most jut eszembe egy francia..soulagement...*

Interjúkészítő: *megkönnyebbülés*

FM17: *...megkönnyebbülés lenne, hogy átválthatunk magyar..vagy öö tegeződésre. Na*

¹⁰²Maghreb: észak-nyugat afrikai

A francia idézet fordítása: „Unokahúgom, mit akarsz / mit kérsz?”

mindegy, de egyébként tény, hogy a magyar nyelvben a magázódás az nagyon távolságtartó, szerintem (...)

Pont ezért, mert a használata is egyre ritkább, már egyre nehezebbre esik, hogy ön.

A távolságtartás érzését a magyar magázódásban az is erősíti, hogy míg a franciák magázódásra a többes szám második személyű formát használják, addig a magyar magázó formát a mindenkori „nem résztvevő kódja” hordozza (PLÉH 2012: 77). Ezzel érzékeltethető a megkülönböztetett tiszteletet, ugyanakkor ez a forma olyannyira személytelenít és eltávolít, hogy használatát már-már túlzottan távolságtartó „sértésnek” érezhetik a mai magyar nyelvhasználók, s emiatt bizonyos szituációkban igyekeznek kerülni azt, mint ez a fenti adatközlői vélekedésből is kitűnik.

Összefoglalva a fentieket elmondhatjuk tehát, hogy a magyarban a magázást általában nagyon távolságtartónak érzik az adatközlők, míg a franciában kevésbé. A tegezés–magázás kérdéséhez közvetlenül kapcsolódik a köszönés és megszólítás témaköre.

1.5.6. Köszönés, megszólítás

„A legáltalánosabb köszönés a franciában a *Bonjour* (Jó reggelt! Jó napot!) és a *Bonsoir* (Jó estét! Jó éjszakát!). A franciák a köszönés szempontjából tehát nem négy, csak két részre osztják a napot: ha világos van, akkor *Bonjour*-t, ha sötét, akkor *Bonsoir*-t köszönnek egymásnak. A *Bonjour*-t csak érkezéskor használják, a *Bonsoir*-t azonban távozáskor is.” (BÁRDOSI–KARAKAI 1996: 324 – 325). Távozáskor a legáltalánosabb köszönés az *Au revoir* (Viszontlátásra!)

A francia nyelv számos udvariassági formulát ismer és alkalmaz, de nincs igazi lehetőség az egymás közti szociális távolság köszönésben való kifejezésére, mert a köszönéskészlete jóval kevesebb lehetőséget tartalmaz erre, mint a magyaré. Hasonlóan a tegezés–magázáshoz, a francia a köszönéssel is az *égalité*-ra törekszik: Mindenkinek, aki már nem kisgyermek (de néha még nekik is!) jár az általános *Bonjour*, illetve a *Bonjour* + *Monsieur/ Madame/ Mademoiselle*! A *Bonjour*! után következő megszólítással jelzi, jelezheti az illető rangját, de a boltban minden ismeretlennek kijár a *Bonjour, Monsieur! Bonjour, Madame!* (Nőknek egy bizonyos kor felett csak ez! A női egyenjogúság jegyében a *mademoiselle* megszólítás eltűnőben van.)

A magyar köszönésformáknak ennél jóval árnyaltabb és összetettebb rendszere van. Éppen ezért nem vonható igazi párhuzam a két nyelv köszönési szokásai között. Hiszen

hogyan is fordítanánk le a magyar *Csókolom! Kezét csókolom! Tiszteletem!* stb. köszönési formulákat? Csak szituációk bemutatásával, életkori paraméterek, hierarchikus viszonyok megadásával próbálkozhatunk érzékeltetni az árnyalatokat. És akkor még a *Szia! Helló! Csá!* és a *Szióka! Hellóka! Csövi!* stb. használati bonyolultságát, stílári különbségét, szociopragmatikai vonzatait nem is említettük (További példák DOMONKOSI 2002, PLÉH 2012: 74–76). Ha mindenhol csak az egy *Jó napot kívánok!* avagy *Jó napot!* formulát próbálná használni az a másodgenerációs fiatal, aki például egyedül látogat haza a nyári szünidőre, bizony komoly sértődésekkel számolhatna.

FM14: *Meg itt nem létezik se néni, se bácsi, se Csókolom! Itt azt mondd, hogy „Bonjour!” Itt azt mondd, hogy „Madame”..de Marika néni nincs. (...) Igen, szóval otthon sokkal több a nüansz ilyen szempontból, hogy jól ismerem, kevésbé ismerem, itt mindenki Madame, akit ismerek közről vagy távolról vagy mindenhogyan.*

„'Csókolom'-mal, 'kezét csókolom'-mal nem köszönnek a franciák. (A gyerekek sem – ők is ugyanazokat a köszönési formulákat használják, mint a felnőttek.)” (BÁRDOSI–KARAKAI 1996: 324 – 325). A helyzet bonyolultságát a következő történet is jól mutatja:

2FM15: *Ja, hát a köszönés. Egyszer volt..hát a köszönéssel. Én nem tudom, hogy hogyan kell köszönni, mert egyszer, én úgy szoktam, vagyis hogy a barátnőmtől, a N.-től, ő a legjobb barátnőm...megkérdeztem tőle, hogy hogy köszön, és ő is mikor a boltos... vagy aki úgy ötvenéves annak azt mondja, hogy „Csókolom!” És mikor kicsi voltam, akkor minden gyereknek azt mondják, hogy az idegen néninek azt mondd, hogy „Csókolom!” És nem hogy „Jó napot kívánok!” És akkor egyszer, voltam úgy tizenhárom, tizennégy éves, akkor a reptéren a stewardessnek, hát nem volt az fiatal, hát úgy lehetett harmincöt, negyven, negyvenéves volt, és azt mondtam neki, hogy „Csókolom!” De nem azért. És akkor azt mondta, hogy „Csókolom! Na, mindegy!” És akkor..inkább nem kezdtem el magyarázkodni...dehát..”*

A magyar megszólítások bonyolultságát mutatja, hogy ha igazán udvariasak akarunk lenni, igyekszünk kerülni a direkt formákat, ha lehetséges, inkább foglalkozásnevet (is) mondunk – például a tanároknak. Igen furcsa lenne, ha a diák *Uramnak* vagy *Asszonyomnak* szólítaná a tanárát, mint a franciák. „A magyarban a tiszteleti foglalkozásneveket használó utalásrendszerben (1) egy név+kategória+tiszteleti forma (úr/nő/asszony) megoldást használunk, míg a (2) megszólításban csak kategória+tiszteleti forma rendszert”. Például: (1) *Kovács tanárnő nincs bent.* (2) *Tanárnő, mikor lesz bent?* (PLÉH 2012: 76–77). Akárcsak a tegezés-magázásnál, itt is megfigyelhető, hogy az udvarias formájú harmadik személy használata a „nem jelenlévő résztvevő” kódját használja. „Ez az indoeurópai többes szám második személyű alakokkal szemben személytelenné teszi az udvarias formát. S néha

félreérthető is” (PLÉH 2012: 77).

„Ha ismeretlen embereket, vagy legalábbis nem közeli ismerősöket szólítanak meg a franciák, akkor a férfiaknak *monsieur*-t, a nőknek *madame*-ot, a serdülő vagy nagyobb lányoknak *mademoiselle*-t, a serdülő fiúknak *jeune homme*-ot, a gyerekeknek *mon enfant*-t mondanak. A megszólításban szereplő *monsieur*, *madame*, *mademoiselle* szavakhoz gyakran hozzáteszik a megszólított személy foglalkozását, beosztását (...) A francia gyerekek is *monsieur*-nek, *madame*-nak, *mademoiselle*-nek szólítják a felnőtteket (tehát a megszólításban a 'bácsi', 'néni' francia megfelelője is *monsieur*, *madame*.) Az iskolában a tanárokat is így szólítják meg (...) *Bonjour, Monsieur!*” (BÁRDOSI–KARAKAI 1996: 356).

Interjúkészítő: *Zavar téged a Monsieur?*

2FM14: *Igen, borzalmas...nem tudom ezt megszokni. Főleg iskolába, tehát aki nem tegez, az Monsieur + vezetéknév. Tehát a Mademoiselle az elmehe, de a Monsieur olyan öreges. ...Mert a Mademoiselle az végül is fiatal.*

1.5.7. Puszik

Végezetül egy nem verbális „buktatóról” szeretnék szólni. Akár régi, akár újdonsült ismerőssel, kollégával stb. találkozunk, a köszönést Franciaországban kötelező puszi kíséri (ami a fiatalok körében nálunk is kezd divatba jönni, de azért ismeretleneknek általában nem adunk puszit), és a bemutatkozást kézfogással és névbemondással intézzük el, míg a franciáknál ehhez is puszi kell, s területenként más a puszik száma is (2-3-4). Amire érdemes figyelni, hogy míg a magyarok balról kezdik adni a puszit (tehát a velünk szemben álló jobb orcájára), addig a franciák jobbról, amiből származhat „koccanásos baleset”, ha nem figyelünk oda kellőképpen.

Magyarországon az ölelés és a csók (puszi) bizalmasabb kapcsolatot feltételez, habár manapság egyre inkább szokássá válik nálunk is minden újonnan bemutatott ismerősnek puszit adni. „Bár ez korábban az intimitás jelzése volt, a tömegkultúra révén kezd terjedni a már középkorúak között is” (PLÉH 2012: 72), de még mindig nem annyira szokványos jelenség, mint a franciáknál. A puszi náluk olyan, mint a *Bonjour!*, minden felületes ismerősnek jár. Így elveszti eredeti intimitásértékét, ahogy erről több adatközlő is beszámolt:

FM3: *Puszi, az van [a franciáknál], a magyaroknál nem feltétlenül. Lehet, hogy csak kezet fogunk. De valahogy a hang...az egésznek a hangvétele, tehát a ton¹⁰³, az lehet, hogy közvetlenebb.*

103'hangvétel'

2FM15: *Minden reggel, este puszizkodni, azokból elegendem van.. úgyhogy Magyarországon csak akkor... például, ha érkezek, akkor oké, hogy már két hónapja nem láttam őket, akkor oké, akkor egyszer, de amikor visszamegyek a nyár végén, de közben nem szoktam minden nap puszizkodni. Itt meg minden nap. (...) Magyarországon mikor bemész az emberekhez, akkor azt mondd, hogy „Szia!” és nem puszi. (...) Oké hogyha már régen láttad őket...de úgy, hogyha mindennap bemész hozzájuk, akkor (...) puszt adni az olyan..abban kellene, hogy legyen valami érzelem, de itt nincs. (...) Olyan felszínes...*

Interjúkészítő: *És egy ismeretlen jön szembe és úgy mutatkozom be, hogy kezet fogunk.*

2FM15: *(...) Kezet fogni pedig itt nem szokás. Mondjuk Németországban szokás, de itt nem, és ha itt kezet fogsz az...mégis itt élünk, és át kell venni a szokásokat. A puszizkodás az nekem nagyon nem tetszik (...) Dél-Franciaországban az meg még rosszabb: reggel, este..mindig. (...) Ez a puszizkodás, ez elég felületese.*

Az esettanulmányok alapján, az interjúk tartalomelemzése után ki lehet jelenteni, hogy mind az első, mind az másodgenerációsok jobban kedvelik az árnyaltabbnak érzett magyar köszönési, megszólítási, üdvözlési rendszert. Úgy gondolják, hogy ebben a rendszerben több lehetőség van a kapcsolat intimitási fokának, mértékének kifejezésére.

1.5.8. Összegzés: eredmények és magyarázatok

Az eredmények kiértékelése után, a következő következtetések vonhatók le alaphipotéziseimre vonatkozóan:

1. Az első nemzedék tagjai úgy tartják, hogy nincs lényeges különbség az ő beszédjük és a magyarországi beszélt nyelv között. (A különbségek inkább lexikális jellegűek, az ún. „aktuális” szókincsre korlátozódnak.) – Első állításom beigazolódott. Valóban, a legnagyobb eltérés a szókincsben van, hiszen az első generációs kétnyelvűek aktív idejük nagy részét nem Magyarországon töltötték. Ne feledjük el azonban, hogy ezek a hosszú ideje (30–40–50 éve) Franciaországban élő adatközlők már olyan mértékben interiorizálták a francia szokásokat, hogy a magyar szokások, kultúra stb. válnak idegenné számunkra! Az időfaktor növekedésével a kulturális transzfer iránya megfordulhat: magyar→ **francia**→ magyar.
2. A második nemzedék kommunikációs problémái (a korlátozott szókincs, és az akcentus mellett) alapvetően pragmatikai jellegűek: 1. direktség 2. tegezés vagy magázás 3. köszönési formák – Ez az állítás is beigazolódni látszott. A második nemzedék számára a legnagyobb problémát a (szocio)pragmatikai kihívások jelentik, mert a magyar nyelvben és

kultúrában, társadalmi viszonyrendszerben való jártasságunk nincsen egy szinten a franciával: „Magyarul beszélek, de franciául gondolkodom...” és viselkedem – tehetnénk még hozzá. Interkulturális (magyar-francia) kommunikációs kompetenciájuk egyéni eltéréseket mutat a családon belüli szocializáció alapján.

A francia szerintük egységesítően és távolítóan udvarias, főként magázó társadalom, fontos a megfelelő távolságtartás. Szerintük a magyar nyelv jobban kedveli a közelítő udvariasságot, a szociális távolság érzékeltetésére széles skálát használ, gyakran él tegező formákkal. Éppen ezért a magyart közvetlenebbnek érzik, mint a franciát, s ez a közvetlenség szimpatikusabb számunkra.

3. A fellépő szociopragmatikai problémákat az első nemzedék általában azzal magyarázza, hogy a hosszú távollétük alatt elszoktak sok, számunkra természetesnek tartott, mindennapi dologtól. Esetükben egy érték átrendeződés megy végbe: a másik (francia) kultúra észrevétlen váltja fel a magyart. A második nemzedék számára a magyar kultúrában sok minden idegenül, szinte kultúrsokként hat: számunkra a kultúra megismerése komoly tanulási folyamat eredménye.– Állításunk részben igazolódott csak be.

Az első nemzedék számára problémát jelenthet a két kultúra folytonos értékelő összehasonlítása, amely számos egyéni tényezőtől is függ (pl. Hány éve él távol Magyarországtól?). Ennek függvénye, hogy az interkulturális kompetencia mely szintjére, szintjeire jut el az adatközlő a védekezés – minimalizáció – elfogadás – alkalmazkodás – integráció láncolatban. A második nemzedék általam vizsgált tagjai az etnorelatív fázis különböző szakaszaiban voltak, sok minden hatott számukra idegenül, de nem kultúrsokként. Született kétnyelvűként nem automatikusan kétkultúrájúak, de képesek az elfogadásra, az alkalmazkodásra, illetve az integrációra is (mindkét kultúrában). Néhányuknál megfigyelhető, hogy a magyart részesítik előnyben, ami aztán Franciaországban okoz(hat) nekik nehézséget.

2. Kódváltási stratégiák

Ebben a részben a magyar-francia kétnyelvű beszélők diskurzusaiban megjelenő kódváltásjelenségeket, kódváltási stratégiákat vizsgálom, melyek egyfelől a strukturális nyelvvesztés egyik lehetséges bizonyítékaként szolgálnak, másfelől a családon belüli nyelvhasználati szintérre korlátozott beszélgetésekben a „nyelvi társasjáték vagy szerepjáték” részeként is tudatosan használják őket (DEPREZ 2002: 59).

2.1. A kódváltási stratégiák információtartalma

A kétnyelvű beszélői repertoárban a kódváltást az egyik legalapvetőbb interakcionális forrásnak kell tekinteni (BARTHA 1999: 122), ezért nem meglepő, hogy jelentős gyakorisággal fordulnak elő kódváltások az általam vizsgált anyag kisebbségi diskurzusaiban is: a másodnemzedékkel folytatott diskurzusokban szignifikánsan gyakoribb az előfordulásuk, mint az első nemzedéknél. A másodnemzedék diskurzusaiban átlagosan 3-4 fordulóként (turn) vannak kódváltások, de az egyéni eltérések miatt, szinte lehetetlen erről statisztikát készíteni. A kódváltások kommunikatív stratégiaként nyelvi és társadalmi információt is magukban hordoznak (GUMPERZ 1970; BORBÉLY 2001). Társadalmi információt hordozhat a két nyelv közötti választás például akkor, ha attitűdöt fejezünk ki vele. Jó példa erre az az eset, amikor a magyar az „otthon”, a francia a „munka vagy iskola” nyelve, ezért szakmai kérdésekről csak franciául folytatnak diskurzust. Nyelvi információt hordozhat a kódváltás, ha azért történik, mert az adatközlő nyelvi kompetenciája nem elégséges ahhoz, hogy a diskurzus további részében a bázisnyelven fejezze ki magát. A kódváltást ilyenkor gyakran megakadásjelenségek (Gósy 2005: 100–116) előzik meg. A leggyakoribbak: a hezitációs szünet, az *ő*-zés vagy a szóismétlés.

A következő példában a nyelvi (lexikai) hiányt és a társadalmi viszonyulást (attitűdöt) is kifejezi a kódváltás. Az adatközlő a tanulásról, egyetemi tanulmányairól beszél. Először csak elbizonytalanodik, hezitál, megjelenik az *ő*-zés, majd egy francia töltelékszó (*enfin* 'végül is'), ezután (franciául!) megkérdezi, hogy nyelvet (kódot) válthat-e.

Interjúkészítő: *És szeretnéd használni a munkádban a magyar nyelvet?*

2FM7: *Azt gondolom, hogy biztos utána... csinállok irodalom és magyar és biztos nagyon*

*kellek tanulni a magyar irodalom és öö... enfin... je peux parler en français? En maîtrise il y a une sorte de matière qui s'appelle LGC, c'est Littérature Général et Comparée, c'est de la littérature étrangère et on peut choisir toute littérature étrangère...*¹⁰⁴

Mivel 2FM beszélők számára a magyar nyelv kommunikációs színtere meglehetősen korlátozott, a magyar „otthoni” nyelvként funkcionál, akárcsak a Susan Gal által bemutatott felsőöri beszélőközösségben (GAL 1979). A fiatalok (második nemzedék) és idősebbek (első nemzedék) közötti nyelvhasználatban a 2FM beszélőknél is megfigyelhető a bázisváltogatás jelensége, vagyis a társalgásnak két alapnyelve van, mely a második nemzedék passzív magyar nyelvtudásával, strukturális nyelvvesztésével magyarázható. Magyar-francia kétnyelvű adatközlőim családon belüli nyelvhasználatában jelen lévő bázisváltogatásnak az adatközlők is tudatában vannak, így beszélnek róla:

Interjúkészítő: *Mi volt a gyerekkori nyelved, N.? Édesanyád hogy beszélt hozzád?*

2FM6: *Nem tudom, mert mind a kettőt értem.*

Interjúkészítő: *Inkább magyarul vagy inkább franciául beszélt hozzád?*

FM1: *Magyarul beszéltem mindig, akkor is, ha ő franciául beszélt. És érdekes módon, ...már itt laktunk, tehát akkor már ő megvolt... 6 éves voltál, hogy ide költöztünk? Ismerősök jöttek hozzánk és azt mondják: „Micsoda érdekes család – mondja nekem a barátnőm – te mindig magyarul beszélsz, N. mindig franciául válaszol és mégis megértitek egymást.” És akkor döbbsentem rá, hogy valóban, tényleg. Akkor egy kicsit jobban odafigyeltem, hogy öö franciául beszél. És akkor még egy kicsit próbáltunk erőszakoskodni vele, de most most öö nagyon jó lenne, ha annak idején komolyabban fogtam volna, mert hamarosan érettségizni kell neki...*

Metaforikus kódváltással, kisebbségi nyelvükön fejezhetik ki magukat a nyelvi kisebbségben élők akkor, ha hangsúlyozni akarják az „ők” és a „mi” közti különbséget, azt, hogy a „mi” kód használata fontos üzenettel bír. A „mi” kód a csoporton belül használt kisebbségi nyelv, amely elsősorban az informális helyzetekhez köthető. Ezzel szemben az „ő” kódjuk, a többség nyelve, a csoporton kívül használt, sokkal formálisabb, kevésbé személyes kapcsolatot feltételez (GUMPERZ 1982: 66; BORBÉLY 2001: 192 ; MÁRKU 2010: 117-118).

A személyhez kötött kódhoz való viszonyulás elválaszthatatlan a személyhez fűződő érzelmektől. Kódváltáskor a beszélő szubjektív viszonyulásának, nyelvi beállítottságának is fontos szerepe lehet. A nyelvhez való viszony (attitűd) érzelmi komponense is jelezheti az adatközlők identitástudatát. 2FM8 adatközlőmmel és édesanyjával beszélgetve került szóba, hogy a második generációs gyermekek számára rendkívül fontos, hogy magyar származású

¹⁰⁴ 'Azt gondolom, hogy biztos utána... csinálók irodalom és magyar és biztos nagyon kellek tanulni a magyar irodalom és öö... 'végül is...beszélhetek franciául? A mesterin van egy olyan tárgy, amit LGC-nek hívnak, ez Általános és Összehasonlító Irodalom, ez külföldi irodalom és minden külföldi irodalom választható...' (saját fordítás, a továbbiakkal együtt)

édesanyjuk magyarul beszéljen: ez elengedhetetlen ahhoz, hogy édesanyjukat hitelesnek személyiségnek, igazán az édesanyjuknak érezzék. Ahogy szavaikból kivettem, az édesanyja csak magyarul lehet igazán édesanya, az ő „kódja” a magyar. (A diskurzusban a két nemzedék közötti bázisváltogatást is megfigyelhetjük.)

2FM8: *C'est différent parce que quand ils parlent, quand ils parlent hongrois, c'est comme s'ils étaient une différente personne quand ils parlent français. (...) Ben, quand ils parlent hongrois, c'est mieux quand ils parlent français.*¹⁰⁵

FM2: *Ezt minden gyerek, aki itt születik, mindenki ezt mondja, minden gyerek, mer ezt már százszor hallottam, hogy a gyerekek, mikor a mamájuk, tehát ilyen családi helyzetben, mint ez például, akkor a gyerekek mindig azt akarják, hogy a mamájuk az magyarul beszéljen, mert a mama..szóval valami kedvesebb. (...) Igen, az az..nem mert én se vagyok olyan. Nem azt a hatást adom szerintem más embereknek, ...kül.. külső embereknek, nem azt a hatást teszem, ha magyarul beszélek, más hatása van annak. Az én személyem az más, hogyha magyarul beszélek, és más, hogyha franciául beszélek. És azt szerintem a gyerekek is érzik.*

Deprez (2002) több példával igazolja, hogy a két- és többnyelvű mindennapi családi interakciókra nem alkalmazhatók maradéktalanul semmilyen előre meghatározott kategóriák, modellek. Ebben, a „hibridnek” nevezett, nyelvi közegben az összetevő elemek szimbolikus jelentése fogja meghatározni a kódváltásokat. A nyelv lehet az irónia, az érzelmkifejezés, az idősíkok váltogatásának (pl.: múltbeli történetek az anyaországból), a megdöbbenés vagy rácsodálkoztatás „játékszere”, eszköze is. A kódváltás egyfajta „módváltás” is: a formálistól az informális vagy éppen az informálistól a formális felé mozdítja el a diskurzust (DEPREZ 2002: 59-71).

A kódváltást tehát összetett jelenségnek kell tekinteni, a nyelvi tényezők mellett szükséges mind az érzelmi, mind a szociális, mind a pszichológiai összetevőket is figyelembe venni (NAVRACSICS 1999: 138). A kódváltás oka lehet továbbá az egészen egyszerű hiánykitöltés, de állhat mögötte valamilyen nyelvi ideológia, csoportszolidaritás, de érzelmi viszonyulást is ki lehet fejezni vele (BARTHA 1999: 121).

2.2. Direkt kölcsönzés vagy kódváltás?

Kommunikatív szempontból nincs értelme szigorú határokat felállítani az alkalmi/beszédbeli kölcsönzés és a mondaton belüli kódváltás között (BARTHA 1993: 95). Gumperz és Hernández-Chavez (1975: 158) egy kétlépcsős beilleszkedési folyamat (insertion

¹⁰⁵ 'Teljesen más, amikor magyarul beszélnek [a szüleink], mintha egy teljesen más ember lenne, amikor franciául beszél. Szóval, amikor magyarul beszél, az sokkal jobb, mint, amikor franciául.'

process) modellálására tesz javaslatot, melyben a beszélő egy másik nyelvi elemmel pótolja egy adott megnyilatkozás hiányzó részeit. Ez a másik nyelvi elem akár egyetlen szó, akár egy teljes mondat is lehet. A kódváltás és a kölcsönzés ebben a kontinuumban foglal helyet, s a valódi különbség a két fokozat között a használat gyakoriságában mérhető (BARTHA 1993: 95; BORBÉLY 2001: 191). Más kutatók (pl. POPLACK ÉS SANKOFF 1984) az integráltság fokának mérésében látják a kölcsönzés és a kódváltás közti különbségtétel egyik lehetséges módját (BARTHA 1999: 120). Éppen ezért magam sem látom értelmét szigorúan elválasztani a két jelenséget, az alkalmi, szószintű kódváltást és a direkt kölcsönzést, hanem azt az álláspontot képviselem, hogy minden alkalmi kölcsönzés szószintű kódváltásként is értelmezhető, ha az adott megnyilatkozáson belül illeszkedik a bázisnyelv rendszerébe. Szükséges továbbá az integráltság fokának, és a használati gyakoriságának vizsgálata, amely legmegfelelőbbben egy kontinuum mentén lehetséges. Dolgozatomban a kölcsönszók legtagabb értelmezését is elfogadom, és a hapax szóalakok (LANSTYÁK 2006: 19; PÉNTEK–BENŐ 2003: 68) mind (alkalmi) „kölcsönszókként”, mind szószintű kódváltásként való értelmezését megengedhetőnek tartom, hiszen a nem meghonosodott „kölcsönszók” tulajdonképpen alkalmi (egyszavas) kódváltásnak tekinthetők. Mivel a lexikai interferenciajelenségeket vizsgáló 1. 3. részben igyekeztem kimerítően foglalkozni a direkt kölcsönzésekkel, a nyelvi szintek szerinti bontásban bemutatandó kódváltástípusokra hozott példák között a lexikai szintet nem tárgyalom részletesen.

2.3. Kódváltástípusok nyelvi szintek szerint

2.3.1. Fonetikai/fonológiai szint

Kódváltás akkor fordul elő a fonetikai/fonológiai szinten, amikor a beszélő megváltoztatja a kiejtését (NAVRACSICS 1999: 139). Olyan szavak franciás ejtését tekintetem a gyűjtött anyagban fonológiai szintű kódváltásoknak, melyek mindkét nyelvben megvannak, de a magyar is másképp ejti őket és a francia is:

1. Francia eredetű (általában német közvetítéssel érkező) jövevényszavak a magyarban

FM22: egy *gárázsban* dolgoztam ('autójavító' értelemben használja)

2. Magyar eredetű jövevényszavak a franciában

Ezeknek a szavaknak a legjellegzetesebb „képviselője” a gulyás(leves), amit a franciák *goulas*nak írnak, és *gulás*nak ejtenek. Ennek megfelelően a második nemzedék adatközlői közül a legtöbben így emlegették egyik legkedvesebb magyar ételüket.

2FM2: a *gulás*

2FM4: A *gulás*, az nagyon szeretem.

2FM6: Krumplistészta, *gulásleves*, barátfüle.

3. Mindkét nyelvben meglévő nemzetközi szavak.

Kutatásaim alapján kiderült hogy mind az első, mind a másodgenerációs adatközlők magyar szövegkörnyezetben is francia kölcsönhangalakkal ejtették ezeket a szavakat (pl.: *Örópa* a „magyarosan” ejtett *Európa* helyett), tehát (tudattalanul ugyan), de nyelvi kódot váltottak.

Bizonyos hangokat szisztematikusan „franciásan” ejtenek ezekben a nemzetközi szavakban, műveltségszókban:

1. laringális h helyett francia néma h (Sem magyar, sem más idegen (pl. angol) eredetű szavakban nem ejtik emiatt a h hangot.)

2FM7: Van a *Ari Potter* ('*Harry Potter*')... és tévében is.

2FM11: Igen, ez csak *obbim* ('*hobbim*'), de elég komoly...

2. [ts] helyett [s] hang

2FM5: mert nincs *akszentusom*

FM2: A Papa is hozott *szédét*... vagy *dévédé*, ami magyarul is van

3. [ʃ] helyett [s] hang

FM2: most néztem meg valamelyik nap a *sztatisztikát* az interneten

FM10: tehát ő, középkor... na...szakértő...*szpecialista*...

2.3.2. Kódváltás a morféimák szintjén

Lanstyák (2006) a kódváltás nyelvtani típusairól ír abban a tanulmányában, amelyet

szlovákdomináns szlovák-magyar kétnyelvű beszélők kódváltásairól készített. Azt vizsgálta, hogy a mondat szintjén előforduló, mondatrészi szerepet betöltő kódváltott szekvenciák hogyan alkotnak kétnyelvű szintagmákat, hogyan épülnek be a kétnyelvű diskurzusba. Domináns kétnyelvűnek azt a beszélőt nevezi, aki az egyik nyelvet magasabb szinten birtokolja, mint a másikat. Kiegyensúlyozott (balansz) kétnyelvűnek tekinti azt a beszélőt, aki mindkét nyelvét nagyjából egyforma magas szinten beszéli (LANSTYÁK 2006: 111). A tanulmány a szintagmákban előforduló szavak morfémaszerkezetét vizsgálta. Ez alapján különíti el a következő típusú kódváltásokat, melyeket saját példaanyagomon keresztül szemléltetek (LANSTYÁK 2006: 105-146 alapján), ebben a bázisnyelv a magyar, a vendégnyelv a francia:

1. Testetlen eszközökkel történő beépülés – Z típusú kódváltás

2FM2: Nem, *bœuf*, azt hiszem.

'Nem, *marhahús*, azt hiszem.'

2. Beépülés bázisnyelvi morféma segítségével – B típusú kódváltás

2FM2: És ott dolgozok egy *service financier*-ba.

'És ott dolgozok egy *pénzügyi szolgáltatóközpont*ban.'

3. Beépülés vendégnyelvi morféma segítségével – V típusú kódváltás

2FM5: nem egyetemre járok, hanem egy *lycée*-be, *en classe préparatoire*

'nem egyetemre járok, hanem egy *lycée*-be, *egyetemi előkészítő osztályba*'

4. Beépülés formális eszközök alkalmazása nélkül – H típusú kódváltás

2FM1: ...de nem ismerem a *cousin*...

'...de nem ismerem az *unokatestvér* _...'

5. Töredezett megnyilatkozások – X típusú kódváltás

2FM3: Nagyon jól értem, ...de...*je ne pratique pas assez souvent.*”

'Nagyon jól értem, ...de...*nem használom elég gyakran*'

Mint fentebb jól látható, a példákat egytől egyig másodgenerációs beszélőktől nyertem. Lanstyák tipológiája szlovákdomináns kétnyelvűektől származik, s magam is azt mondhatom, hogy a példaanyagot szolgáltató magyar–francia kétnyelvűek mindannyian franciadominánsnak beszélőknek tekinthetők. Benő Attila is említi, hogy ha az adatközlők, elsőként, könnyebben tudták előhívni szószerkezeti szinten románul az adott jelentést, akkor ez „román domináns kétnyelvűség jele lehet” (BENŐ 2008: 47).

2.3.3. Szószintű kódváltások

Mint már említettem (2.2.) vita folyik arról, hogy a szókölcsonzés és az egyszavas kódváltás között tehető-e egyáltalán különbség, illetve mit nevezünk pontosan kódváltásnak: Nem könnyű eldönteni, hogy az adott „vendégelemet” a beszélő az adott megnyilatkozásban csak alkalmilag használja, vagy hogy ez a nyelvi elem (leggyakrabban lexéma) része a közösség nyelvi rendszerének (BARTHA 1999: 120). Véleményem szerint alkalmi szókölcsonzésnek nevezhető egyetlen, L_x nyelvből való toldalékolatlan szó használata L_y nyelven; de az L_y nyelv szabályai szerint toldalékolt formában ugyanazt az L_x szót, L_y mondatba helyezve már kódváltásról kell beszélnünk. Pszicholingvisztikai megközelítésben sem tekintjük ezeket a lexikai és grammatikai morféma határán előforduló kódkeverési jelenségeket kódváltásnak (NAVRACSICS 2010: 122). Akkor azonban kódváltásról van szó, ha egyetlen – akár toldalékolt, akár toldalékolatlan – szóval a másik nyelvet hívja elő a beszélő, és akár ő, akár beszédpartnere a továbbiakban emiatt kódot (nyelvet) vált. (Ezt akár „hívó szó”-szabálynak is nevezhetnénk.) Ebben az esetben az asszociatív memória aktiválja a másik nyelvet. A toldalékolatlan, egyszavas szókölcsonzések és a szószintű kódváltások viszont lényegében egybeesnek. Ezt a jelenséget Navracsics nem kódváltásnak, hanem kódkeverésnek nevezi, mert a tartalmas szó szintjén ugyan megtörténik a nyelvváltás, a rag mégis magyar marad, tehát egy ún. grammatikai fúziós jelenséggel állunk szemben (NAVRACSICS 2010: 125–126).

A szólehívási nehézségnek az egyik fő oka az, hogy a magyar és a francia nyelvben nem esnek teljesen egybe a szemantikai és pragmatikai jegyek az adott fogalom lexikalizációjánál, a másik ok a nyelvi hiány, a lexikai ürök kitöltésének igénye. Ilyenkor az adatközlők ún. „beszúró” kódváltással élnek, amely során csak egy tartalmas szó erejéig történik meg a váltás (NAVRACSICS 2010: 122–124). Például: „*En attaché de presse* akarok lenni¹⁰⁶” (2FM12).

Ezek a kölcsönszavak, szószintű kódváltások legjellemzőbben az iskolai és munkahelyi szókincsből, szakszavakból, intézmények megnevezésének köréből kerülnek ki, ahogy erről már részletesen szóltam az interferenciajelenségek kapcsán, ennek a fejezetnek az 1. 4. részében.

2.3.4. Mondatszintű kódváltás

106'Én (kiküldött) tudósító akarok lenni.'

Kódváltás mondatok között, mondaton belül és kívül is előfordulhat. Attól függően, hogy a kódváltás egy megnyilatkozásnál kisebb vagy nagyobb nyelvi egységet érint, bázisstartó vagy bázisváltó kódváltásról beszélhetünk. Bázisstartó kódváltás esetében „az ún. bázisnyelv” a diskurzus folyamán nem változik, a másik nyelvből („vendégnyelv”) csupán vendégnyelvi betétek kerülnek át a megnyilatkozásba (LANSTYÁK 2006: 108). Például: „Nem, nem nekem az...*ça ne compte pas*...nem..”¹⁰⁷ (2FM4).

Ha a kódváltás nagyobb nyelvi egységet érint bázisváltásról van szó. A diskurzusban sorozatosan előforduló bázisváltásokat bázisváltogatásnak nevezzük (LANSTYÁK 2006: 108-109). Például: Igen. *Parce que c'est deux langues différentes... c'est normal mais j'ai sentiment*..és tudtam¹⁰⁸, hogy a magyar nyelvbe kellett olvasni és nem a francia nyelvbe. ...Akarnám igazán megérteni a könyvet, igazán megérteni, tudtam, hogy magyar nyelvbe kellett olvasni...” (2FM3).

Külön csoportot alkotnak azok a benyomáskeltő kifejezések, jelentés nélküli töltelékszavak, melyek akár egymagukban állva is, egy egész kifejezésnek felelnek meg. Ezek érzéseket, hangulatokat közvetítenek, a másik nyelven való gondolkodást jelzik. Így magam is kódváltásnak tekintettem ezeket a jelenségeket. Ilyen töltelékszavak például: *alors, benh, enfin, voilà*. A különböző kódváltás-típológiák más-más módon igyekeznek csoportosítani ezeket a szerkezeteket.

Poplack (1980) a megnyilatkozásban elfoglalt helyük szerint csoportosítja a kódváltásokat. Ez alapján a következő kategóriákat állította fel – a példaanyag az általam készített szociolingvisztikai interjúkból származik:

1. Mondaton kívüli (extrasentential v. tagswitching) kódváltás

2FM2: ...most ebbe az évbe a Sorbonne-ba járok. Itt, *voilà* ('íme'), Párizsba.¹⁰⁹

2. Mondatok közötti (intersentential switching) kódváltás

I: És volt magyar barátod?

2FM2: Volt. *Oui*. ('Igen.') Volt.

3. Mondaton belüli (intrasentential switching) kódváltás

2FM5: De az se, *je suis désolée* ('le vagyok sújtva'), azt mindenkinek mondhatjuk...

Navracsics (2010) megkülönbözteti a szintagmahatáron előforduló alternációs kódváltást, amikor nem jósolható meg a bázisnyelvre való visszatérés, és egész szintagmák

¹⁰⁷ 'Nem, nem nekem az...*nem számít*...nem..'

¹⁰⁸ Igen. 'Mert ez a két különböző nyelv...ez normális, de olyan érzésem van, hogy...'

¹⁰⁹A nagyjából *íme* jelentésű *voilà* népszerűségéről, gyakori töltelékszóként való használatáról eszembe jut az a beszélgetés, amit egy közel ötven éve Franciaországban élő idős asszonnyal folytattam. Míg beszélgettünk, sürgött-forgott a konyhában, és lépen-nyomon azt mondta mondat elején, végén, közben, hogy „*válá, válá*.” Nagysokára értettem meg, hogy a *voilà* magyaros változatát ismétleti, töltelékszóként.

keverését jelentő alternációs kódkeverést, amikor viszont teljesen világos, hogy a nyelveket szintagmaszinten váltogatja a beszélő. A fenti példákban megjelenő ún. diskurzusjelölők (pl.: *voilà*) kódkeverésre utalnak, hiszen ezeknek a szavaknak a beszélők által a franciában megszokott automatizált változata (szinte) tudattalanul megjelenik a magyarban is. Ezzel szemben a hezitációs jelenségek inkább a kódváltásoknál fordulnak elő, ami a kétnyelvű mentális lexikon összetettségét mutatja. Mivel a kódkeverés magasabb kétnyelvű kompetenciát igényel, az ezzel élő kétnyelvűek mentális lexikonában a nyelvi adatok tárolása közös rendszerben képzelhető el. Míg a kódváltás általában limitált nyelvi képességekre utal az egyik vagy a másik nyelven, addig a kódkeverés (szemben a hétköznapi megítéléssel) magas szintű nyelvi kompetenciát feltételez mindkét nyelven (NAVRACSICS 2010: 127).

2.4. A kódváltás pragmatikai funkciói

Az egyik legnehezebb és egyben az egyik legizgalmasabb kérdés a kódváltás pragmatikájának összefüggéseit kutatni, hiszen a kódváltások jelentése, funkciója valójában csak megjelenésük után értelmezhető (BARTHA 1999: 110).

Számos tényezőtől függ, hogy melyik nyelv éppen a domináns a beszélő mentális lexikonában: függ a beszélők számától, viszonyától, a beszédhelyzettől, a nyelvhasználati szintértől (melyik országban és hol beszélgetnek) stb. Márku előfordulásuk és funkciójuk alapján szituatív, kontextuális és metaforikus kódváltásokat vizsgál a kárpátaljai magyarság körében (MÁRKU 2009: 373–381; MÁRKU 2010: 111–120).

A fentiek alapján, a nyelvhasználati interjúkban előforduló kódváltás-jelenségek a következő funkciókban, esetekben fordultak elő a kisebbségi diskurzusokban:

2.4.1. Gyorsabb információcsere

Ha a beszélőnek előbb jut eszébe a mondanivalója a bázisnyelvtől eltérő nyelven, azonnal nyelvet vált, ha beszédpartnere is kétnyelvű, mivel minél gyorsabban közölni szeretné az információt.

Interjúkészítő: *Mikor ünneplitek a karácsonyt? December 24-én este vagy 25-én reggel?*
2FM7: *Az anyukám jobban szereti huszonnegyedikén este, de mi a testvéremmel jobban szeretünk huszonötödikén le matin...('reggel')*

2.4.2. Rákérdezés

Kódváltást eredményezhet az is, ha a beszélő rá akar kérdezni, egy olyan szóra, fogalomra, ami a bázisnyelven nem jut eszébe. Ez a jelenség akár alkalmi szókölcsonzésnek is tekinthető. Viszont ha már franciául vezeti be az arra vonatkozó kérdését is, hogy, hogyan mondunk valamit, vagy hogyan hangzik egy adott szó vagy kifejezés magyarul, akkor kódváltásjelenségről kell beszélnünk. A franciául elhangzó kérdést szinte minden alkalommal a megakadás-jelenségekre jellemző (Gósy 2005: 95–116) hezitációs szünet, szóismétlés vagy ö-zés, illetve töltelékszavak megjelenése előzi meg: „...*Comment on dit....?*” (‘..Hogy mondják...?’) – hangzott el a kérdés többször is az interjúk során:

2FM1: De...de volt egy régen, vele angolul beszélünk. Hát igen szerintem..és ...ööö.. úgy..mondjad...*comment on dit...équilibré?* (‘...hogy mondják...kiegyensúlyozott?’)

2.4.3. Idézés

Azért is átválthatnak egy másik kódra a beszélők, mert szó szerint idéznek valakit, aki a másik nyelven beszélt hozzájuk. Az idézést Márku a kontextuális kódváltástípusok közé sorolja, hiszen itt a kódváltásnak főként nyelvi okai vannak, akárcsak a magyarázat vagy az ismétlés esetében (Márku 2010: 116), mivel egy megnyilatkozást az eredeti kóddal szeretne felidézni a beszélő (Benő 2008: 49)

2FM5: ...tudta a barátnőm, magyar vagyok és akkor nekem mondta „*ah il est là*, a barátom magyar”, bemutatkozom, és akkor rájöttem, hogy, meg ő is rájött, hogy... (‘...*á, itt van*, a barátom magyar’)

2.4.4. Metanyelvi megállapítás

Előfordulhat, hogy egy metanyelvi megállapítás miatt szükséges az eredetileg elhangzott mondatot idézni ahhoz, hogy a beszélő meg tudjon magyarázni valamilyen nyelvi jelenséget. A következő beszélgetés, vita egy második generációs testvérpár (2FM5 és 2FM6) között zajlott. Itt is megfigyelhetők a a kódváltást megelőző jellegzetes megakadás-jelenségek: a hezitációs szünet, az ö-zés stb.

2FM5: Van egy ami elég sokszor jön. Az amikor valaki..öö...*sajnálom*...francia nem tudom..

2FM6: *Je regrette. ('Sajnálom')*

2FM5: *Je regrette*, de nem ugyanaz szerintem...*sajnálom* az nagyon belső...Hogy mondjam?

2FM6: Azt jelenti az, hogy *désolé(e)*

2FM5: De az se, *je suis désolée ('Le vagyok sújtva')*, azt mindenkinek mondhatjuk. A *sajnálom* az nagyon valami...*c'est quelque chose presque d'intime finalement. ('A sajnálom az nagyon valami...az valami majdnem intim végülis.')*

2.4.5. Témafüggő kódváltás

A témafüggő kódváltás hátterét, okait Borbély Anna *Nyelvcseré* című könyve részletesen elemzi (BORBÉLY 2001: 209). Márku ezt a típust a szituatív kódváltások között tartja számon (MÁRKU 2010: 115), mert a beszélgetés témájának megváltozása idézi elő a kódváltást, hiszen amikor a beszélő úgy érzi, hogy a beszédtema formálisabb nyelvhasználatot igényelne, de ez meghaladja a magyar nyelvi képességeit, nyelvet vált, ha választékosan szeretné kifejezni a véleményét. Ez a jelenség azoknál gyakoribb, akik mindkét nyelvet magas szinten bírják, és igyekeznek is mindkettőn igényesen kifejezni magukat.

2FM5: ...sok magyar Franciaországon nincs és hogy a hát... ööö... ezt mostmár nem bírom magyarul...[...] *Enfin le développement d'économie, le développement des flux avec la Hongrie, ils ont besoin... ils ont besoin...des personnes qui sachent parler le hongrois. ('Végülis a gazdaság fejlődése, a pénzáramlás felélénkülése Magyarországgal, szükségük van...szükségük van...olyan emberekre, akik tudnak magyarul.')*

2.4.6. Bázisváltogatás

Magyar vonatkozású kétnyelvűség vizsgálatában Bartha Csilla az amerikai–magyar, Susan Gal a felsőöri magyar–német kétnyelvűek beszédében vizsgálta a bázisváltogatás jelenségét (BARTHA 1999: 110; GAL 1979).

Klasszikus példa a kódváltásra, hogy a gyorsabb eszmecsere érdekében mindenki azt a

nyelvet használja, amelyiken jobban ki tudja fejezni magát: így a második nemzedék tagjai (2FM beszélők) franciául, az első nemzedék tagjai (FM beszélők) pedig magyarul beszéltek egymáshoz. Ez azt is jelzi, hogy az aktív és a passzív nyelvtudás melyik nyelven, kinél milyen arányban áll egymással: A 2FM beszélők, minden esetben jobb aktív nyelvi kompetenciát mutattak franciául, mint első generációs (FM) kétnyelvű szüleik. Ezzel szemben a szülők aktív nyelvi kompetenciája magyarul a jóval magasabb. A következő beszélgetés jól mutatja, hogy hogyan társaloghatnak az adatközlők olyankor, amikor a megfigyelő interjúkészítő távol van. (Az adatközlők a hangfelvevő eszközről teljesen megfélekeztek a baráti hangvétellű beszélgetés alatt.)

2FM8: *Oui, j'aime bien quand je suis à Lovas ('Igen, nagyon szeretem, amikor Lovasban vagyok.')*

FM2: Lovasba is szeretett, igen nagyon szeretett menni. Nem tudom, a **hangulat** más.

2FM8: *Oui, voilà! C'est l'ambiance qui est différente. ('Igen, ez az! A hangulat az, ami más.')*

2.4.7. Érzelemkifejezés

Az érzelmek kifejezésére használt kódváltás mindenképpen metaforikusnak tekinthető, ha tudatosan szolidaritás kifejezésekor, érzelmi vagy nyelvi nyomaték hangsúlyozásakor fordul elő (MÁRKU 2010: 117–118). Az érzelmek kifejezése azonban gyakran nem tudatos, nem irányítható cselekedet. A különböző indulatszók használata előhívhatja a vernakuláris nyelvváltozatot, ami szintén kódváltást eredményezhet, főleg a második nemzedék diskurzusaiban, hiszen (mint már korábban kiderült) az adatközlők vernakuláris nyelve általában a francia. Az elsődleges (vernakuláris) nyelvváltozatok – alapnyelvnek is nevezi őket a nyelvészeti szakirodalom – a beszélők által legjobban birtokolt nyelvváltozatok, amelyet a mindennapi társadalmi közegükben, illetőleg spontán beszédükben használnak (lásd. KISS 1995: 14). Vagy ahogy Bell megfogalmazta a vernakuláris nyelv „az a beszélt stílus, amelyben a legkevesebb figyelmet fordítják tudatosan a beszédre” (WARDHAUGH 1995: 22)¹¹⁰.

2FM8: Árpád, *oui, c'est beau!*” ('Árpád, igen, ez szép!')

2FM2: Pedig jó, *oh là là*, nagyon jó [egy tévésorozat], és ööö azt szeretem nagyon

¹¹⁰A vernakuláris nyelvhasználattal kapcsolatos megállapításokat lásd. a IV. fejezetben!

nézni...

2.4.8. Ismétlés, pontosítás

A pontosítás céljából történő ismétlésnek több oka is lehet:

1. Visszakérdezés, értelmezési probléma: a beszélő nem biztos benne, hogy jól érti a (magyarul) feltett kérdést és kódváltással (franciául) visszakérdez:

Interjúkészítő: Édesapád **mióta** él Franciaországban?

2FM4: Mióta? *Depuis quand?* ('Mióta?')

2. Bizonytalanság, kifejezésbeli probléma: A beszélő nem biztos benne, hogy jól fejezte ki magát, hogy a beszélgetőpartnere is jól értette-e, amit mondott, ezért megismétli a másik nyelven (franciául) is az üzenetet.

2FM11: Van egy pasi egy zongora mellett és a térdeiii...térde...*sur ses jambes* ('a lábán')

Interjúkészítő: a térdén

2FM11: ..a térdén van egy kisbaba...

3. Nem a pontosítás a kódváltás célja, hanem magát a kódváltást pontosítja a beszélő, amint megleli a keresett szót bázisnyelven. Ebben az esetben közvetlenül a kódváltás után vissza is vált a beszélő a bázisnyelvre, hogy pontosítsa a kódváltás során elhangzottakat (BORBÉLY 2001: 204-206 alapján):

2FM4: Beszélni és utána, ha akarnak, akkor meg lehet olyan *cours* ('óra')... óra menni.

2.4.9. „Hívó szó”

„Hívó szónak” nevezhetjük azokat a szavakat (pl.: bázisnyelvi személynevek), melyek kimondása, diskurzusba kerülése önmagában elég ahhoz, hogy a beszélő kódot váltson (ez már önmagában egyszavas kódváltásnak minősül), és ezt a másik kódot akár egy hosszabb gondolatsoron keresztül fenntartsa (BORBÉLY 2001: 207-208). Navracsics (2010) feltételezése szerint ezeknek a diskurzusba kerülése úgy aktiválja az asszociatív memóriát, hogy önkéntelen, szószintű nyelvváltást (kódváltást) idéz elő a beszélőnél, de a jelenségre nincs

igazi szemantikai vagy pragmatikai magyarázat.

Interjúkészítő: És hivatalosan [hogyan hívnak]? Zsófi vagy Sophie?

2FM2: Á, *Sophie! Sophie* vagyok. *Oui, oui, Sophie.* ('Igen, igen, Sophie.')

2.5. Összefoglalás

A magyar-francia kétnyelvű beszélők kisebbségi diskurzusban megjelenő kódváltási stratégiáinak vizsgálatából az alábbi következtetések vonhatók le: a strukturális nyelvvesztés egyik következményének tekinthetjük – főként a második nemzedék első nemzedékkel folytatott beszélgetéseiben – a gyakori kódváltások megjelenését. Mint ezt a résztvevő megfigyelések is igazolták, az első nemzedék tagjai között zajló diskurzusban a beszélgetőpartnerek inkább a szókölcsonzés, alkalmi, bázisstartó kódváltás eszközével élnek.

Első lépésként a direkt kölcsönzések és kódváltások megkülönböztetésének egy lehetséges modelljét vázoltam fel: vizsgálatuk egy kontinuum mentén szükséges, a gyakorisági és az integráltsági mutatók figyelembevételével. A továbbiakban bemutattam, hogy milyen mértékben, formában és funkcióban van jelen a kódváltás a kisebbségi diskurzusban. A második generációs francia–magyar kétnyelvű beszélőknél a kódváltások nyelvi és társadalmi információt is magukban hordozó kommunikatív stratégiák (pl.: bázisváltogatás, metaforikus kódváltás, kódváltás mint „módváltás” stb.) továbbá az érzelemkifejezés, a megdöbbenés, a rácsodálkoztatás, a hiánykitöltés, a csoportszolidaritás, a nyelvi ideológia stb. kifejezésének eszközei. Előfordulási gyakoriságuk: 3–4 forduló (turn).

A grammatikai tipologizálást követően (fonetikai/fonológiai, morfológiai, lexikai, szintaktikai szint) a kódváltási stratégiákat, a kódváltás pragmatikai funkcióit vettem számba. A legfontosabbak: (1) gyorsabb információcsere (2) rákérdezés (3) idézés (4) metanyelvi megállapítás (5) témafüggő kódváltás (6) bázisváltogatás (7) érzelemkifejezés (8) ismétlés, pontosítás (9) „hívó szó” által kiváltott kódváltás. Igyekeztem részletesen, gazdag példaanyaggal szemléltetve feltárni a jelenségek hátterét, nyelven belüli és nyelven kívüli mozgatórugóit.

*Szavaink nem hagynak el.
Pórusaink ők.
Napjaink átáradnak rajtuk.*

*Légzőszervünk a nyelv.
Bőrünk, testünk. Mégis le lehet vedleni.*

*Meg lehet tanulni más ritmusra lélegzeni.
Más színekre bontani a fényt.
Más néven szólítani az egynevűt.*

(Ó, élők balga bölcsessége: alkalmazkodás!)

*Szavaink nem hagynak el.
Mi hagyjuk el testünk melegét.
(Benő Attila)*

VI. Identitáskérdések kisebbségben

Ebben a fejezetben elsősorban arra keresem a választ, hogy mennyire jelentős identitásmeghatározó a magyar nyelv a párizsi magyar–francia kétnyelvű beszélők körében. A kulturális hagyományok, a kulturális kötődés a nemzeti identitás részét képezi, s olyan eset is van, amikor csak ezen (nyelvi és kulturális) dimenzió mentén érhető tetten a nemzeti, kultúrnemzeti identitás (GEREBEN 1999, GEREBEN 2005 és ZELLIGER 2012). A nemzeti identitás kérdésének különös jelentősége van kisebbségi helyzetben. Az általam vizsgált, Párizsban élő harminckét család esetében a többségi (francia) és a kisebbségi (magyar) csoporthoz való tartozás igénye egyszerre van jelen. Igaz rájuk Fasold kétnyelvű közösségekkel kapcsolatos azon megállapítása, miszerint mindenkor az adott helyzet szabja meg, hogy a többséghez vagy a kisebbséghez való tartozás tudata erősebb-e náluk, hogy mely kategória válik éppen fontossá (BARTHA 1999a: 63). A többségi, domináns helyzetben lévő (francia egynyelvű) közösség tudatos identitásalakító tevékenysége mellett, a vizsgált kisebbségi (magyar) egyéni és közösségi identitásképzés olyan közegben folyik, melyben az asszimilációs tendenciák egyértelmű jelei mutathatók ki. Jellemző a kisebbségi közösségi érdekképviselőteljes hiánya. Az emigráns közösségeknek, a többségi állam által megtűrt, kis számú intézmény megléte csak korlátozott közösségi nyelvhasználati színteret biztosít, így a nyelvhasználat egyetlen állandó színtereként a család jöhet szóba. Ez az állapot az emigráns nyelvi modellben, a Gonzo–Saltarelli-modellben, felvázolt nyelvi asszimiláció felé mutat (BARTHA 1995: 37–47). Az első nemzedékben bekövetkezett nyelvvesztés, a második nemzedék hiányos nyelvelsajátításához, illetve a harmadik nemzedék teljes nyelvváltásához vezethet. Mivel emigráns nyelvi kisebbségben szinte kizárólag a családi szocializációra hárul a nyelv- és

kultúramegőrző szerep (HAMERS–BLANC 1989: 115), ennek részletes vizsgálata kiemelt jelentőséggel bír.¹¹¹ Jelen fejezet legfontosabb célkitűzésének tehát annak bemutatását jelölhetjük meg, hogy milyen kölcsönhatásban áll egymással a vizsgált családokban a kultúra, a nyelv és az identitás: Mennyire fontos a magyar nyelv az első nemzedék önmeghatározása szempontjából? Hogyan segítik elő, mivel motiválják a magyar szülők gyermekük magyar nyelvi szocializációját? Mennyire van jelen a magyar nyelv a szabadidős és kulturális tevékenységek során a másodgenerációs magyar–francia kétnyelvű beszélők életében? Milyen, a nyelvhez (is) kapcsolódó vagy szorosan nem kapcsolódó tevékenységeken keresztül érzik fenntarthatónak, továbbadhatónak a magyar identitást a szülők, azaz milyen szerepe van a nyelvnek az identitás megőrzésében? Mennyire hagyományozódik át a magyar identitás a névválasztáson, a névadáson keresztül?

A fejezet alaphipotézisei: 1. Az első nemzedék identitásképzése, önmeghatározása szoros összefüggést mutat a családon belüli identitásalakítással 2. Az identitásképzés és nyelvmegőrzés legfontosabb színtere a család, a családon belüli szocializáció 3. A Gonzo-Saltarelli-modellben bemutatott funkcionális nyelvvesztés strukturális nyelvvesztéshez vezet (BARTHA 1995: 37–47), mely a kulturális tevékenységekben úgy manifesztálódik, hogy a magyar (kultúrnemzeti) identitást kifejező kulturális javakhoz francia (közvetítő) nyelv segítségével igyekeznek hozzájutni a megkérdezettek, illetve a nyelvhez nem olyan szorosan kötődő tartalmakon keresztül (pl. magyar ételek, ünnepek) érzik kifejezhetőnek, fenntarthatónak magyar identitásukat. Ebből következik, hogy a magyar nyelv jelenléte a másodgenerációs adatközlők szabadidős és kulturális tevékenységeiben főként filmnézésre és internetes tartalmak böngészésére korlátozódik. 4. A magyar identitás megélésének zavartalan lehetőségét a családi ünnepek, alkalmak szolgáltatják, így valószínűsíthető, hogy az adatközlők által magyarnak tartott ünnepek olyan családi ünnepek lesznek, amelyeket a francia családok nem szoktak megtartani.

1. Az identitástudat fogalma

Az egyén és közösség kapcsolatában, az egyén önmeghatározása szempontjából az identitásnak, vagyis az önazonosság-tudatnak rendkívül fontos szerepe van. Fontos különbséget tenni a személyes és a társadalmi identitás fogalma között. Ez utóbbi részét

¹¹¹A családon belüli nyelvhasználatot a dolgozat egy másik fejezetében elemeztem részletesen de, az eredmények angol nyelvű összefoglalása másutt is olvasható (Szabó T. 2012b).

képezik a nemzeti, etnikai, vallási, nemi stb. identitás(ok). Ezeket a kategóriákat a szocializáció folyamatában sajátítja el az egyén, s később „magától értetődőségekként” alkalmazza önmaga és mások társadalmi helyének megállapításakor (CSEPELI 1997: 522). „Kétségtelen, hogy az azonosságtudatnak nincs általános, egységes modellje. Különbőféle jellegű identitások vannak, és az identitásnak magának is sokféle, ideológiailag eltérő értelmezése” (PÉNTEK 2011: 31). Pataki Ferenc szerint az identitás egy közvetítő kategória, amely „a személyiségnek nevezett konstrukció és a társadalmi struktúra” között helyezkedik el. Az identitás „az egyén-társadalom viszonyt reflexív módon és szimbolikus formákban építi fel” (PATAKI 1982: 300).

Kutatásom a rendkívül összetett, nemzeti identitástudat kérdésével foglalkozik. Gereben Ferenc a nemzeti identitástudatot az identitástudat „vertikálisan” és „horizontálisan” is rétegzett fogalomrendszerében, a térbeli „horizontális” identitás részének tekinti. „Az önmeghatározás «vertikális» mozzanataként az egyén elhelyezi magát a lépcsőzetesen emelkedő [...] társadalmi erőterben [...], kezdve a családdal a lokális, szakmai stb. csoportokon, a vallási (felekezeti) és nemzeti közösségeken át egészen az emberiségig. [...] A «térbeli» identitás másik, – «horizontális» – megközelítési módja arra törekszik, hogy a fenti közösségekhez való viszony «egymás mellett» elhelyezkedő különböző «színtereit», dimenzióit (a csoport-hovatartozás értelmi-érzelmi megélését, a csoportönképet, a kulturális és vallási identitástudatot stb.) mutassa be” (GEREBEN 1999: 58). Mivel a nemzeti identitás kérdésének különös jelentősége van kisebbségi helyzetben, továbbiakban ennek összetevőit tesszük vizsgálatom tárgyává.

1.1. A nemzeti identitástudat összetevői

„A nemzeti identitás én-rendszerünknek az az összetevője, amely a nemzeti-etnikai csoporthoz (kategóriához) tartozás tudatából, élményéből származik” (PATAKI 1997: 177). A nemzeti identitástudat számos összetevőből állhat. Abban azonban egyetértünk a kutatók, hogy a kulturális hagyományok, a kulturális kötődés a nemzeti identitás részét képezi, s olyan eset is van, amikor csak ezen (nyelvi és kulturális) dimenzió mentén érhető tetten: számos esetben „kifejezetten kulturális mintákhoz, hagyományokhoz való kötődés formájában manifesztálódik” (GEREBEN 1999: 78).

Gereben Ferenc és kutatócsoportja az 1990-es évek első felében (1998-ig) hét országban (Szlovákia, Ukrajna, Románia, Kis-Jugoszlávia, Szlovénia, Ausztria és

Magyarország) készített felméréseket az ott élő magyarok identitástudatával (nemzeti önkép, vallási identitás, történelmi tudat, jövőkép stb.), nyelvhasználatával, és a kultúrához való viszonyával kapcsolatban (GEREBEN –LŐRINCZ–NAGY–VIDRA SZABÓ 1993, GEREBEN 1999, GEREBEN 2005). A vizsgálat eredményeképpen a kutatók megállapíthatták, hogy a Közép-Európában élő magyar népcsoportok körében kultúrnemzeti identitásról beszélhetünk, mely megállapítás fokozottan érvényes a Magyarország területén kívül élő magyarok nemzeti identitására (GEREBEN 1999: 77)

1998 és 2000 között újabb kérdőíves felmérés készült öt ország felnőtt (18 éven felüli) magyar lakosságának (500-1000 főig terjedő) reprezentatív mintáin nemzeti, vallási és kulturális identitás témakörben (GEREBEN 2005): Erdélyben, Kárpátalján, Felvidéken, Vajdaságban és Magyarországon.

A kétezres évek Kárpát Panelje az összes társadalmi réteg körében survey módszerrel vizsgálta az azonosságtudatot, amely ebben a felmérésben „elsősorban a nemzetre vonatkozó tudáshalmaz legegyszerűbb elemeire, a nemzeti név által teremtett szimbolikus univerzum jelentéseire (a haza, nemzeti szimbólumok), valamint csoportthatárokat jelölő tipizációkra és csoportviszonyok értelmezésére vonatkozik” (VERES 2005: 37).¹¹²

Ezeknek az interjúknak, felméréseknek eredményei adják saját kutatásom kiindulópontját, valamint az őshonos és emigráns nyelvi kisebbség identitásképzési tendenciáinak összehasonlítási lehetőségét, alapját (SZABÓ T. 2012c, d).

¹¹² Sorbán Angella 2011-ben készült doktori dolgozata nem átfogó Kárpát-medencei felmérés, ugyanakkor fontos megállapításokat tartalmaz. Sorban az erdélyi magyarokra koncentrálva, az ő munkaerőpiaci boldogulásukat a nyelvhasználat, identitásképzéssel szoros összefüggésben, a kisebbség és kétnyelvűség dinamikájában láttatva, a kétnyelvűség szociológiai aspektusait előtérbe helyezve mutatja be (SORBÁN 2011).

2. Nemzettudat és identitás a Kárpát-medencében

„Kisebbségi körülmények között különösen felértékelődik az anyanyelv identitásjelölő, kifejező és megtartó szerepe....” – írja Rancz Teréz az identitás és a nyelvhasználat kapcsolatát vizsgáló disszertációjában (RANCZ 2011: 199), mely Felső-Háromszéken végzett kutatását mutatja be. Mint fentebb már említettem, az utóbbi években számos felmérés, kutatás foglalkozott a nemzeti identitás jellemzőivel, összetevőinek behatárolásával: „Mi határozza meg leginkább az Ön nemzeti hovatartozását?” – faggatták az adatközlőket a Kárpát-panel kérdezőbiztosai. Erre a kérdésre adott adatközlői válaszok között a Kárpát Panel-felmérésben az anyanyelv és kultúra említettsége volt a legmagasabb mind az öt vizsgált területen (Magyarország, Erdély, Kárpátalja, Felvidék, Vajdaság). Az „anyanyelve és kultúrája” mellett a fenti kérdésre választható volt az „állampolgársága” és a „saját döntése” válaszkategória is. Az előbbi Magyarországon, az utóbbi Erdélyben kapott a legnagyobb százaléktörtet, de mindkét területen messze elmaradnak ezek a válaszok az „anyanyelve, kultúrája” válasz százalékarányától (VERES 2008: 45).

A fent már röviden bemutatott, másik nagyszabású ezredfordulós Kárpát-medencei felmérést Gereben Ferenc és Tomka Miklós kutatócsoportja végezte: reprezentatív mintavétellel Erdélyben 1998-ban 949, Kárpátalján 1999-ben 497, Felvidéken szintén 1999-ben 794, Vajdaságban 2000-ben 562 és Magyarországon ugyancsak 2000-ben 1035 kérdőívet töltettek ki lakáson lefolytatott személyes kérdezős módszerrel, reprezentatív mintavétellel (GEREBEN 2005: 27–28). A felmérés a nemzeti, vallási és kulturális identitás témakörében folyt. A továbbiakban a feltett kérdésekből mindössze egyetlen egyre koncentrálva mutatom be a kapott eredményeket, s hasonlítom össze saját kutatásommal. A kérdés így hangzik: „Mit jelent az Ön számára magyarnak lenni?”

A fenti kérdést azoknak az interjúalanyoknak tették fel, akik magyarnak (is) vallották magukat. Mivel a kérdés nyitott volt, a válaszadóknak részletesebben kellett reagálniuk. „A kisebbségi lét deficitjei mintha Vajdaságban állnának össze a legsűrűbb és legnyomasztóbb atmoszférává, és mintha Erdélyben lenne legérzékeltetőbb az identitásnarratívák emelkedett stílusa. (Magyarországon pedig mintha a munka- és létbizonytalanság gondjai túlzottan is beárnyékolnák az identitásvállalás kérdéskörét.)” (GEREBEN 2005: 48).

A kilencvenes évek elejére-első felére eső felmérést (GEREBEN 1999) összehasonlítva az ezredfordulón kapott felmérés eredményeivel (GEREBEN 2005) megállapítható, hogy „mind a

négy vizsgált határon túli magyar közösségben átrendeződtek az identitásvállalás hangsúlya: érzékelhetően csökkent a nemzettudat érzelmi telítettsége, viszont növekedett tudatossági, vállalási intenzitása, valamint kulturális (főleg anyanyelvi!) kötődése [...]. Erősödött a magyar népesség pusztán érzelmeket meghaladó kultúrnemzeti összetartozás-tudata” (GEREBEN 2005: 53).

A kapott válaszok alapján a kutatócsoport tagjai a visszatérő, legfontosabbnak tűnő válaszmotívumok alapján nyolc identitáskategóriát állítottak fel, mely az elsőtől a nyolcadik felé haladva egyre szilárdabb identitást mutat. Ezek az identitáskategóriák a következők: 1. Nem tudja, illetve nem válaszolt. 2. (Kizárólag) negatív élmény: hátrányos kisebbségi helyzet, nehézségek, szenvedés, nyomasztó élmények, elnyomás. 3. Közömbös, „mindegy mi vagyok”, olyan, mint más néphez tartozni; semmi (különösét) nem jelent; „fontosabb embernek lenni”, „vegyes” identitás. 4. Természetes, magától értetődő adottság, amibe beleszülettünk, származás dolga: ősünk is magyarok voltak. 5. Tartozni valahová (egy közösséghez, nemzethez, néphez, országhoz, szülőföldhöz, szűkebb környezethez, családhoz). 6. Közös (anya)nyelv, kultúra, hagyomány, történelem, vallás, szokások, magyar iskolázás, nevelés. 7. Büszkeség, illetve más pozitív érzés (öröm, boldogság, dicsőség, megtisztelő dolog, megnyugvás, „mindent jelent”); illetve pozitív jellemvonások (becsülettel, tisztességgel kell – magyarként – élni). 8. (Nehézségek ellenére) vállalás, küzdelem, helytállás, feladat; kisebbségi lét, hátrányos helyzet ellenére megőrizni, ápolni, megmaradni kell; a szabadságot, kisebbségi jogokat meg kell védeni illetve ki kell harcolni; az identitást át kell hagyományozni a következő generációkra.

Sok hasonló vonás köti össze az ezredforduló határon túlról származó adatait. Az erdélyi adatok a kárpátaljaiakkal, a szlovákiaiak a vajdaságiakkal mutatnak hasonlóságot. A nemzeti hovatartozás-tudat három pillére mind a négy vizsgált régióban a következő: 1. kulturális elemek (pl.: anyanyelv), 2. pozitív érzelmek, 3. az identitást a nehézségek ellenére vállaló magatartás (GEREBEN 2005: 53). A szociolingvisztikai kutatások is hasonló eredményekről számolnak be. Péntek János azon megállapítását, hogy „a Kárpát-medencei magyarok identitásában alaptényező a nyelv” Lanstyák István következő állításával is alátámasztja: „a szlovákiai magyarok, akik feladják nyelvüket, egyben megszűnnek magyarok lenni” (PÉNTÉK 2011: 32). Csernicskó István a kárpátaljai magyar közösség legfontosabb identitás-meghatározójaként szintén az anyanyelvet említi: „A kárpátaljai magyar közösségben – szemben például számos ukrán kisebbséggel, illetve más Kárpát-medencei magyar kisebbségi csoportokkal megegyezően – az anyanyelv a nemzeti azonosságtudatot meghatározó, azt fémjelző szimbólum. Emellett a magyar nyelvnek a regionális és lokális

identitás kifejezésében is alapvető szerepe van” (CSERNICKSKÓ 2008: 153). Ellenkező tapasztalatokról számol be Szoták Szilvia a burgenlandi Felsőpulyán végzett vizsgálatait alapján: amellet, hogy az itt élők büszkéek a magyarságukra, a magyar nyelvet csak kevesen beszélik, így identitástudatuk ezen keresztül kevésbé manifesztálódhat. Esetükben inkább helyi, azaz burgenlandi magyar, és nem nemzeti identitásról szólhatunk (SZOTÁK 2003: 273).

A fenti három fő „pillér-összetevő” említettsége azonban területenként eltérő gyakoriságú. A felvállaló elem különösen Kárpátalján és Erdélyben volt erős, a pozitív érzelmek Kárpátalján, az identitás kulturális összetevői Vajdaságban tűntek a legerősebbnek, míg a vallásosság identifikációs stratégiái szintén Kárpátalján. Magyarországon az érzelmi komponens került első helyre. Itt „a nemzet és haza-fogalmak bizonyos mértékű erősödését tehát nem kísérte kellő tudatosulási folyamat, s a leegyszerűsítő érzelmi hozzáállást [...] az identitás problematikájától való tartózkodás” hatja át (GEREBEN 2005: 54).

Ugyanezeknek a válaszoknak a tartalomelemzése során, a kutatócsoport egy tematikus elemekből álló táblázatot is készített, amely a legjellemzőbb előforduló szövegelemeket tartalmazza, ezek emelkedő sorrendben párhuzamba állíthatók, egybecsengenek a főbb identitáskategóriákkal. (A tematikus elemeknek a részletes bemutatására saját kutatásom elemzésekor térek majd ki a „Tartalomelemzéssel feltárt tematikus elemek” című részben.)

A régiónkénti jellemzők figyelembevétele mellett a felmérés készítői a legfontosabb szociológiai változók közül a következőknek tulajdonítottak jelentőséget: 1. iskolázottság 2. nemi hovatartozás 3. életkor 4. a különböző településtípusok lakosságának identitástudata.

1. Iskolázottság: Az alapiskolai vagy szakmunkás végzettségűek a hovatartozás kérdését inkább elhárító válaszokat adtak, illetve közömbösen viszonyultak hozzá. Ide tartozik a „beleszülettem”- típusú válasz is. A közepes végzettségűek az emocionális válaszokat részesítették előnyben, a legtudatosabbnak a felsőfokú végzettségűek bizonyultak, ők a felvállaló, cselekvésre is kész, az összetartozás igényét hangsúlyozó réteg.
2. Nemi hovatartozás: Ez a változó nem jelentett számottevő befolyásoló tényezőt az identitással kapcsolatban.
3. Életkor: A fiatal felnőtt korosztályt (18–30 éves), a vajdasági fiatalok kivételével, úgy tűnik, valamivel kevésbé érdekli a nemzeti önazonosság kérdésköre. Ennek a korosztálynak a kulturális identitása a legerősebb, a vallásos pedig a leggyengébb. A fiatal középkorúakhoz (31–40 és 41–50 éves) állnak közel a nemzettudat „vállalásos” és feladatcentrikus kategóriái (a Vajdaságban még a huszonéves korcsoportra is igaz ez), az 50 év feletti korosztályban pedig többségben

van az ún. emocionális típus (GEREBEN 2005: 56).

4. Településtípusok: Mind Felvidéken, mind Kárpátalján a családot és bizonyos kulturális jelenségeket inkább a nagyobb településeken élők tekintik az adatközlők identifikáló tényezőnek; a „pozitív érzelmek”-faktor pedig Kárpátalján a nagyobb, Felvidéken a kisebb településekhez, falvakhoz köthető. Erdélyben a legpozitívabb képet a kisvárosokban kapták a kutatók.

Saját vizsgálatom során azokat az adatközlői válaszokat elemeztem, amelyeket az első nemzedék tagjai közül huszonnégy fő a következő kérdésre adott: „Mit jelent az Ön számára magyarnak lenni?” Ez a kutatás is elsősorban arra kereste a választ, hogy mennyire jelentős identitás-meghatározó a magyar nyelv az első nemzedékben. Reményeim szerint, a kapott eredmények segítenek megvilágítani azt is, hogy milyen tényezők játszanak szerepet az első nemzedék identitásalakító tevékenységében a második nemzedék szocializációja során. Érdeemes megfigyelni, hogy milyen identitáskategóriák mentén helyezhetők el az adatközlői vélekedések, és milyen identitásképzésre világítanak rá a tartalomelemzéssel feltárt tematikus elemek, valamint azt is, hogy milyen összefüggés van az életkor és a franciaországi tartózkodás hosszúsága, valamint a létrejövő identitáskategória között. Eredményeimet a Gereben-kutatócsoport Kárpát-medencei adataival vetem össze.

3. „Mit jelent az Ön számára magyarnak lenni?”

A fenti kérdést Párizsban élő első generációs magyaroknak tettem fel 2010 júniusában. A huszonhárom válaszadó túlnyomó többsége felsőfokú végzettséggel rendelkezik, a válaszadók 1/3-a férfi, 2/3-a nő. A válaszmotívumok vizsgálatát tartalomelemzéssel végeztem el, s a Gereben–Tomka-féle identitáskategóriákat, illetve tematikus elemeket vizsgáltam. Mintám nem tekinthető reprezentatívnak, de jól kimutatható tendenciákról árulkodik. Kutatói kérdések: 1. Milyen tematikus elemek és identitáskategóriák fordulnak elő a vizsgált korpuszon belül? Melyik a leggyakoribb ezek közül? 2. Melyik vizsgált terület identitásképzésével mutat rokonságot a franciaországi kutatás? 3. Milyen szociológiai változók befolyásolják leginkább az identitásképzést a franciaországi magyarok körében?

3.1. Identitáskategóriák az interjúk tükrében

A fent bemutatott nyolc identitáskategória nem mindegyikébe van besorolható adatközlő, s fontos azt is hangsúlyozni, hogy kevés az olyan adatközlő, akit csak egyetlen kategóriába lehetne szerepeltetni. A továbbiakban az adatközlői vélekedésekből összeállított példaanyagon keresztül mutatom be az egyes identitáskategóriák előfordulását a szociolingvisztikai interjúkban. A szemléletesség és hitelesség kedvéért összefoglaló táblázatot azonban csak a részletes tartalomelemzéssel feltárt tematikus elemekről fogok készíteni. A kérdés minden alkalommal ugyanaz volt: „Mit jelent az Ön számára / számodra magyarnak lenni?” Íme a válaszok:

1. *Nem tudja, illetve nem válaszolt*

FM5: *Hülye kérdés, kérdezz valami konkrétabbat!*

A fenti adatközlő az egyetlen, aki így válaszolt. Inkább jellemző az, hogy sokaknak olyan, majdnem kész válasza volt erre a kérdésre, mintha már nagyon régen töprengenének rajta. (S többen el is árulták, hogy nem először gondolkodnak ezen.)

2. **(Kizárólag) negatív élmény:** hátrányos kisebbségi helyzet, nehézségek, szenvedés, nyomasztó élmények, elnyomás.

Ebbe a kategóriába egyetlen adatközlőt sem tudok kizárólagosan besorolni. Volt olyan megnyilatkozó (FM15), aki (gazdasági) hátránynak tekinti magyarságát, de ettől eltekintve nem jelenik meg ez a tényező az interjúkban. Ennek oka egyértelműen az lehet, hogy a Franciaországba települt magyarok nem részesültek a XX. században olyan (kollektív) elnyomásban, mint a Kárpát-medencében élő magyar kisebbségek.

3. **Közömbös**, „mindegy mi vagyok”, olyan, mint más néphez tartozni; semmi (különösét) nem jelent; „fontosabb embernek lenni”, „vegyes” identitás.

A vegyes identitás, az európaiság hangsúlyozása, a világpolgárrá nevelés mindössze egy adatközlő édesanya (FM15) életfilozófiájában jelenik meg igazán. Tisztában van ugyan vele, hogy egy szilárd identitással könnyebb lenne a gyermekeiknek, de úgy érzi, hogy a kezdeti nehézségek után a sehova nem kötődés teszi őket igazán alkalmazkodóvá, erőssé. A magyar büszkeséget azonban a válasz legvégén ő is említi, ezért is tekinthető „vegyesnek” az identitása.

FM15: *Hát, én lehet, hogy akkor nem vagyok egy nagy magyar anya, nem szoktam ezt igazából tudatosan beléjük nevelni, ezt a magyar-tudatot. Eleve nekem mondjuk az életfilozófiám nem a magyarság körül forog, hanem inkább, hogy világpolgár... Amit én nem szeretnék, hogy a gyerekek egy országban érezzék azt a nagyon biztos tudatot. De lehet, hogy ez is kihat, mert általában azok a gyerekek egy kicsit rosszabbul érzik magukat a bőrükben, ha nincs ilyen hazafiasságtudat... Elégge büszkék vagyunk arra, hogy magyarok vagyunk. Szerintem Budapest nagyon... a magyarok általában nagyon tehetséges emberek.*

4. **Természetes, magától értetődő adottság**, amibe beleszülettünk, származás dolga: őseink is magyarok voltak.

Ebbe a kategóriára mindössze egyetlen válaszadót tudtam besorolni, de később ő is tovább árnyalta a választ, megemlítve azokat a magyar ünnepeket, amelyekre megemlékeznek otthon.
FM10: *Nem tudom, hát beleszülettem.*

5. **Tartozni valahová** (egy közösséghez, nemzethez, néphez, országhoz, szülőföldhöz, szűkebb környezethez, családhoz).

A valahová tartozás érzése nem megfoghatatlan közösséget jelent az adatközlők számára,

hanem egyértelműen megnevezték, hogy a haza, a szülőföld, illetve a családhoz való szoros odatartozás, beletartozás jelenti számunkra a magyarságot. Az alábbi válasz természetesen ennél összetettebb, hiszen a feladat és a vállalás motívuma is megtalálható benne. Ebből a válaszból is világosan látszik, hogy mennyire nem lehet leegyszerűsíteni, kategorizálni, statisztikát készíteni, hiszen egy-egy identitás megannyi alkategóriából, bonyolult ok-okozati hálóból áll össze:

FM11: *Számomra? Hát a hazámat, a gyökereimet, a népemet. Tehát a népem: abszolút nacionalista vagyok, és a hazám: abszolút patrióta vagyok. Az egész, egész életem, ami volt, ami van és ami lesz, az magyar.*

6. Közös (anya)nyelv, kultúra, hagyomány, történelem, vallás, szokások, magyar iskolázás, nevelés.

A továbbiakban részletesebben is látni fogjuk, hogy mind a nyelv, mind a kultúra, történelem, hagyományok milyen magas említettséggel vannak jelen a korpuszban. Számos adatközlői választ lehet ebbe a kategóriába sorolni, akárcsak a következőbe (3.1.7.), amely a büszkeséget és egyéb pozitív jellemvonásokat helyezi előtérbe.

FM25: *A világot a magyar nyelv... határozza meg nekem, a szavak jelentése, a viszonyulás [...]. Igen, tehát a magyar nyelven keresztül kapcsolódom a világhoz, a magyarságomhoz, a magyar nyelv elsősorban, a múlt, a régiekkel való kapcsolat, akik...közösségi érdemeket szereztek és beépültek a civilizációnkba... zene, de főleg a nyelv [...]. Aki anyám, apám, tehát akikkel magyarul beszéltem a legközelebbiek a nyelv maradt az, ami élő, annak dacára, hogy ők meghaltak, minthogyha... ha magyarul szólok, mintha ők is szólnának, mintha velük is beszélgetnék, de egyáltalán, hogy magyarul szólok, érdekes módon ez... minden élővé válik, a múlt. [...] Ez egy folytonos párbeszéd valahol a nemzedékek között.*

7. Büszkeség, illetve más pozitív érzés (öröm, boldogság, dicsőség, megtisztelő dolog, megnyugvás, „mindent jelent”); illetve pozitív jellemvonások (becsülettel, tisztességgel kell – magyarként – élni).

A „magyar büszkeség” visszatérő identitáskategória: „büszke vagyok rá, örömmel tölt el, hogy magyar lehetek”, s ez az érzés dominál az adatközlői identitásképzésénél, de ez sem tekinthető kizárólagosnak, hiszen a megnyilatkozók egyidejűleg említik a nyelvet és a kultúrát is.

FM8: *Hát, nem tudom, mert annyi minden jut eszembe. Magyarnak lenni? Nem tudom...hát számomra ez büszkeség mindenféleképpen, gazdagság, öröm, aztán kifejezetten, hogy mi...a*

nyelv inkább vagy az ország vagy a történelem, nem tudom... a szüleim, ez mind, mind, mind, így, ahogy... az őseink, meg a magyarok azért... meglehetősen, úgymond különcek, meg különbözőbbek az európai népektől. Én ezt igenis, én erre büszke vagyok, tehát nem hivalkodóan, de... de örömmel.

Ebbe az identitáskategóriába sorolnám be azokat az adatközlőket is, akik a magyarokat különlegesnek, leleményesnek, sőt egyenesen „zseninek” tartják :

FM15: *Eléggé büszkék vagyunk arra, hogy magyarok vagyunk. Szerintem Budapest nagyon...a magyarok általában nagyon tehetséges emberek.*

8. **(Nehézségek ellenére) vállalás, küzdelem**, helytállás, feladat; kisebbségi lét, hátrányos helyzet ellenére megőrizni, ápolni, megmaradni kell; a szabadságot, kisebbségi jogokat meg kell védeni illetve ki kell harcolni; az identitást át kell hagyományozni a következő generációkra.

A magyarság megőrzését, továbbadását, feladatként való megélését kevesebben választották identitásuk részének. Főként az idősebb nemzedék férfitagjai élik meg feladatként a magyarságunkat (FM27, FM22).

FM22: *Magyarnak lenni? Ez egy választás. Ma mindenki Európában azt a nemzetiséget választja, amelyiket akarja. Tehát én döntöttem el, hogy magyar vagyok vagy nem vagyok magyar. De ha úgy döntök, hogy magyar vagyok, akkor azért tenni kell. Hallottam már olyat, hogy az a magyar, akinek az unokája is magyarul beszél, nem egészen így...van benne valami, természetesen, de ez nem elég. Ott tenni kell azért a közösségért, amelyikhez úgy érzem, hogy tartozom. [...] De ha más megoldás nincs, és én a halálommal elősegítek, megmentem a nemzetemet, a közösségemet, amelyikhez tartozom, akkor nem kell gondolkodni, meg kell hozni a legnagyobb áldozatot is.*

3.2. Tartalomelemzéssel feltárt tematikus elemek

A következő táblázat (GEREBEN 2005: 50–52 alapján) a tartalomelemzés során feltárt tematikus elemek előfordulását mutatja. A korpusz jellege miatt nem százalékos formában adom meg az előforduló tematikus elemek számát, hanem azt tüntetem fel, hogy az adott tematikus elem hány interjúban fordul elő, s így kapjuk meg a gyakorisági mutatót.

Sor-szám	Válaszok, szövegelemek	Hány interjúban fordul elő?	Rangsor
1.	Nincs érdemi válasz („nem tudom)	2	8.
2.	Rossz, negatív érzés	1	9.
3.	Közömbös („fontosabb embernek (mint magyarnak) lenni”)	1	9.
4.	Természetes , magától értetődő adottság, amibe beleszülettünk	1	9.
5.	Valahová tartozás érzése. összetartozás-érzés	-	-
6.	(Közelebből meg nem nevezett) közösség (hez tartozás)	-	-
7.	Származás, ősök , az elődök tisztelete	2	8.
8.	Család , szülők, családi nevelés („magyarnak neveltek”)	7	3.
9.	Szülőföld (tisztelete, ill. egyszerű említése)	3	7.
10.	Nemzet (nek) tagja lenni); magyarság(hoz való tartozás)	3	7.
11.	(Anya)nyelv , nyelvi közösség	8	2.
12.	(Közös) kultúra , iskoláztatás, művészet (irodalom, népművészet stb.), tudományos ismeretek, kiemelkedő kulturális, tudományos eredmények	7	3.
13.	(Közös) hagyományok, szokások , mentalitás, gondolkodásmód, életmód („magyarul élni”)	1	9.
14.	(Közös) történelem , magyar történelmi/nemzeti ünnepek megtartása	5	5.
15.	(Közös) vallás , felekezet, (magyar) egyház	-	-
16.	(Magyarnak lenni) pozitív jellemvonásokat , erkölcsi követelményeket, értéket jelent: tisztesség, becsület, összetartás, hűség, felelős magatartás stb. + tehetséges magyarok, kiemelkedő magyar teljesítmények	4	6.
17.	Büszkeség , önérzet	5	5.
18.	(Egyéb) pozitív érzések : jó, felemelő, megnyugtató, örömteli; szeretem, becsülöm, tisztelem (népemet, nemzetiségemet stb.)	10	1.
19.	Ragaszkodás a magyarsághoz és a szülőföldhöz	1	9.
20.	(Valami olyan [azonosságtudat]), amit vállalni kell , meg kell tartani	2	8.
21.	(Megtartása) feladat , tenni kell érte	3	7.
22.	Vágy, törekvés a szabadságra (szabad életre, nyelvhasználatra), a jog- és esélyegyenlőségre: olyan létfeltételekre, amelyeket a többségi nép élvez	-	-
23.	Áthagyományozás szükségessége, kötelezettsége, törekvés az identitás, nyelv, kultúra stb. átadására a következő generációknak	3	7.
24.	Környező más népek olyan fajta (pozitív vagy semleges) említése, amely arra utal, hogy a vállalt magyar identitás más népek megbecsülésével társul. ¹¹³	5	5.

Mint a fenti táblázatból kiolvasható, a legmagasabb említettsége a pozitív érzéseknek,

¹¹³ Általában a francia kultúra ismeretét, szeretetét emelik ki az adatközlők. Egyrészt mellé állítva, egyenrangúként a magyarral.

rögtön utána az anyanyelvnek volt; a harmadik helyen a szűkebb közösség, a család megtartó erejét, illetve a magyar kultúrát találjuk. Eredményeink a magyarországi felmérés adataihoz állnak a legközelebb, hiszen a magyarországi korpuszban a legmagasabb az **érzelmi komponens** aránya (a „közömbösség” kategóriája mellett, amely a franciaországi korpuszra nem jellemző).

A **magyar nyelv** magas említettsége (második helyen áll) a hazájától távolra került, nyelvi kisebbségben lévőknek a magyar nyelv felértékelésére, presztízssé tételére irányuló attitűdjét jelzi. Többen arról is beszámoltak, hogy maga az identitás gondolata fel sem merült bennük, nem jelentkezett „problémaként” egészen addig, amíg nem kerültek távol a hazájuktól. Itt visszautalnék a magyarországi felmérésekre, amelyet fentebb idéztem, s amelyek felhívják a figyelmünket a jelenlegi magyarországi társadalomnak az „identitás problematikájától” való tartózkodásra; valamint arra, hogy „a nemzeti öntudat a kárpát-medencei magyarok körében a magyarországiak esetében a leggyengébb” (PÉNTEK 2011: 49). Hiszen – amint ezt a következő vallomás is alátámasztja – amíg nem kerül olyan helyzetbe valaki, hogy kénytelen elgondolkodni azon, hogy mit is gondol valójában magáról, hogyan tudja meghatározni magát egy/az új közegben, addig ez a kérdés nem foglalkoztatja, s tart is a vele való foglalkozástól:

FM17: *Na, hát, figyelj, nekem abszolút nem volt ilyen nemzeti identitásom Magyarországon, sőt úgy gondoltam, hogyha valakinek van, az már a nacionalizmussal egyenlő stb. És hát rájöttem, hogy tökre nem. Azáltal, hogy én kijöttem, tudom, hogy mi az magyarnak lenni, és van egy identitásom ezzel kapcsolatban, ami abszolút nem azonos, hogy nacionalista lettem volna vagy lennék..ööö, hát abszolút egy érzelmi...tehát gyökerek meg haza, otthon; hát nem is haza, otthon inkább meg család, meg nyelv, meg kultúra [...] kötődés, érzelmi viszony.*

FM9: *Nekem elsősorban kultúrát. Gyökereket jelent és kultúrát, és az ember szerintem minél messzebb van tőle, annál jobban értékeli.*

Hasonló tapasztalatokról, tehát a hazájuktól távolra szakadt fiataloknak az identitás problematikájával való szükségszerű szembenézéséről és erősebb kötődéséről, számol be Jarmo Karjalainen, aki a Benelux-államokban élő finn családok gyermekeinek nemzeti (finn) identitás-összetevőit kutatja (KARJALAINEN 2005: 29–35).

A harmadik tematikus elem, a **család** a (nagy)városi adatközlőknél jelent meg sűrűbben a Gereben-féle korpuszban. A Párizsban vagy annak környékén élő, magyar városokból származó franciaországi adatközlőknél talán a városi életforma miatt is bukkan fel olyan gyakran a család motívuma, hiszen ez az a kézzelfogható szál (az otthon maradt családtagok látogatása), ami a leginkább a hazájukhoz kötik őket, s nem egy faluközösség

megtartó ereje. (A fenti idézet utolsó mondata is erről tanúskodik.) A **magyar kultúra** magas említettsége is pozitív előrejelzés lehet a másodnemzedék magyar kulturális szocializációjával kapcsolatban.

Alacsony volt a negatív érzésekről beszámoló vélekedések (2.), a közömbös vagy a „nem tudom”- típusú válaszok (3.) száma. A „valahová tartozás” (5., 6.) fontos elem az interjúkban, de mivel mindig megjelenik mellette a család, a nép, a haza (tehát az elköteleződés irányának) képe is, ezért nem lehetett egy választ sem ezekbe az általánosító kategóriákba besorolni. A jog-és esélyegyenlőségre törekvés (22.) sem szerepelt a motívumok között, ennek oka, hogy (habár Franciaországban egyetlen hivatalos nyelv van) nem érzik elnyomottnak, jogfosztottnak magukat az adatközlők, hiszen ők választották új hazájuknak az adott országot. S annak ellenére, hogy az adatközlők közül jó néhányan a Párizsi Magyar Katolikus Misszió rendszeres látogatói, tagjai, a magyar nyelvű misét, istentiszteletet, vallásgyakorlást (15.) egyikük sem említette identitása fontos elemeként. (Ennek oka az igen szekularizált francia társadalom hagyományaiban is kereshető.)

3.3. Milyen szociológiai változók befolyásolják leginkább az identitásképzést a franciaországi magyarok körében?

A huszonhárom adatközlő túlnyomó többsége felsőfokú végzettséggel rendelkezik, így az iskolázottság szerinti összehasonlítás mérésétől, figyelembevételétől eltekintek. A válaszadók 1/3-a férfi, 2/3-a nő, de a válaszok ebben a vonatkozásban sem mutatnak szignifikáns eltérést. Ugyanakkor fontos változó az életkor, illetve az az adat, hogy hány éve él távol a hazájától a beszélgetőtársam. Továbbá, Benő Attila javaslatára¹¹⁴, lényeges szempontként vettem figyelembe azt is, hogy a trianoni határokon kívül született válaszadók „a kisebbségek védekező (részben rejtett) identitásának” (PÉNTEK 2011: 31) tapasztalatával érkeztek Franciaországba, sokkal tudatosabb, kiforrottabb identitásképpel rendelkezve, mint a Magyarországról jövők.

3.3.1. Életkori sajátosságok

¹¹⁴A VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson, a témában elhangzott előadásomhoz fűzött értékes hozzászólása alapján.

A válaszadók alapvetően három korcsoportra oszthatók: 1. 20–40 évesek (FM5, FM8, FM15, FM17, FM19, FM31, FM32) 2. 40–60 évesek (FM4, FM7, FM9, FM10, FM11, FM12, FM13, FM16, FM18, FM21, FM29, FM31) 3. 60 év felettiek (FM22, FM24, FM26, FM25, FM27).

Az első korcsoport tagjai között találhatóak azok, akik szerint a gyermekeket inkább európainak vagy világpolgárnak érdemes nevelni, s nem válik előnyükre, ha bárhová is túl erősen kötődnek (FM5, FM15, FM32). Ebben a csoportban az érzelmi alapú kötődés, a szűkebb „hazához”, otthonhoz, családhoz ragaszkodás is erősnek bizonyul (FM8, FM17, FM19, FM32). Ez két adatközlőnél büszkeséggel is társul (FM19, FM32). A fiatalabbak közül azonban mindössze két szülő (FM12, FM19) fogalmazta meg, hogy erős magyarságtudatot szeretne átadni a következő nemzedéknek:

FM19: *És a gyereket is megtanítottuk, hogy ők is magyarok, ha bárki azt mondja, hogy franciák, mert ugye mindenki franciázza őket, merthogy itt születtek, és még olyan ismerősöm is, akinek magyar az anyukája, nem érti, ha azt mondom, az én gyerekeim magyarok. Franciaországban születtek, és franciául ugyanúgy beszélnek, mint magyarul, de nekünk ez az identitásunk, ez az anyanyelvünk, a többi meg plusz gazdagság.*

A második korosztályból van a legtöbb adatunk, s itt a legmagasabb említettségű a nyelv és a kultúra (tehát a kulturális identitás szerepe): FM4, FM7, FM9, FM12, FM13, FM18, FM21. Illetve a büszkeség és a többlet, gazdagság mint tartalom elem fordul elő gyakran, az előzővel együtt vagy azt helyettesítve: FM11, FM16, FM18, FM29, FM31.

A harmadik, legidősebb korosztályban érezhető leginkább a magyarság megtartásának feladatként való megélése, a közösségért tenni kell belső parancsa: FM22, FM26, FM24, FM27. FM27: *Magyarságot megtartani, erősíteni, továbbadni.*

3.3.2. A Franciaországban töltött évek száma

Vajon számít-e, befolyásolja-e az adatközlők válaszadását, hogy mióta él távol a magyar nyelvközösségtől illetve az, hogy milyen körülmények között, milyen okokból hagyta el hazáját? Természetesen igen. (Hiszen volt olyan interjúalany, aki ugyan még csak negyvenéves, de gyermekfejjel hagyta el a szülőföldjét, míg volt olyan idősebb adatközlő is, aki középkorú volt már, hogy Franciaországba jött, tehát mindketten körülbelül ugyanannyi ideje élnek ott.)

A nyelv és a kultúra azok számára kiemelten fontos, akik egy-két évtizede vannak

távol hazájuktól. Az érzelmi kötődés (család, büszkeség) azoknál érezhetőbb, akik kevesebb, mint egy évtizede hagyták el szülőföldjüket. Az ezredforduló gazdasági emigránsai törekszenek leginkább a világpolgárrá nevelésre, s saját európai identitás kialakítására, a magyar elhagyására. A hetvenes évek táján, illetve annál előbb (a második világháború után és 1956-ban) Franciaországba került adatközlők számára a legfontosabb a nemzettudat vállalásos, tettekben megnyilvánuló, feladatcentrikus kategóriáinak a választása.

3.3.3. Kisebbségi létből kisebbségi létbe

Az adatközlők nagyobb része Magyarországról érkezett Franciaországba, de vannak Erdélyből és Vajdaságból kitelepültek is közöttük. Az adatközlőkről szóló módszertani fejezetben erről részletesen írok. A határon túlról érkező adatközlők közül sajnálatos, hogy csak FM22-től és FM29-től áll rendelkezésemre válasz. Mindketten Erdélyből kerültek Franciaországba. A kisebbségi létben megtapasztalt identitásmegőrző stratégiákat magukkal hozó családokról FM22 beszélt.

FM22: Ezt föltétlen vegye föl: itt én '73 óta, pardon, 1973 óta élek itt, és amit mondok magának, ez szentírás. Ennél jobban senki nem ismeri az emigrációt, mint én. A magyarországi magyarok gyerekei, akármilyen nagy magyar volt, és bármilyen nagy magyar, egyiké se beszél magyarul. Maga érti ezt, amit mondok? Ha a gyerekek beszélnek magyarul...amelyik gyerek beszél magyarul, az föltétlen a leszakított területek szülei...szüleinek a gyerekei, magyaroknak a gyerekei. (...) Mindenik beszél magyarul és szépen. Ez érdekes, nem. Bon. Nahát ez írja be majd a doktori...doktoráci.. disszertációjába!

Véleményét részben tudom megerősíteni: inkább azt lehet állítani, hogy a kisebbségi létből érkezők számára mindig fontos a magyar identitás (és nyelv) továbbadása, de a Magyarországról érkezők között is sok ilyen családdal találkoztam, vagyis a trianoni határokkal kisebbségbe került magyarok Nyugat-Európába kerülve is őrzői, éltetői a kisebbségi közösségnek. Azt azonban nem állíthatjuk, hogy minden Magyarországról jövő hátat fordít magyarságának (vö. ZELLIGER 2012: 33 – 38).

3.4. Alakuló, átalakuló identitások

Érdekes, hogy két, Magyarországról kisiskolásként, serdülőként elszármazó adatközlő is megemlítette, hogy kezdetben mennyire igyekezett alkalmazkodni a többségi

társadalomhoz, beilleszkedni, s „franciábbnak lenni a franciáknál”, mígnem rájöttek, hogy gyökereiket vállalva, szilárd (magyar) identitással tudnak csak igazán önmaguk lenni. A kezdeti mindenáron való azonosulás igényét felváltotta a visszatalálás. (Az identitásválság a serdülőkorú énkeresés problematikájával is összefügg, hiszen mindketten kritikus életkorban kerültek ki Franciaországba.)

FM19: *Itt? Nekünk abszolút az identitásunkat jelenti [magyarnak lenni]. Nekem volt olyan periódus, hogy főleg a gimnáziumban, meg kicsit az egyetemista évek alatt, hogy nagyon be akartam ide illeszkedni, és nagyon olyan akartam lenni, mint a többiek: francia. Meg, hogy senki ne vegye észre, meg jól beszéljek, ugyanúgy csinálni mindent, aztán rájöttem, hogy tök nagy hülyeség, mert saját magamat így elvesztem ezáltal. És akkor rájöttem, hogy én magyar vagyok, és azóta is mindenkinek ezt elmondom. És akkor néznek nagyokat, meg örülnek, hogy „jé, jé, nem gondoltuk volna”, de erre abszolút büszke vagyok, és mondom is, jó nem úgy, hogy verem ott a mellem, de úgy egészségesen, hogy tudják, hogy képben legyenek.*

És a másik vallomás:

FM21: *Hát azt hiszem, hogy ahogy telnek az évek, sőt évtizedek esetében, mert ha kiszámoltad, hogy hány éves vagyok, akkor már nem tegnap voltam kiskorú. Szóval valahogy ez úgy megy, hogy az azonosulási igény, az valahogy már nem olyan üldöző, az évek során, legalábbis az én esetemben...*

3.5. Összefoglalás

Magyarországon úgy tűnik, hogy az elmúlt évtizedben, a leegyszerűsítő érzelmi hozzáállás mellett, mintha erősödött volna az identitás vállalásának kérdéséről, problematikájáról való tartózkodás. A beleszületés evidenciája tekinthető a legerősebbnek. A kutatók véleménye szerint ezért Magyarországon „...a kulturális önértéktudat mértékét és identifikációs hatásfokát erősíteni kellene ahhoz, hogy a magyarországi társadalom az európai integrációs és globalizációs kihívások nyomását ellensúlyozni tudja” (GEREBEN 2005: 54–55). Ez az identitáskérdésektől való tartózkodó magatartás a franciaországi magyarok körében az újabb gazdasági emigránsok esetében érzékelhető tendencia. De a legerősebb identitásjelölő itt a büszkeség (és egyéb pozitív értékek), mint Magyarországon. A franciaországi interjúkban második helyen a nyelv és a kultúra áll identitáshordozó elemként, amely eredmény a Kárpát-medence magyarlakta országaiban végzett felmérésekkel mutat rokon vonásokat, ahol ez a faktor került az első helyre.

4. Kétnyelvűség = kétkultúrájúság?

Mint fentebb láthattuk, a franciaországi kutatásban részt vevő szülők identitásának vizsgálatára irányuló kérdésekre adott válaszokban előforduló leggyakoribb tematikus elemek a következők: 1. érzelmi komponens (pl. büszkeség) 2. anyanyelv 3. családi kötődések és közös kultúra (kulturális identitás) (SZABÓ T. 2012a, b). Az elemek említésének sorrendje a magyarországi kontrollcsoport identitásképzésével mutat rokonságot (GEREBEN 2005: 49–50). A most bemutatandó esettanulmányok annak járnak utána, hogy hogyan valósul meg a gyakorlatban a franciaországi magyar–francia másodgenerációs fiatalok felé ennek a „közös kultúrának”, s ezen keresztül egyfajta kulturális identitásnak a közvetítése. Milyen formában és milyen (nyelvi és a nyelvhez szorosan nem kötődő) tartalmakon keresztül konstruálódik számukra a magyar kultúra? Mennyiben célja a kultúraátadásnak az nyelvmegtartás és az identitásképzés? Milyen alapokat nyújt erre a szülői szándék? Milyen feltételek mellett lehet sikeres az átadás, és hogyan tartható fenn a felnőtté váló fiatalok érdeklődése a magyar kulturális javak iránt?

4.1. Identitás és szocializáció

Hamers és Blanc írásai alapján elmondhatjuk, hogy a kétnyelvűséggel járó nyelvi fejlődés és kulturális dimenzió igen fontos szerepet képvisel a kétnyelvű gyermekek szocializációjában: „the bilingual's development and behavior cannot be envisaged independently from society, its structure and its cultural dimension. It must be kept borne in mind that the development of language and hence of bilinguality is part and parcel of the socialization process through which the child becomes a member of a given social group” (HAMERS–BLANC 1989: 115). Mindezek pszicholingvisztikai vetületét jelen dolgozatban nincs módunk vizsgálni, azonban a szociális vonatkozásokat, tényezőket kiemelten tanulmányozom, mivel ezektől nem lehet eltekinteni a szociolingvisztikai alapokra helyezett identitásvizsgálat során: “identities are never autonomous or independent but always acquire social meaning in relation to other available identity positions and other social actors” (BUCHOLTZ–HALL 2005: 598).

4.1.1. Nyelv és kultúra: kétnyelvűség és kulturális identitás

Nyelv és kultúra egymástól szinte elválaszthatatlan egységet alkot: „...language is a component of culture along with other entities like, for example, values, beliefs and norms; language is a product of culture, transmitted from one generation to the next in the socialization process [...] Language is also a transmitter of culture, it is the main tool for internalization of culture by the individual [...] The relationship between bilinguality and cultural identity is reciprocal: bilinguality influences the development of cultural identity, which in turn influences the development of bilinguality” (HAMERS–BLANC 1989: 115, 125).

Azt feltételeztem, hogy a magyar nyelvi szocializáció fontos tényezője a magyar identitás kialakításának. Mivel az első nemzedék fent bemutatott válaszaiból az derült ki, hogy a magyar nyelvi kötődés mellett, a családi szálak és a kulturális hagyományok is fontos szerepet játszanak az első nemzedék identitásában, a második nemzedék identitásformálásának kulcsát is ezekben a tényezőkben kerestem. Az elsődleges szocializáció folyamán kialakuló és bevéssző kulturális identitás fontos szerepet játszik a későbbiek során is: „Although little is known about the processes which bring cultural identity into being, some studies suggest that they start at an early age and that by the age of 6 children have developed some type of cultural identity. Primary socialization appears to play a more important role in the process of cultural identification than second socialization ” (HAMERS–BLANC 1989: 120).

Az interjúk tanulsága alapján, a továbbiakban arra vállalkozom, hogy bemutassam a szülők identitásalakító tevékenységét a nyelvhez szorosan kötődő kulturális tevékenységeken keresztül. Azt feltételeztem, hogy a második nemzedék általában erős kettős kulturális kötődéssel rendelkezik. A fejezet végén ezért a nyelvhez szorosan nem kötődő kulturális tartalmakkal is foglalkozom: a családi szocializáció során előforduló másik identitásformáló lehetőségére, a családi ünnepeken keresztül átadott, megélt magyar identitás sajátosságainak bemutatására is rátérek.

4.2. Az identitás és a kulturális tevékenységek összefüggése

Elsőként a nyelvhez szorosabban kötődő szabadidős tevékenységek vizsgálatát végezem el. Így a továbbiakban az olvasási, filmnézési, zenehallgatási szokásokra, tevékenységekre összpontosítok. Legfontosabb kutatói kérdésem tehát az, hogy mennyire van

jelen a magyar nyelv a szabadidős tevékenységi körök, kulturális dimenziók mentén?

Miután feltettem azt a kérdést, hogy az adatközlő tud-e magyarul írni, olvasni és ha tud, szokott-e, vagy csak passzív tudásként van jelen ez a kompetenciája; rátértem azokra a kérdésekre, amelyek különböző szabadidős tevékenységekkel foglalkoznak (olvasás, filmnézés, zenehallgatás stb.). Érdekelt, hogy az ehhez szükséges tárgyi feltételek magyar nyelven mennyire állnak az adatközlők rendelkezésére (könyvek, dévédék, cédék stb.)

A szabadidős tevékenységek tükrözhetik a legjobban, hogy az illető melyik kultúrát érzi magáénak, melyik kultúrkörben mozog. Ha mindig csak francia zenét hallgat, francia nyelvű könyveket olvas, sose látott még magyar filmet, akkor a csoporthoz tartozás tudata és kulturális identitás szerint inkább egykultúrájú vagy monokulturális (francia), mintsem kettős kultúrájú vagy bikulturális (magyar–francia) kétnyelvű beszélőről van szó. Amikor a beszélő nem azonosul egyik csoporttal sem, tehát nagyjából mindegy számára, hogy hova tartozik, akkor dekulturális; ha pedig a beszélő egy harmadik csoporttal azonosul, (pl. angol, amerikai kultúra stb.) akkulturális kétnyelvűről beszélhetünk (KISS 1995: 212–216). Ebbe az utóbbi kategóriába azonban egyik adatközlőt sem lehet maradéktalanul besorolni.

**4. 2. 1. *Tudsz magyarul olvasni? Szoktál magyarul olvasni? Mit? Milyen gyakran?*¹¹⁵
*Szoktál magyarul írni? Mit (személyes levelet, hivatalos levelet, smst, ímélt, mást)***

Minden adatközlő tud magyarul írni és olvasni, de ez legtöbbször számára passzív tudás marad. A legtöbb adatközlő számára a magyar nyelvű olvasás kizárólag (2FM2, 2FM6, 2FM9) vagy nagyrészt az ímélek és a cset olvasását jelenti, az írás pedig ugyanezeknek a tevékenységnek az aktív, produkciós oldalát: egy-egy ímél megírását, a csetre beírt válaszokat. Azonban tény, hogy az elektronikus média megjelenésével az olvasási szokások egész Európában jelentősen megváltoztak, a „hagyományos” olvasási formák és módok megváltozásának, háttérbe szorulásának lehetünk tanúi. Az internetkultúra terjedése általános tendenciának tekinthető, amely azonban a mai, élő magyar nyelvvel való állandó kapcsolattartást is lehetővé teszi, így nem szabad lebecsülni ennek a jelentőségét sem, és csak a hátrányokat felsorolni. A nyelvmegtartás szempontjából a rendszeres használat (még ha mégoly korlátozott nyelvi kódkészlettel történik is) nagyon lényeges. Nem egy elzárt, „nyelvi rezervátumban” nőnek fel a gyermekek, hanem akár napi kapcsolatban lehetnek magyarul beszélő (író) kortársakkal.

¹¹⁵ Az egyes alpontok (dőlt betűs) kérdései a nyelvhasználati interjúkból valók. A kérdéseket KONTRA 1990: 135–138 alapján állítottam össze.

Interjúkészítő: *Szoktál magyarul írni?*

2FM9: *Nem, vagyis de. Méleket munkahelyemen, ezeket igen. De ha van egy könyv, és ha választani tudok, akkor vagy franciául olvasom, vagy nem olvasom. Soha nem olvastam magyar könyvet.*

A legtöbben tehát ímélt írnak (2FM2, 2FM3, 2FM7, 2FM9, 2FM10, 2FM11, 2FM14, FM15, FM16). Van, aki csetel is magyarul (2FM6, 2FM12, 2FM13, 2FM14, FM15), van, aki hagyományos levelet (2FM1, 2FM2, 2FM5, 2FM10) ír. De olyan is akad, aki egyáltalán nem szokott magyarul írni (2FM4, 2FM8).

Az olvasással kapcsolatban két fő probléma merült fel: az egyik, hogy a megkérdezettek közül többen is úgy nyilatkoztak, hogy nincs idejük magyarul olvasni, jelenleg fontosabb, hogy angolul vagy spanyolul (tehát valamilyen „másik idegen nyelven”) olvassanak. A fent bemutatott nehézség azt a felfogást tükrözi, hogy a magyart is „idegen nyelvnek” tekintik a válaszadók, melyen az olvasás akadályt jelent, vagyis mintegy „kényszer” hatására, „azért, mert muszáj” veszik csak elő a magyar nyelvű olvasnivalót, nem szórakozásból, kikapcsolódásképpen.

2FM2: *Igen, próbálok, de tudod nincs nagyon időm magyarul olvasni jobban. Miko van időm, akko angolul szeretek olvasni.*

2FM5: *Most nincs is sok időm, meg elég lassabban megy az olvasás és akkor nincs rá elég időm (...). Például megvan a Harry Potter magyarul, de nem, nem sikerült elolvasni, mert valahogy ööö mire mindet megértettem, meg ogya..odafigyelek, mintha egy igazi lecke lenne.*

Mit olvasnak magyarul a második nemzedék tagjai? Viszonylag rövid lélegzetvételű műveket. Ez tehát a másik probléma: a hosszú, szépirodalmi alkotások olvasása megerőltető: nagyfokú koncentrációt kívánna, mely élvezhetetlenné teszi a könyveket. Az egyik szülő – jól rátapintva a probléma lényegére — ezért csak rövidebb irodalmi műveket adott a gyerekei kezébe.

FM1: *Kis rövidebb Móra Ferenc novellákat hoztam, láttam, hogy a hosszú könyvek nem mennek.*

Fontos azt is vizsgálni, hogy csak azért nem olvasnak-e esetleg magyar könyveket az adatközlők, mert franciául sem szoktak olvasni, de erre a kérdésre általában nemleges választ kaptunk. A továbbiakban az alábbi interjúkérdésre adott jellegzetes választ sorakoztatunk fel: *Szoktál magyarul olvasni?*

2FM1: *Igen, de csak egyszerű dolgokat. Egy krimi vagy egy újságot vagy egy ilyen Harry Potter –féle szerűséget és így tovább.*

2FM4: *Nem, mer nincs könyv. Kerestem, de olyan nagy könyv találtam és nem.. (...) Vastag. Azt hiszem, nem tudom, melyik könyv olvasnék. Inkább kicsi, rövidebb.*

2FM6: *Inkább franciául olvasok könyvet.*

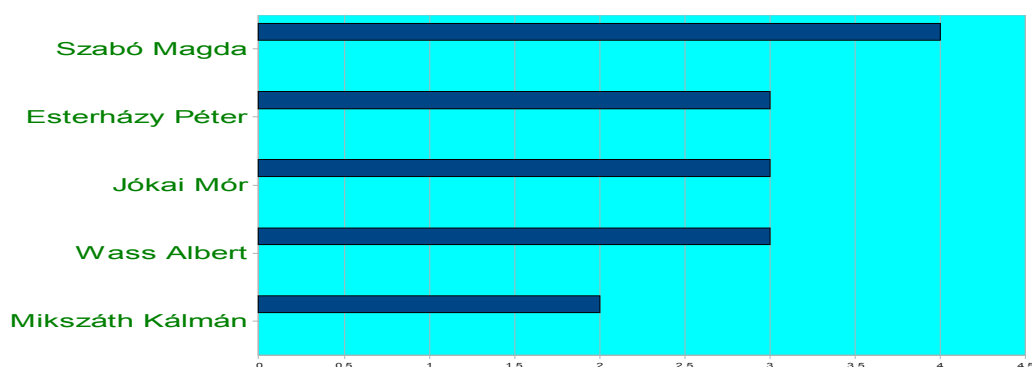
FM1: *Ő sokat olvas franciául. Nem azért nem olvas, mert nem olvas, hanem azért nem, mert magyar és..*

2FM6: *hosszú*

Ebből a két problémakörből is jól látható, hogy a dacára a szülői erőfeszítéseknek, a második nemzedék tagjai hiányosan elsajátított nyelvi és szövegértési kompetenciáiknál fogva (kevés kivétellel) nem az anyanyelvi beszélők stratégiáival és szintjén olvasnak magyarul. Az interjúkban gyakran ismételt válaszként köszönt vissza, hogy a szülők számos magyar nyelvű könyvet igyekeztek beszerezni, a gyerekek azonban nem olvasták őket, viszont az irodalmi művek filmes adaptációit nagyon kedvelték. A VHS-en , illetve később DVD-n megvásárolt *Egri csillagok*, *Tüskevár* stb. igen népszerűek voltak.

Mennyire befolyásoló az olvasmányok kiválasztásakor a szülői ízlés? Bizonyára, hiszen a könyvek jó részét a szülők adták gyermekeik kezébe. Az első nemzedék könyvolvasási szokásait, kedvenc szerzőit az alábbi grafikon szemlélteti: első helyen Szabó Magda áll, őt Esterházy Péter, Jókai Mór és Wass Albert követi, a harmadik helyen Mikszáth Kálmán található.

Legnépszerűbb magyar szerzők az első nemzedék körében

Ha összevetjük eredményeinket a Kárpát-medencei olvasásszociológiai vizsgálatokkal (GEREBEN 2005: 130) – melynek eredményeit alább foglaltunk össze – jól látható, hogy az abszolút első helyen álló Jókai a franciaországi válaszadók körében is népszerű, második helyezést ért el.

„Kik a legkedvesebb írói?”¹¹⁶

Magyarország: Jókai (16%), Cook, R. (8%), Moldova Gy. (7%)

Felvidék: Jókai (22%), Mikszáth (10%), Steel, D. (7%)

Kárpátalja: Jókai (32%), Mikszáth (13%), Móricz (11%)

Erdély: Jókai (38%), Mikszáth (18%), Móricz (14%)

Vajdaság: Jókai (27%), Mikszáth (11%), Móricz (9%)

(GEREBEN 2005: 130)

Kik a második nemzedék által leggyakrabban említett szerzők? Szabó Magda, Molnár Ferenc (A Pál utcai fiúk) és József Attila. Mint látható, a szülők kedvencei közül itt egyedül Szabó Magda neve szerepel. Többen csak a (szabadon választható) magyar érettségire olvastak el egy-egy magyar novellát, volt, aki regényt is (2FM5, 2FM8, 2FM10). 2FM5 a rövidebb műfajt, a verseket kedveli, József Attila a kedvence. 2FM15 is rendszeresen olvas magyarul, ha van egy kis ideje. Az ő kedvenc költője Weöres Sándor. 2FM10 is gyakran olvas magyar irodalmi műveket (Vaszaryt, Szabó Magdát stb.). De sokan vannak, akik internetes újságokat, blogokat (2FM1 például HVG-ét olvas neten) vagy hírportálokat (2FM14) olvasnak, valamint a rokonok által hozott nő magazinokat lapozzák (például 2FM3 a Nők Lapját).

Egy adatközlő gyakorlás céljából kétnyelvű könyveket forgat (2FM7). Van olyan adatközlő is, aki bevallotta kétkultúrájú, de mivel úgy érzik, nem tud olyan magas szinten magyarul, hogy magyarul olvasson szépirodalmat, franciául szerzi be a hozzáférhető műveket. Kosztolányi a kedvence, őt is franciául olvasta csak.

Interjúkészítő: *Vannak magyar könyvek?*

2FM16: *Otthon, V.-ban sokan vannak, de nem szoktam olvasni, de vannak is magyar irodalom, de franciául.*

Interjúkészítő: *Kedvenc írója?*

2FM16: *Magyar kedvenc írója? Kosztolányi Dezső.*

Interjúkészítő: *Milyen nyelven olvassa?*

2FM16: *Franciául, ez nem tudom magyarul.*

Néhányan semmit sem olvasnak rendszeresen magyarul (2FM4, 2FM11, 2FM12, 2FM13). Van, aki fájlalja ezt, s van, aki nem érzi problémának.

Interjúkészítő: *Tudsz magyarul olvasni?*

11618 éven felüli reprezentatív minta (1998–2000)

2FM11: *Igen, nehézzen, de tudok.*

Interjúkészítő: *És szoktál?*

2FM11: *Nem. Nem, mindig mondom kéne és akarok, de igazán nem.*

Ketten-hárman beszerzési problémákat említettek: tudnak, és szeretnek magyarul olvasni, csak nehéz hozzájutni magyar könyvekhez.

2FM3: *Azér inkább, a könyveket én mindig – én nagyon sokat olvasok franciául – inkább szeretem venni a könyveket mikor veszel egy könyvet, a tied, az a tyied. Ha veszed, azért, mert igazán akarod olvasni.*

Ez a problémakör szorosan kapcsolódik a „házi könyvtár” kialakításának, bővítésének nehézségeihez: mennyire állnak rendelkezésre a magyar nyelvű olvasmányok, otthon, karnyújtásnyira?

4. 2. 2. Vannak-e magyar könyveid? Mik?

Magyar könyveket nehéz beszerezni Párizsban – vallják tehát a megkérdezettek –, de ott van a Magyar Intézet és a CIHE vagyis a Centre Interuniversitaire d'Études Hongroises ('Egyetemközi Magyar Tanulmányi Központ') könyvtára is a Nouvelle Sorbonne-on, ami szabadon látogatható.

2FM2 szerint pedig valaha volt egy magyar könyvesbolt a Montparnasse közelében, amit Balatonnak hívtak. (Magam már nem akadtam rá):

2FM2: *A Balaton nem tudom még van-e? Van egy boutique, enfin¹¹⁷ egy könyv...ööö...tár. Balaton neve.*

Interjúkészítő: *Balaton?*

2FM2: *Oui.*

Interjúkészítő: *Itt Párizsban?*

2FM2: *Itt Párizsban. Nem tudom, hogy megvan-e még.*

Interjúkészítő: *Könyvtár? Lehet kölcsönözni?*

2FM2: *Na, venni.*

Interjúkészítő: *Akkor könyvesbolt.*

2FM2: *Na, igen, könyvesbolt.*

Ma, az internetes könyvvásárlási lehetőségek, on-line boltok korában érdemes újra átgondolni ezeket a kérdéseket. Mindenesetre biztos, hogy az internet-korszak előtt felnőtt adatközlők magyar nyelvű kulturális termékekhez való hozzájutásával a beszerzési

¹¹⁷'Van egy kis bolt, vagyis egy könyv...'

nehézségek gyakorlati okainak (anyagiak, távolság stb.) és történelmi kontextusának (a rendszerváltást megelőző időszak) figyelembevételével kell foglalkozni.

Sokaknak volt Magyarországról hozott mesekönyvük, gyerekkönyvük, de ma már nincs idejük olvasni, pedig az édesanyák még mindig hozzák otthonról a könyvjúdontságokat. Mind FM1, mind FM3 ezt erősíti meg:

FM3: *Hiába vettem nekik minden könyveket; keresetem, ahányszor Magyarországon voltam, mindig mentem keresni könyveket, hogy na mi tetszik..könnyű legyen, érdekes legyen, megfelelő, satöbbi; mindig valamit találtam, mindig hoztam, de semmit nem olvastak sohase el magyarul. (...) Inkább magamnak [veszek] most már.*

4. 2. 3. Szoktál magyar rádiót hallgatni, magyar tévét nézni? Milyen műsorokat?

Magyar rádiót egyik adatközlő sem hallgat Franciaországban, ha Magyarországon vannak, előfordul, hogy bekapcsolják, de akkor is főleg zenét hallgatnak (2FM10 például a Rádió Café-t és a Rádiót C-t). A televízió helyét pedig újabban átvette az internet (2FM12, 2FM13, 2FM14 csak ezen keresztül „tévézik”), például az mtv.hu honlapon található internetes adások vagy más on-line műsorok. Ennek gyakorlati oka a könnyebb hozzáférhetőség: Franciaországban (is) elég bonyolult a magyar nyelvű műholdas csatornákat fogni: vagy az előfizetési csomagok csatornakiosztása változik túl gyakran, vagy az adott csatornák kerülnek át állandóan más műholdra: az a legbiztosabb, ha az embernek saját parabolaantennája van, de még ez sem mindig elég:

FM11: *Állandóan megvolt a Duna, az M2. Aztán elvették tőlünk az M2-t, most elvették a Dunát is, átrakták egy másikra, úgyhogy majd hívni kell valakit, hogy szerelje be. (...) Eleve az, hogy a Duna, M2: ez nem sok. Ez csak kettő. És az M2-t simán egy éve átrakták egy egész más szatellitre, mint a Dunát, tehát akkor már nem tudod... vagy akkor kell egy motoros..és most a Dunát is átrakták egy más szatellitre, át kell állítani..állandóan.*

A magyar adók közül a Duna Televízió és az M2 műholdas adását lehet fogni. Így azok az adatközlők, akinek a családja otthon tud fogni valamilyen magyar programot, mind ennek a két csatornának az adásait nézi (2FM2, 2FM3, 2FM5, 2FM6, 2FM10, 2FM15). Ezekben a családokban – 2FM10 és 2FM15 családjának kivételével – mindkét szülő magyar, tehát a szülők alapigénye volt, hogy lehessen valamilyen magyar televíziót nézni, és ebbe a gyerekek is belenőttek. (2FM10 francia édesapja kitűnően beszél magyarul, 2FM15 édesapja szintén ért valamennyit, és élénken érdeklődik a magyar történelem és kultúra iránt.) Milyen műsorokat szoktak nézni? Van, aki olasz és francia sorozatokat követ magyarul a Dunán

(2FM2), hiszen ezeknek az alaptörténetét ismeri, így könnyebben érthető, követhető a film. Van, aki pedig a vasárnapi fekete-fehér, régi magyar filmeket szereti a szüleivel nézni (2FM3, 2FM10, 2FM15).

Vannak, akinek csak Magyarországon van lehetőségük magyar tévét nézni (2FM7, 2FM8, 2FM11, 2FM16), s ezt a lehetőséget jól ki is használják, habár alapvetően nem szoktak tévézni, esetleg nincs is semmilyen tévékészülékük Franciaországban (2FM11, 2FM16).

2FM16: *Tévé nézni, csak kapcsolom és hallom, és közbe főzök, mert Franciaországban sem szoktam nézni a tévét, nem szeretem.*

2FM7: *Igen, a magyar tévét nézem.*

Interjúkészítő: *És akkor mit szoktál, milyen műsort szoktál nézni?*

2FM7: *Mindent, mindent!*

S az is tény, hogy azok, akik Franciaországban is szoktak tévézni, Magyarországon is sokat ülnek a tévé előtt, általában válogatás nélkül megnézik mindent, amit sugároznak. Természetesen olyan is akad, aki egyáltalán nem tévézik, se magyarul, se franciául (2FM1, 2FM9). Ezenkívül olyanról is tudunk, aki (habár még a Duna tévé műsora is fogható otthon), csak angol vagy német műsorokat néz, mert ezek „kellenek az iskolában” (2FM4).

4. 2. 4. Láttál-e már magyar filmet? Mit? Hol? Kivel?

A filmeket általában jobban ismerik az adatközlők, mint a könyveket. Mindannyian láttak már magyar, vagy legalábbis magyarul beszélő filmet. Van, aki az (interjúkészítés ideje táján készült) újdonságokat is látta moziban, amikor Magyarországon járt. Például 2FM1 a *Kontrollt* és a *Nyolcker-t* vagy 2FM8 a nővéreivel a *Temetetlen halottat*. Van, aki inkább csak tévében, videón vagy dévédén néz magyar filmeket, például 2FM5-nek és 2FM6-nak sok magyar klasszikus regény filmfeldolgozása megvan otthon (*A Pál utcai fiúk*, *Tüskevár*, *A kőszívű ember fiai*, *Bogáncs*, *Egri csillagok* stb.). Ők keveset vagy egyáltalán nem olvasnak magyarul, de ezeket a filmeket kedvelik, akárcsak 2FM12 és 2FM13, akiknek szinte minden dévédéjük magyarul van. A kedvencük a *Csinibaba*, de látták a *Hannibál tanár urat*, a *Made in Hungariát* és a *Légy jó mindhalálig!* című filmet is. 2FM10 is sok magyar filmet néz otthon az édesanyjával vagy Magyarországon az unokatestvéreivel (*Megáll az idő*, *Indul a bakterház* stb.) Olyan is akad, akinek a válaszából az derült ki, hogy számára a „magyar film” a magyarul beszélő filmet jelenti. Ők Magyarországon is inkább amerikai filmekre járnak: a *Harry Potter-t* (2FM7, 2FM14) vagy a *Shreket* (2FM7) látták már magyar szinkronnal.

2FM15 vegyesen néz amerikai és magyar filmeket a magyar barátaival, otthon dévédén sok magyar rajzfilmje van, főleg gyerekkorából: *Magyar népmesék, Mátyás király, Szafi, Hány János, Jankovics Marcell-rajzfilmek stb.*

A nyelvi problémák élvezhetetlenné is tehetnek egy-egy filmet, ezért voltak olyan adatközlők, akik a magyar filmeket némi segítséggel (idegen nyelvű felirattal) nézik inkább. 2FM16 sok magyar filmet látott már. Van egy mozirajongó barátnője, aki magyarul tanul, és vele gyakran néznek magyar filmeket az interneten – angol felirattal. 2FM9 is főleg olyan „magyar” filmeket látott, amelyet valaki híres magyar rendező készített:

2FM9: *Úgy nem igazán. Inkább hollywoodi magyar filmeket láttam, minthogy valós magyar... (...) Magyar rendező, aki Hollywoodban él, tipikusan. A Colonel Redl meg a..., ezeket. Vagy a nagyon régi filmeket..Cukortól kezdve. Mert különben..egyszer-kétszer voltunk Magyarországon magyar filmet nézni, de nem ezeket.*

Egyetlen dolog mindenesetre biztos: a filmek jobban eljutnak a kint élő fiatalokhoz is, mint a könyvek. A legújabb filmek a Párizsi Magyar Intézetben havonta tartott filmvetítések alkalmával jut(hat)nak el az adatközlőkhöz. A megkérdezettek közül néhányan részt vettek már ezeken is (2FM10, 2FM16), de akad olyan is, aki azt állította, hogy még soha nem látott magyar mozifilmet (2FM4) vagy egyáltalán magyar filmet (2FM2, 2FM11).

Interjúkészítő: *Láttál már magyar filmet?*

2FM2: *Nem, sose. Szere...angolul megyek mindig.*

Interjúkészítő: *Azt gyakorolod?*

2FM2: *Oui*¹¹⁸.

Érdekes adalék a nyelvi és kulturális szocializáció kérdésköréhez kapcsolódva, hogy a mai kisgyermekes adatközlő szülők a Magyarországról beszerzett mesekönyvek mellett, szintén sok mesefilmet hoznak magukkal, akár csak a ma felnőtt másodnemzedék szülei, mert úgy gondolják, hogy a magyar nyelvű meseolvasás, mesenézés fontos nyelvelsajátítást elősegítő eszköz a kezükben. Őket arról kérdeztük, hogy vetítenek-e, és ha igen, akkor milyen filmeket a gyerekeiknek. Fentebb már említettük, hogy a második nemzedék felnőtt adatközlői közül legtöbben a *Magyar népmeséket* és a *Disney-filmek* magyarul beszélő változatát emlegették gyermekkori magyar filmélményként, s a mai kisgyermekes szülők „listavezetője” szintén a *Magyar népmesék-sorozat* és a *Mesék Mátyás királyról*. Ezek mögött következnek a 70-es, 80-as évek magyar rajzfilmjei (*Frakk, Vizipók, Dr. Bubó, Mézgagéza stb.*), valamint a szinkronizált *Disney-filmek*. (Az előbbiek talán a szülők saját gyerekkori

¹¹⁸Igen'.

kedvencei lehetnek.) Nagy változás tehát nem mutatható ki e téren a mintegy 30–40 éves időtávlatban, melynek egyik fő oka az újdonságok, új magyar rajzfilmek csekély száma.

4. 2. 5. Van kedvenc magyar együttesed? Vannak-e magyar CD-id, kazettáid?

A megkérdezettek egy része úgy nyilatkozott, hogy nem ismeri igazán a mai magyar zenei életet (2FM2, 2FM4, 2FM7). Egy-egy együttest tudnak esetleg említeni, amit a magyar barátaik ajánlottak nekik (pl: *Tankcsapda* – 2FM3, *Zanzibár* – 2FM5), de nincsenek igazán magyar cédéik, kazettáik. Mindez azért sajnálatos, mert a zenén keresztül jobban megközelíthető lenne az olyan kultúra, amelyet nyelvileg már nem birtokol nagy biztonsággal valaki. A kodályi „zenei anyanyelv” is fontos lenne a kultúra megismertetése, megszerettetése, megtartása, s ezen keresztül az identitásmegőrzés szempontjából.

Interjúkészítő: *Van kedvenc magyar együttesed? Zenekar?*

2FM2: *Naa, nem ismerem.*

Interjúkészítő: *Nincsenek magyar CD-id, kazettáid?*

2FM2: *Sajnos nincs.*

2FM1 és 2FM9 a magyar komolyzenét kedveli, vannak ilyen cédéik. 2FM1 ha Budapesten jár, gyakran megy az Operába is.

2FM1: *Hát ismerem ilyeneket, mint a Kispál és a Borz, de nem annyira szeretem. Hát ő... szerintem Magyarországon a legérdekesebb, az a komolyzene. Hát van egy opera, van egy operaház, nem is olyan drága, úgyhogy iszonyú gyakran mentem operaházba, most ezt Párizsba nem csinálhatom.*

2FM5-nek és 2FM6-nak, illetve 2FM8-nak is van régi, szülőktől vagy rokonoktól ajándékba kapott Halász Judit-lemezük. A „Boldog születésnapot!” című dalt így mindannyian ismerik, szeretik.

2FM3: *Igen, mert kiskorukba hoztunk rengeteg ilyen mesét is, meg énekeket is, és ugye mostmár ők tudják az érdeklődési körüket, mostmár nem avatkozunk bele...*

A gyerekdalok vagy régebbi könnyűzenei slágerek, hajdani híres előadók a szülői nevelés miatt még ismertek, de a mai magyar zenei kultúrában a szülők sincsenek általában annyira otthon, hogy rajtuk keresztül férhessenek hozzá a fiatalok. (Ezért alakult úgy, hogy 2FM12 és 2FM13 édesanyja kedvenceit az LGT és Zorán slágereit mérsékelt lelkesedéssel hallgatja, de a mai magyar zenét nem ismeri.) Ezenkívül fejlődéslélektani közhely, hogy az

önálló személyiség kialakítására való törekvés miatt serdülőkorban fontosabbá válnak a kortárs kapcsolatok. Vannak, akik érdeklődnek is a barátaiktól arról, hogy melyik zenét volna érdemes meghallgatni, milyen cédéket lenne jó vásárolni. Már ha vannak kortárs magyar barátaik, s ez a tény (mint már azt a korábbi fejezetekben is említettük) a nyelvmegtartás szempontjából kiemelt jelentőséggel bír.

2FM5: *Nekem nincs, de érdeklődtem, akartam, hát érdeklődtem és akkor egy barátnőm leírt nekem egy CD-t. Van rajta Zanzibár meg...mondtam, hogy ami meg most Magyarországon, azt írd le, és akkor mindenféle zenét leírt, van ami tetszik, van ami nem annyira, de mondjuk nem az a zene, amit én hallgatok a legtöbbet, csak úgy érdeklődtem.*

A kortársak szerepe, valamint a tudatosan alakított magyar zenei nevelés folytonossága például 2FM16 családjában jól megfigyelhető (itt sok hasonló korú unokatestvér van): míg 2FM16 gyermekkorában *Kaláka* cédéket hallgatott, most a *Csíkot* és a *Kistehén* tánczenekart.

Cédék helyett a legújabb forrás a Youtube¹¹⁹ videómegosztó portál: innen 2FM14 és 2FM15 is rendszeresen hallgatnak olyan zenéket, amiket magyar barátaik ajánlanak a figyelmükbe (*Tankcsapda, Belgä, Quimby, Péterfy Bori, Ruzsa Magdi stb.*). S emelet 2FM15 édesanyja Zorán és Bródy-cédéit is kedveli.

2FM11 az Ákos dalokat és a magyar jazzt szereti, 2FM10 maga is énekel, kedveli a világzenét és a magyar népzene is: van *Muzsikás, Ökrös*-cédéje, kazettája. Kedvence a *Vuicsics Együttes* és a *Besh Odrom*.

Jobban tudnak ők magyarul, akik jól ismerik a magyar zenéket, a zenei kultúrát? Igen, mindnyájan. 2FM10, 2FM14 és 2FM15 bizonyosan jobban, mint 2FM7 vagy 2FM4, akiknek semmi kapcsolatuk nincs magyar zenékkal. Mindenesetre azt elmondhatjuk, hogy a magyar zenét ismerők, szeretők, mind jól tudnak magyarul, de azt nem állíthatjuk, hogy, aki nem érdeklődik a mai magyar zenei élet iránt nem beszélne jól a nyelvet.

4.3. A nyelvhez szorosan nem kötődő kulturális tevékenységek

Melyek lehetnek azok a kulturális tevékenységek, amelyek nem olyan szorosan nyelvhez kötöttek, „nyelvbe zártak”, mint az olvasás, a filmnézés, a zenehallgatás, azaz amelyek lényegét, kulturális tartalmát, mélyét, alapját általában magyar nyelvű szövegek adják? (A zene ebből a szempontból átmenetibb, univerzálisabbnak tekinthető, de az

¹¹⁹www.youtube.com

adatközlők általában zeneszöveggel is rendelkező muzsikát említettek, ezért soroltam a nyelvhez jobban kötődő tartalmak közé.) A nyelvhez nem annyira szorosan kötődik viszont a magyar konyha és a „magyar ünnepek”.

4.3.1. Magyar konyha, magyar ételek

Mi a kedvenc magyar ételed? Hol szoktál ilyet enni? Ki szokta elkészíteni?

Előfordulhat, hogy más már nem is nagyon maradt a második vagy harmadik nemzedék számára a magyar kultúrából, mint a magyar konyha élvezete: mindannyian ismerik és szeretik a magyar konyhát, esetleg el is tudják készíteni a kedvenc magyar ételüket. A magyar konyha különbözősége okán szintén identitásjelölővé válhat. Az étkezés „magyarosságának” fenntartása, megőrzése, egy-egy jeles ünnepen valamilyen magyar(os) étel hagyományos elkészítése, az érzékeken keresztül, zsigerileg hat az emberre (PETŐ 2007: 152–164).

Erről Viviane Chokas is ír, nemrégiben megjelent nagysikerű könyvében, a „Bazar Magyar”-ban: számára sokáig Magyarország nem volt más, mint a különleges, távoli ízek birodalma; és a magyar nyelv a legérdekesebb, legfinomabb ételek nevén keresztül hatolt be fokról-fokra az életében: *paprika, gulyás, galuska...* Egy elfelejtetni vágyott ország felejtésre ítélt nyelve: Az ’56-os szülők soha sem meséltek a lányuknak Magyarországról, sosem beszéltek magyarul, de „magyarul” főztek. Viviane Chokas a 2006-ban ezért a könyvéért megkapta az Év Fiatall Írója-díjat az Association du Prix du Jeune Écrivaintól, azaz a 'Fiatall Írók Díj Egyesületétől'¹²⁰

Kapitány Gábor és Ágnes magyarságszimbolumokat bemutató könyvében a magyar ételekről szóló fejezetben szintén előkelő helyen szerepel a gulyás, amely az 1730-as években lépett elő „pásztorételből” nemzeti étellé. A gulyás és további három jellegzetesen magyarnak tartott listavezető étel mind paprikás alapú, mely a paprika XVIII. századtól rohamosan terjedő népszerűségének köszönhető (KAPITÁNY Á.–KAPITÁNY G. 2002: 44). A szerzőpáros 1997-ben végzett, ezer fős országos reprezentatív mintája a gulyást nevezte a legjellemzőbb magyar ételnek (64,1%). A második helyen a halászlé (43, 6%), a harmadikon a töltött káposzta (40,2%) végzett, a paprikás csirke a negyedik helyre került (34,3%). „Általános jellemző, hogy valamennyi, különösen magyarosnak tartott étel leves, illetve lédús és paprikás

120 Internetes hivatkozás: <http://www.pjef.net/Bazar-Magyar-de-Viviane-Chocas> – Letöltés: 2008. 03. 01

jellegű. (...) . Az is említésre méltó, hogy erre a kérdésre gyakorlatilag mindenki válaszolt; az ételek valóban olyan erős jelzői a nemzeti identitásnak, hogy azokról mindenkinek van elképzelése” (KAPITÁNY Á.–KAPITÁNY G.2002: 41–42).

A szerzők azt is vizsgálták, hogy melyik az adatközlők kedvenc étele. A legmagasabb említettségű legkedvesebb étel szerepel ugyan a jellegzetesen magyar ételek élvezőnyében, de nem az első helyen, ez ugyanis a töltött káposzta (26, 1%). A második helyen a rántott (bécsi) szelet (19, 3%), a harmadik helyen pedig a paprikás csirke (16%) áll. Kisbán Eszterre hivatkozva megemlítik azonban, hogy míg felmérésük szerint a magyarországi abszolút első a töltött káposzta, addig emigráns (amerikai) környezetben a gulyás található a dobogó legfelső fokán. Ezt követi a rántott szelet és a tejfölös paprikás csirke, a töltött káposzta pedig csak a hatodik helyen áll (KISBÁN 1989). „Érdekes összehasonlítást ad egyébként (...) az idegen közegben élő magyarok étrendjének leírása is, hiszen ott az ételek magyarságszimbolikájának még nagyobb a jelentősége. Az amerikai magyarok számára kínált „magyaros ételek” sorában (is) a gulyás, pörkölt, (tejfölös) paprikás, töltött káposzta (KISBÁN 1989), illetve a disznótoros, hurka, kolbász, szalonna, gulyás, tarhonya, kalács (HOPPÁL, NIEDERMÜLLER 1989) vezet” (KAPITÁNY Á.–KAPITÁNY G. 2002: 42). Hasonló eredményeket kaptunk a Franciaországban végzett felmérés alapján: a legkedveltebb magyar étel itt szintén a gulyás.

A másodgenerációs adatközlők körében legnépszerűbb étele a szilvás vagy túrógombóc, a gulyás, a pörkölt, a paprikás csirke nokedlivel és a töltött paprika. Ezeket általában a szüleik, a magyarországi rokonok vagy nagyszülők készítik el nekik. Érdekes megfigyelni, hogy a „dobogós” gulyást mindannyian franciásan (hangalakkölcsönzéssel) „gulásnak” ejtik. S nem elhanyagolandó tény az sem, hogy a gulyás – pörkölt közti különbség elmosása, a nyugat-európai turistáknál gyakran tapasztalt egyfajta „fogalomzavar” a kapott válaszokban is megfigyelhető. Voltak adatközlők, akik be is vallották, hogy mindig összekeverik a kettőt. Például 2FM4 is, akivel emiatt (és az igen hiányos magyar nyelvi kompetenciája miatt is) a kedvenc magyar ételéről szóló beszélgetés barkochba játéknak is beillett volna. (Fordítani kellett vagy franciául visszakérdezni, kódot vált(ogat)ani.)

Interjúkészítő: *Mi a kedvenc magyar ételed?*

2FM4: *A gulás, az nagyon szeretem. És a nagyanyám szoktam csinálni, amikor odamegyünk... Azt a leves, nem tudom milyen, az nem a gulás, azt hiszem.*

Interjúkészítő: *Halászlé?*

2FM4: *Azt hiszem.*

Interjúkészítő: *Hal van benne?*

2FM4: *Nem, nem.*

Interjúkészítő: *Gulyásleves?*

2FM4: *Lehet a gulyásleves, nem más...nem... úgy szoktam.. de vannak des petites nuilles az*

mi? Nuilles vagy pattes.

Interjúkészítő: *Tészták.*

2FM4: *És ööö viande*

Interjúkészítő: *Hús*

2FM4: *...és paprikás.*

Interjúkészítő: *Paprikás csirke?*

2FM4: *Azt hiszem.*

Interjúkészítő: *Csirkéből van?*

2FM4: *Igen.*

Interjúkészítő: *Poulet?*

2FM4: *Nem, boeuf¹²¹, azt hiszem.*

Interjúkészítő: *Akkor az a pörkölt.*

2FM4: *Pörkölt! Ez az. És nem tudom miért mindig j'appelle toujours, mindig hívok a pörkölt a gulyás. Nem tudom, miért.*

Interjúkészítő: *Szerintem azért, mert Franciaországban nincs különbség a pörkölt és a gulyás közt.*

Az első helyen állnak tehát a második nemzedék népszerűség szerinti étellistáján a gulyás és a pörkölt mellett a különféle gombócok (túrógombóc és szilvás gombóc) és a galuskák. De az adatközlők kedvelik a főzelék és levesféléket is. A francia konyha nem ismeri a főzelékeket (elnevezés sincs rá), és „magyaros” levestípust sem készítenek gyakran (húsleves csak a betegnek csinálnak), inkább krémleveseket főznek.

„Kedvenc magyar étel” – a második nemzedék adatai

Adat-közlő	Kedvenc magyar étel	Ki szokta elkészíteni?
2FM1	A túrós mazsolás palacsinta, a pörkölt, a főzelékeket meg a gulyásleves.	Az édesapja volt felesége
2FM2	„Ah, benh.. a gulyás ¹²² . Azt szeretem a nokedlivel vele.”	Az édesanyja, akinek a zserbója „a legjobb a világon.”
2FM3	<i>feuilles de chou</i> (‘töltött káposzta’) lángos	A töltött káposztát ő is el tudja készíteni, de leggyakrabban az édesanyja csinálja. Lángost Magyarországon evett.
2FM4	<i>Gulyás és pörkölt, de mindig összekeveri őket.</i>	Az apai nagyanyja készíti.
2FM5	Az édesanyja és az öccse felsorolják a gulyást, a túrógombócot, stb. (Lásd 2FM6) „Szinte én mindent ételt szeretem. Meg hát az az igazság, hogy ezt eszünk. Inkább magyarosan eszünk.”	Az édesanyja Franciaországban, az anyai nagyanyja pedig Magyarországon készíti ezeket az ételeket. De az egész család összefog, ha nudlit vagy gombócot kell csinálni: „Mikor csinálunk nudlit és akkor jelentkezik, aki tud segíteni.. csinálni sokat.” (FM1)
2FM6	Krumplistészta, <i>gulyásleves</i> , barátfüle, nudli, grízgombóc,	Lásd 2FM5-nél!

121A *poulet* csirkét, a *boeuf* marhahúst jelent.

122 A gulyás franciásan ejtett változata : goulasch vagy goulache

	túrógombóc, májgombóclevés.	
2FM7	Krumplis palacsinta, puding, rakottkarfiol.	Az édesanyja hétvégeken, a nagyanyja pedig nyaranta Magyarorszáon süt-főz neki magyaros dolgot.
2FM8	Paprikás csirke nokedlival.	Az édesanyja szokta készíteni, de ő is csinálta már a francia barátainak.
2FM9	Levesek, gombóc, aranygaluska, pörkölt és csirkepaprikás.	Az édesanyja szokta csiálni őket; meg a francia férje készít paprikás csirkét.
2FM10	„...Hát abból sok van, egy kedvenc nincsen.” De nagyon szereti a paprikás krumpilt, a paprikás csirkét, a szilvás gombócot, a főzelékeket és mindenféle lecsót.	Az édesanyja nagyon jól süt-főz: „Anyukám mindig kitalál..olyan jókat, hogy már az egész faluban híres, hogy milyen jól főz. És akkor, de van amikor így, hát ha jönnek ilyen... barátok, akkor ilyen töltött paprikát vagy ilyen nagy gulyást csinál mindig.” Franciaországban a karácsonyi bejglit együtt sütik 2FM10 és az édesanyja, és az egész falu kap belőle ajándékba. Magyarországon a nagynénjével süt-főz. Lecsót és süteményeket egyedül is tud készíteni.
2FM11	Általában szereti a magyar ételeket.	A szülők és a nagyszülők is főznek.
2FM12	„Savanyúság(os), lángos.”	Az édesanyja és a nagymama.
2FM13	Mindent szeretnek, de a kedvenc a „tojásos galuska, császármorzsa, spenót, nagyon-nagyon szeretem” és a rántott húst.	„Mert a mamánk nagyon jól főzik.”
2FM14	Mindegyik. Nincs egy, amit nem szeretnék. FM10: Sztrapacska, nokedli, pörkölt, mindent főzők. Magyarosan főzők.	Az édesanyja készíti.
2FM15	Húsleves, rétes, túrós kalács	Az édesanyja készíti.
2FM16	A töltött paprika és a mákos bejgli.	„A nagymamám sokat főzik és az anyukám szokott töltött paprikát csinálni. ¹²³ ”

4.3.2. Hagyományörzés és -teremtés, ünneplési szokások: „magyar” ünnepek

Egyetérthetünk Gereben Ferenc azon vélekedésével, miszerint a nemzeti ünnepek és a hozzájuk való viszony a nemzeti történelmi tudat kialakítása és manifesztációja szempontjából rendkívül fontos (GEREBEN 1999: 158), hiszen „a nemzeti élet múltban lezajló egyes drámai fordulatainak színhelyei, szereplői (...) kiválóan alkalmasak arra, hogy jelkép, s

¹²³A megnyilatkozásokban kétszer is előfordul a *főz* ige ikes formában, ami az adatközlők nyelvi bizonytalanságáról árulkodik.

ezáltal a nemzeti érzést ébren tartó tisztelet kiváltóivá váljanak” (CSEPELI 1992: 86). A legújabb kulturális antropológiai kutatások szerint március 15-e és október 23-a ünnepléséhez kapcsolódó szokások, rítusok, szimbólumok egy „civil vallásosság” bontakozó jegyeit mutatják (BARNÁK 2009: 109).

A nemzeti identitástudat és nemzeti ünnepek közötti összefüggésrendszerrel több szempontból vizsgáltam a nyelvhasználati kérdőívben idevonatkozó három kérdésre kapott adatközlői válaszok alapján: 1. Mikor ünneplik a karácsonyt? (24-én este vagy 25-én reggel) Hogyan? Mit esztek karácsonykor? 2. Van-e húsvétkor locsolás? 3. Van-e olyan magyar ünnep, amit megünnepelnek otthon? Hogyan?

Három kutatói kérdésre keresem a választ adatközlők nemzeti identitásának vizsgálatán keresztül: 1. Mennyiben tartható fenn magyarságtudat a magyar ünnepeken keresztül egy olyan többségi társadalomban, amely „hivatalosan” teljesen egy nyelvű? 2. Milyen ünnepeket tekintenek az adatközlők „magyar ünnepnek”? 3. Az egymással szorosan összefüggő nemzeti identitás és nemzeti ünnepek számon tartása, megünnepzése és a kisebbségi helyzetben élő kétnyelvű beszélők nyelvhasználata között van-e, lehet-e valamilyen összefüggés?

„A közösen megélt történelem a kollektív emlékezetben olyan kapcsolódási pontokat, közös élményeket jelenthet, melyek erősíthetik az összetartozás tudatát, és közvetve a nemzeti azonosságtudatot is” (HIRES-LÁSZLÓ 2009: 50). Ezekre az eseményekre való emlékezéssel a további nemzedékek is a közösség részeivé válnak oly módon, hogy az előttük járók példája beemeli őket a történelmi tudat folytonosságának nagy láncolatába. Alább a Franciaországban élő magyar családok, elsősorban a másodgenerációs fiatalok „magyar” ünnepekkel kapcsolatos vélekedéseit, identitásukra gyakorolt hatását igyekszem bemutatni. Elsőként a „magyar ünnepekkel” kapcsolatos vélekedéseket elemzem.

4.3.2.1. Nemzeti identitástudat – „magyar” ünnepek

A hat szomszédos országban és Magyarországon, Gereben Ferenc és kutatócsoportja által, 60 magyar nemzetiségű felnőtt adatközlővel (1995–1996 között) készült mélyinterjú alapján rajzolódik ki a Kárpát-medencei magyarság ünnepekhez és ünnepléshez való sajátos viszonya. A pontos kérdések sajnos nem állnak rendelkezésemre, de tudomásom szerint az interjúkészítők az ünneplés tényére és módjára kérdeztek rá: „Amikor az interjúkészítők rákérdeztek arra, hogy a kérdezettek valamilyen formában meg szokták-e ülni a magyar

nemzeti ünnepeket, a hat országban élő (fiatal és idős, fizikai és szellemi foglalkozású, szórványban vagy tömbszerűen élő) 60 magyar mintegy háromnegyede igennel válaszolt” (GEREBEN 1999: 158).

Az ünneplés módja igen eltérő lehet: csendes megemlékezés, magányos gyertyagyújtás, családi ünnep, nyilvános rendezvény stb. Ez utóbbiak elsősorban márc. 15-én vannak: „ugyanis – nemcsak Magyarországon, hanem a környező országokban is – leginkább az 1848-49-es szabadságharcnak épültek ki [...] a maga emlékhelyei. Ezek a rendezvények sok helyütt kötődnek a különböző egyházakhoz, kisebbségi szervezetekhez és a magyar nyelvű iskolákhoz, amelyek kisebbségi sorban az identitás megőrzésének mindig fontos őrhelyei voltak” (GEREBEN 1999: 159). Sajnos arról sincs tudomásom, hogy a kérdezők felsorolták-e a három nagy nemzeti ünnepünket, vagy szabad válaszlehetőséget adtak az interjúalanyoknak. Mindenesetre a mélyinterjúk elemzéséből megtudhatjuk, hogy a válaszadók „augusztus 20-át, ha tehetik, Magyarországon ünneplik [...], okt. 23-hoz kötődően viszont [...], még nem nagyon alakultak ki sem az ünneplési szertartások, sem a (határon túli) emlékhelyek. (Ezen a téren Ausztria kivételnek számít)” (GEREBEN 1999: 159). Ez utóbbi megjegyzést azonban szükséges tovább árnyalni, mivel Zelliger Erzsébet, felső-ausztriai magyarok körében folytatott, irányított beszélgetéseiből kiderül, hogy október 23-a említése igen vegyes érzelmeket vált ki az adatközlőkből. S habár a megemlékezés a Közép-Európában élő magyarság körében – érthető okokból – itt tekint vissza a legrégebbi hagyományokra, mégsem tekintik egységes „magyar” ünnepnek: „Az adatközlők számára kivétel nélkül számon tartott ünnep március 15-e. Augusztus 20-a is ismert ünnep. [...] Október 23-ával azonban egészen más a helyzet. Erdélyi és délvidéki adatközlőim szerint ez «magyarországi ünnep»” (ZELLIGER 2008: 82).

Az Ausztriában élő, nem őslakos magyar kisebbséghez hasonlóan, a franciaországi magyarok is más-más magyarul lakta vidékről érkeztek. Az 1956-os hagyomány ápolása mégis rendkívül intenzívnek mondható itt. Elég, ha csak az jelentős '56-os szervezetekre (pl.: Association des Anciens Combattants Hongrois en France, Comité du Souvenir Franco-Hongrois de la Révolution Hongroise de 1956), vagy a Père-Lachaise temető '56-os emlékhelyére¹²⁴ gondolunk. Kutatásom során, szerencsémre, igen összetett adatközlői csoport interjúból válogathattam. Így áll rendelkezésemre a második világháború alatt és után érkező, valamint 1956-os magyar emigránsok, az 1970-es években Jugoszláviából érkező vajdasági magyarok, illetve erdélyi menekültek és magyarországi kitelepülők gyermekeivel készített

124. „Az 1956-os forradalom 1988-ban még temetetlen halottainak jelképes nyughelyéül szolgáló sírhelyet Párizs akkori polgármestere, Jacques Chirac, későbbi államfő bocsátotta ingyen a magyar demokratikus emigráció rendelkezésére.” (Forrás: <http://www.dunatv.hu/kulfold/nagyimrekivegzes.html> – Letöltés: 2010. 01. 12.)

interjú is. A továbbiakban saját kutatásai eredményeimet fogom bemutatni, majd összevetni a fenti, Kárpát-medencei felmérések tapasztalataival.

4.3.2.2. „Magyar ünnepek”

„Van-e olyan magyar ünnep, amit megünnepelnek otthon?” Amikor ezt a kérdést megfogalmaztam, elsősorban a három nagy nemzeti ünnepünkre, március 15-ére, augusztus 20-ára és október 23-ára gondoltam. De nem határoztam meg pontosan, hogy mit értek az alatt a kifejezés alatt, hogy „magyar ünnep”, és mivel nem is úgy kérdeztem, hogy „Van-e olyan nemzeti ünnep, amit megünnepelnek otthon?”, meglepő válaszokat kaptam. Ezek a válaszok színes, érdekes képet mutatnak arról, hogy melyik ünnep válaszadóim szerint az „igazán magyar”. S ezek leginkább azok a családi ünnepek, amelyeket egy „átlagos” francia családban nem ismernek.¹²⁵ Az adatközlő családok számára magyar ünnep a Mikulás és a névnapozás is, amit Franciaországban nem szokás megünnepelni, míg Magyarországon és Közép-Európa más országaiban is van hagyománya ezeknek az ünnepeknek. A válaszok (az elhangzás gyakoriságának csökkenő sorrendjében) a következőképpen csoportosíthatók:

Van-e olyan magyar ünnep, amit megünnepelnek otthon?

(32 család válasza alapján)

Az interjúkban említett ünnepek	Melyik család ünnepli?	Hány család?	%
Mikulás (St. Nicolas)	CS1, CS2, CS3, CS4, CS6, CS8, CS10, CS11, CS13, CS15, CS16, CS17, CS18, CS19, CS24, CS25, CS26, CS28, CS30	19	59, 375 %
Magyar nemzeti ünnep, amiről Franciaországban is megemlékeznek	CS1, CS2, CS6, CS8, CS10, CS11, CS12, CS14, CS18, CS19, CS21, CS22, CS29, CS30	14	43, 75%
Magyar nemzeti ünnep, amit csak otthon (Magyarországon / Erdélyben / Vajdaságban) tartanak meg	CS5, CS6, CS7, CS9, CS10, CS11, CS12, CS18, CS31	9	28, 125%
Névnapok	CS1, CS18, CS25, CS28, CS32	5	15, 625%
Nem ünnepelnek semmit	CS20, CS23	2	6, 25%
Adathiány	CS27	1	3, 125%

¹²⁵ Ha a nyelvhasználatra szeretnénk következtetni ebből a megállapításból, látható, hogy a magyar nyelv ún. „családi nyelvként” funkcionál (GAL 1991: 66–76). Ezt a nyelvhasználati kutatások igazolták is.

1. Mikulás (St. Nicolas)

2FM4, 2FM5, 2FM6, 2FM7, 2FM8, 2FM9 és 2FM10, 2FM12, 2FM13, 2FM14 családja is megtartja otthon a Mikulást. Ezek közül 2FM4, 2FM9 és 2FM10 csak a Mikulást tartja, és említi „magyar” ünnepként. 2FM12 és 2FM13 ezt említi elsőként, és csak az édesanyjuk egészíti ki a „hagyományos” nemzeti ünnepekről szóló információkkal:

Interjúkészítő: *Van-e olyan magyar ünnep, amit meg szoktatok tartani? Vagy az augusztus 20-dika, ha ott vagytok a Balatonon?*

2FM9: *Nem.*

Interjúkészítő: *Vagy augusztusban nem vagytok ott?*

2FM9: *Nem, a gyerekek vannak ott. (...) Viszont amit ünneplünk, az a Mikulás.*

Interjúkészítő: *Ezt akartam kérdezni, hogy van-e?*

2FM9: *Van, tartjuk, és a gyerekek imádják. És mindig kérdezik, hogy a franciák miért nem tartják.*

Interjúkészítő: *Van-e olyan magyar ünnep, amit megünnepeltek otthon?*

2FM10: *Hm... Mikulás.*

Interjúkészítő: *És akkor mi..., csoki van?*

2FM10: *Aha. Hát ja csoki, vagy ami van otthon. De idén elfelejtette az öcsém kitenni a cipőmet. Akkor szomorú voltam.*

Interjúkészítő: *Van-e olyan magyar ünnep, amit megünnepeltek otthon?*

FM4: *Mikulás, azt csinálom. Én egyedül csinálom. És mézeskalácsot sütünk.*

Interjúkészítő: *Van-e olyan magyar ünnep, amit megünnepeltek otthon?*

FM27: *Mikulás, december 6-án. Itt Franciaországban nem ünneplik meg!*¹²⁶

S végül álljon itt egy idézet egy olyan „adatközlőtől”, akivel röviden személyesen is volt módom beszélni, de számos érdekes kiegészítő anyaggal azok az életrajzi könyvei szolgáltak, amelyet több évtizedes franciaországi tartózkodásáról, életéről, emigráns magyar létéről írt Nádasdy Borbála grófnő. Az általa leírtak alátámasztják az interjúban elhangzott személyes történeteket, gondolatokat, a gyűjtés során megismert élethelyzeteket. A következő részletnek már a címe is beszédes: *„Magyar módra.”*

„Mindig szerettem volna az egyházi ünnepeket „magyar módra” megünnepelni. A karácsonyról és a húsvétról már írtam. Ezeket, amióta a szüleim Nyugaton voltak, főleg Németországban, sikerült is. De például a Mikulást Párizsban nem ünneplik, ám Gyurinak [az író nő fia] ötödikén mindig ki kellett tisztítania a cipőjét és kitennie az ablakba, melyet aztán hatodikán teletömtem cukorkával, dióval; még virgácsot is készítettem, mert hát aki rossz volt, annak az járt. Amikor Gyuri iskolás lett, izgatottan mesélte a társainak, hogy ma

¹²⁶Tudomásom szerint, és ezt FM10 is megerősítette, csak Elzász bizonyos részein (német hatásra) tartanak Mikulást Franciaországban.

este cipőt kell tisztítania, mert másnap jön a Mikulás. Aminek az lett eredménye, hogy behívtak az iskolába és kérdőre vontak, hogy miket tanítok én a fiamnak, mert a társai követték, amit mesélt, ám az egyik, emeleten lakó gyereknek a hatodikról leesett a cipője, amiért az apja jól elverte. Más ország, más szokások.” (NÁDASDY 2009: 187–189).

2. Magyar nemzeti ünnep, amiről Franciaországban is megemlékeznek

Több család is részt vesz a franciaországi magyarok hivatalos ünnepesein a Párizsi Magyar Katolikus Misszió vagy a Párizsi Magyar Intézet március 15-i, augusztus 20-i vagy október 23-i rendezvényein (2FM2, 2FM5, 2FM6, 2FM8, 2FM12, 2FM13, 2FM15). Van, aki csak márc. 15-ét említi, mint olyan magyar nemzeti ünnepet, amit Franciaországban is megtart: 2FM12, 2FM13, 2FM14. A magyar történelmi eseményekre való emlékezéssel az általam vizsgált Párizsban élő második generációs magyar fiatalok, vagyis a következő nemzedék is a közösség részeivé válik oly módon, hogy az előttük járók példája beemeli őket a történelmi tudat folytonosságának nagy láncolatába.

2006 októberében számos francia állami ünnepséget is tartottak az '56-os forradalom 50. évfordulója alkalmából, melyeken azok, akik a magyar megemlékezésekre is el szoktak menni, tehát 2FM5 és 2FM6 családja, illetve 2FM8, valamint 2FM15 és a családja is részt vettek.

2FM8 és édesanyja (FM3) – a Magyar Misszió ünnepsége mellett – a párizsi polgármesteri hivatal (Mairie de Paris) ünnepségén is jártak:

FM3: *Hát, azt úgy megemlítjük, hogy ma na, van augusztus 20-a, na ma van október 23-a, na mi is az? Hogyha elfelejtődik, akkor mondjuk, hogy mi az a március 15. Jöttek a meghívók... el szoktam menni... Ilyen nívón szoktuk...de egyébként másvalami sokat nem lehet csinálni. Elmegyünk az ünnepélyre. Augusztus 20-i ünnepély a Misszióba szokott lenni, arra is el szoktunk menni.*

2FM8: *De most voltunk à la Mairie de Paris a október...*

FM3: *Ja, igen október 23-án, igen volt a Városházán.*

Interjúkészítő: *Nagy ünnepség volt?*

FM3: *Nagy, nagy, díszbeszéd volt, zene és..*

Interjúkészítő: *Ki tartotta?*

FM3: *Hát a izé volt ott a..Delanoë; Párizsnak a polgármestere. Igen, és volt fogadás utána, és koncert és beszéd, szóval, a díszterembe, nagyon szép volt.*

2FM5 és 2FM6 is kora gyermekkorunktól fogva a Missziós ünnepségekre szoktak eljárni magyar szüleikkel. A gyerekek rendszeresen szerepeltek az ünnepi műsorban. A velük készített interjú alatt (2007. március 13-án) szóba került a Misszió előző szombati március 15-i ünnepsége. Erről a testvérpár édesanyja (FM1) mesélt:

FM1: *Vannak ünnepélyek, amikor a gyerekek szerepelnek. Például most vasárnap volt a március 15-i ünnepély...*

Interjúkészítő: *Ti is szerepeltetek?*

2FM6: *Én igen.*

2FM5: *Én már nem járok.*

FM1: *I. [2FM5] mostmár nem jár; N. [2FM6] még jár, de mondjuk azelőtt komoly versmondás meg versmondóversenyek...*

Interjúkészítő: *Sajnos én nem tudtam elmenni. Hányan voltak?*

FM1: *Hát az iskolában jelenleg tizenhárman vannak, hogy hányan szerepeltek...*

2FM5: *Kilencen..*

FM1: *Körülbelül, kilenc-tizen, igen a C. az zenélt: kilenc-tizen voltak.*

Interjúkészítő: *És mi volt a műsor?*

FM1: *(...) egy-kettő vers volt, ... és egy kicsit az események voltak elmesélve. Márcsak azért is, hogy egy kicsikét változatosabb legyen, mert évek óta, szinte mindig ugyanazok a versek más gyerek előadásába jönnek, mert ugye nagyon változtatni nem lehet ezeken...a Nemzeti dal volt és Föltámadott a tenger, igaz? A Nemzeti dalt mondta A. és hogy hívják a másik kislányt? (...) Hát mostmár megünnepeltük mi, így gyerekesen. Végülis a lényeg az benne, hogy a gyerekeknek is valami emlékezetes megmaradjon.*

Ugyanez a család a 2006. október 23-án a Diadalívnél rendezett francia ünnepségen is jelen volt. Ezt az élményt a Vajdaságból elszármazott édesapa büszkén mesélte el közösen a feleségével:

FM1: *Az '56-os ünnepélyeken részt vettünk N.-val meg a férjemmel.*

FM2: *Vittük a zászlót, nem N.?*

FM1: *N.-val fogták a zászlót.*

FM2: *Ott volt a hadügyminiszternő is, és lekezeltünk vele személyesen. Na, meséld el N.!*

2FM6: *Hát odamentünk fényképeket csinálni, és a végén a zászlót fogtuk.*

FM1: *Igen, és hogy örültek, hogy volt egy fiatal is, aki fogta a zászlót. Ha mi nem is annyira örültünk neki. De persze azért te is örültél neki, egy kicsit?*

2FM6: *Hát...*

3. Csak Magyarországon ünnepelnek

Vannak, akik csak Magyarországon szokták a magyar nemzeti ünnepeket megülni, Franciaországban csak megemlékik a magyar szülők a jeles napot. Számos család augusztus 20-át Magyarországon ünnepli, hiszen Franciaországban az általános, országos szabadság ideje augusztusra esik, így sokan a magyar (nagy)családdal töltik ezt az időszakot.

Interjúkészítő: *És volt-e olyan magyar ünnep, amit esetleg otthon megünnepeltetek?*

2FM1: *Nem. Esetleg apám szólt, hogy ma van a március tizenötödik vagy ennyi.*

Interjúkészítő: *És október 23-a? Ha ő '56-ba jött ki...nem szólt olyankor?*

2FM1: *Szólt, de nem ünnepeltük.*

Interjúkészítő: *De elmondta, hogy mi?*

2FM1: *Igen...Meg augusztus huszadik. De akkor, mert ez augusztusban van, akkor nyaralni szoktunk, tehát azt jelenti, hogy Magyarországon voltunk és tűzijáték blablabla kenyér blablabla.*

Interjúkészítő: *Van-e olyan magyar ünnep, amit megünnepeltek otthon?*

2FM2: *Augusztusban szoktuk tartani, aa enfin¹²⁷, nem úgy, hogy mindenki megáll munkán, de mi szeressük. Enfin, nem bulizunk, de így gondolkod..gondolkozunk rá.*

4. Névnapiok

A névnapiok a másik fontos családi esemény, amit igazi „magyar” ünnepnek gondolnak a megkérdezettek, hiszen Franciaországban általában nem szokás megtartani. Se a névnapioknak, sem a beceneveknek nincsen hagyománya francia nyelvterületen, ez utóbbiról majd a névtani fejezetben részletesebben szólnunk. Az első két idézet szülőktől való, akik sajnálkozásuknak adtak hangot azért, amiért (ma már) nem tartanak névnapiot. A második két idézet olyan másodgenerációsoktól való, akiknek a családjában meg szoktak emlékezni a névnapiokról, és emiatt ők igazi „magyar ünnepként” tartják számon ezt a családi eseményt.

Interjúkészítő: *Névnapiok?*

FM4: *Na, az nem nagyon. Na, ez kár, hogy ezt mi nem csináljuk.*

FM16: *Névnapiot nem tartunk, pedig otthon nagyon van névnapiok. Mindig onnan tudom, hogy a szüleim tartják, és felhívják minket.*

Interjúkészítő: *Van-e olyan magyar ünnep, amit megünnepeltek otthon? Ilyenre gondolok, mint márc. 15-e, aug. 20-a, okt. 23-a....*

2FM7: *Á, öö... Csak a Mii..Mikulás néha.., de asszem nem. Magyarországon szoktak adni, nekem adni ajándékot a névnapiomra, de Franciaországban nincs.*

2FM5: *A névnapiot igen, mer itt szinte valaki nem is tudja, hogy mikor van a névnapija, de náluk ez egy kicsit fontosabb. Valami virág vagy egy kis ajándék hozzá. Fontos..hát ez ilyen..egy kis ünnep, ami Franciaországban nem nagyon szokták és nem is szokták csinálni.*

5. Nem ünnepelnek

Interjúkészítő: *Van-e olyan magyar ünnep, amit megünnepeltek otthon?*

2FM3: *Nem.*

2FM3 volt az egyetlen másodgenerációs, aki úgy nyilatkozott, hogy nem tartják meg a magyar ünnepeket. Ez azért is meglepő, mert mindkét szülő magyar, akik az 1980-as években vándoroltak ki Franciaországba, két gyermekükhöz magyarul beszélnek otthon, de a

127 'végülis, tulajdonképpen'

gyermekek franciául válaszolnak nekik. „...Végülis én szeretnék hazamenni...” (A haza alatt 2FM3 Magyarországot érti.) Mindebből kiderül, hogy 2FM3-nak van magyar nemzeti identitása (is), annak ellenére, hogy nem tartják otthon a magyar ünnepeket.

Egy másik család (CS20) sem tartja a magyar ünnepeket, mert a közel három évtizede Párizsban élő édesanyjának a régi, pártállami ünnepek jutottak először eszébe, amikor a magyar ünnepekről kérdeztem:

Interjúkészítő: *Van-e olyan magyar ünnep, amit megünnepeltek?*

FM21: *Nem. Szóval az, hogy magyar ünnep, ezt a fogalmat én például nem ismerem. Szóval teljesen kiesett belőlem az amióta Magyarországon voltunk, és voltak ezek az ünnepek, amiket ilyen kisdobos nyakkendőben ünnepeltünk, meg volt egy ilyen május elsejei felvonulás azt hiszem, meg volt egy olyan, hogy március 15-e. Nekem úgy kiürültek ezek a fogalmak, és eszembe se jut, hogy valamit megünnepeljek, ami úgy egy ilyen kollektív dolog volna.*

6. Magyar ünnep versus francia ünnep

Egyetlen olyan adatközlő volt, egy tizenhét éves diáklány, aki felemlegette, hogy milyen érzés, ha a franciák valami olyan eseményt ünnepelnek, ami nekik öröm, és dicsőség, a magyaroknak viszont fájdalom és szomorúság (pl.: november 11., az első világháború vége). A lány édesanyja magyar, édesapja francia.

Interjúkészítő: *Van-e olyan magyar ünnep, amit megtartotok itthon?*

2FM15: *Ja, de október 23-dika. A Misszióba.*

FM14: *Meg akkor március 15-dike, a Misszióba.*

2FM15: *Meg viszont arra is gondolok, hogy amikor itt ünneplik..hát ünneplik..nem ünneplik, de lelkesen emlékeznek november 11-dikére, én nem szívesen, szóval...nem azt mondják, hogy itt ünnepelnek, de azért itt nem is gyásznapi... itt munkaszüneti nap van, nekem inkább gyásznapi. (...) Meg május 8-a, az is itt ünnep. Hát nekem meg...meg az összes ilyen, hogy débarquement¹²⁸...hát oké, hogy a franciáknak nagyon jó volt, hogy jöttek az amerikaiak (...), azért mégis magyar vagyok, és amikor itt ünneplik az összes ilyen partraszállás..., azért nekem nem akkora ünnep. Jó, hogy jó Franciaországnak, de mikor gondolok, hogy Magyarországon mi volt, szerintem nem kéne úgy elfelejteni, hogy máshol...*

4.3.2.3. Következtetések

A közelmúltban lezajlott felméréseknek köszönhetően (GEREBEN 1999, GEREKEN 2005, KAPITÁNY Á.–KAPITÁNY G. 2002, VERES 2005, ZELLIGER 2012) rajzolódik ki a Kárpát-medencei helyzetkép: Magyarországon és a szomszédos országok magyarlakta területein készültek

¹²⁸ 'partraszállás'

mélyinterjúk, kérdőíves felmérések, amelyek az ünnepekhez és az ünnepléshez való viszonyulást is vizsgálták. Összehasonlítva a Franciaországban kapott eredményeimet a Kárpát-medencében végzett hasonló felmérésekkel megállapítható, hogy a szignifikánsan magas említettségű ünnep, március 15-e, a Párizsban élő magyarok számára is jelentős, de számukra a leginkább Magyarországhoz, a nyári, gondtalan szabadsághoz köthető ünnep augusztus 20-a. Október 23-a pedig, a számos magyar és francia baráti társaság, civil szervezet és a Franciaországban élő forradalmárok gondoskodásának köszönhetően széleskörű érdeklődést magáénak tudó, megemlékezésre készítő, élő történelmi közelmúlt, március 15-ével egyenrangú ünnep. (De március 15-e említettsége valamivel magasabb).

Első kérdésünk arra vonatkozott, hogy mennyiben tartható fenn a magyarságtudat a magyar ünnepeken keresztül egy olyan többségi társadalomban, amely „hivatalosan” teljesen egynyelvű. Az interjúkból kiderült, hogy a magyarságtudat fenntartása szempontjából igen fontos a franciaországi másodgenerációs magyar fiataloknak a „magyar” ünnepek megtartása, s az is, hogy az ünneplés formája igen változatos. Közösségben is van lehetőség ünnepelni, például a Párizsi Magyar Katolikus Misszióban vagy a Párizsi Magyar Intézetben, illetve a franciaországi magyar szervezetek megemlékezésein (pl.: koszorúzások a Diadalívnél és a Père-Lachaise temetőben). A legfontosabb Franciaországban megült közösségformáló nemzeti ünnepek: március 15. és okt. 23. Ennek főként történelmi okai vannak, mivel az 1956-os emigráció (és annak idején az 1849-es emigráció) egyik legjelentősebb központja Párizs lett. Nem állt szándékomban messzemenő következtetéseket levonni az ünneplési szokásokból, de azokban a családokban, ahol megemlékeznek egy-egy magyar ünnepről, megtartják azokat vagy el is látogatnak egy-egy rendezvényre, ott (természetesen nem kivétel nélkül) a 2FM beszélők magyar nyelvtudásának szintje is magasabb volt.

A második kérdés arra vonatkozott, hogy milyen ünnepeket tekintenek az adatközlők leginkább „magyar” ünnepnek. A Kárpát-medencei felmérések eredményei szerint egyértelműen március 15. a magyarságtudat szempontjából legfontosabb összenemzeti ünnep. A franciaországi vizsgálatban a Mikulás-ünnep említettsége kiemelkedő, és csak ezt követi a magyar nemzeti ünnepek említése. (Az adatközlő családok közel 60%-a nevezte meg magyar ünnepként a Mikulást!)

Az utolsó kutatói kérdés arra kereste a választ, hogy a nemzeti identitás és a nemzeti ünnepek számon tartása, megünneplése és a kisebbségi helyzetben élő kétnyelvű beszélők nyelvhasználatában milyen összefüggés van. Fontos összefüggés, hogy a vizsgált családok által elsőként említett „magyar” ünnepek inkább „családi” ünnepek. Ennek fő oka, hogy az emigráns kisebbségek nyelvhasználatában a korlátozott nyelvhasználati szintek miatt

bekövetkezik a funkcionális (és strukturális) nyelvvesztés (is), s családi szintre, familiáris közegbe szorul vissza a magyar nyelv (és ezen keresztül a kultúra is). Így a magyar kultúra elsődleges hordozója a család lesz, s ezáltal a magyar identitás is a családi ünnepeken keresztül nyilvánul meg elsősorban. Ahol hiányoznak a kortárs magyarországi barátok, a nyelvhasználat szinte „gyermeknyelvi” szinten reked meg. Ahol megvannak a magyarországi kortárs kapcsolatok, fontos a magyar identitás közvetítése az ünnepeken keresztül (is), ott csak pragmatikai és lexikai hiányok, nehézségek fordulnak elő a második nemzedék nyelvhasználatában, s kialakul a szilárd kettős kultúrájúság.

4.3.3. Hagyományőrzés és -teremtés, ünneplési szokások: karácsony és húsvét

A fentiekben elmondottak miatt fontosnak tartottam más olyan, a családban megtartott ünnepek vizsgálatát, mint a karácsony és a húsvét, amelyeket eltérő szokások öveznek, másként ünneplik őket magyar nyelvterületen és másként Franciaországban¹²⁹.

4.3.3.1. Karácsony

Mind az ajándékozás ideje (december 24-én este vagy 25-e reggel), mind a gyerekeket megajándékozó személye (angyalok, Kis Jézus vagy Père Noël), mind az étkezési szokások eltérőek. A karácsonnyal kapcsolatban tehát az elsődleges kérdés volt, hogy mikor van az ajándékozás: úgy, ahogy Magyarországon szokás, december 24-én este vagy ahogy Franciaországban szokták, december 25-én reggel? Illetve, hogy az ünnepi ételek között szerepel-e valamilyen magyar étel is (például bejgli), a hagyományos francia *bûche de Noël*¹³⁰ mellett.

Az adatközlő harminckét családból tizennyolc (56, 25%) „magyarosan” ünnepel, és csak egynegyedük, mindössze kilenc család (25%) teszi ezt „francia módra”. 12, 4%-uk pedig Magyarországon a magyar, Franciaországban a francia szokásokat tartja. (2 családtól nincs pontos adatunk.) A szülők közül sokan számolnak be arról, hogy mekkora fogalmi keveredés van e téren a családjukban, hiszen a gyerekek az angolszász mintára érkező Père Noëlt¹³¹ várják december 25-én reggel, akárcsak a barátaik, osztálytársaik, míg ők szeretnék

¹²⁹Minden megkérdezett családban megtartják ezeket az ünnepeket.

¹³⁰fatörzs alakú, csokoládés karácsonyi sütemény

¹³¹Szó szerint: 'Karácsony Apó'

december 24-én ünnepelni. Vannak gyerekek, akik a december 6-án érkező Mikulást is Père Noëlnek titulálják, amiből aztán külön félreértés származik a francia gyerekközösségben.

FM17: *A karácsony az teljes kavarodás a kétnyelvűeknél. A Père Noël, aki a kéményen, ugye ilyen amerikanizált (...) akkor van a Père Noël, akkor van a Jézuska. Nagyon soknál az Père Noël marad. Akkor nem Téliapónak hívják a szülők a Téliapót (...), hanem Mikulás, ezt a Père Noëltől elkülönítik. És akkor a Père Noël marad karácsonyra, és a Jézuska az ritka. Minden gyereknél más, hogy mit mondanak. (...) Nálunk az van, hogy a Jézuska és Téliapó. Én ilyenkor azt szoktam, hogy elmagyarázom.*

FM16: *Ja, a Mikulás, azt igen. (...) Nagy böszön mesélik az óvodában másnap, hogy jött a Père Noël. (...) Magyarul a Jézuska hozza az ajándékot, franciául Père Noël, tök mindegy (...) Ezzel van ám a nagy keveredés. Van virgács is. (...) Itt meg mindig mondom nekik, hogy nem a Père Noël, hanem a Saint Nicolas. (...) Alsace-ban tartják. (...) Most már beléjük vertem, hogy jött a Saint Nicolas [december 6-án].*

Interjúkészítő: *Van-e olyan magyar ünnep, amit megünnepeltek otthon?*

2FM4: *Hát a Saint Nicolas¹³², az mi az? ...A Mikulás. Azt szoktunk csinálni. De azért Franciaországba azt mindenki szokta csinálni. Hát az decemberbe, hatodikán.*

Interjúkészítő: *De azt Franciaországba is csinálják?*

2FM4: *Igen.*

Interjúkészítő: *És akkor ki hozza az ajándékot karácsonykor?*

2FM4: *Hát a Père Noël¹³³.*

Interjúkészítő: *De akkor ez külön van? Mert a Père Noël, az a Saint Nicolas...?*

2FM4: *Igen, az más. Nálunk az más. A Mikulás, az olyan egy csoki és ...Noël...Karácsony...és karácsonykor az ajándékok.*

Mind a francia házastársak, mind a gyermekek bonyolítani tudják az ünneplés körül kialakítandó szokásokat. 2FM7-nek az édesanyja magyar, aki szeretne volna 24-én tartani a karácsonyozást, de a gyermekei tiltakozására kénytelen volt lemondani erről:

2FM7: *Az anyukám jobban szereti huszonegyedikén este, de mi a testvéremmel jobban szeretünk huszonötödikén le matin¹³⁴...*

Mint már említettem, a francia házastársakkal is komoly „küzdelem” folyik azért, hogy ne 25-én reggel legyen az ajándékozás. FM9 (CS9) „önkényuralmat gyakorol” e téren, 2FM9 (CS3) a férje miatt beadta a derekát, hogy 25-én ünnepeljenek, pedig két magyar emigráns szülő gyermekeként neki 24-én tartották otthon a karácsonyt:

Interjúkészítő: *Mikor ünneplitek a karácsonyt?*

FM9: *Este, 24-én este. Na, ebből minden évben konfliktus van, és úgy döntöttem, hogy a férjem le van...öm, és meg is szoktam neki mondani, hogy nem az ő dolga, én csinálom. (...)*

132 Szent Miklós

133 Szó szerint: 'Karácsony Apó'

134 'reggel'

Ehhez én ragaszkodom. Az első évben években ez még konfliktus tárgya volt, most már ezen túlléptünk. Ez van, önkényuralmat gyakorlok. Mert én szeretem az esti fagyújtást, akkor adjuk át az ajándékot, mi énekelünk a fa körül, mi a szüleinkkel is így csináltunk. Ők itt nem csinálnak semmit, a férjemék. Itt ebéd van 25-én, akkor odamegyünk, és az ebéd előtt vagy után, szétszítják azt a rengeteg ajándékot, mindenkinek ekkora rakások vannak. (...) Én egyet szeretek venni, maximum kettőt. És nekünk a Jézuska hozza és nem a Téliapó.

Interjúkészítő: *És Mennyből az angyal van?*

FM9: *Az enyémekek mindegyiket tudják, ezek 20 karácsonyi éneket tudnak. Úgyhogy nálunk magyar karácsony van, de mondom, ez nem volt könnyű.*

2FM9: *Én nagyon nyomtam a huszonnegyedik estét, de a P. nagyon nyomta a huszonötödik reggelt. Úgyhogy igazából az azt jelenti, hogy huszonnegyedikén este megyünk misére és van nagy vacsora, de az ajándékok nyitása, az csak huszonötödikén reggel van. Miközbe, amikor én, az én gyerekkoromba huszonnegyedik este volt.*

2FM5 és 2FM6 (CS1) családjában is nagy dilemmát okozott, hogy mikor ünnepeljenek, hiszen az egész család (beleértve mindkét szülőt) magyar, de mivel Franciaországban élnek, kénytelenek alkalmazkodni az ország szokásaihoz:

FM1: *Nehéz, nehéz itt úgy csinálni, úgy élni, magyarnak lenni és a magyar szokások szerint élni, mer akkor a gyerekek az iskolában meg vannak különböztetve. És akkor valahogy így jött össze, hogy végülis másnap kapják meg, mer akkor este nem fekiúdnak le, és miután bejártak a magyar iskolába, és miután mi itt voltunk mindig szinte karácsonykor, ritkán voltunk otthon, tehát akkor a betlehemi műsorba szerepeltek, ami azt jelentette, hogy reggel menni kellett, kelni kellett korán, inkább reggel kapták meg az ajándékot, és akkor gyorsan-gyorsan...*

18 családban fontos, hogy magyar karácsonyi sütemény is legyen az asztalon, azoknál is, akik egyébiránt francia módra ünnepelnek, 25-én (lásd. a mellékelt táblázatot!) Sokan nemzetközi ételkülönlegességekkel készülnek az ünnepre, de azért legalább egy magyar desszert (bejgli, zserbó) itt is van.

Interjúkészítő: *Mit esztek karácsonykor? Magyarosan főzöl?*

FM10: *Magyarosan (...) Bejgli van, rántott hal, majonézes burgonya.*

4.3.3.2. Húsvét

A húsvéti néphagyományok közül a locsoláshoz fűződő adatközlői vélekedések a legérdekesebbek, mert ez sem tartozik a franciaországi ünnepi szokások közé. Így volt olyan adatközlő (2FM4), aki még csak nem is hallott róla soha.

Sokak számára a húsvéti locsolkodás csak Magyarországhoz kötődik: Franciaországban nem locsolták még meg őket, de Magyarországon már volt részük benne

(pl.: 2FM1, 2FM3, 2FM7, 2FM10). Más családokban Franciaországban is meglocsolja a család hölgytagjait a magyar családfő (pl.: CS1, CS2, CS11) vagy a fiútestvérek.

Interjúkészítő: *Hogyan ünneplitek a húsvétot? Van-e locsolás?*

FM11: *Hogyne, fogom a tízéves fiamat és tanulunk verseket. (...) De csak magyarokhoz megyünk, és csak magyarok jönnek hozzánk is. És tojásokat festenek az asszonyok.*

13 családban van húsvétkor locsolás és 19-ben tojásfestés (Szabó T. 2012a, b). Ebből is látható, hogy emigráns közegben a családi szocializáció szerepe milyen szoros összefüggésben áll – az ünneplési szokásokon, hagyományőrzésen keresztül – a magyar identitás kialakításával, és ez az identitás fokozatosan, az életkor előrehaladtával, egyre kevésbé köthető csak a nyelvhez.

Ünneplési szokások: karácsony és húsvét

Család	Ajándékozás: dec. 24-én, este	Ajándékozás: dec. 25-én, reggel	Ünneplés: Mo.-on dec. 24- én Fro.-ban dec. 25-én	Van magyar karácsonyi sütemény	Húsvét	
					Locsolás	Tojásfestés
CS1		x		x		
CS2	x			x	x	x
CS3		x		x		
CS4	x				x	x
CS5		x		x		
CS6			x			
CS7			x	x		
CS8	x				x	x
CS9	x				x	x
CS10		x		x	x	
CS11	x			x	x	x
CS12	x					
CS13		x		x	x	x
CS14	x			x		x
CS15	x					
CS16		x		x		x
CS17	x			x	x	
CS18			x	x	x	x
CS19	x				x	x
CS20	x			x	x	x ¹³⁵

CS21		x			x ¹³⁶	
CS22	x			x	x	
CS23	x			x	x	
CS24		x			Nem ismeri	
CS25			x ¹³⁷		x	
CS26	x			x	x	
CS27	-	-	-	-	x	
CS28	x			x		x
CS29	-	-	-	-	-	-
CS30	x			x	ritkán	
CS31	x			-	x	x
CS32	x			-		
Össz.	18	9	4	18	19	13

135 Csak Magyarországon

136Csak Magyarországon.

137Amikor kisebbek voltak, akkor volt Magyarországon a karácsony.

5. Kétnyelvűség: kétnevűség?

A névadáson keresztül kifejezett identitásképzési vizsgálatokat azért tartottam lényegesnek elvégezni, mert nyelvi vonatkozásaival együtt „a névadásnak, névváltoztatásnak társadalmi, kulturális és lélektani együttthatói vannak” (ZELLIGER 2012: 42), melyeken keresztül szintén alakul, formálódik, kifejeződik az identitás. A névadás a jelenben történik, de a jövőt alakítja. A következő nemzedék helyzetét, megítélését, integrációját ezzel is befolyásolhatja a szülői szándék.

Ezért ennek a fejezetnek lezárásaként a magyar–francia első és másodgenerációs kétnyelvű beszélők névhasználatával, a névadás motivációival, valamint a névhasználat és az identitás összefüggéseinek vizsgálatával foglalkozom. Főként a keresztnemekre koncentrálok, a családnevek kérdését csak röviden érintem, mert az adatközlő családok között jóval több a „magyar édesanya – francia édesapa” típusú család, mint fordítva, így a családnevek nem tükröz(het)nek magyar sajátosságokat. S mivel a családnév nem választható, hanem öröklött, a keresztnemek azok, amelyek magukban hordozzák a névadó szándékát, s amelyekből valamelyest képet kaphatunk a családon belüli identitásképzés mikéntjéről is. „Az identitástudat alakulásának, de a nyelvhasználatban bekövetkező változásoknak is tükré, hogy a szülők milyen nevet választanak gyermekük számára” (ZELLIGER 2012: 47). Jelen tanulmány az első nemzedék névadási motivációit, a második nemzedék keresztnévhasználatát az interjúk és a kérdőívek anyagán keresztül mutatja be, résztvevő megfigyeléssel és elsőáldozási falitáblák névadataival kiegészítve. Összesen 113 keresztnévet és számos interjúrészletet vizsgál. A gyermekek adatait főként a szülőkkel készített interjúkból, kérdőívekből nyertem, a fiatal felnőttekkel külön beszélgetések is készültek.

Családtípusok

Családtípusok	Családdal készült interjúk/ kérdőívet kitöltő adatközlők: szülők (és gyermekek)	Egyéni adatközlők: másodgenerációs fiatal felnőttek
Magyar édesapa – francia édesanya	1	2
Francia édesapa – magyar	13	6

édesanya		
Magyar édesapa – magyar édesanya	6	7

5.1. Családnevek és házassági nevek

A franciaországi magyar családnevek helyzetéről Márai Sándor *Halotti beszéd* című versének klasszikus sora juthat eszünkbe. Nem véletlen, hogy ZELLIGER ERZSÉBET ausztriai magyarok névhasználatára kapcsán írt tanulmányának (ZELLIGER 1999: 224–229) címe is ezt a sort idézi fel: „...a nevedről lehullik az ékezet...”. Ez Franciaországban is hasonlóan történt. Az első nemzedék nevééről (erről interjúk és kérdőívek is vallanak) a hivatali útvesztőben tűnt el az ékezet, például akkor, amikor megkapták a francia állampolgárságot, a második nemzedék tagjait pedig már eszerint anyakönyvezték (pl. *Juhász* > *Juhasz*). Ennek egyik oka az író-, illetve később számítógépek magyar ékezeteket nélkülöző kialakításában rejlik, az adminisztráció megkönnyítése végett a hivatalos szervek egyszerűen „elhagyták” az ékezeteket. Másik oka, hogy a franciák nem ismerve a magyar ékezeteket, automatikusan (kézírásban is) elhagyják azokat. KOROMPAY KLÁRA szerint „egyfajta befogadásként is felfogható ez” a jelenség¹³⁸. Ettől függetlenül az adatközlők nagy része ékezettel írja le vagy alá a nevet, ez a változat szerepel a névjegyen is stb. Csak olyan névváltoztatásról tudok, amelyek a keresztnéveket érintették (lásd a 4. pontot).

Az adatközlő családok között nagyobb számban vannak a magyar édesanyából és francia édesapából álló családok, emiatt a családnevek között is több a francia, amely vizsgálati témánkon kívül esik. (Például a gyermekfoglalkozásokon részt vevő családok legtöbbszörében magyar származású a feleség, s ritka az olyan magyar férj, akinek francia felesége van.) Ebből kifolyólag viszont arra érdemes egy pillantást vetni, hogy miként alakult az asszonynévhasználat az elmúlt évtizedekben: húsz, harminc éve még szinte „kötelező” volt a férj nevének felvétele, ezzel az asszony teljesen beolvadt a francia társadalomba. Főleg, hogy sokan még ezen felül franciásan is kezdték írni a keresztnévüket is. Erről a társadalmi elvárásról szól a következő vallomás is egy magyar adatközlőtől édesanyától, aki nagyjából húsz éve ment hozzá francia férjéhez:

¹³⁸Korompay Klára lektori véleményéből idéztem, melyet a 6. Félúton konferencián elhangzott névtani tárgyú előadásom írásbeli változatához fűzött.

Interjúkészítő: *Miután idejöttél Franciaországba, Te felvetted a férjed nevét?*

FM10: *Nem akartam felvenni, de az anyósom nagyon fölháborodott, mert az egy szörnyű dolog, hogy nem veszem föl a férjem nevét. (...) Hát Magyarországon senki se veszi föl, vagyis... az én...ism...mit tom én...húsz nő ismerős közül egyik se vette fel a férje nevét (...) De itt, itt minden...mindenki felveszi, a legfiatalabbak is, rögtön fölveszik a férjük nevét.*

Interjúkészítő: *És te nevet változtattál, szóval fölvetted végül?*

FM10: *Hát úgy hogy Kovács-Legrand¹³⁹ lett. (...) Például Magyarországon házasodtunk össze, és akkor úgy kértem, hogy Kovács Éva maradjak, viszont itt meg Madame Legrand vagyok vagy Eva Legrand vagyok, de úgy írom alá, hogy Legrand-Kovács.*

Mint látható, a feleség végül egy kompromisszumos megoldást választott: Magyarországon a lánykori nevén, Franciaországban a férje nevén szerepel.

Franciaországban ma három hivatalos házassági névviselési lehetőség kínálkozik: 1) a leánykori név megtartása, 2) a házastárs nevének felvétele, 3) mindkét név egyidejű használata¹⁴⁰. A 2002 őszén született két törvénymódosítás alapján Magyarországon is lehetővé vált a kettős házassági nevek használata (FARKAS T. 2003: 137). Ma ez Magyarországon egyre divatosabb, akárcsak az eredeti születési név megtartása, de a férj nevének felvétele is növekvő tendenciát mutat, ugyanakkor a hagyományos *-né* képzővel ellátott alakokat egyre kevesebben választják, de számuk (az összlakosságot tekintve) még mindig ezeknek a névváltozatoknak a legmagasabb (FERCSIK 2005: 6).

A házassági nevek megválasztásával a feleségek a családi (férjjel, illetve a gyermekekkel való) összetartozást és/vagy az önazonosságunkat is kifejezhetik (FARKAS T. 2003: 133). Az elmúlt tíz évben jellemzőbb, hogy a Franciaországba férjhez menő feleségek megtartják saját, lánykori (magyar) nevüket, s nem lesznek *Madame XY*. A magyar gyakorlatban ezzel szemben a férj családnevét a feleség keresztnévéhez felvenni soha nem volt annyira elterjedt, mint Nyugat-Európában, és az elvi lehetőség (a törvényi szabályozás) is csak 1974 óta van meg erre (uo.).

A gyűjtött anyagban előforduló házassági nevek abban az esetben, ha a férj francia, a feleség pedig magyar, a következő megoszlást mutatják:

Házassági nevek

A feleség névválasztása házasságkötéskor	Névadat száma	Az adatközlők születési intervalluma
Megtartja a lánykori/ születési nevét és keresztnévét	10	1960–1975 között

¹³⁹Mindkét családnevet megváltoztattuk a személyiségi jogok védelmében.

¹⁴⁰Forrás: <http://vosdroits.service-public.fr/F868.xhtml>. – Letöltve: 2010. 09. 18.

Megtartja a saját családnevét, de a keresztnévét franciásítja	1	1970 k.
Felveszi a francia férj családnevét, de (eredeti formájában) megtartja a saját keresztnévét	6	1960–1970
Felveszi a francia férj családnevét és a saját keresztnévét franciásítja	6	1940–1970
A két név ötvözete (kötőjeles megoldás)	1	1973

A fenti adatok közül az adatközlők születési ideje igen fontos információval szolgál: ebből derül ki, hogy a legidősebb nemzedék (asszimilálódó típusként) nemcsak a férje családnevét vette fel, ahogy szokás volt (és nem is nagyon gondolkodott rajta, hogy másként tegyen), hanem a keresztnévét is franciásította. A középnemzedék már inkább megtartotta a saját keresztnévét a férj családneve mellett, s ez a típus verseng ma a másikkal, amelyik megőrzi a teljes, „eredeti”, születési nevét.

Nem szóltam még arról az esetről, amikor mindkét fél magyar. Főként olyan első generációs házaspárok névviselési szokásait tanulmányozhattam, akik nem együtt emigráltak Franciaországba, így a házasságkötést nem (csak) a magyar törvények szerint jegyezték be. A második világháború előtt és után, illetve 1956 után a Franciaországba érkező férfiak közül sokan voltak, akik később Magyarországról nősültek (az 1970-es években). A kitelepülő feleségek azzal is igyekeztek a francia társadalomba beilleszkedni, hogy névviselési szokásaikban is alkalmazkodtak a bevett francia normákhoz. A házassági név megválasztásakor magyar férj és magyar feleség esetében is két út kínálkozott: a magyar családnevet „franciás” módon vette fel a feleség (férj családneve+feleség keresztnéve), vagy megtartotta a leánykori nevét. Az első eset gyakoribb, s ezen felül a feleség még franciásította is a keresztnévét (így lett például: *Ágnes* > *Agnès*).

5.2. Problémafelvetés: Kétnyelvűség: kétnevűség?

Társadalmi beágyazottságuk miatt a tulajdonnevek önmagukban egyszerre szocio-, pszicho- és etnolingvisztikumnak stb. is tekinthetők. Kétnyelvű környezetben a névválasztást egyúttal nyelvi kódválasztásnak kell tekintenünk, melyet a kétnyelvűség szociolingvisztikai szabályrendszerén keresztül szükséges vizsgálni (VÖRÖS 2007a: 146–7). Kisebbségi helyzetben a névválasztással deklaráljuk azonosulásunkat, kifejezhetjük hovatartozás-

érzésünket, identitásunkat. Kétnyelvű kisebbségben a második nyelvhez való viszonyban kulturális és lélektani motiváltság fedezhető fel. A motivációk alapján három típust különböztethetünk meg: az asszimilálódó, az asszimilációellenes és a kétnyelvű, kétkultúrájú típust. Az asszimilálódó típus a befogadó ország nyelvének és kultúrájának minél gyorsabb átvételére törekszik, az asszimilációellenes a saját nyelve és kultúrája megőrzésén fáradozik, a harmadik, kétnyelvű, kétkultúrájú típus „kiegyenlített kapcsolatokra törekszik mindkét irányban” (Zelliger 2007: 229). A kérdés valójában az, hogy minden kétnyelvű, kisebbségben élő kétnevű-e, avagy csak az utolsó, kétkultúrájú tekinthető annak. Feltevésemből az következne, hogy az első típus csak francia, a második csak magyar, a harmadik pedig két nevet vagy úgynevezett semleges típusú nevet ad a gyermekének. Csak őket tekinthetjük úgynevezett „kétnevűnek”?

5.3. Keresztnévvizsgálat

Az első nemzedék keresztnéveit nem vizsgáltam és gyűjtöttem össze olyan alaposan, mint a második nemzedéket érintő névadási motivációkat. Az ő esetükben a névváltoztatások lehetnek figyelemre méltóak. Főként az 1960-as, 1970-es években zajló névváltoztatások a keresztnévek „franciásítását” jelentették, általában az állampolgárság felvételével egy időben. Például tudok arról, hogy egy vajdasági házaspár „franciásította” a keresztnévét, s így *Veronikából Véronique* lett, *Sándorból Alexandre*, de családnévükről csak az ékezet tűnt el a francia állampolgárság felvételekor, s otthon, családi körben használt becenevük megmaradt *Vera* és *Sanyi*. Hasonló okokból (az állampolgárság felvételekor) lett *Erzsébetből Elisabeth*, *Zsuzsannából Susanne*, *Istvánból Étienne*, s még sorolhatnánk a számos példát. Mint fentebb említettem, ez a fajta asszimilációs törekvés a korábbi évtizedekre volt inkább jellemző (1950–1980 között), a Franciaországba kitelepülő vagy férjhez menő első nemzedék tagjainak körében, s ez a törekvés megmutatkozik a gyermekeiknek szánt nevek kiválasztásában is.

5.3.1. A keresztnévanyag

A nyelvhasználati interjúk során a nyelvhasználati kérdőívemből feltett lenti kérdésekre adott válaszok képezik ennek a fejezetnek az anyagát. Az első nemzedék tagjainak feltett kérdések: 1. Ha vannak gyerekei, őket hogy hívják? Miért ezt a nevet kapták? 2. Becézi őket? Hogyan? 3. Ha még nincsenek gyerekei, adna a gyerekeinek magyar nevet? Miért igen/Miért nem?

Vonatkozó kérdések a második nemzedék számára: 1. Tudod-e miért adtak/nem adtak magyar keresztnévet neked? 2. Van beceneved otthon? Mi az? 3. Használod máshol is ezt? 4. Hogy hívják a testvére(i)d? 5. Ha vannak gyerekeid, őket hogy hívják?/Adnál a gyerekeidnek magyar nevet? Miért?

A továbbiakban részletesen 61 másodgenerációs keresztnévet vizsgállok, amiből 30 név gyermekek (0–14 évesek), 21 név pedig fiatal felnőttek (14 év felettiek) neve. További 15 névadatot (gyermekfoglalkozásokon való) résztvevő megfigyeléssel, 37-et pedig elsőáldozási falitáblákról nyertem. Ezt az összesen 52 nevet mintegy kontrollcsoportként használom az kérdőíves vizsgálat és a nyelvhasználati interjúk során nyert és vizsgálandó 61 névadat ellenőrző vizsgálatára. Így összesen 113 adattal dolgoztam.

5.3.2. Népszerű nevek Magyarországon és Franciaországban

Korpuszom vizsgálatakor igyekeztem figyelembe venni a névdivatot is (J. SOLTÉSZ 1979: 136–44), azt, hogy mennyire játszhatott szerepet az a Franciaországban élő szülőknél gyermekeik nevének kiválasztásakor, hogy milyen nevek népszerűek éppen Magyarországon vagy Franciaországban. Példaként a 2004-es évet, Magyarország uniós csatlakozásának az évét választottam, mert ez nagyjából középtájon helyezkedik el a második vizsgált időintervallumban (1995–2010), amelyben már jól kimutatható a két ország közötti élenkülő kapcsolatok hatása, az állandó mozgás, és az újonnan megjelenő tömegtájékoztatási eszköz, az internet jelentősége is. A „20 éven belül” érkezők (és a diaszpóra második generációjába tartozó szülők) már engedékenyebbek a névválasztásban. Ők a »szabad Európa« polgárai, és sokan közülük (feltehetően többen, mint az úgynevezett »emigránsok«) vegyes házasságban élnek” (ILLÉS-MOLNÁR 2010b: 60). S tegyük hozzá, több lehetőségük van az anyaországgal

való kapcsolattartásra, s jobban is követik a magyarországi (illetve nemzetközi) névdivatot, mint a korábban kitelepülők.

Magyarországon a 2004-ben legnépszerűbb 10 fiú, illetve 10 lánynév közül a gyűjtött anyagban két fiú (*Dániel, Péter*) és négy lánynév (*Anna, Réka, Fanni, Eszter*) is szerepel, ami alátámasztja a névtani kutatások azon megállapítását, hogy a fiúnevek kiválasztásakor az adatközlők jóval konzervatívabbak, míg a lánynevek estében inkább követik az aktuális divathullámokat (RAÁTZ 2005). A 2004-ben született fiúgyermekek esetében a leggyakoribb nevek Magyarországon: *Bence, Máté, Balázs, Dávid, Dániel, Levente, Tamás, Ádám, Péter, Gergő*. És a leggyakoribb leánynevek: *Anna, Viktória, Réka, Vivien, Zsófia, Petra, Dorina, Fanni, Boglárka, Eszter*.¹⁴¹

A franciaországi legnépszerűbb nevek listáján szereplő névadatok közül csak azokat hívtam le a statisztikai rendszerből, amelyek a kutatás helyszínéül szolgáló Île-de-France területére (Párizs és környéke) vonatkoznak. Itt is a 2004-es adatokat vettem figyelembe. Ez alapján négy fiú (*Alexandre, Raphael, Paul, Victor*) és négy leánynév (*Emma, Sarah, Alice, Juliette*) szerepel a korpuszban, tehát itt döntetlen eredményt kapunk: mind a fiúknak, mind a lányoknak való névválasztás esetén erősnek mondható a francia, illetve nemzetközi névdivat hatása. A 15 leggyakoribb utónév 2004-ben az Île-de-France területén, az adatgyűjtés helyszínén a következő: *Alexandre, Raphael, Paul, Thomas, Gabriel, Antoine, Louis, Victor, Maxime, Hugo, Arthur, Lucas*; illetve *Ines, Emma, Camille, Louise, Marie, Sarah, Lea, Clara, Alice, Chloé, Manon, Juliette*.¹⁴²

A fentiekből megállapítható, hogy természetesen a névdivat is szerepet játszik a névadásban, de a kérdést szükséges tovább árnyalni, hiszen azon túl, hogy divatos nevet kap-e a gyermek, vizsgálatunk szempontjából inkább az számít, hogy a szülői szándék szerint milyen „típusú” nevet adtak neki. A tipológia felállításához feltétlenül szükséges a csoportosítási lehetőségek számbavétele. (Érdemes megfigyelni, hogy a magyar névdivat – néhány év késéssel – követi a franciát, ha például az *Emma* név utóbbi időben tapasztalható magyarországi divatjára gondolunk.)

5.3.3. Csoportosítási lehetőségek

A nyugat-európai magyar diaszpóra körében az ezredfordulón végzett névtani

141 Forrás: www.nyilvantarto.eu/kekhh/.../nepességfuzet/2005/2005_jan_szoveg.doc. – Letöltve: 2010. 09. 18.

142 Forrás: <http://www.linternaute.com/femmes/prenoms/classement/101/2004/>. – Letöltve: 2010. 09. 25.

A nem dőltén szedett nevek a gyűjtött korpuszban is szerepelnek.

kutatásokat, szociolingvisztikai anyaggyűjtés mellett, ZELLIGER ERZSÉBET és ILLÉS-MOLNÁR MÁRTA. ZELLIGER ERZSÉBET (2007: 227–33 és 2012: 42–49) 665 személy 1004 nevét négy linzi és egy welsi plébánián, a linzi püspökség idegenajkúak lelki gondozását végző hivatalában és a leondingi evangélikus templomban gyűjtötte, valamint figyelembe vette az Életünk című lap keresztelési adatait is. Az anyakönyvi kutatás előnye, hogy nagy mintavételt tesz lehetővé, hátránya viszont, hogy nem lehet rákérdezni a motivációkra. ILLÉS-MOLNÁR MÁRTA (2009: 68–82 és 2010b: 59–69) németországi magyarok körében végzett kérdőíves felmérést 2008-ban és 2009-ben, melyben a névadási motivációkra is rákérdezt. 2010-es tanulmányában a németországi magyarság második és harmadik generációja 381 tagjának keresztnévét vizsgálja. Mindkét tanulmányban találunk összefoglaló táblázatot, melyben a névadatokat csoportosítják a kutatók.

ZELLIGER hat kategóriát különböztet meg: Magyar 1.: lefordíthatatlan nevek (pl. *Csilla*); Magyar 2.: magyar alakú nevek (pl. *István*); Semleges 1.: olyan nevek, melyeknek írásképeben nincs (*Anna*) vagy csak minimális a különbség, az ékezet meglétében vagy hiányában (*Ádám*), esetleg más apró (egy betűnyi) különbség van a két nyelvben (*Silvia*); Semleges 2.: a magyar nevek német megfelelői kerültek be az anyakönyvekbe, de otthon magyaros alakban használják a nevet (pl. *Franz* > *Feri*); Német (pl. *Ingrid*); Egyéb.

ILLÉS-MOLNÁR 2009-es kategorizációja a következő: A) egy keresztnév: magyar (vagy annak tartott, magyar helyesírású); német; nemzetközi; egyéb. B) két keresztnév: az első magyar (vagy annak tartott), a második német (vagy nemzetközi); az első német (vagy nemzetközi), a második magyar (vagy annak tartott); mindkettő magyar (vagy annak tartott); mindkettő német (vagy nemzetközi); egyéb. ILLÉS-MOLNÁR 2010-ben egy egyszerűsített kategóriarendszert készített. A vizsgált neveket típusuk szerint négy csoportba osztotta: 1. magyar eredetű vagy magyaros hangzású nevek, 2. a két keresztnév közül az egyik magyar vagy magyaros hangzású, 3. Magyarországon is gyakori idegen eredetű (nemzetközi) nevek és 4. német vagy egyéb (nem magyaros hangzású) nevek.

ZELLIGER (2007) a neveket „eredetük”, közösséghez való kapcsolhatóságuk alapján csoportosította. A továbbiakban ezt a csoportosítást veszem figyelembe, azzal a megjegyzéssel, hogy minden csoportba csak azokat a neveket veszem fel, amelyeket az adatközlők „hovatartozásérzés” (ILLÉS-MOLNÁR 2009: 70) alapján kategorizáltak. A legnehezebben körülhatárolható, definiálható kétségtelenül a Semleges 1. típus, amelyre ILLÉS-MOLNÁR 2009-ben a nemzetközi elnevezést alkalmazza. A nyelvhasználati interjú „műfaja” ugyan kevesebb adattal szolgál, ugyanakkor több lehetőséget ad arra, hogy rákérdezzünk a névadási motivációkra is, ezért fontosnak tartottam előtérbe helyezni ILLÉS-MOLNÁR zárójeles

„annak tartott” megjegyzését a besoroláskor. Ez az oka annak, hogy saját csoportosítási rendszeremet a szülői szándékok, motivációk alapján állítottam fel, és ez alapján soroltam be az adatokat is egyik vagy másik kategóriába. Minden kategóriához csatoltam egy-két jellemző interjúrészletet, és a fejezet végén táblázatban foglaltam össze a korpuszban szereplő neveket.

Egy keresztnév

1. Magyar (1., 2.)/magyar (vagy annak tartott, magyar helyesírású) keresztnév

Interjúkészítő: *És a gyerekek neve...?*

FM11: *Tudatosan magyar nevek [...] A két gyerek magyarnak tartja magát, de megvan a kettős identitás.*

2. Francia (vagy csak francia formájában használt) név

Interjúkészítő: *És azért adtak neked francia nevet, hogy könnyebb legyen itt?*

2FM11: *Igen hát, igen szerintem, mert ez volt az egyik lépés az integrálódásra.*

3. Semleges (nemzetközi) 1.: olyan nevek, melyeknek írásképeben nincs vagy csak minimális a különbség, például az ékezethasználásban (pl. *Daniel ~ Dániel*).

FM5: *Olyan nevet akartunk, ami működik magyarul is, angolul is, nemzetközi.*

FM9: *Sara nem Sarah, mint ahogy Franciaországban kéne [...] Magyarországon Sára [...] nekem beírták, mert ki kell tölteni egy papírt, és én beírtam á-val, csak nem fogom magyarul azt írni, hogy Sara.*

Interjúkészítő: *És mind a két országban anyakönyvezve lettek a gyerekek?*

FM18: *Igen.*

Interjúkészítő: *És mind a két helyen franciásan?*

FM18: *Igen.*

4. Semleges (nemzetközi) 2.: olyan franciásan anyakönyvezett nevek tartoznak

ebbe a csoportba, amelyet Magyarországon névfordítással magyarosítanak (pl. *Sophie ~ Zsófi*).

Interjúkészítő: *Otthon téged hogy hívnak?*

2FM2: *Zsófia. Magyarul úgy vagyok köröszölve.*

Interjúkészítő: *És hivatalosan? Zsófi vagy Sophie? A személyi igazolványban, az útlevelemben?*

2FM2: *Á, Sophie. Sophie vagyok. Oui, oui Sophie.*

Interjúkészítő: *De otthon Zsófinak hívnak?*

2FM2: *Ott igen, Magyarországon...enfin...attul függ...most már legtöbben... de mikor meg lettem köröszölve, akkor Zsófiának.*

Két keresztnév

Míg ILLÉS-MOLNÁR MÁRTA adatközlőinek (a németországi magyaroknak) egyharmada adott két keresztnévet a gyermekének (a 2009-es tanulmány adatai alapján), addig a párizsiak mintegy 20%-a választotta ezt a megoldást. Ezek a szülők ritkábban éltek csak azzal a lehetőséggel, hogy két keresztnévet adva gyermeküknek fejezzék ki annak kettős identitását. Ehelyett a Semleges 1. vagy 2. csoport, tehát a nemzetközi nevek használata került túlsúlyba, mellyel a kettős (vagy köztes) identitást érzékeltetik. Kettős (3 fő) vagy hármas (5 fő), sőt négyes (1 fő) keresztnéve összesen kilenc személynek van a korpuszban, de ebből csak hat a vegyeskódú, például: *Réka Lauréline* (2002). Mivel olyan is akad köztük, akinek mindkét keresztnéve magyar: *Álmos Attila* (1988) vagy mindkettő nemzetközi: *Axelle–Emma* (2000). A többes keresztnév a 14 év feletti adatközlői korosztályban jóval gyakoribb, a 14 év alattiak közül mindössze 2 gyermeknek adtak kettős keresztnévet a felmérésben résztvevő szülők.

A gyűjtött anyagot a második nemzedék tagjainak születési éve alapján kétfelé osztottam: 1970–1995 és 1995–2010 között született gyermekek névadataira. Az elkülönítésre azért volt szükség, mert az 1990-es évek elején, a megváltozó magyarországi politikai helyzet a franciaországi magyar emigrációnak a Magyarországgal való kapcsolattartási lehetőségeire és formáira, valamint az emigráció összetételére is kihatással volt. Ennek következtében pedig, mint látni fogjuk, a két névanyag is jelentős eltéréseket mutat. A továbbiakban százalékos megoszlásban, születési időintervallumok szerint két oszlopban tüntetem fel a névadás motivációja alapján csoportosított neveket.

Névtípusok százalékos megoszlása

A névadás motivációja	1970– 1995	1995–2010
Magyar (vagy annak tartott)	16%	10, 75%
Francia	12%	7, 75%
Semleges (nemzetközi) 1.	36%	76, 75%
Semleges (nemzetközi) 2.	36%	3, 75%

A névadás motivációira közvetlenül a szülőktől, illetve felnőtt adatközlők esetén, maguknál a névviseelőknél kérdeztem rá. Válaszaik alapján állítottam fel azt a négy kategóriát, amit a keresztnévek csoportosításánál alkalmaztam. Mint látható, a kizárólagosan magyar, illetve francia nevek aránya jóval alacsonyabb, mint a kettős identitásra utaló semleges típusú nevéké. A lenti összefoglaló táblázat a korpuszban előforduló neveket mutatja, névviseelőik születési évével együtt. (Egy szülőtől nem kaptam engedélyt gyermekei nevének közzétételére, így itt csak a névtípust jelzem.)

A korpuszban előforduló nevek csoportosítása a névadás motivációja alapján

A névadás motivációja	1970–1995	1995–2010
Magyar (vagy annak tartott)	<i>Tünde</i> (1980) <i>Jenő</i> (1980 k.) <i>Attila</i> (1983) <i>Baltazar</i> (1993)	<i>Botond</i> (2000) <i>Vince</i> (2002 k.) <i>Bendegúz</i> (2008)
Francia	<i>Cédric</i> (1971) <i>Clarie-Anne</i> (1981) <i>Nicolas</i> (1991)	<i>Jérémy</i> (2000 k.) <i>Juliette</i> (2005 k.)
Semleges (nemzetközi) 1.	<i>Dora/Dóra</i> (1970 k.) <i>Ilona</i> (1979) <i>Peter/Péter</i> (1985) <i>Nina</i> (1986) <i>Lily/Lili</i> (1987) <i>Fannie/Fanni</i> (1991) <i>Anna</i> (1993) <i>Marc/Márk</i> (1993) <i>Eric/Erik</i> (1995)	<i>Sara/Sára</i> (1997) <i>Axel</i> (1999) <i>Liza</i> (2000 k.) <i>Donat/Donát</i> (1997) <i>Est(h)er/Eszter</i> (2000, 2005) <i>Benjamin/Benjamin</i> (2001) <i>Noémie /Noémi</i> (2001) <i>Jazmin/Jázmin</i> (2001) <i>Elza</i> (2002) <i>Mathilde/Matild</i> (2002) <i>Daniel/Dániel</i> (2005) <i>Julia/Júlia</i> (2003) <i>Raphael/Rafael</i> (2004) <i>Victor/Viktor</i> (2004 és 2004 k.) <i>Gaspar/Gáspár</i> (2005) <i>Maya</i> (2005) <i>Lili</i> (2007) +2 név

Semleges (nemzetközi) 2.	<i>Anne-Marie</i> (1970 k.) <i>Christian</i> (1970 k.) <i>Dominique</i> (1970) <i>Alexandre</i> (1980 k.) <i>Christina</i> (1982) <i>Sophie</i> (1984) <i>Elisabeth</i> (1989) <i>Isabelle</i> (1987) <i>Antoinette</i> (1988)	<i>Martin</i> (2006)
-----------------------------	--	----------------------

5.3.4. Motivációk és generációs különbségek

A fenti táblázat alapján jól kirajzolódnak az elvileg egy generációnak tekintett második nemzedék eltérő névviselési szokásai. Ezt az egynek tekintett „második” generációt mindenképpen érdemes kettéosztani, és két nemzedéknek tekinteni¹⁴³: az 1970-es évek végétől az 1990-es évek közepéig tart az egyik, az 1990-es évek második felétől napjainkig a másik kategória. Megfigyelhető, hogy az 1970-es, ’80-as években a franciás nevek túlsúlya az asszimilációs törekvés felé mutat, hiszen nagyrészt egy politikai emigráció gyermekeiről van szó. Azok a szülők, akik igyekeztek a Semleges (nemzetközi) 2. kategóriába tartozó neveket adni a gyermekeiknek csak „otthoni használatra” (lásd az 5. pontot is), valamint a magyar nagyszülők részére tartották fenn a név magyaros változatát (pl. *Anne-Marie* ~ *Annamária*). Természetesen ezzel ellentétes törekvések is megfigyelhetők, az asszimilációellenes típusba tartozó családoknál, ahol szándékosan lefordíthatatlan, jellegzetes magyar nevet kapott a gyermek (pl. *Attila*). Az 1990-es évek az átmenet korszaka, amikor a semleges típusú, nemzetközi nevek aránya még jobban megnő, az ezredfordulótól pedig a szülők legtöbbje a kettős anyakönyvezést választja, mivel erre adminisztratív lehetőség is nyílik: nemzetközi, mindkét országban használatos és elterjedt, lehetőleg helyesírási problémáktól mentes neveket részesítenek előnyben a kétkultúrájú, gazdasági emigráció tagjai. A kettős anyakönyvezés erősíti a kettős identitást. Mivel ma már van lehetősége a magyar szülőnek a Franciaországban született gyermekét Magyarországon is anyakönyveztetni (s ezzel élnek is a szülők), a második korcsoport tagjai (0–14 évesek) mindkét országban anyakönyveztetve vannak. (A kétféle anyakönyvezés lehetőségéből fakadó névhasználati jellegzetességeket a fenti összefoglaló táblázatban is igyekeztem érzékeltetni.) A szülők Magyarországon lehetőleg magyarosan (ékezettel), Franciaországban franciásan (ékezetek nélkül) íratják be a gyermekek nevét. A magyarországi anyakönyveztetéshez a következő dokumentumokat kell benyújtani: 1) Az eredeti születési anyakönyvi kivonatot, hivatalos fordítással („*extrait d’acte de*

¹⁴³A generációk kategorizálásának problematikájával ZELLIGER ERZSÉBET *Generációk az emigrációban* című írása is részletesen foglalkozik (ZELLIGER 1997: 94–8).

naissance”); 2) A kitöltött, mindkét fél által (édesapa, édesanya) aláírt „Adatlap a születés magyarországi anyakönyvezéséhez” nevű dokumentumot; 3) Ha a gyermeknek kettőnél több utóneve van, akkor mellékelni kell egy kitöltött, mindkét fél által aláírt „Névviselési nyilatkozatot” is, melyben a magyar iratokba bejegyzendő két utónévről nyilatkoznak a szülők.¹⁴⁴

„Szíveskedjen az adatlapot a magyar nyelv szabályainak megfelelően (név: 1. családi név 2. utónév; dátum: év, hó, nap; ékezetek használata stb.) nyomtatott betűkkel magyarul kitölteni!” – áll az adatlapon az utasítás, amiben az ékezethasználatra való felhívás azért figyelemreméltó, mert több szülő is említette, hogy ennek ellenére nehézségei voltak a magyarországi anyakönyveztetéskor amiatt, hogy a francia születési anyakönyvi kivonat ékezet nélkül tartalmazta a gyermek nevét, s így Magyarországon sem voltak hajlandóak ékezettel beírni (az egyértelmű szülői szándék ellenére sem) a gyermek utónevét. Volt olyan szülő, akinek nem sikerült elérnie, hogy a hivatalos fordításra rákerüljön az ékezet, ezért vagy beletörődött, hogy a gyermeke a magyar anyakönyvben (is) ékezet nélkül szerepeljen (pl. *Daniel*), vagy szabályos névváltoztatást kért. Olyan szülő is akadt, aki az interjúban bevallotta, hogy „rácsalta” az ékezetet az anyakönyvi kivonatra, így az útlevelet már ennek alapján, ékezettel állították ki gyermekének.

Mi lehet az oka annak, hogy ma a Semleges (nemzetközi) 1. típusú nevek a legnépszerűbbek? A gyermekek mindkét kultúrában való otthonosságérzését, beilleszkedésének megkönnyítését igyekeznek elősegíteni a szülők ennek a névtípusnak a választásával. S nem utolsósorban gyakorlati megfontolások is erősítik azt, hogy lehetőleg mindkét országban azonos vagy közel azonos írásképpű nevet adjanak. (Azt, hogy mennyiben tekinthető egyetlen névnek ez a gondosan kiválasztott „nemzetközi” utónév, illetve hogy milyen kiejtési problémák fordulhatnak elő, a nyelvi kódválasztás témakörénél is tárgyalom.) A Semleges (nemzetközi) 1. típusba tartozó utónevet választó szülők legfőbb célja, hogy gyermekük mind a francia, mind a magyar kultúrában otthon érezze magát, nem akarják teljesen franciává nevelni a gyermekeket (mint a korábban inkább jellemző asszimilálódó típus), de kerülnek a túlságosan „kirívó”, jellegzetesen magyar neveket is (az asszimilációellenes típus névválasztásait). Természetesen kivételek mindkét kategóriában vannak, itt is csak tendenciákról beszélhetünk, hiszen találkoztam olyan gyermekekkel, akik az elmúlt évtizedben kaptak jellegzetesen magyar, illetve magyarra lefordíthatatlan, francia nevet. (Egy édesanya úgy vélte, hogy Franciaországban annyi különböző név van, hogy senki sem lepődik meg túlságosan egy újabb olyan „egzotikus”-nak érzett néven, mint például a

144 Forrás: <http://www.mfa.gov.hu/kulkepviselet/FR/hu/Konzuliinfo/anyakonyvezes.hu>. – Letöltve: 2010. 09. 18.

Réka, hanem előbb vagy utóbb megtanulja és használja, ámbár az eredeti, magyar hangalakot úgysem tudja reprodukálni.)

Az egyik legfontosabb szülői motiváció a névválasztáskor az, hogy a gyermeknek legyen könnyebb, egyszerűbb. Egy szülővel való rövid beszélgetésből idéznék most: „Az egyszerűség kedvéért [kapta a lányom a *Maya* nevet]...nem akartuk például azt, hogy *Emese*, *Émösze* vagy *Émez*, kimondhatatlan neveket, ezt nem. A gyereknek nehéz, nem nekem”.

Van, aki szándékosan nem franciásan íratja be a gyereke (nemzetközi) nevét a francia anyakönyvbe sem. Erre példa a következő eset: „*Rafael* pedig nem *ph*-val lett beírva, ez mindenkit irritál.”

5.3.5. A névválasztás mint nyelvi kódválasztás

A Semleges (nemzetközi) 1. csoportba tartozó nevek vegyes vagy kétkódú nevek lennének? VÖRÖS FERENC a szlovákiai magyarok keresztnévhasználata kapcsán veti fel a kérdést: „Hány keresztnéve van a szlovákiai magyaroknak?”. Arra a következtetésre jut, hogy tulajdonképpen ezek a nevek két alakváltozatban élő keresztnévek, amelyek alaki keresztnévkölcsönzéssel úgynevezett „metanyelvi párokat” alkotnak. A valódi metanyelvi párok „egymáshoz képest kisebb-nagyobb alaki különbséget mutatnak. Etimológiaiilag általában közös forrásnyelvi alakra vezethetők vissza, amely egy harmadik nyelv nevének számít. Alaki eltéréseiket különféle hangváltozásokkal magyarázzuk, amelyek a két nyelv nagyon eltérő fonetikai, fonotaktikai szabályainak engedelmességgel következtek be a régiségben. Például szlk. *Adam* ~ m. *Ádám*” (VÖRÖS 2007b: 196). Ezek mindkét nyelvben létező nevek, csak más-más alakban. A kettősségnek nyelvi és pragmatikai oka van. A két alakot helyzettől, beszédpartnertől, kódtól stb. függően változtatják. A két névalak között az eltérés akár annyira minimális is lehet, hogy például csak a kiejtésben jelentkezik. A névváltoztatás a beszédhelyzetek egy részében vegyeskódúságot eredményez (VÖRÖS 2007b: 195).

Magam is minden minimális eltérést névváltoztatásnak tekintek. Megállapítható, hogy kétnyelvű beszédhelyzetben minden név két hangalakban realizálódik, legyen szó például akár a *Tünde*, akár a *Juliette* névről. Francia anyanyelvű beszélő a magyar nevet is „franciásan”, a magyar beszélő a franciát is „magyarosan” ejti. Éppen ezért állítható, hogy a fejezet címében feltett kérdésre, tehát hogy a kétnyelvűség egyet jelent-e a kétnevűséggel, a válasz: igen. Hiába igyekeznek a szülők semleges nevet adni a gyermeküknek, az azonos

íráskeppel rendelkező nevek kiejtése a két nyelvben mégsem lesz azonos. Tehát a fenti igen válasz azzal a megkötéssel érvényes, hogy igen, a beszélt nyelvben a két név hangalakja nyelvfüggő, kódfüggő versengésben van. Több édesanya is úgy nyilatkozott, hogy szándékosan keresett olyan nevet a gyermekeinek, amelyet mindkét országban ugyanúgy írnak. Kiderült azonban, hogy nem ugyanúgy ejtik:

Interjúkészítő: ...*a kislányod pedig...*

FM17: *Lili, i-vel írva... Nálunk sokkal zártabb az i. Nekik meg ilyen feszülős az i. Hát én arra törekedtem, mert a név az ilyen ön...mert amikor háromévesen, kétévesen, egyévesen a nevét megtanulja, ne legyen neki abból problémája, hogy ő ki is valójában.*

Interjúkészítő: *Szándékosan választottál olyan neveket, amik mind a két országban...?*

FM18: *Én azt hittem igen, hogy ugyanúgy ejtik ki őket, úgyhogy szándékosan olyat kerestem, ami...nem nagy különbség van...ami nem magyaros, hogy Franciaországban ne legyen nehéz kiejteni nekik.*

5.4. Becenévhasználat

Rövid helyzetképet szeretnék adni arról, hogy van-e az adatközlők családjában becenévhasználat, és ha igen, akkor milyen jellegű beceneveket használnak. A becenevekre azért kérdeztem rá, mert Franciaországban a becézés nem annyira van szokásban, nem annyira elterjedt, nem olyan „divatos”, mint Magyarországon¹⁴⁵. Kérdés továbbá az is, hogy, ha van is becenevük az adatközlőknek, az vajon mennyire „magyaros” (például: *-ka/-ke* kicsinyítőképzős becenevek használata, mint *Lindike*, *Lilike* stb.), illetve az, hogy ezek a becenevek mennyire köthetők a magyar kultúrához.

A becenévadás a családon belüli intimitás fokának az érzékeltetése, kifejezése lehet. Két kivétellel, minden megkérdezett második generációs fiatal felnőttnek, gyermeknek van beceneve otthon, s ezek közül kivétel nélkül mindenkinek volt legalább egy „magyaros” beceneve, s 90%-uk csak magyar becenévvel rendelkezik. A magyar neveket magyarosan becézni magától értetődő, de az interjúk során kiderült, hogy a semleges neveknek is magyar(os) becézőjét használják. A magyar nyelvnek a családon belül elfoglalt szerepét mutathatja az (például az érzelmek kifejezésére inkább használt nyelv, „titkos nyelv”), hogy a francia nevekből (vagy nevek mellett párhuzamosan) magyar becéző alakokat hoztak létre a szülők. (Azt azonban tudjuk, hogy ezeket a beceneveket szinte kizárólag otthon használják, az iskola és a francia baráti kör – néhány kivételtől eltekintve – nem is ismeri a családi becéző alakokat.) Íme néhány példa:

1. Magyar név → magyar becenév: *Tünde* > *Tündi*, *Botond* > *Boti* stb.

¹⁴⁵ „Nincs. Franciaországban nincs becenév. Soha nem becézgetnek.” (2FM9)

2. Semleges név → magyaros becenév: *Daniel* > *Danika*, *Ilona* > *Ilcsi*, *Victor* > *Vikike* stb.
3. Francia név → magyaros becenév: *Claire-Anne* > *Klári*, *Martin* > *Marci*, *Lauréline* > *Lolocska* vagy *Lolotte* (ez utóbbi az -otte képző használatával képzett jellegzetesen franciás becézési forma) stb.

5.5. Kitekintés, jövőkép: „Adnál-e a gyerekeidnek magyar nevet?”

A fenti kérdést a második nemzedék tizenhat fiatal felnőtt adatközlőjének tettem fel. Vajon a magyar nevek mit jelentenek számukra? Ismerik-e őket egyáltalán? Adnának-e magyar(nak tartott) nevet saját gyermekeiknek, a következő nemzedéknek? S így szándékukban áll-e ezen keresztül (is) őrizni a magyar gyökereket, kötődést, családi hagyományt? Az identitást?¹⁴⁶ Hiszen a nyugati magyar diaszpórában a magyar kultúrnemzeti identitás legfőbb eleme nem egyértelműen a nyelv, mint a Kárpát-medencei magyarság körében (GEREBEN 1999), hanem a hagyományok, az ünnepek, az ételek...és akár a nevek is: a név mint identitásjelölő is ide tartozhat. Az adatközlők névválasztási stratégiáiból következő válaszadó típusok:

1. Válaszkerülők: ezek az adatközlők arra hivatkoztak, hogy A) nem ismerik eléggé a magyar neveket, vagy hogy B) még nem gondolkodtak el ezen a kérdésen: 3 fő.
2. Kompromisszumos megoldásra törekvők 1.: semleges (nemzetközi) neveket adnának a gyermekeiknek: 4 fő.
3. Kompromisszumos megoldásra törekvők 2.: két keresztnévet választanának, és második névnek adnák a magyart: 4 fő.
4. Magyar nevet választók: 3 fő. Példaként az *Attila* és az *Ilona*, illetve *Csilla* nevet is említették. Az *Attila* név státusza meglehetősen érzékeny, de kétségtelenül ez a legnépszerűbb férfinév a magyar nevet választók körében. (Három olyan családot is megismertem, amelyekben a lánytestvérek mindannyian nemzetközi nevet kaptak, a fiúk viszont *Attilák* lettek.) Ezt a nevet semmilyen más nyelvre nem lehet lefordítani, ráadásul a francia történelmet ismerve, a hun király neve fenyegetően hangzik a francia iskolások körében (hiszen a Galliát is feldúló Attiláról már mindenki hallott)¹⁴⁷.

¹⁴⁶Mint például az arab családoknak Franciaországban, akik a névhasználattal (is) kifejezik identitásukat (LAPIERRE 2006).

¹⁴⁷Egy franciaországi internetes közösségi oldalon, ahol hajdani barátok és osztálytársak találhatják meg egymást, és aminek 12 millió regisztrált franciaországi felhasználója van, 42 *Attilát* találtam. A családneveknek viszont csak a 60%-a

Adatközlőim mégis arról számolnak be, hogy testvéreik büszkén viselik ezt a nevet:

Interjúkészítő: *Nem volt probléma abból sosem Franciaországban, hogy ő Attila?*

2FM3: *Hú ez... Hát őö nehéz lehetett volna, de csak Attiláról beszélünk, tesómról. Hát és őöő mivelhogy.. hát mindig mikor mondom, hogy a tesóm Attilának...hívjuk, hát az mindig egy kicsit a franciáknak meg vannak egy kicsit lepődvé. De mindig mondom, hogy Magyarországon ez nagyon őöő (...) Gyakori, igen.*

Interjúkészítő: *Abból nem volt baj, hogy Attila az öcséd neve, nem néztek furcsán?*

2FM10: *De egy kicsit, de mert így megszokta mindenki. (...) Anyukámnak nagyon tetszett ez a név. (...) Nem is, nem tudom, nem kérdeztem meg, hogy miért pont Attila. Vagyis nem emlékszem, mert, hogy én akkor még csak nyolc éves voltam. Úgyhogy nem tudom nagyon...*

A fent említett három adatközlőből az egyik azonban ellenvéleményét fejezte ki az *Attila* név adásával kapcsolatban. Miután felsorolt jó néhány olyan „magyar” (inkább nemzetközi, de magyaros formában használt) nevet, amelyet szívesen adna a gyermekének (pl: *Pál, Johanna*), kijelentette, hogy az *Attilát* soha nem választaná. Azt is megindokolta, hogy a többségi társadalom hozzáállása miatt nem tenné ki a gyermekét a név körül zajló tréfálkozásnak:

2FM16: *...Mondjuk a Pál, azt szeretem, Cecília is szép, Johanna is szép...de..nem tudom, lehet.*

Interjúkészítő: *Azért, mert szép vagy azért, mert magyar?*

2FM16: *Mer magyar. De Attila, az biztos, hogy nem. Nem, az..mindenki olyan furcsa, és amikor... franciákkal beszélek, és mesélnek: „Ja, ismerek egy másik magyart, és tudod mi a neve? Attila” És mindig azt hisznek, hogy vicc. Nem, ez nem egy vicc, de nekik nagyon vicces.*

A női nevek közül az *Ilonát* tartják igazi magyar névnek Franciaországban. A név mostanában elég nagy népszerűségnek örvend (s nemcsak az emigráns magyarok körében), különösen azóta, amióta Johnny Holliday menyje – ki tudja, miért – ezt a nevet választotta a legidősebb lányának. Egy édesanya, akinek a legnagyobb lánya *Ilona*, mesélte:

FM3: *És akkor aztán hogy egy kicsit kezdett népszerűbb lenni, és akkor...most néztem meg valamelyik nap a sztatisztikát az interneten és ott azt írja, hogy az Ilona az 2004 vagy 2005-ben a harmadik vagy...legalább az első tízbe benne van, hogy a legnépszerűbb név Franciaországba, ami...nagyon csodálkoztam rajta, de tényleg ezt mondják.*

A fenti állításnak utánajárva arra ugyan nem találtam adatot, hogy az első tíz legnépszerűbb név között valaha szerepelt volna az *Ilona*, de tény, hogy 2002 és 2003 között hirtelen népszerűvé és divatossá vált. A statisztikai grafikonról leolvasható, hogy körülbelül

magyar(os), természetesen ékezet nélkül: http://copainsdavant.linternaute.com/liste_personne/prenom/attila/1/attila/.

1500 újszülött kapta ezt a nevet 2002–2003-ban¹⁴⁸.

5. Nincs adat: 2 fő. Végeredményben elmondható, hogy kategorikus elutasítással nem találkoztam, olyan nem fordult elő, hogy csak francia nevet mondott volna az adatközlő, de a kompromisszumos megoldás volt a leggyakoribb (nyolc fő választotta ezt a tizenötből), ami a kettős identitás megerősítésére irányuló törekvéseket támasztja alá.

5.6. Összefoglalás

5.6.1. A kontrollcsoport tanulságai

A vizsgálat ismertetésekor ígéretet tettem arra, hogy további összevetéseket teszek az 52 informálisan nyert névadatra és az interjúk 61 névadatára vonatkozóan. Gyermekfoglalkozásokon résztvevő megfigyelőként 15 adatot gyűjtöttem az 1995–2010 között született korosztály önmegnevezésére, szólítóneveire vonatkozóan; további 37 adat származik a Párizsi Magyar Katolikus Misszióban nyilvánosan közzétett elsőáldozási falitáblákról, melyek az 1980–1995 között születettek adatait gazdagítják. A 15 adat alátámasztja a dolgozatban bemutatott nemzetközi (divat)nevek túlsúlyára vonatkozó megállapításaimat, ugyanakkor a 37 missziós névadat nagyobb arányban mutat magyar kötődést. A Missziót látogató családoknak a magyar identitás megőrzésére irányuló törekvése, a hagyományokhoz való kötődése egyértelműbb, s ezt a névválasztáson keresztül is igyekeznek érzékeltetni. Ugyanakkor érdemes figyelembe venni, hogy sok esetben a keresztelési név került ki a falitáblára, amelyről (az interjúk tanulsága alapján) magam is tudom, hogy nem mindig esik egybe a hivatalosan anyakönyvezett alakkal (példaként lásd a 4. pontban *Zsófi ~ Sophie* esetét). Éppen ezért ezeknek a kontrolladatoknak a vizsgálata semmiképpen nem tekinthető irányadónak, hivatalosnak; csak a vizsgálatot színesítő adalékként vehető figyelembe.

148 Forrás: <http://www.linternaute.com/femmes/prenoms/prenom/4945/ilona/>. [Letöltve: 2010. 09. 25.]

5.6.2. Összevetések

Összevetve eredményeimet ILLÉS-MOLNÁR MÁRTA hasonló időszakban lezajlott kutatásaival a következő megállapításokat tehetjük. Mint ILLÉS-MOLNÁR is említi, legfeljebb a betelepülő első nemzedék változtat nevet, a magyar identitás megőrzése, továbbadása nem kizárólag, és nem számottevően a neveken keresztül történik, de az 1989 előtti névadásoknál fontosabbnak tartják a szülők a magyar identitás megőrzését a magyar keresztneveken keresztül is. Az 1989 utáni nevek inkább nemzetköziek (ILLÉS-MOLNÁR 2010b: 66–7). A franciaországi korpusz hibája, hogy sokkal csekélyebb számú adatból kell(ene) következtetéseket levonnunk, mint ILLÉS-MOLNÁRnak, mégis úgy tűnik, a tendencia világos, és ellenkező előjelű, mint a németországi: 1989 előtt nagyobb számú a hivatalosan franciának anyakönyvezett, és csak otthon „magyarosan” használt vagy becézett név. Ez ZELLIGER ERZSÉBET (2007: 227–33 és 2012: 42–49) ausztriai adataival mutat rokonságot, akárcsak az 1989 utáni névadás egyre „nemzetköziesebbé” válása.

„Lehet és kell is összefüggést keresnünk a névadási szokások és az identitás megőrzése között. Egyenlőségjelet azonban semmiképpen nem tehetünk a magyar keresztnév (vagy családnév) és a magyar identitás közé” (ILLÉS-MOLNÁR 2010b: 67). Ne feledjük azonban, hogy a nyelvi faktor identitásjelölő szerepe nem annyira jelentős, mint a Kárpát-medencében (GEREBEN 1999)! Franciaországban sokkal inkább a hagyományok, családi ünnepek, ételek, mentalitás stb. a fontosak az adatközlők számára, ahogyan ezt az előző fejezetben bemutattam. Illetve ahogy ZELLIGER ERZSÉBET tette és javasolta, érdemes volna a későbbiekben keresztelési anyakönyvi kivonatokból vett nevek vizsgálatát is elvégezni.

5.6.3. Kétnyelvűség: kétnevűség

A gyűjtött anyagból világosan látható, hogy a kettős identitás a második nemzedék öröksége, s a névadási motivációkban is ez az irányadó: minél problémamentesebb, mindkét nyelv névállományába jól beilleszkedő nevet találni. A kétnyelvűség mégis minden esetben kétnevűséghez vezet, hiszen még az azonos írásképpel rendelkező nevekhez is (a beszélt nyelvben) nyelvenként egy saját hangalak társul, s ez alól nem kivételek a „legnemzetközibb”

nevek sem.

6. Következtetések

6.1. Szülői identitás

Az első nemzedék magyar identitását vizsgálva megállapítható, hogy identitásalakító tényezőként az affektív komponensnek (pozitív érzéseknek) valamivel nagyobb szerepe van, mint az anyanyelvnek. A család megtartó ereje és a magyar kultúra ápolása is fontos alapelvként szerepeltek az adatközlői nyilatkozatokban. Ezeket a tényezőket vettem súlyozottan figyelembe, amikor a második nemzedék identitását vizsgáltam.

6.2. A magyar nyelv szerepe a szabadidős és kulturális tevékenységekben

Magyar nyelvű könyvek helyett az audiovizuális anyagok, filmek és az internetes tartalmak kerülnek előtérbe, melynek fő oka a hiányos nyelvelsajátítás, valamint a funkcionális nyelvvesztés okozta strukturális nyelvvesztés, amely kitöltendő űröket teremt és egyszerűsödéshez vezet. A kétkultúráság, nem egyértelműen jelent kiegyensúlyozott kétnyelvűséget: a magyar műveket több adatközlő franciául olvassa, nézi, hallgatja, a hagyományörzés és az ünnepek franciául is folyhatnak.

6.3. Milyen, a nyelvhez (is) kapcsolódó vagy szorosan nem kapcsolódó tevékenységeken keresztül tartható fenn a magyar identitás?

1. A nyelvhez szorosan kötődő, „nyelvbe zárt” kulturális tartalmak lehetnek a könyvek, filmek, zenék. 2. Nem explicit nyelvi, de kulturális tartalmak: a. magyar ételek, magyar konyha b. magyar ünnepek, (családi) hagyományok.

6.4. Családi ünnepek = „magyar ünnepek”

Az adatközlő családok magyar ünnepnek tekintenek minden bensőséges, családi ünnepet, amelyet egy átlagos francia család nem ismer. Így a Mikulás és a névnapok megünneplése is magyar ünnep számukra, hiszen ezeken a családban megélhető ünnepeken keresztül juthat kifejezésre az a többlet, amely saját identitásuk alapjául szolgál a többségi társadalmon belül. Hozzáadó, értékmentő és értékteremtő identitásról van tehát szó. A magyar nemzeti ünnepeket is szűkebb közösségben (a Párizsi Magyar Katolikus Misszióban, a Párizsi Magyar Intézetben, illetve magyar egyesületek rendezvényein) van lehetőség ünnepelni. Ezzel együtt a francia ünnepek is a mindennapi élet részét képezik.

6.5. Kétnyelvűség = kétnevűség

A szülői identitásképzés mikéntjét kifejezheti a gyermekeknek választott név is. Az a szülői szándék azonban, amely nemzetközi nevek választásával igyekszik gyermekei számára egységes identitást kialakítani nem számol azzal, hogy végeredményben a szóbeliségben nyelvenként minden névnek valamelyest eltérő hangalakja és névhangulata van, így a kettősség ebben az esetben is megmarad.

A bevezetőben megfogalmazott kutatói kérdésekre adható válaszok az alaphipotézisek beigazolódását mutatják, mert „...az emigráns kisebbségekhez tartozó egyének a családban, illetve a beszélőközösségükben tudatosan tesznek azért, hogy gyermekeik, leszármazottaik ne csupán a szülők első nyelvét sajátítsák el a többségi nyelv mellett, hanem a nyelvhez tartozó kultúrát is magukévá tudják tenni. Ez a törekvés többnyire sikeres a befogadó gyermek szempontjából élete első éveiben, amikor a család az egyetlen, vagy a legfontosabb tényező a szocializálódás során” (NAVRACSICS 2009: 354).

VII. Összegzés, eredmények, következtetések

A) Dolgozatom célja Franciaországban élő magyar–francia kétnyelvű beszélők nyelvhasználatának, identitásának, a családon belüli nyelvi szocializáció, valamint a nyelvi interferenciajelenségek, kódváltások tanulmányozásán keresztül a nyelvvesztés, nyelvcseré kérdéskörének vizsgálata volt. Olyan átfogó módszertani kísérletet igyekeztem elvégezni, amely magyar–francia kétnyelvűek és családok szociolingvisztikai vizsgálatán keresztül mutatja be az ezredforduló egyik nyugati magyar diaszpórájában végbemenő tendenciaszerű nyelvhasználati változásokat.

A vizsgálat azért is igényel nagy kutatómódszertani alapot és körültekintést, mivel munkám Franciaországban előzmény nélküli kutatás: eddig nem készült olyan átfogó szociolingvisztikai kutatás, ami a franciaországi magyarok nyelvi helyzetével foglalkozott volna. Egy európai nagyvárosban mozaikszerűen elhelyezkedő magyar „közösség” feltérképezésére tettem kísérletet a modern technika (internet, Skype stb.) igénybe vételével, de a labovi módszertani alapelvek messzemenő figyelembe vételével: a személyes jelenlét, kutatói tapasztalat szubjektivitását (résztevé megfigyelés, kötetlen beszélgetések) ötvözve az objektív tényekből (interjúk, kérdőívek anyaga) levonható következtetésekkel.

Reményeim szerint kutatási eredményeim összevethetőek lesznek más országokban élő, hasonló, kétnyelvű magyar családoktól nyert adatokkal, s ezzel hozzájárulhatok ahhoz, hogy átfogóbb képet kapjunk az emigráns magyar kisebbségekről szerte a világban. A gazdag szakirodalomból válogatva, az általános kétnyelvűségi munkákon kívül törekedtem a nyugati magyarsággal foglalkozó csekélyebb számú, és a Kárpát-medencei magyarságról készült számos munka tanulságainak a dolgozatba való beemelésére, összevető vizsgálatok elvégzésére. A franciaországi magyar nyelvi kisebbség körében kirajzolódó tendenciákat következetesen egybevettem a Kárpát-medencében élő magyar kisebbségektől nyert adatokkal, körükben végzett szociolingvisztikai, szociológiai, kulturális antropológiai stb. felmérések eredményeivel is.

Az eddigi kétnyelvűség-kutatásokból tudjuk, hogy az **emigráns kétnyelvűség**¹⁴⁹ a

¹⁴⁹Ezt a terminológiát dolgozatomban azzal a kiegészítő megjegyzéssel alkalmaztam, hogy jól tudom, a ma Franciaországban élő magyarok jelentős része nem tekinthető szociológiai értelemben emigránsnak. Az egyértelműség kedvéért azonban ragaszkodom a szakirodalmi *emigráns kétnyelvűség* fogalomhoz, melyet gyűjtőfogalomként használtam a szakirodalomban vele párban megjelenő *őshonos* kisebbség fogalmával való összevetések miatt. Az emigráns kisebbség fogalmába beleértem a történelmi és politikai okok miatt emigrációba kényszerült kivándorlókat, valamint az 1970-es évektől egyre nagyobb számban megjelenő gazdasági emigránsokat, illetve a közelmúltban és napjainkban is zajló európai mobilitás jegyében

nyelvi kontaktushelyzetek egyik jellemző típusa, melynek elkerülhetetlen velejárója a másik, domináns nyelvvel való kapcsolatfelvétel. A leggyakoribb eset, hogy a különböző nyelvi csoportok a domináns közösség nyelvén érintkeznek egymással, ahogy ezt a francia–magyar kétnyelvű beszélők esetében is láthatjuk. A dolgozatban a **francia–magyar kétnyelvűség** tárgyában végzett vizsgálataimat mutatom be.

A disszertáció a *Bevezetés* (I. fejezet) és jelen *Összegzés* (VII. fejezet) mellett öt nagyobb fejezetből áll. A Bevezetés tartalmazza a dolgozat célkitűzéseit és a téma bemutatásán kívül a kutatói dilemmákat és hipotéziseket is: a családon belüli nyelvhasználatához és nyelvi szocializációhoz kapcsolódva; az interferenciajelenségekkel, kódváltásokkal kapcsolatosan, illetve a nyelvcsere és nyelvvesztés témaköréhez kapcsolódva; a vernakuláris nyelvhasználat és az attitűdök; valamint a nyelvmegtartás, kultúraátadás, identitásalakítás kérdésköréből (illetve ezen belül a névhasználatához is) kapcsolódva. A felállított hipotézisek igazolása, illetve cáfolata, valamint a hipotézisekből levonható tanulságok és következtetések ennek az összefoglaló fejezetnek a második felében kaptak helyet.

A **kutatásmódszertani fejezet** (*II. Kutatásmódszertan*) az Île-de-France területén zajló terepmunka előkészítéséről, a kutatás menetéről, valamint az anyag feldolgozásáról szóló módszertani nehézségekbe enged bepillantást.

A kutatást 2006 tavaszán **próbagyűjtések** előzték meg. A disszertációban feldolgozott anyag gyűjtése nagyrészt 2007-ben (14 adatközlő) és 2010-ben (51 adatközlő) zajlott Párizsban és környékén, az Île-de-France területén, ahol a legmagasabbra becsülik a Franciaországban élő magyarok számát. (Számuk itt körülbelül 18 ezer fő.) 2011-ben készült még egy interjú Budapesten, így az **adatközlők** száma ezzel elérte a hatvanhatot. A **2007-es gyűjtés** főként a másodgeneráció nyelvhasználatával foglalkozott, a **2010-es gyűjtés** fő célja a magyar–francia kétnyelvű családokban a nyelvi szocializációs modellek feltérképezése, a családon belüli kommunikáció módjának bemutatása, a nyelvmegtartás lehetőségeinek, a kultúra és identitás továbbadásának vagy feladásának vizsgálata, valamint az első nemzedék nyelvhasználati szokásainak felmérése, s ennek hatása a második, illetve a harmadik nemzedék nyelvhasználatára. Ezenkívül résztvevő megfigyeléssel négy magyar közösség (Párizsi Magyar Intézet, Párizsi Magyar Katolikus Misszió, Mardis Hongrois de Paris, Nos Petits Magyars) életébe is bepillantást nyerhettem. Összességében tehát **harminckét család** vizsgálatával, százhuszonkilenc fő nyelvhasználatáról kaphatunk képet, valamint öt egyedülálló adatközlő vizsgálatát is bevontam a kutatásba. A két anyaggyűjtés

Franciaországba érkező migránsok megnevezését is.

eredményeképpen **hatvanhat adatközlő** anyagát dolgoztam fel **tartalomelemzéssel**. A gyűjtés, a lejegyzés, majd a feldolgozás során **a gyűjtő és a feldolgozó kutató** személye azonos volt, így saját szubjektív tapasztalataimon keresztül objektív következtetések levonására is közvetlen lehetőségem nyílt a hipotézistesztelés alkalmazásakor.

A gyűjtés tehát jórészt **nyelvhasználati kérdőív**¹⁵⁰ segítségével, irányított beszélgetés, diktafonnal rögzített **szociolingvisztikai interjú** formájában zajlott. Az anyaggyűjtés fontos részét képezte a **részrtvevő megfigyelés, a félig strukturált beszélgetések, a telefonbeszélgetések, a kitöltött kérdőívek**. A vizsgálatnak nem volt célja az adatközlők írásbeli produkciójának vizsgálta, azonban számos kiegészítő információt nyertem az adatközlőkkel váltott e-mailekből, SMS-ekből; hírlevelek, közösségi oldalak nyelvhasználatának, bejegyzéseinek tanulmányozásából. A terepmunkáról képi dokumentációt, – ahol engedélyt kaptam rá, ott – egyes gyermekfoglalkozásokról videót is készítettem.

A gyűjtés során BELL szociolingvisztikai kutatásokra kidolgozott elvrendszeréből minden elv igazolódott (WARDHAUGH 1995: 22):

A **kumulatív elv**: A gyűjtés során nemcsak szociolingvisztikai kutatásokat végeztem, hanem a nyelvészet más területeit (pl.: névtan, pszicholingvisztika, pragmatika, kontaktológia stb.) is bevontam a vizsgálatba, valamint a szociológia, a gazdaságtudomány, a néprajz, a magyarságtudomány, a történelem, a pedagógia, a pszichológia stb. kutatási területeit is érintettem, eredményeit felhasználtam.

Az **egyöntetűség elve**: A folyamatok, amelyeket megfigyeltem lényegében azonosak azokkal, amelyek a múltban is működtek, hiszen a korábbi, e témában megjelent kétnyelvűség-munkák is hasonló típusú nyelvi folyamatokról és változásokról számoltak be, mint amilyenekkel én is találkoztam a gyűjtés alatt. A dolgozat újdonsága a helyszín (Franciaország), az alkalmazott módszerek és a vizsgált csoport heterogenitása, a legújabb technikai eszközök ésszerű alkalmazása adja. Habár igen népszerű ma az internetes gyűjtés, ez a távolság ellenére nem válik kizárólagossá. Ez a gyűjtés nem kvantitatív, hanem kvalitatív szempontoknak igyekezett megfelelni. Fontos a vizsgált csoport sokszínűségének bemutatása, az árnyalatok érzékeltetése, amely csak olyan gyűjtési módszerek segítségével lehetséges, amelyek nem zárják ki a személyes találkozást, a résztvevő megfigyelést.

A **konvergencia elve**: Gyűjtésemben nagyban segítettek más területen, a dialektológiai terepgyakorlatokon szerzett tapasztalatok és módszerek, valamint francia szakosként a francia nyelv és kultúra magas szintű ismerete.

150 A nyelvhasználati kérdőív a *Mellékletben* megtalálható

A **stílusváltás elve**: Megfigyeléseim szerint, eltérő beszédpartner jelenlétében eltérő stílusban beszéltek az adatközlők (pl: másként egy idős rokonnal, másként a testvérükkel, másként velem).

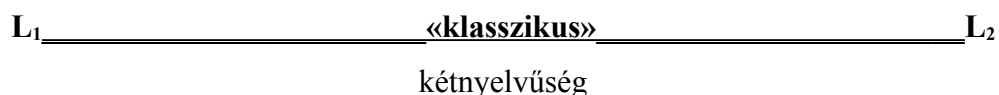
A **másodlagos váltás elve**: Amikor a francia nyelvről vagy a két nyelv különbségéről tettem fel metanyelvi kérdéseket, akkor előfordult, hogy a beszélők magyarról franciára váltottak.

A **figyelem elve**: Minél kevésbé voltak tudatában az adatközlők az interjúhelyzetnek (pl: elkalandoztunk a kérdőív témáitól, közös ismerősökről beszélgettünk stb.), annál informálisabb stílusban beszéltek. (A beszélgetés közepén gyakrabban előforduló jelenségre, a figyelem lanyhulására vonatkozó megállapítások Labovnál is megjelennek.)

A **vernakuláris elv**: Amint az interjúk során kiderült, valamennyi második generációs adatközlő a francia nyelvet részesíti előnyben, ez tekinthető elsődleges nyelvváltozatuknak, annak ellenére, hogy szinte valamennyiük elsődleges nyelvi szocializációja magyarul vagy két nyelven párhuzamosan (DE HOUWER 2009: 86–149) zajlott. Az első nemzedék vernakuláris nyelvváltozata pedig (akár 60 év franciaországi tartózkodás után is) minden esetben a magyar maradt.

A **formalitás elve**: Szinte minden interjú kezdetén érvényesült a formalitás elve, de sok esetben sikerült elérni, hogy a beszélő többé-kevésbé megfeledezzen az interjúhelyzetről, annak ellenére, hogy minden ilyen beszélgetést rögzítettem.

A harmadik fejezet a két- és többnyelvűséggel kapcsolatos alapfogalmak tisztázását tűzte ki célul (*III. Két- és többnyelvűség*). Csernicskó István értelmezését elfogadva a **kétnyelvűséget kontinuumként** határozom meg, amelynek egyik és másik végpontján az egyik vagy másik nyelvi egynyelvűség áll, de a két végpont nem része a kontinuumnak: „A kétnyelvűséget ebből adódóan olyan kontinuumként értelmezem, amelynek két végpontja egynyelvűség az egyik nyelven (L_1 -en), illetve a másikon (L_2 -n), a középpontban pedig a «klasszikus» kétnyelvűség áll” (CSERNICSKÓ 1998: 195).

Ez a fejezet mutatja be az **őshonos** és a **kivándorló** (migráns) magyar nyelvi kisebbség szociolingvisztikai helyzetét, a magyar nyelv kontaktusainak vizsgálatáról értekezik, megemlíti az utóbbi évtizedek magyar nyelvvel kapcsolatos jelentősebb

kétnyelvűség-kutatásait.

A **Franciaországban élő magyarok** helyzetéről szól a fejezet második fele. Ebből megtudhatjuk, hogy a három nagy emigrációs hullám után is érkezettek, s a mai napig érkeznek magyarok Franciaországba, a ma itt élő magyarok számáról azonban pontos statisztika nem áll rendelkezésünkre. Merészebb becslések 40-45 ezer főről írnak (KOVÁCS 1999: 49), a kevésbé merészek 30 ezer főt emlegetnek¹⁵¹. Az Île-de-France területén élő magyarok számát adatközlőim 18 ezer főre teszik. A folytatásban a magyar–francia **kulturális kapcsolatok** XIX-XX. századi kultúrdiplomácia alakulásának rövid összefoglalását olvashatjuk, a mai Franciaországban elérhető **magyartanulási lehetőségekről** és a franciaországi **magyar szervezetekről** tájékozódhatunk.

A kétnyelvűség-kutatók számos munkája bizonyítja, hogy emigráns helyzetben a csoportközi kommunikáció normáinak változása a **nyelvcseré**¹⁵² felé mutat. Ezt egy hosszabb folyamatként kell elképzelni, melynek jelei már a letelepedő első nemzedék nyelvhasználatában megmutatkoznak, a második nemzedékben hatványozottan jelen vannak, végül a folyamat a harmadik vagy negyedik nemzedékre fejeződik be.¹⁵³

Az **emigráns nyelvi kontinuumot** a Gonzo–Saltarelli-modell mutatja be (BARTHA 1995: 43): Eszerint már az emigráns kétnyelvű beszélők **első nemzedékében** megkezdődik az „elhalványulás (fakulás)” folyamata, melynek során megkezdődik a nyelv egyszerűsödése, de ez sohasem jár együtt a teljes nyelvvesztéssel. A nyelv egyszerűsödése, a **nyelvvesztés** folyamata az első nemzedék esetében, legmarkánsabban a lexika szintjén mutatkozik meg. A **második nemzedék** által elsajátított nyelv pedig már ez az emigráns nyelv lesz. Ennek következménye, hogy a második nemzedékben vannak, akik gyermekkorban ugyan folyékonyan beszélték L₁-et, de lassan elvesztik a képességeiket; mások pedig már gyermekkorban sem sajátították el „tökéletesen” szüleik nyelvét, így készségeik soha nem fejlődtek ki teljesen. A hiányos nyelvelsajátítás a szülői nyelvvesztés következménye is lehet. Az emigráns L₁ nyelvvesztés tehát a **nyelvfelejtés**, a **hiányos elsajátítás**, és főként az L₂ intenzív befolyásának következtében jelenik meg. Ennek végeredménye, hogy az egyén részlegesen vagy teljesen elveszti első nyelvi képességeit és készségeit. A harmadik

151 Internetes forrás: http://www.colisee.org/article.php?id_article=1109 – Letöltés: 2008. 02. 27.

152 „A nyelvcseré a szinkron változatok társadalmilag motivált újraelosztása különböző beszélők és különböző társadalmi környezetek szerint” (GAL 1979: 17 idézi BARTHA 1995: 39). A nyelvcseré mindig közösségi értelemben használt fogalom. Az egyén esetében nyelvvesztésről beszélünk.

153 Az emigráns kétnyelvűség tehát „egy migrációval kisebbségi helyzetbe került etnikai közösség nyelvhasználati szokásaiban végbemenő olyan változás, ahol az eredetileg egynyelvű (L₁ anyanyelvű) beszélők a kétnyelvűség átmeneti fázisa után néhány nemzedék alatt újra egynyelvűekké válnak olyan módon, hogy L₂ használata a kisebbségi csoporton belül társadalmi-nyelvi érintkezés kizárólagos normájává válik” (BARTHA 1995: 41).

nemzedékre pedig általában olyan mértékű nyelvi egyszerűsödés megy végbe, mely újrarendeződő nyelvi struktúrákhoz és közösségi nyelvcserehez és egyéni nyelvvesztéshez vezet.

A kétnyelvűség-szakirodalom a nyelvvesztést kétféle szempontból is vizsgálja: ez alapján **funkcionális és strukturális nyelvvesztést** különböztet meg (BARTHA 1995: 44). Funkcionális nyelvvesztésről akkor beszélhetünk, ha az L₁ nyelv használata **menyiségileg** visszaszorul, informális nyelvhasználati szinterekre korlátozódik. A strukturális nyelvvesztés a nyelvhasználatot, a nyelv belső szerkezetét, a nyelvi rendszerben bekövetkező **minőségi** változásokat érinti (BARTHA 1995: 42-46). A funkcionális nyelvvesztés témakörét járja körül a dolgozat IV. fejezete (*IV. Nyelvhasználati vizsgálatok*), a strukturális nyelvvesztésből adódó nyelvi kölcsönhatásokkal, a valamennyi nyelvi szinten megjelenő interferenciajelenségekkel, kódváltásjelenségekkel foglalkozik az ezt követő V. fejezet (*V. Nyelvi kölcsönhatások*).

A *Nyelvhasználati vizsgálatok* című IV. fejezet a nyelvhasználati szinterek, a családon belüli nyelvi szocializáció, a vernakuláris nyelvhasználat, valamint a nyelvválasztás és attitűdök kérdéskörét járja körül. A vizsgálatban szereplő harminckét család 90%-a középosztálybeli, értelmiségi család, ami azt jelenti, hogy elvi (anyagi) lehetőségeik megvannak a magyar nyelv és identitás megőrzésére. Fontos tényező a két nyelv családon belüli presztízse, mert a vegyes házasságok siettetik az asszimilációt és a nyelvcsere. A kutatásban részt vevő családok közül kilenc **endogám** (magyar–magyar párú), huszonhárom pedig **exogám** (francia édesapa–magyar édesanya: 18 család, magyar édesapa–francia édesanya: 3 család, magyar–francia másodgenerációs szülő és francia szülő: 2 család).

A magyar nyelv **menyiségi visszaszorulása** a második generációs francia–magyar kétnyelvű beszélők funkcionális magyar nyelvvesztését mutatja. Még családon belül is korlátozott **nyelvhasználati szintereken** zajlik a magyar nyelvű kommunikáció, hiszen a testvérek az egymás közötti kommunikációban szinte mindig a domináns francia nyelvet részesítik előnyben a magyarral szemben. A szülőkkel még érintkeznek magyarul a második generáció tagjai, de ez jórészt passzív módon valósul meg: a gyermek franciául válaszol a hozzá magyarul beszélő szülőnek. A családon belüli nyelvhasználatot a negyedik fejezet elején elhelyezett táblázat, családonkénti bontásban, részletesen szemlélteti.

A családon belüli **kétnyelvű szocializációs modellek** közül különböző modellekkel találkozunk a másod-, harmadgenerációsok beszélőinek nyelvi szocializációját vizsgálva. Gyakori esetnek számít a modellek váltogatása. Így például a gyermek óvodába kerülése után még a magyar édesanya is a domináns francia nyelvet kezdi használni, nehogy a gyermeke hátrányba kerüljön hiányos franciatudása miatt, ahelyett hogy az egyre jobban háttérbe

szoruló emigráns nyelvet erősítené.

Fontos kérdés az is, hogy melyik szülő a magyar anyanyelvű, hiszen a kisgyermekkel általában az édesanya marad otthon, így ha ő magyar, akkor a gyermekeknek nagyobb esélye van a magyar nyelv korai elsajátítására, ámbár erre ellenpéldával is szolgálhatunk (2FM7), illetve sokat segít a magyar anyanyelvű gyerekvigyázók, dadák, bétisitterek alkalmazása. Tudok olyan esetről is, ahol a francia anyanyelvű házastárs tiltotta meg a magyar használatát, mondván, hogy ő nem érti azt. Szerencsésebb az a gyermek, akinek az édesapja/édesanyja Franciaországba kikerülve még nem tudott olyan jól franciául, ezért a gyerekeivel (kezdetben) mindenképpen magyarul beszélt.

A korpuszban példát találunk mind a **Ronjat-féle**, mind a **Haugen-féle**, mind a **Fantini-féle családi kétnyelvű szocializációs modellre**. A **Ronjat-féle családban** az „egy személy – egy nyelv”- elvet alkalmazzák: a francia anyanyelvű szülő franciául, a magyar magyarul beszél a gyermekhez (CS4, CS5, CS6, CS7, CS8, CS9, CS10, CS12, CS13, CS14, CS15, CS16, CS17, CS18, CS20, CS21, CS14, CS25, CS27, CS28, CS32). A párhuzamos kétnyelvű elsőnyelvi nyelvelsajátítás, azaz a BFLA (Bilingual First Language Acquisition) azonban nem minden családban volt sikeres, hiszen ez számos tényező függvénye (De HOUWER 2009: 86–149). Főleg azokban a vegyes házasságokban történt meg viszonylag korán a franciára váltás, ahol az édesapa a magyar (CS5, CS24). Itt már a korai gyermekévekben felborult a Ronjat-modell „egy személye–egy nyelv” egyensúlya, és nem is állt vissza. Eleinte valóban jobban működött a Ronjat-modell azokban a vegyes házasságokban, ahol az édesanya volt a magyar. Néhány családban azonban akkor, amikor az első gyermek francia gyerekközösségbe került az édesanyák teljesen következtlenül elkezdtek váltogatni a magyart és a franciát (CS6, CS7, CS13, CS16, CS25, CS28). Ahol következetesen alkalmazták a Ronjat-modellt az elsődleges nyelvi szocializáció során, ott sem mindenütt maradt meg mindvégig dominánsan a magyar a magyar szülő és gyermeke kommunikációjának közös nyelveként. (Ez azt jelenti, hogy maximum szókölcsonzések fordulnak elő a magyar beszédükben, a kódváltások ritkák.)

A klasszikus emigráns család modellje, a **Haugen-féle család**: „nem domináns otthoni nyelv közösségi támogatottság nélkül”, amikor az emigráns magyar szülők otthoni nyelvként használják a gyermekekkel való kommunikáció során a magyart (CS1, CS2, CS11, CS19, CS22, CS23, CS29, CS30, CS31). Az általam vizsgált magyar–magyar párú családokban a nyelvi szocializáció során a Haugen-féle (emigráns) nyelvi modellt követik a szülők általában addig, míg az első gyermek óvodában, iskolába, francia egynyelvű gyerekközösségbe kerül.

Ha a szülő ekkor nem marad következetesen a magyarnál, a gyermek magyar nyelvtudása látványosan visszaesik, az értés szintjén reked meg. A produkció szintjén gyermeknyelvire szorul vissza. Később (a kamaszkor végére) visszatérhetnek közös családi nyelvként a magyar nyelvhez, ekkorra kialakulhat a balansz kétnyelvűség és vele párhuzamosan a szilárd(abb) identitás.

A **Fantini-féle családot** a „nem domináns otthoni nyelv” jellemzi, amikor a francia anyanyelvű szülő is megtanul magyarul, és ezen a nyelven kommunikál a gyermekeivel. Nem sok ilyen példát tudok hozni az adatközlőimtől, főleg egy olyan erőteljes nyelvi dominanciára törekvő környezetben, mint amilyen Franciaországban van. Mégis van egy ilyen családi modell is: 2FM10 családja (CS26) a Fantini-féle modellnek felel meg.

Kérdés azonban, hogy mi ösztönözheti, motiválhatja a másodgenerációt abban, hogy magyarul tanuljon? A gimnázium végén plusz pontért (választható tárgyként) letehető magyar érettségi első helyen van ezen a listán, de már jóval fiatalabb életkorban lényeges, a szülők támogató magatartása mellett, a magyar rokonság, és talán még ennél is fontosabb a kortárscsoporthoz, az egykorú **magyarországi** unokatestvérek, barátok, **kortárscsoport** szerepe. Szülői részről a **következetesség**, a **magyar anyanyelvű gyermekfelügyelők** alkalmazása, a megfelelő **motiválás** és a **kétnyelvűség értékesként** való beállítása, tudatosítása is kiemelten fontos.

A **magyar nyelv nyilvános használata** franciaországi közösségi szintereken nagymértékben korlátozott (vizsgált szinterek: a Párizsi Magyar Intézet, a Párizsi Magyar Katolikus Misszió, a Mardis hongrois de Paris rendezvényei). Mivel az interjúkban rákérdeztem az adatközlőknek a magyarokkal való kapcsolattartási lehetőségeire is, kiderült, hogy milyen fórumokon, csatornákon keresztül valósul meg ez, hogy mennyire formális illetve informális a nyelvhasználat. Az első nemzedék harmincegy adatközlőjéből harmincnak van lehetősége személyes kapcsolattartásra magyarokkal Franciaországban, egy fő csak telefonon tudja ezt megtenni. Az idősebb egyedülállók (FM23, FM24, FM25) csak a Missziót említik, mint az egyetlen lehetőséget arra, hogy hétről hétre magyarokkal találkozzanak.

Az elmúlt két évtized alatt megjelenő virtuális **nyelvhasználati szinterek**, valamint Magyarország politikai berendezkedésének és külkapcsolatainak gyökeres megváltozása, új vizsgálati tárgy bevonását teszi szükségessé a kétnyelvűség-kutatásokban, nevezetesen az interneten keresztül történő intenzív kapcsolattartási lehetőség szerepét a nyelvvesztés megállításában, a nyelvmegőrzés elősegítésében. Az internetet az első generációs adatközlők közül tizenheten használják rendszeresen az otthoniakkal való kapcsolattartásra. A 70 felettiiek általában a Franciaországban élő többi magyarral tartják a kapcsolatot, esetleg néhány

rokonnal telefonon. A 40 feletti nők inkább a telefont, a férfiak az e-mail részesítik előnyben. A 40 alattiak Skype-telefon, e-mail stb. segítségével kommunikálnak a távollévő magyarokkal. A második nemzedék tizenhat adatközlőjéből ketten (2FM1, 2FM11) mondták, hogy senkivel nincs lehetőségük magyarul beszélgetni Franciaországban. További négy fő (2FM3, 2FM4, 2FM15, 2FM16) csak a szűk családot nevezte meg, a többiek még említik szüleik barátait, vendégeit is, de kortárs magyar barátaik ritkán akadnak csak, velük viszont franciául beszélgetnek. Az egyidejű írásbeli kommunikációt (chat) sokan szeretik (2FM2, 2FM3, 2FM5, 2FM6, 2FM10, 2FM12, 2FM13, 2FM14, 2FM15), ők e-mail is gyakrabban írnak. A tizenhat másodgenerációs adatközlőből tizenegy interneten is tartja a kapcsolatot, főleg a kortársakkal. Olyan is van, aki az idősebbekkel telefonon (például a rokonokkal, nagyszülőkkel: 2FM1, 2FM2, 2FM9, 2FM12, 2FM13, 2FM16) vagy hagyományos levélben (2FM1, 2FM5) tartja a kapcsolatot. A közösségi színtereket az első nemzedék tagjai viszonylag gyakran látogatják, a második nemzedék általában csak szülei társaságában fordul meg a Misszióban vagy a Magyar Intézetben. Ez utóbbi által szervezett filmvetítések, kiállítások jobban vonzzák a fiatalabb korosztályt is.

A **vernakuláris nyelvhasználatot** (az ima, a számolás, a káromkodás és az álom nyelvére kérdeztem rá) vizsgáló kérdések is, egyértelműen a francia nyelv dominanciáját mutatták ki minden másodgenerációs adatközlő esetében. A két nyelv együttes vagy váltott használata, illetve a francia elsődlegessége mutatható itt ki. Az előző fejezetben tárgyalt családon belüli nyelvhasználat sem erősíti ezt a tendenciát. A vernakuláris nyelvhasználat kapcsolatos kiinduló hipotézisem az volt, hogy az első és a második nemzedék vernakuláris nyelvváltozata nem azonos. Valóban, míg a másodgeneráció esetében csak magyar nyelvterületen eltöltött hosszabb tartózkodás hatására kerülhet rövid időre egyensúlyba a két nyelv, az első nemzedéknél a Franciaországban töltött idő nagy mértékben befolyásolja azt, hogy a magyart vagy a franciát részesítik-e előnyben a beszélők bizonyos tevékenységek során, de az ima, a számolás, az álom és a spontán káromkodás nyelve döntő többségüknél (akár 50 év után is) a magyar maradt. Kiemelt jelentőségű az ima nyelve, mert ez valóban az utolsó nyelvi „menedék”: ha meg is történik a franciára váltás, itt történik meg a legkésőbb.

A családon kívüli kommunikációban a beszélők **nyelvválasztását** különböző tényezők befolyásolják, különböző stratégiák játszanak szerepet benne. A nyelvválasztást a **nyelvtudás** is befolyásolja. Az első generációs adatközlők közül kevesen állították (mindössze 6 fő), hogy nem beszélnek „tökéletesen” magyarul, ők hosszú évtizedek óta Franciaországban élnek. Jóval kevesebben érzik azonban, hogy „tökéletesen” bírnák a francia nyelvet. A másodnemzedék válasza pontosan fordított előjelű: senki nem állította közülük, hogy

„tökéletesen” tudna magyarul, a franciára viszont mindannyian ezt a kategóriát jelölték meg. Ezzel a vizsgálat során újabb megerősítést nyert az a korábban már megállapított tény, hogy a 2FM beszélők francia dominanciájú kétnyelvű beszélők.

A **nyelvvesztés, nyelvcsere**, illetve **nyelvmegtartás** kérdéskörben végzett vizsgálatok a szociolingvisztikában jól ismert alapigazságokat hozták eredményül. A nyelvvesztés a francia–magyar kétnyelvű beszélők második nemzedékében átmeneti állapotot mutat: általában még jelen vannak az alapvető nyelvi készségek a beszélők nyelvi repertoárjában, de a hiányos nyelvelsajátítás következtében már csak korlátozott formában. A **nyelvtudás mértéke** nagyban befolyásolhatja azt is, hogy egyes aktív produkciós (írás, beszéd), illetve passzív (megértés, olvasás) tevékenységeket melyik nyelven szeretik végezni az adatközlők. Előfeltevésem az volt, hogy az első nemzedékben a magyar, a második nemzedékben a francia nyelv használata lesz a domináns mind az írás, mind az olvasási tevékenység során. Az első nemzedékben nem akadt olyan adatközlő, aki azt mondta, hogy szívesebben olvas franciául, mint magyarul, az írással azonban más a helyzet. Akik más középiskolás koruktól francia nyelvterületen élnek, a hivatalos szövegeket jobban szeretik franciául összeállítani, biztosabbnak érzik ezt a tudásukat. A második nemzedékkel kapcsolatos előfeltevésem azonban beigazolódott: a második nemzedékben a francia nyelv használata domináns mind az írás, mind az olvasás során, de a magyarnak sajátos funkciói vannak (pl.: „titkos nyelv”, „napló nyelv” stb.).

A **nyelvválasztást** befolyásoló tényezők vizsgálata során kiderült, hogy az első nemzedékben sokan a beszédpartnerre bízzák: a beszédpartner szándéka vagy nyelvi szintje, illetve anyanyelve dönti el a nyelvválasztást. A fenti udvariassági gesztus gyakorolása a beszédpartner irányába a második nemzedéknek is fontos (pl.: 2FM3, 2FM5, 2FM6, 2FM10), de vannak, akik saját nyelvtudásuk elégtelennek érzett volta miatt részesítik előnyben a franciát a magyarral szemben (2FM1, 2FM12, 2FM13). Mások gyakorlás céljából (pl.: 2FM4, 2FM7) mindig a magyart választják. De a nyelvhasználati szintértől (pl.: 2FM2, 2FM8), és az egy-egy beszédpartnerrel kialakult, megszokott sémáktól is függ a nyelvválasztás (pl.: 2FM9). A második nemzedékben az affektív tényező is kiemelt jelentőségű. Említik a magyar nyelv szeretetét (pl.: 2FM10), de még inkább a személyhez kötött nyelvválasztás fontosságát. Nem véletlen, hogy az „egy személy – egy nyelv”-elve alapján szocializált adatközlők említik az „édesanya-nyelv” szerepét. Az **attitűdvizsgálat** során kiderült, hogy bármilyen domináns is a francia nyelv, minden adatközlőt erős érzelmi kötődés fűz a magyar nyelvhez. Legtöbbször a szüleiket említik azok közül a személyek közül, akik miatt szeretik magyar anyanyelvüket. 2FM8 még azt is hozzátette, hogy számára az édesanyja csak magyarul „igazán” hiteles,

igazán az édesanyja. Mivel a kutatásnak nem ez volt a közvetlen célja, tudatosan nem vizsgáltam direkt rákérdezéssel a **presztízs és a stigma** kérdését, de az interjúanyagból ezzel kapcsolatban is levonhatók tanulságok, hiszen a szülői identitásképzést ez is jelentősen befolyásolja.

Az ötödik fejezet a **nyelvi kölcsönhatásokkal** foglalkozik (*V. Nyelvi kölcsönhatások*), bemutatja a **strukturális nyelvvesztés** következményeit. Ez a nyelvhasználatot, a nyelv belső szerkezetét, a nyelvi rendszerben bekövetkező **minőségi** változásokat érinti. Az állandó francia nyelvi hatás, az első nemzedék esetében a nyelvérzék meggyengülését, „nyelvfelejtést” eredményez, a második nemzedék esetében a hiányos nyelvelsajátítás kitöltendő üroket teremt, melyeket analógiás L₁ nyelvbeli átvételekkel vagy L₂ nyelvből történő közvetlen vagy közvetett kölcsönzésekkel töltenek ki a beszélők. Mindkét nemzedék beszélőinél megjelenik az L₂ nyelv (francia) elemeinek L₁ nyelvre (magyar) való adaptációja a fonetikai/fonológiai szinttől egészen a pragmatikai szintig, de az elemelőfordulás a másodnemzedék esetében szignifikánsan gyakoribb. Éppen ezért a kétnyelvűség-vizsgálatok során feltétlenül szükséges a kontaktusjelenségek, a kölcsönzések és kódváltások vizsgálata is (BARTHA 1995: 45–46).

Dolgozatomban nyelvi szintenként tárgyalom, igyekszem gazdag példaanyaggal szemléltetni a korpuszban megjelenő, az interjúkból kimutatható interferenciahatásokat.

A **fonetikai és fonológiai kérdések** (1.1.) tárgyalása során a hangképzés, a hangsúlyok, a hanglejtés és a hangrendszerbeli eltérések korpuszbeli példákra való rövid bemutatására szorítkozom, mivel e tárgyban igen alapos kutatást végzett Gergely János (Jean Gergely), aki doktori értekezése témájául választotta a francia nyelvnek a magyar beszéddallamra gyakorolt hatását (GERGELY 1968, 1988).

A **morfológiai kérdések** (1.2.) közt szólok a tárgyeset kifejezésének korpuszban megjelenő nehézségeiről, illetve a szintetikus-analitikus szerkezetek (irányhármasság, *-val/-vel*, *-hat/-het*) használati gyakoriságából adódó különbségekről. A magyar nyelv jóval gyakrabban él szintetikus szerkezetekkel, mint a francia. Az analitikus megoldásokat inkább erre a nyelvre jellemzőek, de ellenpéldákat is találunk mind a franciában (BÁRDOSI–KARAKAI 1996: 25), mind a magyarban (MGR.: 62–62). A szembetűnő különbségeket, a francia magyarral gyakorolt hatásából eredeztethető interjúbeli analitikus szerkezetek dominanciáját az interjúk példaanyagával szemléltetem.

A kölcsönzés a nyelv bármely szintjén megjelenhet, a kölcsönzés és a kódváltás meghatározása szempontjából a lexikoné a döntő szerep (KISS 1995: 203, BARTHA 1999a: 119). A **lexikai interferenciajelenségek** (1.3.) főként a másodnemzedék interjúiban való

nagyszámú korpuszbeli előfordulása mutatja a francia nyelv dominanciáját, a beszélők magyar nyelvhasználatára gyakorolt hatását, a hiányos nyelvelsajátítást, a szaknyelvi terminológia hiányát, a lexikai üroket stb. A kétnyelvűség-szakirodalom segítségével csoportosítottam az általam gyűjtött nyelvi anyagban megtalálható legfontosabb kontaktusjelenségeket.

Az **intralingvális jelenségek** (1.3.1.) – ilyen például: *táskás* helyett *táskásos* – majd az **interlingvális jelenségek** (1.3.2.) interjúkbeli előfordulását is számba vettem. Az interlingvális jelenségek köréből a közvetlen kölcsönzések (1.3.2.1.) nálam is mindig bázisstartó kódváltás-típusú interferencia hatására jönnek létre az átvevő nyelvben, hangalakjuk az átadó nyelv hangalakjával egyezik meg (LANSTYÁK 2006: 31). Anyagomban közvetlen szókölsönzéssel **közvetlen kölcsönszók** (például az iskolával kapcsolatos szavak közül: *mémoire*¹⁵⁴, *classe préparatoire*¹⁵⁵ stb.), hangalakkölsönzéssel **alaki kölcsönszók** (például: *ifi* a *hifi* helyett) is létrejönnek.

Közvetett kölsönzés esetén nem kerül be idegen morféma az átvevő nyelvbe, így **tükörkölsönzés** hatására **tükörszó vagy tükörkifejezés** keletkezik (például: *ők cseréltek nevet*: *nevet változtattak* helyett). Korpuszomban ezek a kalkkölsönzések dátumokban, tükörszók előfordulásában, passzív szerkezetekben, eltérő vonzathasználatban mutatkoznak meg. Közvetett kölsönzés a **jelentéskölsönzés** is, amely **jelentésbeli kölcsönszók** létrejöttét eredményezi, ezt bizonyítják példáim: *butik* 'bolt, üzlet' általános értelemben, a francia jelentést használva, a szűkebb magyar 'ruháüzlet' jelentés helyett.

A **szintaktikai kérdések** (4.1.) között tárgyaltam a szórendi kérdéseket, külön részt szentelve az igekötőkkel kapcsolatos problémáknak. A számbeli egyeztetéssel kapcsolatos eltérések bemutatását (pl.: *voltak néhány problémáim*) az eltérő névmáshasználatból adódó nehézségek követték. A határozott-határozatlan magyar igeragozási paradigma használatából fakadó tévesztések számbavétele után, szintaktikai kalkokra hoztam néhány példát (pl.: *a férjével, aki ő is magyar*), majd a datívusz posszesszívuszos szerkezet birtokos személyjelének hiányára (pl.: *neki nincs ímél*_) keresetem magyarázatot.

A **szociopragmatikai és kulturális kérdésekről** szóló rész (1.5.) a magyar–francia másodgenerációs kétnyelvű beszélők magyarországi kommunikációs kudarcainak néhány esetét mutatja be, a nyelvi és a kommunikációs kompetencia vizsgálatán keresztül (BAŇCZEROWSKI 2000: 342–351). Szó esik azokról a pragmatikai „hibákról”, amelyek interkulturális kommunikációs helyzetben keletkeznek és a kétnyelvű gondolkodás és beszéd

154 'szakdolgozat'

155 'egyetemi előkészítő osztály'

kölcsönhatását reprezentálják (BÁRDOSI–KARAKAI 1996, SZILI 2004). A vizsgálat kiterjed a kommunikációban tükröződő szociokulturális értékekre, a direktségre, valamint az érzelmekhez való viszony milyenségére, amelyet esettanulmányokon keresztül mutatok be. Az első nemzedéknek nincsenek tudatosított pragmatikai problémái, a legnagyobb eltérés a szókincsben van. A hosszú ideje (30–40–50 éve) Franciaországban élő adatközlők azonban már olyan mértékben interiorizálták a francia szokásokat, hogy a magyar szokások, kultúra stb. válnak idegenné számunkra. Az időfaktor növekedésével a kulturális transzfer iránya megfordulhat (magyar→ **francia**→ magyar), mellyel azonban nincsenek tisztában, s ez nehézséget okozhat nekik a magyarországi kommunikáció során. A második nemzedék kommunikációs problémái (a korlátozott szókincs, és az akcentus mellett) alapvetően pragmatikai jellegűek: a direktséggel, a tegezés/magázás kérdéskörével és a köszönési formákkal összefüggésben kerülnek elő.

Fontos része a kontaktusjelenségek kutatásának a **kódváltás-jelenségek** (2.) vizsgálata: az általam gyűjtött anyagban akad példa mind a **bázistartó**, mind a **bázisváltó**, mind a **bázisváltogató** kódváltásra.¹⁵⁶ A kétnyelvű beszélői repertoárban a kódváltást az egyik legalapvetőbb interakcionális forrásnak kell tekinteni (BARTHA 1999a: 122), ezért nem meglepő, hogy jelentős gyakorisággal fordulnak elő kódváltások az általam vizsgált anyag kisebbségi diskurzusaiban is: a másodnemzedékkel folytatott diskurzusokban szignifikánsan gyakoribb az előfordulásuk, mint az első nemzedéknél. A másodnemzedék diskurzusaiban átlagosan 3-4 fordulóként (turn) vannak kódváltások, de az egyéni eltérések miatt szinte lehetetlen erről statisztikát készíteni. A kódváltások kommunikatív stratégiaként nyelvi és társadalmi információt is magukban hordoznak (GUMPERZ 1970; BORBÉLY 2001). Ezért tartottam lényegesnek a kódváltási stratégiák információtartalmáról is szólni (pl.: metaforikus kódváltás), illetve igyekeztem felvázolni a direkt kölcsönzés kontra kódváltás elhatárolásának problémáit. A korpuszban előforduló kódváltástípusokat nyelvi szintek szerint csoportosítottam: 1. fonetikai/fonológiai szinten megjelenő kódváltások 2. morfémaszintű 3. szószintű 4. mondat szintű kódváltások. A különböző **kódváltás-típológiákat** a korpuszból vett példák segítségével ismertettem, majd a **kódváltás** okait, **pragmatikai funkcióit** is számba vettem: 1. gyorsabb információcsere 2. rákérdezés 3. idézés 4. metanyelvi megállapítás 5. témafüggő kódváltás 6. bázisváltogató (Gal 1979) 7. érzelemkifejezés 8. ismétlés, pontosítás 9. a „hívó szó”-jelenség.

¹⁵⁶ „Ha a kódváltás egy megnyilatkozásnál kisebb nyelvi egységet (...) érint, mégpedig úgy, hogy az érintett szekvencia egy nagyobb egység, egy megnyilatkozás részeként értelmezhető, **bázistartó kódváltásról** beszélünk. (...) Ha a kódváltás nagyobb nyelvi egységet érint (...) **bázisváltásról** van szó. (...) Ha a diskurzusban sorozatosan találunk bázisváltásokat, **bázisváltogatóssal** van dolgunk” (LANSTYÁK 2006: 108-109).

Az utolsó előtti fejezetben (*VI. Identitáskérdések kisebbségben*) elsősorban arra keresem a választ, hogy mennyire jelentős **identitásmeghatározó a magyar nyelv** a párizsi magyar–francia kétnyelvű beszélők körében. A többségi, domináns helyzetben lévő (francia egynyelvű) közösség tudatos identitásalakító tevékenysége mellett, a vizsgált kisebbségi (magyar) egyéni és közösségi identitásképzés olyan közegben folyik, amelyben az asszimilációs tendenciák egyértelmű jelei mutathatók ki. Az emigráns közösségeknek, a többségi állam által megtűrt, kis számú intézmény megléte csak korlátozott közösségi nyelvhasználati színteret biztosít, így a nyelvhasználat egyetlen állandó színtereként **a család** jöhet szóba. Ez az állapot az emigráns nyelvi modellben, a Gonzo–Saltarelli-modellben, felvázolt nyelvi asszimiláció felé mutat (BARTHA 1995: 37–47). Mivel emigráns nyelvi kisebbségben szinte kizárólag **a családi szocializációra hárul a nyelv- és kultúramegőrző szerep** (HAMERS–BLANC 1989: 115), ennek részletes vizsgálata kiemelt jelentőséggel bír. A fejezet legfontosabb célkitűzésének tehát annak bemutatását jelöltem meg, hogy milyen kölcsönhatásban áll egymással a vizsgált családokban a kultúra, a nyelv és az identitás.

Mivel a nemzeti identitás kérdésének különös jelentősége van kisebbségi helyzetben, elsőként ennek összetevőit tettem vizsgálatom tárgyává: az első nemzedék által fontosnak tartott identitástényezőket vizsgáltam, s az emigráns magyarok körében kapott eredményeimet összevetettem a Kárpát-medencei magyarság körében végzett vizsgálatok adataival. A Kárpát-medencében kisebbségben élő magyarság számára a legfontosabb identitáselem a magyar nyelv, Magyarországon viszont úgy tűnik, hogy az elmúlt évtizedben, a leegyszerűsítő érzelmi hozzáállás mellett, mintha erősödött volna az identitás vállalásának kérdéséről, problematikájától való tartózkodás: a beleszületés evidenciája tekinthető a legerősebbnek (GEREBEN 2005: 54–55). Ez az identitáskérdésektől való tartózkodó magatartás a franciaországi magyarok körében az újabb gazdasági emigránsok esetében érzékelhető tendencia. De a legerősebb identitásjelölő itt a büszkeség (és egyéb pozitív értékek), mint Magyarországon. A franciaországi kutatásban részt vevő szülők identitásának vizsgálatára irányuló kérdésre („*Mit jelent az Ön számára magyarnak lenni?*”) adott válaszokban előforduló leggyakoribb tematikus elemek a következők: 1. érzelmi komponens (pl. büszkeség) 2. anyanyelv 3. családi kötődések és közös kultúra (kulturális identitás).

A másodnemzedék identitásával foglalkozó esettanulmányok annak járnak utána, hogy hogyan valósul meg a gyakorlatban a franciaországi magyar–francia másodgenerációs fiatalok felé ennek a „közös kultúrának”, s ezen keresztül egyfajta kulturális identitásnak a közvetítése, vagyis milyen formában és milyen (nyelvi és a nyelvhez szorosan nem kötődő) tartalmakon keresztül konstruálódik számukra a magyar kultúra, hogyan nyilvánul meg

kulturális tevékenységeken keresztül a szülői identításalakító szándék. A **szabadidős tevékenységek** is jól tükrözik, hogy egy kétnyelvű beszélő melyik kultúrát érzi magáénak, melyik kultúrkörben mozog otthonosan; ezért igyekeztem megvizsgálni, rákérdezni, hogy mennyire van jelen a magyar nyelv a szabadidős tevékenységi körök (tévézés, rádióhallgatás, olvasás stb.) **kulturális dimenziói** mentén. Érdekelt, hogy az ehhez szükséges tárgyi feltételek magyar nyelven mennyire állnak az adatközlők rendelkezésére (könyvek, cédéék, dévédék stb.).

Általános tapasztalat, hogy a másodnemzedék ritkán és keveset olvas magyarul, de a Duna Televízió adásait, ha otthon lehet fogni, figyelemmel kísérik, kedvelik a magyar filmeket. A zenét kevésbé ismerik. Tudjuk, a magyar nyelv ismerete önmagában még nem jelenti a nyelvhez tartozó kultúra ismeretét is: így a 2FM adatközlők mellett, hogy megfelelő szintű magyarnyelv-ismerettel rendelkeznek, még korántsem bizonyos, hogy **kettős kultúrájúak** is. Csak a mindkét kultúrában otthonosan mozgó adatközlők a kettős kultúrájú kétnyelvűek. Az adatközlők közül csak azok tekinthetők kettős kultúrájúaknak, akik ismerik és megtartják a magyar ünnepeket is, otthon vannak abban a szellemi örökségben, amit a magyar hagyományok, ünnepek jelentenek; magukénak érzik ezeket is a francia mellett.

A nyelvhez szorosan nem kötődő kulturális tevékenységek közül a magyar konyha és a „magyar” ünnepek szerepére kérdeztem rá. A magyar konyhát ismerik, szeretik, mindannyiuknak van kedvenc magyar étele. Az első helyen állnak tehát a második nemzedék népszerűség szerinti étellistáján a gulyás és a pörkölt mellett a különféle gombócok (túrógombóc és szilvás gombóc) és a galuskák. De az adatközlők kedvelik a főzelékeket és a magyaros zöldségleveseket is, melyeket a francia konyha nem is ismer.

Három nagy ünnepkört igyekeztem körüljárni a kérdőív utolsó részében: **a karácsonyt, a húsvétot és a hagyományos „magyar ünnepeket”**. Érdekelt, hogy mennyiben tartható fenn magyarságtudat a magyar ünnepeken keresztül egy olyan többségi társadalomban, amely „hivatalosan” teljesen egynyelvű, illetve egyáltalán milyen ünnepeket tekintenek az adatközlők „magyar ünnepnek”? Amikor a „magyar ünnepekre” vonatkozó kérdést megfogalmaztam, én elsősorban a három nagy nemzeti ünnepre, március 15-ére, augusztus 20-dikára és október 23-ára gondoltam. A legfontosabb Franciaországban megült közösségformáló nemzeti ünnepek: március 15. és okt. 23. Adatközlőim azonban a legtöbb esetben nem ezekre a dátumokra vonatkoztatták a „magyar ünnepek” gyűjtőfogalmat, hanem erre külön kellett rákérdeznem. Legtöbbjük számára egyértelmű „magyar ünnep” a Mikulás (az adatközlő családok 60%-a említi) és a névnapozás is, amit Franciaországban nem szokás megtartani, míg Magyarországon és Közép-Európa más országaiban is van hagyománya

ezeknek az ünnepeknek. Fontos összefüggés, hogy a vizsgált családok által elsőként említett „magyar” ünnepek inkább „családi” ünnepek. Ennek fő oka, hogy az emigráns kisebbségek nyelvhasználatában a korlátozott nyelvhasználati színterek miatt bekövetkezik a funkcionális (és strukturális) nyelvvesztés (is), s családi szintre, familiáris közegbe szorul vissza a magyar nyelv (és ezen keresztül a kultúra is). Így a magyar kultúra elsődleges hordozója a család lesz, s ezáltal a magyar identitás is a családi ünnepeken keresztül nyilvánul meg elsősorban. Fontos információval szolgáltak a családi szocializáció mikéntjével kapcsolatban azok a válaszok, amelyek a karácsony és a húsvét „magyaros” formában való megülésétől szóltak.

Nem állt szándékomban messzemenő következtetéseket levonni az ünneplési szokásokból, de azokban a családokban, ahol fontos a „magyar karácsony” megtartása (24-én este ünnepelnek), ahol ismerik a húsvéti locsolkodást, ahol felemlegetik, megtartják a magyar ünnepeket, és el is látogatnak egy-egy ünnepi rendezvényre, ott a másodgenerációs beszélők magyar nyelvtudásának szintje is magasabb.

A **névadási és névválasztási szokások** is a kultúra továbbadása, a hagyományörzés részét képezik. A névadáson keresztül kifejezett identitásképzési vizsgálatokat azért tartottam lényegesnek elvégezni, mert nyelvi vonatkozásaival együtt „a névadásnak, névváltoztatásnak társadalmi, kulturális és lélektani együttthatói vannak” (ZELLIGER 2012: 42), melyeken keresztül szintén alakul, formálódik, kifejeződik az identitás. Ezzel kapcsolatban az első nemzedékbeli adatközlő asszonyok házassági neveit, a második generációsok keresztnévét és a névadás motivációit vizsgáltam, továbbá rákérdeztem a becenévhasználatra is, valamint arra is, hogy milyen változások várhatók a harmadik generációban, adnának-e magyar nevet leendő gyermeiknek. A névadási szokások mögött különböző motivációk és stratégiák húzódnak meg, melyekre az interjúhelyzetben könnyű volt rákérdezni, visszakérdezni, ami nagy előnyt jelentett a kérdőíves gyűjtéssel szemben.

A másodnemzedék névkorpusza két nagy részre osztható: az 1989 előtt nagyobb számú a hivatalosan franciának anyakönyvezett, és csak otthon „magyarosan” használt vagy becézett név. Ez ZELLIGER ERZSÉBET (2007: 227–33 és 2012: 42–49) ausztriai adataival mutat rokonságot, akárcsak az 1989 utáni névadás egyre „nemzetköziesebbé” válása. A gyűjtött anyagból világosan látható, hogy a másodnemzedék **kettős identitásának** kialakítása az első nemzedék szándéka a **névadással**, s a **névadási motivációkban** is ez az irányadó: minél problémamentesebb, mindkét nyelv névállományába jól beilleszkedő nevet találni. A kétnyelvűség mégis minden esetben **kétnévűséghez** vezet, hiszen még az azonos írásképpel rendelkező nevekhez is (a beszélt nyelvben) nyelvenként egy saját hangalak társul, s ez alól nem kivételek a „legnemzetközibb” nevek sem. A **becenévadás** gyakori, és itt egyértelműen a

magyar nyelv dominanciája figyelhető meg, még azokban a családokban is, ahol a magyar már nem funkcionál családi nyelvként, s erőteljes nyelvvesztés következett be. Ennek egyik oka a magyar nyelvhez fűződő érzelmi komponens, a másik pedig, hogy a francia ritkán használ becéző formát.

Ha **prognózt** szeretnénk készíteni arról, hogy mi várható a harmadik nemzedék névadásával kapcsolatosan, akkor érdemes erről is faggatni a második nemzedéket: kompromisszumos megoldásként ők is túlnyomórészt nemzetközi neveket adnának a gyermekeknek (például: *Linda*), vagy második névnek adnának magyar nevet. Akad, aki csak francia, de magyarra jól lefordítható nevet (például: *Sophie~Zsófia*) választana. Vannak, akiknek nem fontos, hogy milyen nevet visel majd leendő gyermekük. Akik azonban úgy döntöttek (3 fő), hogy szívesen választanának majd valamilyen magyar nevet a gyermeküknek, azok az *Attila és Ilona* és *Csilla* nevet említették.

Belátható, hogy a második nemzedékben felgyorsult **nyelvvesztés** együtt jár egy erős **kultúrávesztéssel**, asszimilációs folyamattal, beolvadással a domináns francia kultúrába, mely megjósolható, hogy a negyedik nemzedékre valószínűsíthető, hogy teljes egészében be fog következni.

B) A bevezetőben megfogalmazott hipotézisek tanulságát, vagyis a kutatás eredményei alapján bizonyosságot nyert **hipotézisek igazolását avagy cáfolatát** alább gyűjtöttem össze.

A családon belüli nyelvhasználathoz és nyelvi szocializációhoz kapcsolódó hipotézisek

1. A francia–magyar családok vizsgálatakor fontos kérdés, hogy melyik szülő a magyar anyanyelvű: ha az édesapa a magyar, akkor a gyermekek nagyobb valószínűséggel rosszabbul fognak magyarul tudni, mert az édesanya általában több időt tölt velük, hosszabb ideig otthon is van a gyermekekkel. Tehát csak akkor tanulhatnak meg igazán jól a gyermekek magyarul, ha magyar az édesanyjuk, és következésképpen csak magyarul beszél hozzájuk.

Általában igaz, hogy ha csak az édesapa a magyar, akkor a gyermekek nagyobb valószínűséggel rosszabbul fognak magyarul tudni. Ennek a jelenségnek a vizsgálatára azonban csak négy családot tudtam bevonni, s interjút kettővel sikerült készíteni: az arány 2-2. Két családban jól, kettőben alig vagy egyáltalán nem tudnak a gyermekek (fiatal felnőttek)

magyarul. Fontos megjegyezni, hogy ahol a gyermekek jól beszélik a magyart is, ott a francia édesanya is jól tud magyarul.

A Franciaországban élő kétnyelvű gyermekek azonban nemcsak az édesanyjuktól tanulhatnak meg igazán jól magyarul, hanem az ún. „jeune fille au pair”-tól, a dadustól is. Az édesanyák tíz héttel a szülés előtt maradhatnak otthon, de hat héttel utána már vissza is kell menniük dolgozni. (Szemben a magyarországi szabályozással: nálunk jelenleg egy hónappal a szülés előtt lehet otthon maradni, és a gyermek három éves koráig kell visszatérnie az édesanyáknak a munkahelyükre.) A francia törvényi rendelkezést sok magyar anya elfogadhatatlannak tartotta, és 3–4 éves korukig vagy esetleg tovább is otthon maradt a gyermekeivel. (Ezt azért is tették / tehették meg, mert kiköltözésük után hosszú ideig nem kaptak munkát Franciaországban.) A pszichológus végzettségű FM9 szerint a francia társadalom olyannyira individuális, egyéni boldogulásra nevel, és a család összetartó erejét lényegtelennek tartja, hogy a franciák családi kapcsolata (a szülőkkel és testvérekkel) évi néhány találkozásra korlátozódik. Ennek egyik oka, hogy a francia nők általában alig várják, hogy hat hét után visszamehessenek dolgozni, s így nem alakul ki az egészséges szülő–gyermek kapcsolat, a gyermekeket egészen fiatal koruktól idegenek veszik körül. Ilyenkor a gyermekeket hivatásos dadusra bízák. (A gyermekfelvigyázók általában bevándorlók: tunéziai, marokkói, vietnami stb. asszonyok.) Több magyar család választotta azt a megoldást, hogy franciául nem, vagy csak rosszul tudó magyar lányokat vett fel gyermekei mellé, így habár a család közös nyelve a francia, a magyart is jól elsajátították a gyermekek a magyar gyermekgondozóktól.

2. A Franciaországban élő magyar–magyar párok gyermekei jobban beszélnek magyarul, mint a vegyes házasságból született gyermekek (BARTHA 1999a: 141 alapján).

Nem igazolódott be ama előzetes feltevés, miszerint a Franciaországban élő magyar–magyar párok gyermekei jobban tudnak franciául, mint a magyar–francia párú családok gyermekei. Sok múlik a szülők hozzáállásán, nyelvválasztásán, támogató vagy tiltó magatartásán, a dadusok kiválasztásán, a nagyszülőkön, unokatestvéreken, a magyarországi látogatások gyakoriságán is.

3. A korai életszakaszban (2–4 éves kor) jobban tudnak a gyermekek magyarul, mint később, amikor többségi közösségbe (francia óvodába, iskolába)

kerülnek. A 6–10 éves kor ebből a szempontból a legkritikusabb, mert ekkor még nem tudja a gyermek az erős francia hatást kiszűrni, meg kell felelnie az új, iskolai követelményeknek. Ezért a nyelvváltás szempontjából ez a korosztály a legsérülékenyebb.

Ha a magyar–magyar családokban következetesen elválasztják az otthon nyelvét és a többségi közösség nyelvét, illetve a francia–magyar családokban pedig következetesen betartják az „egy személy-egy nyelv elvét”, akkor a korai életszakaszban (2–4 éves kor) valóban jobban tudnak a gyermekek magyarul, mint később. Többségi közösségbe (francia óvodába, iskolába) kerülve a gyermekek egymás között otthon is nyelvet váltanak, franciául fognak egymással beszélni a testvérek. (Tudok olyan magyar családról, amelyik tiltja a gyermekeknek a francia otthoni használatát, de hasztalan: a gyermekek, amint a szülő nincs jelen, nyelvet váltanak. Ennek magam is fültanúja voltam egy résztvevő megfigyelés során.) Igaz viszont, hogy több testvérpár is arról számolt be, hogy többségi közösségben a magyart választják „titkos nyelvüknek”: metrón, buszon utazva metaforikus kódváltással élnek, mindenki mást kizárnak társalgásukból, amikor magyarul kezdenek beszélni egymáshoz.

Az a jelenség is gyakori, amikor a magyar szülő magyarul beszél, a gyermeke pedig franciául válaszol minden kérdésére. Ez felnőttkorra sem változik meg, a nyelvváltás visszafordíthatatlanná válik, a megszokott „forgatókönyvet” használják otthon: „a szüleim magyarul beszélnek, de én franciául válaszolok nekik”. Ezt a nyelvileg „megrekedt”, frusztrált szakaszt egy hosszabb magyarországi tartózkodás (tanulmányi félév vagy munkavállalás) oldhatja fel, de a szülőkkel a közös nyelv gyakran így is a francia marad, s a magyar a magyarországi barátok, család, unokatestvérek nyelve lesz.

4. Ha több gyermek van a családban, akkor az elsőszülött beszél a legjobban magyarul.

Akkor igaz ez az állítás, ha azonos a gyermekek nyelvi élettrajza. Ha azonban valamelyik gyermek több időt töltött a magyar nagyszülőknél, netán intenzívebben ápolja magyar barátaival a kortárs kapcsolatait, akkor a kamaszkor végére ez a gyermek fog jobban tudni magyarul. Akár gazdagabb „aktuális” szókinccsel rendelkezhet majd, mint a szülei. A kapcsolattartásban az internet (chat, msn, e-mail) nagy segítséget jelent.

5. Óvodába, gyerekközösségbe kerülésük után otthon is franciául kezdenek

egymással beszélni a gyermekek.

Igaz, hogy óvodába kerülésük után otthon is franciául kezdenek egymással beszélni a gyermekek. Mivel a többségi közösségben a francia a közös játék megszokott, közösségi nyelve, ezt a gyermekek észrevétlen otthon is így használják. (Az első pontban erről részletesebben szólok.)

6. A mai szülők helyzetét a nyelv továbbadásában a technikai eszközök nagyban megkönnyítik.

A mai szülők helyzetét a technikai eszközök nagyban megkönnyítik a nyelv továbbadásában, hiszen az internet, a telefon állandó intenzív kapcsolattartási lehetőséget biztosít a magyar nyelvterületen élőkkel. A technikai fejlődés, az elzártág élményének megszűnése, a távolságok csökkenése azonban azt is magával hozta az elmúlt két évtizedben, hogy a második nemzedék, a magyar vagy akár a francia kultúra (honlapok, filmek, zenék) helyett az angolszász vagy távol-keleti kultúrák felé fordul. (Franciaországban jelenleg igen divatos a kínai, vietnami, thai, japán stb. kultúra.) Fellelphet egyfajta akkulturálódás: a szülők kultúrájának teljes feladása, egy harmadik választása. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy a Skype-telefon, a cset és az ímélek milyen nagy segítséget jelentenek ma a családi távkapcsolatok fenntartásában, az élő nyelvvel való állandó, intenzív érintkezésben. A műholdas vagy internetes televízió- és rádióadások, on-line sajtó pedig a naprakész (magyar nyelvű) tájékozódásban játszanak fontos szerepet.

Interferenciajelenségek, kódváltások, valamint a nyelvcsere és nyelvvésztes témaköréhez kapcsolódó kutatói hipotézisek

A nyelvvésztes, nyelvcsere témakörében előforduló hipotéziseket a Gonzo–Saltarelli, emigráns nyelvi modell alapján (BARTHA 1995: 42–46) állítottam fel.

1. Az interferenciajelenségek, illetve kódváltások előfordulása gyakoribb a másodnemzedék beszédében, interjúiban, mint az első nemzedéknél.

A hipotézis beigazolódt. A jelenségek előfordulása szignifikánsan gyakoribb a másodnemzedék interjúiban. Az interferenciajelenségeket valamennyi nyelvi szinten

vizsgáltam:

5. Fonetikai, fonológiai – pl.: „*A francia pedig nem hangsúlyoz, és felviszi a végét.*” (FM11)
6. Morfológiai - pl.: *sok magyar Franciaországon nincs* (2FM5)
7. Lexikai – pl.: *Hát én classe prépa-ba szeretnék menni.* (2FM8)
8. Szintaktikai – pl.: *mert mindig vannak sok vendégek* (2FM10)
9. Pragmatikai - pl.: közvetlenség

A kódváltás korpuszbeli pragmatikai funkciói: (1) gyorsabb információcsere (2) rákérdezés (3) idézés (4) metanyelvi megállapítás (5) témafüggő kódváltás (6) bázisváltogatás (7) érzelemkifejezés (8) ismétlés, pontosítás (9) „hívó szó” által kiváltott kódváltás.

2. Mivel az első nemzedék nem tanulja meg tökéletesen a befogadó ország nyelvét, a második nemzedék gyakran ki is javítja őket, ha franciául beszélnek. Az első nemzedék nyelvhasználatára a lexikai ürök megjelenése (és franciával való kitöltése), valamint régiesnek ható szavak, kifejezések használata jellemző.

Az első nemzedék a nyelvhasználati interjúkban arról számolt be, hogy évtizedek után sem tudta tökéletesen megtanulni a befogadó ország nyelvét, ezért a második nemzedék, gyermekeik gyakran ki is javítják őket, ha franciául beszélnek. Ha valaki szinte tökéletesen, akcentus nélkül beszél, a francia névelőket, mely automatizmusra épül, akkor is elvétheti. Egyes adatközlők szerint a magyarok ekkor úgy hibáznak, hogy általában nőnemet használnak hímnem helyett (tehát *la* névelőt mondanak *le* helyett).

Az első nemzedék nyelvhasználatára is jellemző a lexikai ürök megjelenése (és franciával való kitöltése). Használnak régiesnek ható szavakat, kifejezéseket, főleg ha nem olyan intenzív a kapcsolatuk a magyarországiakkal.

3. Az első nemzedék tagjai úgy tartják, hogy nincs lényeges különbség az ő beszédjük és a Magyarországon beszélt nyelv között. (Vélekedésük szerint a különbségek legfeljebb az „aktuális” szókinszre korlátozódhatnak.)

Valóban, a legnagyobb eltérés a szókinszben van, hiszen az első generációs kétnyelvűek aktív idejük nagy részét nem Magyarországon töltötték. Ne feledjük el azonban,

hogy a hosszú ideje (30-40-50 éve) Franciaországban élő adatközlők már olyan mértékben interiorizálták a francia szokásokat, hogy a magyar szokások, kultúra stb. válnak észrevétlen idegenné számukra! Az időfaktor növekedésével a kulturális transzfer iránya megfordulhat: magyar → **francia** → magyar.

4. A második nemzedéknek a legnagyobb nehézséget magyar szókincsük redukáltsága és a helyesírás jelenti. Kommunikációs problémáik (a korlátozott szókincs, és az akcentusuk mellett) pragmatikai jellegűek is: 1. köszönés 2. udvariasság: tegezés vagy magázás 3. direktség.

A második nemzedék tagjai arról számoltak be, hogy számukra a legnagyobb nehézséget magyar szókincsük redukáltsága és a magyar (helyes)írás jelenti. Ennek oka, hogy magyarul általában csak otthoni vagy baráti környezetben beszélnek, a nyelvet pedig hallás után sajátítják el, sokan nem tudnak magyarul írni. A szakszókincs, iskolai szókincs pedig magyarul szinte teljesen hiányzik, hiszen a másodgenerációs adatközlők közül senki nem járt huzamosabb ideig magyar közoktatási intézménybe.

5. A harmadik nemzedék (a szülők hiányos nyelvelsajátítása és a vegyes házasságok miatt) legtöbb esetben már csak ért, de nem beszél magyarul.

Kutatásaim során beigazolódni látszott a Gonzo–Saltarelli-modell, melyet az emigráns nyelvi kontinuumra dolgoztak ki. A harmadik nemzedék általában már csak ért, de nem beszél magyarul, mert már a második nemzedékbe tartozó szülők is hiányosan sajátították el a nyelvet, illetve francia anyanyelvűvel kötöttek házasságot, s így az otthoni közös nyelv a francia lesz. Új tendencia van azonban kibontakozóban: az Európai Unióhoz való csatlakozásunkkal a magyar nyelv piaci értéke megnőtt Franciaországban.¹⁵⁷ A fent említett magyar anyanyelvű gyermekgondozók alkalmazásán túl, a magyarul valamelyest tudó második nemzedék magyarországi munkavállalása révén, a harmadik nemzedék tagjai hosszabb vagy rövidebb ideig magyar gyermekközösségbe járnak. (A Magyarországra települt francia cégek szívesebben alkalmazzák a franciául kiválóan, magyarul elfogadható szinten beszélő francia munkaerőt.) A szülők gyakran küldik gyermekeiket ezután is magyarországi

¹⁵⁷Egy fontos szubjektív észrevétel: Négy évvel ezelőtt egy átlag francia, ha megkérdeztem, még nemigen tudta, hogy Bukarest avagy Budapest (esetleg Szófia) volna-e Magyarország fővárosa. Ma már tökéletesen tisztában vannak vele. Magyar származású volt államelnökük miatt megtanulták, hogy hol is van az a nem is oly távoli „La Hongrie”.

nyári táborozásra. Magyar származású egyetemisták egy-egy tanulmányi félév alatt (pl.: Erasmus-ösztöndíjjal) beülnek magyarul tanulni az iskolapadba, és annyira megtetszik nekik a nagyszülők nyelve, hogy otthon is folytatják tanulmányaikat. Ez utóbbi ugyan a mesterséges kétnyelvűség felé mutat, s a spontán nyelvelsajátítás helyett nyelvtanulásról van szó, a motiváció mégis igen fontos, az elfeledettnek hitt nyelv és (identitás is) újjáéledhet. Ilyen jellegű, néhány hetes identitás-felélesztő és nyelvi érzékenyítő programot már kidolgoztak kísérleti jelleggel észak-amerikai többedgenerációs magyarok számára, és 2012 nyarán a budapesti Balassi Intézet adott otthont az első foglalkozásoknak a „Reconnect Hungary” nevű program keretében¹⁵⁸.

Hipotézisek a vernakuláris nyelvhasználattal és az attitűdökkel kapcsolatban

1. Az első és a második nemzedék vernakuláris nyelvváltozata (Kiss 1995: 14) nem azonos. Az első nemzedék esetében a magyart feltételeztem ennek, a második nemzedéknél viszont a hiányos nyelvelsajátítás, és az ezzel párhuzamos nagy mennyiségű francia nyelvi input miatt a francia nyelv elsődlegessége mutatható ki.

A hipotézis teljes mértékben beigazolódott. Az első nemzedék vernakuláris nyelve, akár öt évtized franciaországi tartózkodás után is a magyar maradt. A legjobban megőrződött magyar nyelvűség az ima nyelvében mutatható ki. Az interjúk alátámasztják azt a vélekedésem, hogy másodnemzedék vernakuláris nyelve viszont a francia.

2. Az adatközlők nyelvről való vélekedései, attitűdjei nagymértékben befolyásolják a nyelvmegőrzés esélyeit, az identitásalakítás mikéntjét.

Ez az előzetes hipotézis is helyesnek bizonyult. A magyar nyelv elsajátíttatására tudatosan készülő szülők, a nyelvet értékesnek tartó francia házastársak ösztönző, támogató magatartása nagy mértékben befolyásolja a családon belüli identitásalakítást. Egyes adatközlő családok identitásalakításában komoly szerep jut a francia társadalom nyelvi egységesítő törekvéseivel szembeni ama szülői magatartásnak, amely a magyar nyelv rejtett presztízsén alapul: itt érvényesül az az elv, hogy „csak azért is megtanítom a gyermekeim magyarul.”

¹⁵⁸<http://reconnecthungary.org> – Letöltés: 2012. 08. 16.

Hipotézisek a nyelvmegtartás, kultúraátadás, identitásalakítás kérdéskörében

1. A magyar identitás legfontosabb eleme a magyar nyelv.

Az első nemzedék magyar identitását vizsgálva megállapítható, hogy identitásalakító tényezőként az affektív komponensnek (pozitív érzéseknek) valamivel nagyobb szerepe van, mint az anyanyelvnek. A család megtartó ereje és a magyar kultúra ápolása is fontos alapelveként szerepeltek az adatközlői nyilatkozatokban. Ezért ezeket a tényezőket vettem elsősorban figyelembe, amikor a második nemzedék identitását vizsgáltam.

2. A szülői motiváció önmagában nem elég sem a magyar nyelv sikeres elsajátításához, sem a nyelvmegtartáshoz. A nyelvmegtartás és kultúramegőrzés lehetőségei függnék a család magyarországiakkal, magyarokkal kialakított kapcsolati hálójától.

Tökéletesen beigazolódott az a feltevésem, hogy a nyelvmegtartás és kultúramegőrzés lehetőségei függnék a család kapcsolati hálójától: a Magyarországon élő, kortárs csoporttal kialakított szoros kapcsolat jelentős motivációt jelenthet a nyelvmegtartásban.

3. A nyelvmegtartás igénye és a műveltségi szint összefügg.

Az adatközlők nagy része diplomás, művelt, fontos számunka a nyelvi igényesség. Úgy találtam, hogy a nyelvmegtartás igénye valóban annál nagyobb, minél magasabb iskolázottságú az adatközlő, mert a magyar nyelvet így „értékesnek”, „többletnek” minősíti. Az alacsonyabb műveltségi szinttel rendelkező adatközlőknél az érzelmi komponens, az otthoni családdal való kapcsolattartás igénye szerepel az első helyen, emiatt tartják fontosnak a magyar nyelv továbbadását. A nem értelmiségi adatközlők (keves ilyen adatközlőm volt) nem alakítottak ki tudatos stratégiát, igyekeztek „tökéletes franciává” válni, miközben a magyart már, a franciát még nem bírták teljesen, szinte félnyelvűvé váltak.

Több (40–50 év közötti) értelmiségi adatközlő számolt be arról, hogy Franciaországba kerülése után mennyire görcsösen igyekezett franciává válni, csak franciául beszélni, franciásan viselkedni stb. Néhány év elteltével rájöttek, hogy nincs értelme az erőfeszítéseiknek, mert jobban érzik magukat, ha vállalják, hogy magyarok maradnak: a tökéletes beilleszkedés úgysem lehetséges. A kognitív disszonanciát felváltotta a

visszarendeződés, az felvállalt kettős identitás.

4. Jellegzetes magyar ünnepként a magyar nemzeti ünnepeket tartják számon a vizsgált családok, ezzel is hozzájárulva a magyar identitás erősítéséhez.

Jellegzetes magyar ünnepként azokat a családi ünnepeket említették első helyen az adatközlők, amelyeket egy átlagos francia családban nem tartanak meg. Ilyen a Mikulás, melyet csak Elzász-szerte ismernek, Párizs környékén általában nem, illetve a névnapok is. Az előbbit a harminckét adatközlő családból tizenkilenc jellegzetes magyar ünnepként értékeli, és meg is tartja. A Mikulás „magyar ünnepként” való említése megerősíti azt a megfigyelést, hogy a magyar identitás legfőbb megteremtője, alakítója, hordozója a család, a családon belüli szocializáció mikroközössége.

5. A névadásban jól tükröződik a szülők identítasalakító szándéka, éppen ezért lehet domináns a semleges vagy a francia nevek választása. Az erősen egynyelvűsége törekvő francia társadalomban a szülők konfliktuskerülés céljából előnyben részesítik a nem tipikus „magyar neveket”, ezzel segítve elő gyermekük könnyebb integrálódását.

A szülők többsége a mindkét nyelven hasonlóan vagy ugyanúgy hangzó neveket kedveli (pl.: *Linda*, *Lily* stb.). A leggyakrabban választott nevek az utóbbi évtizedben nemzetközi jellegűek voltak. A névadáskor sokan nem számoltak az ékezethasználattal kapcsolatos problémákkal és a helyesírási kérdésekkel. Mint egyik adatközlőm megjegyezte: azt hitte, gyermeke nevét mindkét országban ugyanúgy ejtik és írják. Később be kellett látnia, hogy tévedett: a kiejtés így is eltérő. A kétynyelvűséghez tehát (a szóbeliségben minden esetben) kétneveltség társul.

Távlati tervek, kitekintés

Ez a dolgozat csak szűk keresztmetszetét vizsgálta a magyar–francia kétnyelvűség messzire vezető kérdéskörének. Reményeim szerint a megkezdett kutatásokat mind Franciaországban, mind más országokban, szélesebb adatközlői rétegre kiterjesztve, külföldi kutatóhelyek bevonásával, csapatmunkában tudom majd folytatni. A vizsgálat folytatása **egy átfogó közép- és hosszútávú nemzetközi együttműködés** része lehetne, amely a nyugati szórványmagyarság nyelvhasználatát, identitását, nyelvmegtartási lehetőségeit intézményközi megállapodások keretében közösen vizsgálná, s összehasonlító elemzéseket is készítené a Kárpát-medencei felmérések alapján. Ehhez szükséges volna átgondoltan felhasználni a meglévő, és kialakítani a hiányzó infrastruktúrát: összefogni azt a részben meglévő személyi és intézményi háttérrel, amely a kapott eredmények alapján tényleges stratégiát és akciótervet dolgozhatna ki a szórványközösségek számára.

Résumé

Recherches sociolinguistiques sur des locuteurs bilingues franco-hongrois de l'Île-de-France

La présente thèse de doctorat s'intègre dans une recherche sociolinguistique consacrée à l'usage des familles **bilingues franco-hongroises**, habitant Paris et la région de l'Île-de-France. Aucune **recherche sociolinguistique** n'avait été faite auparavant sur ce sujet. Les recherches ont été poursuivies entre **2006 et 2010**. Des **interviews linguistiques** ont été réalisées avec des locuteurs bilingues, à savoir **soixante-six personnes** appartenant à **trente-deux familles**. Parmi eux, trente et un sont membres de la première et trente de la seconde génération; cinq locuteurs sont des conjoints francophones. Les « observations qui résultent d'une participation », réalisées pendant les activités des associations hongroises (*Nos Petits Magyars, Mardis hongrois de Paris*, etc.) sont aussi importantes que les interviews.

Le but de la présente thèse est d'examiner et d'analyser le bilinguisme des locuteurs en question, notamment: l'usage du hongrois en famille et hors de la famille, de même que les divers phénomènes liés à **la socialisation linguistique** des enfants bilingues, comme **l'identité** linguistique et culturelle etc. **Les phénomènes d'interférence** exercés par la langue française sur le hongrois de ces locuteurs bilingues – surtout ceux de la deuxième génération franco-hongroise – sont également importants à analyser. Il y a plusieurs questions à soulever à ce sujet. Dans quelle mesure ces phénomènes d'interférence se manifestent-ils dans la langue des locuteurs? À quel niveau de la langue apparaissent-ils? La présente thèse examine ces phénomènes à tous les niveaux de la langue: **prononciation, morphologie, lexique et syntaxe**. On observe également des interférences qui se produisent au niveau de la communication et qui sont liées à des **questions interculturelles**. **Les changements de code** ont été présentés et analysés. Quelles peuvent-être les causes linguistiques de l'apparition de ces phénomènes? Les exemples du corpus et les commentaires qui les accompagnent permettent de donner des réponses à ces questions assez complexes. L'auteur ne porte pas de jugements sur les phénomènes langagiers, son but est de présenter et de décrire l'état actuel de la langue des locuteurs et les tendances qui se dégagent des changements, avec le plus d'objectivité possible.

Summary

A sociolinguistic study of Hungarians living in France

The aims of this dissertation are to study the language use, identity, and family-internal socialisation of **Hungarian–French bilingual speakers** living in France, to explore interference phenomena and code switches observable in their speech, and to discuss general issues of language loss and language shift. I tried to make an **overall methodological attempt** at presenting, via a sociolinguistic study of Hungarian–French bilingual speakers, the **tendencies of language change** observable in the Hungarian diaspora living in a European country at the turn of millennium. I started from sociolinguistic foundations but also made use of methods of other disciplines like onomatology, sociology, etc.

This study requires great methodological thoroughness and circumspection partly because it is **unprecedented** in France. Although János Gergely had conducted phonetic investigations in the 1960s among Hungarians living in France (GERGELY 1968, 1988), no **sociolinguistic research** has been undertaken on the linguistic situation of the Hungarian minority living in France so far, despite the fact that, as far as non-neighbouring European countries are concerned, this is the country with the second largest Hungarian population (after Germany): according to a 1999 estimate of the World Federation of Hungarians, forty thousand people (KOVÁCS 1999: 49).

The dissertation presents my sociolinguistic investigations of Hungarian–French bilingual speakers living in and around the French capital, in the Île-de-France region. I attempted to explore a mosaic-like Hungarian “community” living in a large European city, using modern technology (Internet, Skype, etc.) but observing Labovian methodological principles to the utmost: to combine the subjectivity of personal presence and researcher’s experience (participant observation, informal conversations) with conclusions that can be drawn from objective facts (materials of recorded interviews and questionnaires).

The material of this dissertation was collected **between 2006 and 2010** from first and second generation Hungarians living in France. This was preceded by a pilot fieldwork in the spring of 2006. Most of the material reported on here was collected in 2007 (14 subjects) and 2010 (51 subjects) in and around Paris, in the Île-de-France region, where Hungarians are assumed to live in the highest numbers in France. (They number roughly 18 thousand here.)

Another interview was made in 2011 in Budapest, thus the total number of interviews went up to sixty-six. The collection of 2007 mainly involved language use by second generation subjects, whereas that of 2010 concentrated on linguistic socialisation models in Hungarian–French bilingual families, family-internal communication, the possibilities of language retention, transmission or abandonment of culture and identity, and habits of language use of the first generation and their effect on those of second and third generations. In addition, by way of participant observation, I had occasion to take a glimpse of the lives of four Hungarian communities (*Institut Hongrois; Mission Catholique Hongrois de Paris; Mardis Hongrois de Paris, Nos Petits Magyars*). In sum, I report on **thirty-two families** (129 people) and five individual subjects. I submitted the recorded material of **sixty-six** subjects to content analysis.

Fieldwork was conducted by using a questionnaire of seventy-five questions in the form of **directed conversations (interviews)**; this gave me a chance to establish personal contacts with the subjects, to explore the **system of motivation** behind the claims made during the interviews, to ask for repetitions and clarifications. The material was submitted to **content analysis**. The picture was made more complete by additional **questionnaires, free and semi-structured conversations, participant observation**, as well as the study of the linguistic material of phone calls, emails, sms messages, community sites, homepages, and newsletters. Participant observation is one of the most time consuming fieldwork techniques and the data obtained cannot always be appropriately qualified (BARTHA 1999: 113); yet, this is the most authentic way of studying the language use of a community and eliminating the effect of the Labovian observer's paradox (KISS 1995: 36). Since the data collector, the transcriber, and the researcher working with the material collected were the same person, I had direct possibilities to draw **objective conclusions** from my own **subjective experiences** during the testing of my hypotheses.

It is my hope that my research results are comparable with data gleaned from similar bilingual Hungarian families living in other countries and hence I can contribute to an overall picture of emigrant Hungarian minorities worldwide. Selecting from the rich literature, I attempted to make use of the lessons that can be drawn, along with the general works on bilingualism, from the smaller number of studies of Hungarians living in Western countries as well as the larger number of studies on Hungarians in the Carpathian Basin, and to conduct comparative research, too. I compared the tendencies observed among the emigrant linguistic minority with data coming from Hungarian minorities in the Carpathian Basin, with the results of sociolinguistic, sociological, cultural anthropological, etc. surveys involving them.

Hivatkozott irodalom

- BALÁZS GÉZA 2011a. Az álmok nyelvi képe. *Édes Anyanyelvünk* 4: 5.
- BALÁZS GÉZA 2011b. Álomalakzatok. *Édes Anyanyelvünk* 5: 5.
- BALÁZS GÉZA – DEDE ÉVA 2008. A verbális agresszió diszciplináris keretben. In: ZIMÁNYI ÁRPÁD szerk. *Az agressziókutatásról interdiszciplináris keretben*. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Nova Series Tom. XXXV. Sectio Linguistica Hungarica. Eger. 123–146.
- BALÁZS GÉZA – TAKÁCS SZILVIA 2009. *Bevezetés az antropológiai nyelvészetbe*. Pauz-Westermann – Inter – PRAE.HU Könyvkiadó. Celldömölk–Budapest. 97–99.
- BALOGH LAJOS 2001. A nyelvjárási anyaggyűjtés. In: KISS JENŐ szerk. 2001. *Magyar dialektológia. III. 10*. Osiris Kiadó. Budapest. 157–174.
- BANČZEROWSKI JANUSZ 1994. A kommunikációs kompetencia és összetevői. *Magyar Nyelvőr* 118. évf. 4: 277–286.
- BANČZEROWSKI JANUSZ 2000. A kommunikációs kompetencia és összetevői. In: Nyomárkay István szerk. 2000. *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései*. ELTE. Budapest. 342–351.
- BÁRCZI GÉZA. 1980. A magyar nyelv múltja és jelene. Gondolat. Budapest.
- BÁRDOSI VILMOS – KARAKAI IMRE 1996. *A francia nyelv lexikona*. Corvina Kiadó. Budapest.
- BÁRDOSI VILMOS – SZABÓ DÁVID 2007. *Francia-magyar kéziszótár. Dictionnaire français- hongrois*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- BÁRDOSI VILMOS 2003. *Magyar szólástár*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- BÁRDOSI VILMOS 2010. Globalizáció, Európa és nyelv. A francia példa. In: *Magyar Nyelvőr* 134. évf. 1: 1–15.
- BARNA, GÁBOR 2009. National Feasts, Political Memorial Rites – Fests of Civil Religion? In: WOLF-KNUS, ULRICA – GRANT, KATHLEEN eds. *Rethinking the Sacred*. Åbo Akademi University. Turku. 101–110.
- BARTHA CSILLA 1991. *Nyelvhasználat – emigráns kétnyelvűség: Szociolingvisztikai vizsgálatok a detroiti magyar közösségben*. Egyetemi doktori értekezés. ELTE. Budapest.
- BARTHA CSILLA 1993a. Mindég csak magyarul beszélünk ALL THE TIME – Magyaroknak lenni túl a Kecegárdán. *Magyar Nyelvőr* 117. évf. 4: 491–5.
- BARTHA CSILLA 1993b. *Nyelvcsere, nyelvvesztés, emigráns kétnyelvűség – Egy amerikai magyar közösség nyelvhasználatának szociolingvisztikai megközelítései*. Kandidátusi értekezés. Budapest.
- BARTHA CSILLA 1995. Nyelvcsere, nyelvvesztés: szempontok az emigráns kétnyelvűség vizsgálatához. In: KASSAI ILONA szerk. *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. Az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya. Budapest. 37–47.
- BARTHA CSILLA 1999a. *A kétnyelvűség alapkérdései. Beszélők és közösségek*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- BARTHA CSILLA 1999b. A purista nyelvvideológiák szerepe a nyelvcsere folyamatában. In: Kugler Nóra és Lengyel Klára szerk. *Ember és nyelv. Tanulmánykötet Keszler Borbála tiszteletére*.

- ELTE BTK. Mai Magyar Nyelvi Tanszék. Budapest. 44–54.
- BELL, ROGER T. 1976. *Sociolinguistics: Goals, Approaches and Problems*. Batsford. London.
- BENNETT, MILTON J. 1998. *Basic Concepts of Intercultural Communication*. Intercultural Press. Yarmouth, Maine.
- BENŐ ATTILA 2008. *Kontaktológia. A nyelvi kapcsolatok alapfogalmai*. Egyetemi Műhely Kiadó. Bolyai Társaság – Kolozsvár.
- BIALYSTOK ET AL. 2010. Receptive vocabulary differences in monolingual and bilingual children. In: *Bilingualism: Language and Cognition*. 13. évf. 4. sz: 525–531.
- BODÓ CSANÁD 2012. *A látszólagos idő valósága*. Nyelvtudományi Értekezések. 162. sz. MTA Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BORBÉLY ANNA 2001. *Nyelvcseré*. Az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya. Budapest.
- BORBÉLY ANNA – VANČONÉ KREMMER ILDIKÓ – HATTYÁR HELGA szerk. 2009. *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. A 15. Élőnyelvi Konferencia tanulmánykötete. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- BROWN, PENELOPE – FRASER, CHRISTOPHE. 1979. Speech as a marker of situation. In: SCHERER, KLAUS R. – GILES, HOWARD (eds.) *Social markers in speech*. Cambridge University Press. Cambridge. 33–63.
- BROWN, PENELOPE – LEVINSON, STEPHEN C. 1987. *Politeness. Some universals in language use*. Cambridge University Press. Cambridge.
- BUCHOLTZ, MARY – HALL, KIRA 2005. Identity and interaction: a sociocultural linguistic approach. In: *Discourse Studies* 7/4–5: 585–614.
- CALVET, JEAN-LOUIS 1993. *La sociolinguistique*. PUF, QSJ, 2731. Paris.
- CSEPELI GYÖRGY 1992. *Nemzet által homályosan*. Századvég Kiadó. Budapest.
- CSEPELI GYÖRGY 1997. *Szociálpszichológia*. Osiris Kiadó. Budapest.
- CSERESNYÉSI LÁSZLÓ 2004. *Nyelvek és stratégiák*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- CERNICKSÓ ISTVÁN 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely. Budapest.
- CERNICKSÓ ISTVÁN 2008. Nyelv és azonosságtudat összefüggései a kárpátaljai magyar közösségben. In: FEDINEC CSILLA szerk. *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. Magyar Tudományos Akadémia, Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság. Budapest. 153–170.
- DEPREZ, CHRISTINE 2002. Le jeu des langues dans les familles bilingues d’origine étrangère. *Estudios de Sociolinguística* 1: 59–71.
- DOMONKOSI ÁGNES 2002. *Megszólítások és beszédpartnerre utaló elemek nyelvhasználatunkban*. A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének kiadványai. 79. Debrecen.
- ECKHARDT SÁNDOR – KONRÁD MIKLÓS 2001 (főszerk.) *Magyar – francia nagyszótár*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- ECKHARDT SÁNDOR – OLÁH TIBOR (főszerk.) 1999. *Francia–magyar nagyszótár*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- ÉKSZ.² = PUSZTAI FERENC főszerk. 2003. *Magyar értelmező kéziszótár*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- ERVIN-TRIPP, SUSAN M. 1968. An analysis of the Interaction of Language, Topic and Listener. In: Fishman, Joshua ed. *Reading in Sociology of Language*. Mouton. The Hauge – Paris. 192–

- FARKAS MÁRIA 2008. <http://www.bbi.hu/index.php?id=83&cid=194> – [Letöltés: 2008. 10. 01.]
- FARKAS TAMÁS 2003. A házassági névviseles új szabályozásához. *Magyar Nyelvjárások* 41: 133–142.
- FENYVESI ANNA 2005. A toledo-i magyarok nyelve: Nonstandard nyelvhasználat vagy a nyelvkontaktus hatása? In: KOVÁCS NÓRA szerk. *Magyarok a nagyvilágban: Diaszpórákutató az ezredfordulón*. MTA Kisebbségkutató Intézet. Budapest. 58–73.
- FENYVESI ANNA 2006. Contact effects in Toledo Hungarian: Quantitative findings. In: GREG WATSON – PEKKA HIRVONEN eds. *Finno-Ugric language contacts*. Peter Lang Verlag. Frankfurt am Main. 157–177.
- FERCSIK ERZSÉBET 2005. A magyar asszonynevek hagyományos és új formái. In: *XXII. Nemzetközi Névtudományi Kongresszus (Pisa, 2005. 08. 29. – 09. 03.)*. URL: <http://mnytud.arts.unideb.hu/nevtan/informaciok/pisa/fe-m.pdf>. [Letöltés: 2010. 09. 25.]
- FISHMAN, JOSHUA A. 1966. *Hungarian Language Maintenance in the United States*. Indiana University Publications. Bloomington. (Uralic and Altaic Series, Volume 62.)
- FISHMAN, JOSHUA A. 1972. The relationship between micro- and macro-sociolinguistics in the study of who speaks what language to whom and when. In: PRIDE, JOHN – HOLMES, JANET (SZERK.) *Sociolinguistics: A Selected Reader*. Penguin. Harmondsworth. 15–32.
- GAL, SUSAN 1979. *Language Shift: Social Determinants of Linguistic Change in Bilingual Austria*. Academic Press. New York – San Francisco – London.
- GAL, SUSAN 1991b. Mi a nyelvcsere és hogyan történik? *Regio* 1/1: 66–76.
- GARMADI, JULIETTE 1981. *La sociolinguistique*. PUF. Paris.
- GEREBEN FERENC 1999. Identitás, kultúra, kisebbség. Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely. Budapest.
- GEREBEN FERENC 2005. Olvasáskultúra és identitás. A Kárpát-medence magyarságának kulturális és nemzeti azonosságtudata. Kisebbségkutatás könyvek. Lucidus Kiadó. Budapest.
- GEREBEN FERENC – LÖRINCZ JUDIT – NAGY ATTILA – VIDRA SZABÓ FERENC 1993. *Magyar olvasáskultúra határon innen és túl*. Közép-Európa Intézet. Budapest.
- GERGELY, JEAN 1968. Déformations subies par le hongrois parlé sous l’influence de l’usage permanent de la langue française. Kézirat. Paris.
- GERGELY, JEAN 1988. Újabb megfigyelések a franciaországi magyarok beszédének hangsúlyáról és ritmusáról. In: KISS JENŐ – SZÜCS LÁSZLÓ szerk. *A magyar nyelv rétegződése*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 366–373.
- GÓSY MÁRIA 2005. *Pszicholingvisztika*. Osiris Kiadó. Budapest.
- GÓSY MÁRIA 2008. Magyar spontánbeszéd-adatbázis – BEA. In: GÓSY MÁRIA szerk. *Beszédkutatás 2008*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Kempelen Farkas Beszédkutató Laboratórium. Regiszter Kiadó és Nyomda Kft. Budapest. 194–207.
- GÖNCZ LAJOS 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Osiris Kiadó – Forum Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely. Budapest–Újvidék.
- GROSJEAN, FRANÇOIS 1982. *Life with Two Languages: An Introduction to Bilingualism*. Harvard University Press. Cambridge, Massachusetts.
- GROSJEAN, FRANÇOIS 1995. A Psycholinguistic Approach to Code-Switching: The Recognition of

- Guest Words by Bilinguals. In: MILROY, LESLEY – MUYSKEN, PIETER eds. *One Speaker, Two Languages*. Cambridge University Press. Cambridge. 259–75.
- GUMPERZ, JOHN J. 1970. Verbal strategies in multilingual communication. In: ALATIS, JAMES E. ed. *Bilingualism and language contact*. Georgetown University Press. Washington D.C.
- GUMPERZ, JOHN J. 1982. *Discourse strategies*. Cambridge University Press. Cambridge.
- GUMPERZ, JOHN J. – HERNÁDADEZ-CHAVEZ, EDUARDO 1975. Cognitive aspects of bilingual communication. In: HERNÁDADEZ-CHAVEZ, EDUARDO – COHEN, ANDREW D. – BELTRAME, ANTHONY F. eds. *El lenguaje de los chicanos*. Center for Applied Linguistics. Alington, V. A. 154–163.
- HAGÈGE, CLAUDE 1996. *L'enfant aux deux langues*. Paris. Odile Jacob.
- HAMERS, JOSIANE F. – BLANC, MICHEL H. A. 1989. *Bilinguality and Bilingualism*. Cambridge University Press. Cambridge.
- HAUGEN, EINAR 1950. The analysis of linguistic borrowing. *Language* 26: 210–231.
- HEGEDŰS RITA 2004. *Magyar nyelvtan. Formák, funkciók, összefüggések*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- HERMAN, SIMON R. 1968. Explorations in the social psychology of language choice. In: FISHMAN, JOSHUA A. eds. *Readings in the sociology of language*. Mouton. The Hauge – Paris. 492–511.
- HERMAN JÓZSEF 1983. *Phonétique et phonologie du français contemporain*. Dabas-Jegyzet Kft. Dabas.
- HIDASI JUDIT 2004. *Interkulturális kommunikáció*. Scolar Kiadó. Budapest.
- HIRES-LÁSZLÓ KORNÉLIA 2009. A nemzeti és lokális identitás tényezői a kárpátaljai magyarok körében. In: KARMACSI ZOLTÁN – MÁRKU ANITA szerk. *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században*. PoliPrint Kiadó. Ungvár. 47–53.
- HOPPÁL MIHÁLY – NIEDERMÜLLER PÉTER szerk. 1989. *Jelképek, kommunikáció, társadalmi gyakorlat*. Válogatott tanulmányok a szimbolikus antropológia köréből. Tankönyvkiadó. Budapest.
- DE HOUWER, ANNICK 2009. *Bilingual First Language Acquisition*. Multilingual Matters. Textbooks. Bristol–Buffalo–Toronto.
- ILLÉS-MOLNÁR MÁRTA 2009. A németországi szórványmagyarság névhasználatáról. *Nyelvünk és Kultúránk* 4: 68–82.
- ILLÉS-MOLNÁR MÁRTA 2010a. A németországi magyar diaszpóra iskoláskorú tagjainak nyelvhasználatáról. *Nyelvünk és Kultúránk* 2: 61–74.
- ILLÉS-MOLNÁR MÁRTA 2010b. Névadás és névhasználat a németországi magyar szórványban. *Névtani Értesítő* 32: 59–69.
- IMRE SAMU 1971. *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- JAROVINSZKIJ ALEKSZANDR 1991. *A gyermekkori kétnyelvűség pszichológiai és pszicholingvisztikai kérdései*. Kandidátusi értekezés. Pécs.
- JAROVINSZKIJ ALEKSZANDR 1994. Gyermekkori kétnyelvűség: hátrány vagy előny? *Regio* 5: 66–76.
- KAPITÁNY ÁGNES – KAPITÁNY GÁBOR 2002. *Magyarság-szimbólumok*. Európai Folklór Intézet. Budapest.
- KARAKAI IMRE 2002. *Francia nyelvtan magyaroknak*. Librairie Le Pont. Budapest.
- KARJALAINEN, JARMO 2005. Suomalaisnuorten kokemuksiä perheen mukana muuttamisesta Benelux maihin. *Siirtolaisuus/Migration* 4: 29–35.

- KARMACSI ZOLTÁN 2007. *Kétnyelvűség és nyelvhasználat*, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. Beregszász.
- KASSAI ILONA 1971. A magyar és a francia magánhangzók képzésének kontrasztív vizsgálata. *Nyelvtudományi Közlemények* 73: 441–445.
- KELEMEN JOLÁN szerk. 1985. *Grammaire du français contemporain*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- KIEFER FERENC szerk. 1995. *Strukturális magyar nyelvtan*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- KIEFER Ferenc szerk. 2003. A magyar nyelv kézikönyve. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- KISBÁN ESZTER 1989. Népi kultúra, közkultúra, jelkép: gulyás, pörkölt, paprikás. Életmód és tradíció – 4. MTA Néprajzi kutatócsoportja. Budapest.
- KISS JENŐ 1995. *Társadalom és nyelvhasználat*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- KISS JENŐ szerk. 2001. *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó. Budapest.
- É. KISS KATALIN 2003. Mondattan. In: KIEFER FERENC szerk. *A magyar nyelv kézikönyve*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 205–241.
- KONTRA MIKLÓS 1990. *Fejezetek a South Bend-i magyar nyelvhasználatból*. Linguistica Series A. Studia et dissertationes 5. Az MTA Nyelvtudományi Intézete. Budapest.
- KOROMPAY Klára 1999. A magyar nyelv elsajátításának nehézségei a francia anyanyelvű hallgatók szempontjából. *Hungarologische Beiträge* 12. Jyväskylä. 79–89.
- KÓSA LÁSZLÓ szerk. 1991. *A magyarságtudomány kézikönyve*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- KOVÁCS ANDOR 1999. *A világ magyarsága. Európa I.* A Magyarok Világszövetsége Nyugati Régiója. Budapest.
- KOVÁCS MAGDOLNA 2009. A finnországi magyarok egy csoportjának identitása és nyelvi attitűdjei. In: BORBÉLY ANNA – VANČONÉ KREMMER ILDIKÓ – HATTYÁR HELGA szerk. *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák. A 15. Élőnyelvi Konferencia tanulmánykötete*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 359–366.
- KUNCZ ALADÁR 1931. *Fekete kolostor*. URL: <http://mek.niif.hu/05300/05368/05368.htm> [Letöltés: 2012. 11. 10.]
- LABOV, WILLIAM 1972. *Sociolinguistic Patterns*. University of Pennsylvania Press. Philadelphia.
- LANSTYÁK ISTVÁN 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Osiris Kiadó – Kalligram Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely. Budapest–Pozsony.
- LANSTYÁK ISTVÁN 2006. *Nyelvből nyelvbe*. Kalligram Könyvkiadó. Pozsony.
- LAPIERRE, NICOLE 2006. *Changer de nom*. Éditions Gallimard. Paris.
- LARSEN, STEEN FOLKE – SCHRAUF, ROBERT W. – FROMHOLT, PIA – RUBIN, DAVID C. 2002. Inner speech and bilingual autobiographical memory: A Polish–Danish cross-cultural study. *Memory* 10: 45–54.
- MACKEY, WILLIAM F. 1987. Bilingualism and Multilingualism. In: AMMON, ULRICH – DITTMAR, NORBERT – MATTHEIER, KLAUS J. SZERK. 1987–1988. *Sociolinguistics: An international handbook of the science of language and society. Soziolinguistik : Ein internationales Handbuch zur Wissenschaft von Sprache und Gesellschaft*. de Gruyter, Berlin – New York. 699–713.
- MACKEY, WILLIAM F. 1976. *Bilinguisme et contact des langues. Série B: Problèmes et Méthodes*. 5. ed. Klincksieck. Paris.

- MÁRKU ANITA 2009. A kódváltáshoz kapcsolódó attitűdök és nyelvi mítoszok a kárpátaljai magyarság körében. In: BORBÉLY ANNA – VANČONÉ KREMMER ILDIKÓ – HATTYÁR HELGA szerk. *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák. A 15. Élőnyelvi Konferencia tanulmánykötete.* Tinta Könyvkiadó. Budapest. 373–381.
- MÁRKU ANITA 2010. Kárpátaljai magyarok kódváltási stratégiái. In: NAVRACSICS JUDIT szerk. *Nyelv, beszéd, írás.* Tinta Könyvkiadó. Budapest. 111–120.
- MGr. = KESZLER BORBÁLA szerk. 2000. *Magyar grammatika.* Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- MMNYR. = TOMPA JÓZSEF szerk. 1970. *A mai magyar nyelv rendszere I-II.* Akadémiai Kiadó Budapest.
- gr. NÁDASDY BORBÁLA 2009. *A szabadság zaga.* Méry Ratio. Somorja.
- NAVRACSICS JUDIT 1999. *A kétnyelvű gyermek.* Corvina Kiadó. Budapest.
- NAVRACSICS JUDIT 2004. Kapcsolatok a többnyelvű mentális lexikonban. In: NAVRACSICS JUDIT – TÓTH SZERGEJ szerk. *Nyelvészet és interdiszciplinaritás. Köszöntőkönyv Lengyel Zsolt 60. születésnapjára.* Generalia. Szeged–Veszprém.
- NAVRACSICS JUDIT 2009. Nyelv és identitás kérdései határon innen és túl. BORBÉLY ANNA – VANČONÉ KREMMER ILDIKÓ – HATTYÁR HELGA szerk. *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák. A 15. Élőnyelvi Konferencia tanulmánykötete.* Tinta Könyvkiadó. Budapest. 349–357.
- NAVRACSICS JUDIT 2010. Kódváltás és kódkeverés kétnyelvűek spontán beszédében. In: Uő. szerk. *Nyelv, beszéd, írás.* Tinta Könyvkiadó. Budapest. 121–129.
- OBERG, KALERVO 1960. Cultural Shock: Adjustment to New Cultural Environments. *Practical Anthropology* 7: 177 – 182.
- PATAKI FERENC 1982. *Az én és a társadalmi azonosságtudat.* Kossuth Kiadó. Budapest.
- PATAKI FERENC 1997. Nemzetkarakterológia? *Magyar Tudomány* 2: 169–179.
- PÉNTEK JÁNOS 1999. „Csak sírni tudok magyarul...”. *Korunk* 10/10: 5–8.
- PÉNTEK JÁNOS 2011. Nyelv és identitás a Kárpát-medencében. In: PÉNTEK JÁNOS szerk. *Változó korunk – változó nyelvünk.* Komp-Press Kiadó. Kolozsvár. 31–49. (Ariadné Könyvek.)
- PÉNTEK JÁNOS – BENŐ ATTILA 2003. *Nyelvi kapcsolatok, nyelvi dominanciák az erdélyi régióban.* Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége. Kolozsvár.
- PETŐ, ANDREA 2007. Food-talk: Markers of Identity and Imaginary Belongings. In: PASSERINI, LUISA. – LYON, DAWN – CAPUSSOTTI, ENRICA – LALIOU, IOANNA eds. *Women migrants from East to West. Gender, mobility and belongin in Contemporary Europe.* Berghahn Books. New York – Oxford. 152–164.
- PLÉH CSABA 2010. A többnyelvűség pszicholingvisztikai kérdései. *Debreceni Szemle* 28/3: 169–184.
- PLÉH CSABA 2012. *A társalgás pszichológiája.* Libri Kiadó. Budapest.
- POPLACK, SHANA – SANKOFF, DAVID 1984. Borrowing: the synchrony of integration. *Linguistics* 22: 99–135.
- POPLACK, SHANA 1980. Sometimes I'll start a sentence in English Y TERMINO EN ESPAÑOL: toward a typology of code-switching. *Linguistics* 18: 581–616.
- RAÁTZ JUDIT 2005. A magyar keresztnév változása a 20. század második felétől. Kézirat. In: XXII. Nemzetközi Névtudományi Kongresszus (Pisa, 2005. 08. 29. – 09. 03.). URL: <http://mnytud.arts.unideb.hu/nevtan/informaciok/pisa/rj-m.pdf>. [Letöltés: 2010. 09. 24.]

- RÁCZ ENDRE 1991. *Az egyeztetés a magyar nyelvben*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- RANCZ TERÉZ 2011. *Identitás és nyelvhasználat Felső-Háromszéken*. Doktori értekezés. ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola. Budapest.
- RÉGER ZITA 1990. *Utak a nyelvhez*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- REY, ALAIN réd.1998. *Le Robert Micro*. Dictionnaires Le Robert. Paris.
- ROMSICS IGNÁC 1988. Francia–magyar kulturális kapcsolatok és a párizsi „Magyar Intézet” a két világháború között. In: JUHÁSZ GYULA–KISS GY. CSABA. *Magyarságkutatás. A Magyarságkutató Intézet Évkönyve*. Magyarságkutató Intézet. Budapest. 193–204.
- SÁNDOR ANNA 2000. A szlovákiai vegyes házasságokból származó fiatalok kétnyelvűsége. In: BORBÉLY ANNA SZERK. *Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében*. Az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya. Budapest. 187–194.
- SAMU BORBÁLA 2001. *L’enseignement de la prononciation française*. Szakdolgozat. No. 769. ELTE – BTK. Francia Tanszék. Budapest.
- SIPTÁR PÉTER 2006. Hangtan. In: KIEFER Ferenc szerk. 2006. *Magyar nyelv*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 28–53.
- SKALIČKA, VLADIMÍR 1975. A finnugor nyelvek tipológiájáról. In: GULYA János szerk. 1975. *A vízimadarak népe*. Európa Könyvkiadó. Budapest. 339–351.
- SMITH, TOM W. 2012. *Beliefs about God across Time and Countries*. 2012. 04. 18. URL:<http://www.norc.org/Research/DataFindings/Pages/default.aspx> [Letöltés: 2012. 04. 24.]
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- SORBÁN ANGELLA 2011. *Kisebbség és kétnyelvűség*. Doktori dolgozat. Babes-Bolyai Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Hungarológiai Stúdiumok Doktori Iskola. Kolozsvár.
- SÖMIÉNNÉ CSÉCSY MAGDOLNA 1999. A magyar nyelv elsajátításának nehézségei a francia anyanyelvű tanulók szempontjából. *Hungarologische Beiträge* 12. Jyväskylä. 169–178.
- SZABÓ FERENC 2006. Szemle. A. SZABÓ MAGDA – ABLONCZY LÁSZLÓ (SZERK.) 2003. Az „Állj fel” torony árnyékában. Magyarok francia földön. Új Horizont. Veszprém. *Távlatok* 67: 126. URL: <http://w3.exnet.hu/~tavlatok/67szemle.htm> [Letöltés: 2008. 02. 27.] és <http://www.tavlatok.hu/67szemle.htm> [Letöltés: 2012. 11. 10.]
- SZABÓ T. ÁDÁM 1995. A moldvai csángó értelmiség két- és félnyelvűsége. In: KASSAI ILONA szerk. 1995. *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. Az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya. Budapest. 111–120.
- SZABÓ T. ANNAMÁRIA 2012a. Identitástudat kisebbségben a Kárpát-medencén innen is túl. In: HIRES-LÁSZLÓ KORNÉLIA – KARMACSI ZOLTÁN – MÁRKU ANITA szerk. 2012. *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban. A 16. Élőnyelvi Konferencia előadásai*. Tinta Könyvkiadó – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete. Budapest–Beregszász. 235–244.
- SZABÓ T. ANNAMÁRIA 2012b. Studies about French – Hungarian bilingual identity. In: BÁRDOSI VILMOS főszerk. *Tanulmányok. Nyelvtudományi Doktori Iskola*. ELTE BTK. Budapest. 337–350. (Asteriskos 1.)
- SZABÓ T. ANNAMÁRIA 2012c. „Mit jelent az Ön számára magyarnak lenni?” In: PARAPATICS ANDREA főszerk. *Félúton 7. A hetedik Félúton konferencia (2011) kiadványa*. URL: <http://linguistics.elte.hu/studies/fuk/fuk11/>.

- SZABÓ T. ANNAMÁRIA 2012d. *Nyelvek és kultúrák találkozásának identitásképző szerepe a nyugati magyar diaszpórában*. Megjelenés alatt. [Elhangzott a VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson. Kolozsvár, 2012. augusztus 22–27.]
- SZENDE, THOMAS 2007. Az új magyar szakos képzés a párizsi INALCO-n. *THL*₂ 1-2: 136–139.
- SZENDE, THOMAS – KASSAI, GEORGES 2001. *Grammaire fondamentale du hongrois*. Langues&mondes – l’Asiathèque. Paris.
- SZÉPFALUSI ISTVÁN 1980. *Lássátok, halljátok egymást!* Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem kiadása. Bern.
- SZÉPFALUSI ISTVÁN – VÖRÖS OTTÓ – BEREKSZÁSZI ANIKÓ – KONTRA MIKLÓS 2012. *A magyar nyelv Ausztriában és Szlovéniában*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- SZILI KATALIN 2004. *Tetté vált szavak*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- SZILI KATALIN 2006. *Vezérkönyv a magyar grammatika tanításához*. Enciklopédia Kiadó. Budapest.
- SZOTÁK SZILVIA 2003. A burgenlandi Felsőpulya (Oberpullendorf). In: BAKÓ BOGLÁRKA szerk. *Lokális világok. Együttélés a Kárpát-medencében*. MTA Társadalomkutató Központ. Budapest. 259–283.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 1992. A mennyiség tagolódása. In: KONTRA MIKLÓS szerk. *Társadalmi és területi változatok a magyar nyelvben*. Linguistica Series A. Studia et dissertationes 9. MTA Nyelvtudományi Intézete. Budapest. 165–170.
- VERES VALÉR 2008. A Kárpát-medencei magyarok nemzeti és állampolgári identitásának fő sajátosságai. In: FEDINEC CSILLA (SZERK.) 2008. *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. MTA, Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság. Budapest. 35–60.
- VERES VALÉR 2005. *Nemzeti identitás Erdélyben – Szociológiai olvasatban*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- VESZELSZKI ÁGNES 2010. Digilektus a lektusok rendszerében. In: ILLÉS-MOLNÁR MÁRTA – KALÓ ZSUZSA – KLEIN LAURA – PARAPATICS ANDREA szerk. *Félúton 5. Az ötödik Félúton konferencia (2009) kiadványa*. URL: <http://linguistics.elte.hu/studies/fuk/fuk09/>. 199–215.
- VÖRÖS FERENC 2007a. Adalékok a kétnyelvűség névtanához. In: BÁRCZI ZSÓFIA – VANČONÉ KREMMER ILDIKÓ szerk. 2007. *Nyelv – irodalom – társadalom*. Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara. Nyitra. 145–157.
- VÖRÖS FERENC 2007b. Névfordítás és névváltoztatás kétnyelvű környezetben. In: HOFFMANN ISTVÁN – JUHÁSZ DEZSŐ szerk. *Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói*. Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság. Debrecen–Budapest. 185–199.
- WARDHAUGH, RONALD 1995. *Szociolingvisztika*. Osiris – Századvég Kiadó. Budapest.
- WEINREICH, URIEL 1953. *Languages in Contact: Findings and problems*. Linguistic Circle. New York.
- ZELLIGER ERZSÉBET 1997. Generációk az emigrációban. (A felső-ausztriai szórványmagyarság néhány jellemzője). In: BÁNKI JUDIT szerk. *Emlékkönyv Lőrinczy Éva 70. születésnapjára*. Az MTA Nyelvtudományi Intézete. Budapest. 94–98.
- ZELLIGER ERZSÉBET 1999. „...a nevedről lehullik az ékezet...”. *Névtani Értesítő* 21: 224–229.
- ZELLIGER ERZSÉBET 2004. Nyelvi kontaktusok egy családban. In: P. LAKATOS ILONA, KÁROLYI MARGIT szerk. *Nyelvvesztés, nyelvjárásvesztés, nyelvcseré*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 59–62.
- ZELLIGER ERZSÉBET 2007. Névadás és identitás. *Névtani Értesítő* 29: 227–233.

- ZELLIGER ERZSÉBET 2008. Identitástudat a felső-ausztriai magyarok körében. In: *Nyelvünk és Kultúránk* 4: 79–83.
- ZELLIGER ERZSÉBET 2012. *A magyar nyelv használata a felső-ausztriai magyar diaszpóra körében.* Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest. URL: <http://books.google.hu/books?isbn=6155061017> [Letöltés: 2012. 06. 01.]

Felhasznált honlapok

- A Párizsi Magyar Intézet régi honlapja: http://regi.magyarintezet.hu/index2.jsp?HomeID=10&lang=HUN&std_func=MI7 – Letöltés: 2008. 03. 01. Ismételt letöltés: 2012. 07. 22.
- A Párizsi Magyar Intézet aktuális honlapja: <http://www.instituthongrois.fr> – Letöltés: 2011. 12. 04.
- A Párizsi Magyar Katolikus Misszió régi honlapja: <http://magyarmisszio.free.fr/> – Letöltés: 2008. 02. 27.
- A Párizsi Magyar Katolikus Misszió aktuális honlapja: <http://www.magyarmisszio.info/> – Letöltés: 2012. 08.01.
- A Mardis hongrois de Paris honlapja: <http://mardishongrois.blogspot.hu> – 2012. 11. 10.
- A Nos Petits Magyars egyesület honlapja: <http://nospetitsmagyars.free.fr> – Letöltés: 2012. 11. 10.
- Közigazgatási és Elektronikus Közszolgáltatások Központi Hivatalának honlapja: www.nyilvantarto.eu/kekhh/.../nepessegfuzet/2005/2005_jan_szoveg.doc – Letöltés: 2010. 09. 18.
- A Külügyminisztérium Konzuli Szolgálatának honlapja: <http://www.mfa.gov.hu/kulkepvisolet/FR/hu/Konzuliinfo/anyakonyvezes.hu> – Letöltés: 2010. 09.18.
- Ismertető Viviane Chokas könyvéről: <http://www.pjef.net/Bazar-Magyar-de-Viviane-Chocas> – Letöltés: 2008. 03. 01
- A Reconnect Hungary Program honlapja: <http://reconnecthungary.org> – Letöltés: 2012. 08. 16.
- A Francia Köztársaság Közigazgatási Hivatalának honlapja: <http://vosdroits.service-public.fr/F868.xhtml> – Letöltés: 2010. 09. 18.
- A Journal des Femmes keresztnivekről szóló honlapja: <http://www.linternaute.com/femmes/prenoms/classement/101/2004/> – Letöltés: 2010. 09. 25.
- A Duna Televízió Nagy Imréről szóló műsorának honlapja: <http://www.dunatv.hu/kulfold/nagyimrekivegzes.html> – Letöltés: 2010. 01. 12
- A COLISEE (Comité pour information sur l'Europe de l'Est = 'Kelet-Európai információs Bizottság') honlapja: http://www.colisee.org/article.php?id_article=1109–Letöltés: 2008. 02. 27.

Mellékletek

1. Adatközlők táblázatai
2. Nyelvhasználati kérdőívek
3. Interjúrészletek
4. Fényképek

1. Adatközlők táblázatai

Adatközlő családok

A család azonosítója	Családtagok - száma -nemzetisége -gyermekek száma, neme, (életkora a gyűjtés idején)	Adatközlők a családból	Az interjúkészítés helye
CS1	4 apa: magyar anya: magyar gy: 1 lány (20), 1 fiú (16)	FM1 FM2 2FM5 2FM6	Créteil
CS2	5 apa: magyar anya: magyar gy: 3 lány (18, 25, 28)	FM3 2FM8	Le Vésinet
CS3	6 apa: francia anya: magyar szülők gy: 3 fiú (10, 6, 3), 1 lány (9)	2FM9	Párizs, XIV. ker.,
CS4	4 apa: francia anya: magyar gy: 2 lány (8, 5)	FM4 2FMGY1 2FMGY2	Párizs, XV. ker.
CS5	4 apa: magyar anya: francia gy: 1 lány (8), 1 fiú (4)	FM5 F1 2FMGY3 2FMGY4	Orsay
CS6	4 apa: francia	FM6 F2	Párizs, XII. ker.

	anya: magyar gy: 2 lány (16, 13)	2FM12 2FM13	
CS7	4 apa: francia anya: magyar gy: 1 lány (10) 1 fiú (5)	FM7	emailés kérdőív
CS8	3 apa: francia anya: magyar gy: 1 lány (5)	FM8	Párizs, VI. ker. Párizsi Magyar Intézet
CS9	4 apa: francia anya: magyar gy: 2 lány (13, 5)	FM9	Párizs, VI. ker. Párizsi Magyar Intézet
CS10	4 apa: francia anya: magyar gy: 2 fiú (17, 13)	FM10 2FM14	Párizs, XII. ker.
CS11	6 apa: magyar anya: magyar gy: 2 fiú (10, 2) + előző házasságból: 1 lány (30), 1 fiú (25)	FM11	Párizs, XIX. ker.
CS12	4 apa: francia anya: magyar gy: 2 fiú (9, 11)	FM12	Skype-on keresztül
CS13	3 apa: francia anya: magyar gy: 1 lány (8)	FM13 F3 2FMGY5	93 Pierrefitte
CS14	3 apa: francia anya: magyar gy: 1 lány (17)	FM14 F4 2FM15	92 Montrouge
CS15	4 apa: francia anya: magyar gy: 1 lány (8) 1 fiú (5)	FM15 2FMGY6 2FMGY7	Párizs, III. ker.
CS16	4 apa: francia anya: magyar gy: 1 fiú (13) 1 lány	FM16	Párizs, I. ker.

	(8)		
CS17	3 apa: francia anya: magyar gy: 1 lány (3)	FM17 F5 (M!) 2FMGY8	Versailles
CS18	4 apa: francia anya: magyar gy: 1 lány (9), 1 fiú (6)	FM18 2FMGY9 2FMGY10	Houilles / Carrières sur Seine
CS19	4 apa: magyar anya: magyar gy: 1 lány (8), 1 fiú (5)	FM19 FM20 2FMGY11 2FMGY12	Fontenay aux roses
CS20	4 apa: francia anya: magyar gy: 1 lány (10), 1 fiú (5)	FM21 2FMGY13 2FMGY14	Párizs, XI. ker.
CS21	4 apa: magyar anya: francia gy: 1 fiú (40) az előző házasságból, 1 lány (26)	2FM1	Párizs, III. ker.
CS22	3 apa: magyar anya: magyar gy: 1 lány (23)	2FM2	Párizs, V. ker.
CS23	4 apa: magyar anya: magyar gy: 1 fiú (19), 1 lány (25)	2FM3	Párizs, XIII. ker.
CS24	4 apa: magyar anya: francia gy: 2 lány (21, 19)	2FM4	Párizs, VI. ker.
CS25	4 apa: francia anya: magyar gy: 2 lány (20, 16)	2FM7	Párizs, VI. ker.
CS26	5	2FM10	Budapest, ELTE

	apa: francia anya: magyar gy: 1 lány (21), 2 fiú (23, 13)		
CS27	3 apa: magyar anya: félig magyar, félig francia gy: 1 fiú (35)	2FM11	Párizs, I. ker.
CS28	5 apa: francia anya: magyar gy: 1 lány (20), 2 fiú (18, 13)	2FM16	Budapest, ELTE
CS29	3 apa: magyar anya: magyar gy: 1 fiú (35) unokák: 2 fiú, 1 lány	FM22	Párizs, X. ker. Párizsi Magyar Katolikus Misszió
CS30	5 apa: magyar anya: magyar gy: 2 lány (36, 33) 1 fiú (30)	FM26 FM27	Párizs, X. ker. Párizsi Magyar Katolikus Misszió
CS31	4 apa: magyar anya: magyar gy: 1 fiú (10), 1 lány (8)	FM29	Párizs, X. ker. Párizsi Magyar Katolikus Misszió
CS32	4 apa: francia anya: magyar gy: 1 fiú (8), 1 lány (5)	FM30	Párizs, VI. ker.
Összesen:	129 fő	61 fő	

Adatközlők összesített táblázata

(66 fő)

Első nemzedék				
Adatközlő	Neme	Születési éve ¹⁵⁹	Mióta él Fro.ban?	Foglalkozása
FM1	N	1953	1970-es évek vége	irodai alkalmazott
FM2	F	1945, Vajdaság	1948	irodai alkalmazott

¹⁵⁹A trianoni határokon kívül született adatközlőknél feltüntettem a születési helyet.

FM3	N	1952	1977	titkárnő
FM4	N	1969	1991 ¹⁶⁰	színésznő
FM5	F	1970	2006 ¹⁶¹	informatikus
FM6	N	1970	1991	tisztviselő
FM7	N	1970	1990	osztályvezető (nemzetközi kapcsolatok)
FM8	N	1973	1993 ¹⁶²	természetgyógyász
FM9	N	1969	1989	pszichológus
FM10	N	1959	1988	sajtófigyelő
FM11	F	1956	1980	zenetanár és előadóművész
FM12	N	1969	1997	titkárnő
FM13	N	1963	2003	titkárnő, hivatalnok
FM14	N	1959	1992	gyógyszerész
FM15	N	1970	2000	közgazdász egy nemzetközi kereskedelmi cégnél
FM16	N	1969	2000 ¹⁶³	háztartásbeli
FM17	N	1978	2003	pszichológus
FM18	N	1969	2000	vegyész
FM19	N	1975	1990	franciatanár, középiskolai mediátor
FM20	F	1974, Erdély	1992	közgazdász
FM21	N	1965	1977	orvos
FM22	F	1937, Erdély	1973	franciatanári végzettséggel jelenleg saját kereskedelmi vállalata van
FM23	F	1934	1954	nyugdíjas katona
FM24	F	1940	1956	nyugdíjas vízvezeték- szerelő
FM25	N	1942	1979	nyugdíjas gyermekgondozó
FM26	N	1947	1972	nyugdíjas
FM27	F	1948	1957	nyugdíjas mérnök

160Előtte 3 évig egy másik frankofón országban élt.

161Előtte 11 évig egy másik frankofón országban élt.

162Gyermek- és ifjúkorában egy másik frankofón országban élt

1631990-es évek elején már élt Franciaországban, majd francia férjével Magyarországon laktak, 2000 óta ismét Franciaországban élnek.

FM28	N	1940	1948	nyugdíjas
FM29	F	1960, Erdély	2005	építész
FM30	N	1966	1998	óvónő
FM31	N	1973, Erdély	2005	házvezetőnő

Második nemzedék			
Adatközlő	Neme	Születési éve	Foglalkozása, tanulmányai az interjú készítésekor
2FM1	N	1981	közgazdász
2FM2	N	1984	kereskedelmi iskola
2FM3	N	1982	bölcsészkar
2FM4	N	1986	tolmács-és fordítóképző
2FM5	N	1987	egyetemi előkészítő
2FM6	F	1991	középiskolás
2FM7	N	1987	bölcsészkar
2FM8	N	1989	középiskola
2FM9	N	1970	közgazdász
2FM10	N	1986	bölcsészkar
2FM11	F	1972	kritikus, esztéta
2FM12	N	1994	középiskola
2FM13	N	1997	középiskola
2FM14	F	1993	középiskola
2FM15	N	1993	középiskola
2FM16	N	1991	politikatudomány

Adatközlő gyermek	Neme	Életkora / Születési éve
2FMGY1	N	8/2002
2FMGY2	N	5/2005
2FMGY3	N	9/2001
2FMGY4	F	4/2006
2FMGY5	N	8/2002
2FMGY6	N	8/2002
2FMGY7	F	5/2005
2FMGY8	N	3/2007

2FMGY9	N	9/2001
2FMGY10	F	6/2004
2FMGY11	N	8/2002
2FMGY12	F	5/2005
2FMGY13	N	10/2000
2FMGY14	F	5/2005

Francia anyanyelvű adatközlő házastársak			
Adatközlő azonosítója	Neme	Életkora	Tud-e magyarul?
F1	N	30–40 között	ért, kicsit tud is
F2	F	40–50 között	kicsit tud
F3	F	40–50 között	néhány szót tud
F4	F	50–60 között	kicsit tud
F5	F (M!)	30–40 között	nagyon jól beszél

2. Nyelvhasználati kérdőívek

- A) Nyelvhasználati kérdőív az első nemzedék számára (idős és/vagy egyedülálló adatközlőknek)
- B) Nyelvhasználati kérdőív az első nemzedékbeli szülők számára a gyermekekkel való családon belüli kommunikációról, valamint a gyermekek nyelvi szocializációjáról
- C) Nyelvhasználati kérdőív a második nemzedék számára és képleírás + 1. Képleírás gyermekeknek

A) Nyelvhasználati kérdőív az első nemzedék számára (idős és/vagy egyedülálló adatközlőknek)

No.

Dátum:

Ez a nyelvhasználati kérdőív doktori dolgozatom anyagát képezi. A válaszadás önkéntes, válaszait csak tudományos kutatási célokra használom. Ha érdeklődik a kutatás eredményei iránt, kérem írjon a szta83@gmail.com címre! Nagyon köszönöm, hogy a kérdőív kitöltésével segíti munkámat!

Szabó T. Anikó

Hozzájárulok a nyelvhasználati kérdőívben általam közöltek tudományos kutatásban való felhasználásához.

2010. június

aláírás

Nyelvhasználati kérdőív

Elérhetősége (e-mail vagy telefon):

Neme: Férfi / Nő

1. a. Mikor és hol született?

b. Ha nem Franciaországban született, mióta él itt?

2. Szülei

	Hol született?	Mi az anyanyelve?	Mi a keresztnéve?
Édesapja			
Édesanyja			

3. Beszél-e a másik szülő is magyarul?

4. Otthon, egymással milyen nyelven beszélnek/ beszéltek a szülei?

5. Ha otthon van, melyik nyelven beszél? Mit, miről? Milyen gyakorisággal? Kivel?

	magyarul	franciául	mindkét nyelven
Édesapjával Miről?			
Édesanyjával Miről?			
Testvéreivel Miről?			
Apai nagyszüleivel Miről?			
Anyai nagyszüleivel Miről?			
Házas- vagy élettársával Miről?			
Gyermekeivel Miről?			

6. Beszél(nek) magyarul a testvére(i)?

7. Mi(k) a testvére(i) keresztnéve(i)?

8. Tudja-e, hogy miért adtak/ nem adtak magyar keresztnévet Önnek?

9. Változtatott-e nevet Ön vagy a családja, miután Franciaországba jöttek?

10. Hogyan szokott bemutatkozni? Franciásan vagy magyarosan ejti a nevét?

11. Önt hogyan szólítják...

a. magyar barátai?

b. családja?

c. a francia barátok/rokonok/kollégák?

12. Van beceneve otthon? Mi az?

13. Ha vannak gyerekei, őket hogy hívják? Miért ezt a nevet kapták?

14. Ha még nincsenek gyerekei, adna a gyerekeinek magyar nevet? Miért igen/ Miért nem?

15. Hol nevelkedett? (Franciaországban vagy Magyarországon? Vidéken vagy nagyvárosban?)

16. Hova járt iskolába? Hány évig?

17. Mi a jelenlegi foglalkozása?
18. Milyen nyelven beszél?
19. Használja a munkájában a magyar nyelvet?
20. Hol él most?
21. Van házastársa / élettársa?
 - a. Ha van, Ő milyen nemzetiségű?
 - b. Tud a házastársa / élettársa magyarul?
 - c. Milyen nyelven beszélnek egymással?
 - d. Milyen nyelven beszélnek a gyerekeikkel (ha vannak)?
22. Megtanította / Megtanítaná a gyerekeit magyarul?
 - a. Miért igen / nem?
 - b. Hogyan?
 - c. Mire?

A magyar használata, magyarokkal való kapcsolata

1. Ha meg kellene határoznia, milyen jól beszél magyarul, mit mondana?
 - a., Tökéletesen, ugyanolyan jól, mint bárki Magyarországon.
 - b., Nagyon jól, de nem tökéletesen.
 - c., Elég jól.
 - d., Nem túl jól.
 - e., Alig beszélek pár szót.
2. Mi volt a gyerekkori nyelve? (magyar, francia, mindkettő, esetleg egy harmadik nyelv)
3. Hol tanult meg magyarul? Kitől? (otthon, iskolában, Magyarországon)
4. Járt-e valamikor magyar iskolába, egyetemre, nyári egyetemre stb.?
5. Kivel van lehetősége Franciaországban magyarul beszélgetni? Hogyan?

Hogyan?	Kivel?
személyesen	
telefonon	
Interneten keresztül (Skype, chat)	
egyéb:	

6. Vannak-e magyar barátai Franciaországban?
7. Vannak-e magyar barátai Magyarországon?
8. Élnek-e még rokonok Magyarországon?

9. Volt már Magyarországon? Hányszor?
10. Mikor volt utoljára Magyarországon?
11. Tartja-e a kapcsolatot a magyarországi rokonokkal, barátokkal? Hogyan? Kivel?

	levélben	telefonon	emailben	chaten	egyéb:
Kivel?					

12. Érti a magyar beszédet?
13. Mindig megértik a magyarországiak, ha magyarul beszél?
14. Tud-e említeni olyan esetet, amikor nem értették vagy félreértették Magyarországon, amit mondott vagy ahogyan mondta?
15. Ön szerint különbözik a Magyarországon élők beszéde attól, ahogy Ön beszél?
Miben? (Tud példát mondani?)
16. Észreveszik a magyarországi magyarok is ezt a különbséget? Szóvá teszik?
17. Mi az, ami nehézséget okoz, ha magyarul beszél vagy ír?
18. Tud magyarul olvasni?
 - a. Ha igen, szokott magyarul olvasni?
 - b. Mit olvas magyarul?
 - b. Milyen gyakran?
 - c. Vannak magyar könyvei? Például mik?
 - d. Van kedvenc magyar írója?
19. Tud magyarul írni?
Szokott magyarul írni?
Mit? Személyes levelet / hivatalos levelet / emailt / smst / mást:
20. Szokott magyar rádiót hallgatni, magyar tévét nézni? Milyen műsorokat?
21. Van kedvenc magyar zenekara/együttese? Vannak magyar lemezei, cédéi, kazettái?
Például mik?

22. Látott már magyar filmet?

- a. Ha igen, például mit?
- b. Hol és kivel szokott magyar filmet nézni?

23. Mi a kedvenc magyar étele?

- a. Hol szokott ilyet enni?
- b. Ki szokta elkészíteni?

Jár magyar társaságba, összejövetelekre?

- a. Évente körülbelül hányszor?
- b. Hova?

24. Jár magyar misére / istentiszteletre?

25. Ha imádkozik, milyen nyelven szokott imádkozni?

26. Milyen nyelven szokott számolni?

27. Álmodott már magyarul?

28. Ha káromkodik, milyen nyelven szokott káromkodni?

Tud magyarul káromkodni?

29. Ön szerint magyarul vagy franciául lehet kifejezőbben káromkodni?

30. Tud magyar verset, mondókát?

Kitől tanulta?

A francia használata

1. Ha meg kellene határoznia milyen jól beszél franciául, mit mondana?

- a., Tökéletesen, ugyanolyan jól, mint bárki Franciaországban.
- b., Nagyon jól, de nem tökéletesen.
- c., Elég jól.
- d., Nem túl jól.
- e., Alig beszélek pár szót

2. Mikor, hol és kivel beszél franciául?

Mikor,	hol	és kivel beszél franciául?

3. Hol tanult meg franciául? Kitől? (otthon, iskolában, máshol...)
4. Tud franciául írni, olvasni?
5. Mit szokott franciául írni?
6. Mit szokott franciául olvasni?
7. Tökéletesen érti a franciát, és Önt is tökéletesen megértik a franciák?
8. Ha olvas valamit, inkább franciául vagy inkább magyarul szeret olvasni?
9. Ha ír valamit, inkább franciául vagy inkább magyarul szeret írni?
10. Ha olyan valakivel találkozik, akiről tudja, hogy magyarul is, franciául is beszél, milyen nyelven kezd vele beszélgetni?
Mitől függ ez?
11. A magyar vagy a francia nyelvet használja-e könnyebben?
12. Mit gondol, igazak, vagy hamisak a következő állítások?
 - a., A magyar jobban hangzik mint a francia, ha jól beszélnek.
 - b., Szeretem a magyar nyelvet azok miatt az emberek miatt, akikkel magyarul beszélek.
13. Vannak olyan dolgok, amik franciául jobban hangzanak? Például mi?
14. Vannak olyan dolgok, amik magyarul jobban hangzanak? Például mi?

Ünnepek

1. Mikor ünneplik a karácsonyt? (24-én este vagy 25-én reggel) Hogyan?
2. Mit esztek karácsonykor?
3. Hogyan ünneplik a húsvétot? Van-e locsolás?

4. Van-e olyan magyar ünnep, amit megünnepelnek otthon? Hogyan?
5. Vannak-e olyan történelmi személyiségek, akiket nagyra becsül? Miért?
6. Vannak-e olyanok, akiket nem? Miért?
7. Vannak-e olyan történelmi események, amelyeket Ön nagyra értékel?
8. Vannak-e olyan történelmi események, amelyeket Ön szégyenletesnek vagy tragikusnak tart?
9. Mi jelent az Ön számára magyarnak lenni?

B) Nyelvhasználati kérdőív az első nemzedékbeli szülők számára a gyermekekkel való családon belüli kommunikációról, valamint a gyermekek nyelvi szocializációjáról

No.

Dátum:

Ez a nyelvhasználati kérdőív doktori dolgozatom anyagát képezi. A válaszadás önkéntes, válaszait csak tudományos kutatási célokra használom. Ha érdeklődik a kutatás eredményei iránt, kérem írjon a szta83@gmail.com címre! Nagyon köszönöm, hogy a kérdőív kitöltésével segíti munkámat!

Szabó T.

Anikó

Hozzájárulok a nyelvhasználati kérdőívben általam közöltek tudományos kutatásban való felhasználásához.

2010. június

aláírás

Nyelvhasználati kérdőív

Elérhetősége (e-mail vagy telefon):

Neme: Férfi / Nő

1. a. Mikor és hol született?

b. Ha nem Franciaországban született, mióta él itt?

2. Szülei

	Hol született?	Mi az anyanyelve?
Édesapja		
Édesanyja		

3. Beszél-e a másik szülő is magyarul?
4. Otthon, egymással milyen nyelven beszélnek/ beszéltek a szülei?
5. Ha otthon van, melyik nyelven beszél? Mit, miről? Milyen gyakorisággal? Kivel?

	magyarul	franciául	mindkét nyelven
Édesapjával Miről?			
Édesanyjával Miről?			
Testvéreivel Miről?			
Apai nagyszüleivel Miről?			
Anyai nagyszüleivel Miről?			
Házas- vagy élettársával Miről?			
Gyermekeivel Miről?			

6. Beszél(nek) magyarul a testvére(i)?
7. Vannak-e a gyerekeinek Magyarországon élő unokatestvérei?
8. Milyen gyakran tudnak velük találkozni?
9. Változtatott-e nevet Ön vagy a családja, miután Franciaországba jöttek?
10. Hogyan szokott bemutatkozni? Franciásan vagy magyarosan ejti a nevét?
11. Önt hogyan szólítják...
 - a. magyar barátai?
 - b. családja?
 - c. a francia barátok/rokonok/kollégák?
12. Van beceneve otthon? Mi az?
13. Ha vannak gyerekei, őket hogy hívják? Miért ezt a nevet kapták? Mi a becenevük?
14. Ha még nincsenek gyerekei, adna a gyerekeinek magyar nevet? Miért igen/ Miért nem?

15. Hol nevelkedett? (Franciaországban vagy Magyarországon? Vidéken vagy nagyvárosban?)
16. Hova járt iskolába?
17. Mi a jelenlegi foglalkozása?
18. Milyen nyelven beszél?
19. Használja a munkájában a magyar nyelvet?
20. Hol él most?
21. Van házastársa / élettársa?
 - a. Ha van, Ő milyen nemzetiségű?
 - b. Tud a házastársa / élettársa magyarul?
 - c. Milyen nyelven beszélnek egymással?
 - d. Milyen nyelven beszélnek a gyerekeikkel (ha vannak)?
22. Hol és mikor születtek a gyerekei?
23. Éltek Magyarországon is a gyerekekkel?
24. Megtanította / Megtanítaná a gyerekeit magyarul?
 - a. Miért igen / nem?
 - b. Hogyan?
 - c. Mire?
25. A gyerekei milyen nyelven beszélnek egymással?

A gyerekek magyar nyelvhasználata, magyarokkal való kapcsolata

1. Ha meg kellene határoznia, milyen jól beszélnek a gyerekei magyarul, mit mondana?
 - a., Tökéletesen, ugyanolyan jól, mint bárki Magyarországon.
 - b., Nagyon jól, de nem tökéletesen.
 - c., Elég jól.
 - d., Nem túl jól.
 - e., Alig beszélek pár szót.
2. Mi volt a gyerekkori nyelvük? (magyar, francia, mindkettő, esetleg egy harmadik nyelv)
3. Hol tanultak meg magyarul? Kitől? (otthon, iskolában, Magyarországon)
4. Jártak-e a gyerekei valamikor magyar iskolába, egyetemre, nyári egyetemre stb.?
5. Kivel van lehetőségük Franciaországban magyarul beszélgetni? Hogyan?

Hogyan?	Kivel?
személyesen	

telefonon	
Interneten keresztül (Skype, chat)	
egyéb:	

6. Vannak-e magyar barátaik Franciaországban?
7. Vannak-e magyar barátaik Magyarországon?
8. Élnek-e még rokonok Magyarországon?
9. Milyen gyakran és mennyi időre szoktak Magyarországra menni?
10. Tartják-e a kapcsolatot a magyarországi rokonokkal, barátokkal? Hogyan? Kivel?

	levélben	telefonon	emailben	chaten	egyéb:
Kivel?					

11. Értik a gyerekei a magyar beszédet?
12. Mindig megértik őket a magyarországiak, ha magyarul beszélnek?
13. Tud-e említeni olyan esetet, amikor nem értették vagy félreértették Magyarországon, amit mondtak a gyerekek vagy ahogyan mondták?
14. Ön szerint különbözik a Magyarországon élők beszéde attól, ahogy az Ön gyerekei beszélnek? Miben? (Tud példát mondani?)
15. Észreveszik a magyarországi magyarok is ezt a különbséget? Szóvá teszik?
16. Mi az, ami nehézséget okoz a gyermekeinek, ha magyarul beszélnek vagy írnak?
17. Szokott Ön magyarul olvasni?
 - a. Mit olvas magyarul?
 - b. Milyen gyakran?
 - c. Vannak magyar könyvei? Például mik?
 - d. Van kedvenc magyar írója?
18. A gyerekei tudnak magyarul olvasni?

19. Szokott Ön magyarul olvasni a gyerekeinek? Mit?
20. Szokott Ön magyarul írni?
Mit? Személyes levelet / hivatalos levelet / emailt / smst / mást:
21. A gyerekei megtanultak magyarul írni?
22. Mit szoktak magyarul írni a gyerekei?
23. Szokott Ön magyar rádiót hallgatni, magyar tévét nézni? Milyen műsorokat?
24. A gyerekei szoktak magyar tévét nézni? Milyen műsorokat?
25. Van Önnek kedvenc magyar zenekara/együttese? Vannak magyar lemezei, cédéi, kazettái? Például mik?
26. A gyerekeinek szoktak magyar zenét hallgatni? Például mit?
27. Szokott Ön magyar filmeket nézni?
- a. Ha igen, például mit?
- b. Hol és kivel van lehetősége magyar filmet nézni?
- c. A gyerekei szoktak magyar filmet nézni? Például mit?
28. Tudnak a gyerekei magyar verset, mondókát?
Kitől tanulták?
29. Mi a kedvenc magyar ételük?
- a. Hol szoktak ilyet enni?
- b. Ki szokta elkészíteni?
30. Járnak magyar társaságba, összejövetelekre?
- a. Évente körülbelül hányszor?
- b. Hova?
31. Járnak magyar misére / istentiszteletre?
32. Ha imádkozik, milyen nyelven szokott imádkozni?
És a gyerekei?
33. Milyen nyelven szokott számolni?
És a gyerekei?

34. Általában milyen nyelven álmodik?

És a gyerekei?

35. Ha káromkodik, milyen nyelven szokott káromkodni?

36. Ön szerint magyarul vagy franciául lehet kifejezőbben káromkodni?

A francia használata

1. Ha meg kellene határoznia milyen jól beszél Ön franciául, mit mondana?

a., Tökéletesen, ugyanolyan jól, mint bárki Franciaországban.

b., Nagyon jól, de nem tökéletesen.

c., Elég jól.

d., Nem túl jól.

e., Alig beszélek pár szót

Ön szerint az Ön gyerekei milyen jól beszélnek franciául? (Kérem, válasszon a fenti kategóriák közül egy betűjelet!)

Megtörtént már, hogy kijavították Önt a gyerekei, amikor franciául beszélt? Például mit javítottak ki?

2. Mikor, hol és kivel beszél Ön franciául?

Mikor,	hol	és kivel beszél franciául?

3. Hol tanult meg franciául? Kitől? (otthon, iskolában, máshol...)

4. Tud franciául írni, olvasni?

5. Mit szokott franciául írni?

6. Mit szokott franciául olvasni?

7. Tökéletesen érti a franciát, és Önt is tökéletesen megértik a franciák?

8. Ha olvas valamit, inkább franciául vagy inkább magyarul szeret olvasni?

9. Ha ír valamit, inkább franciául vagy inkább magyarul szeret írni?

10. Ha olyan valakivel találkozik, akiről tudja, hogy magyarul is, franciául is beszél, milyen nyelven kezd vele beszélgetni?
Mitől függ ez?

11. A magyar vagy a francia nyelvet használja-e könnyebben?

12. Mit gondol, igazak, vagy hamisak a következő állítások?

a., A magyar jobban hangzik mint a francia, ha jól beszélnek.

b., Szeretem a magyar nyelvet azok miatt az emberek miatt, akikkel magyarul beszélek.

13. Vannak olyan dolgok, amik franciául jobban hangzanak? Például mi?

14. Vannak olyan dolgok, amik magyarul jobban hangzanak? Például mi?

Ünnepek

1. Mikor ünneplik a karácsonyt? (24-én este vagy 25-én reggel) Hogyan?

2. Mit esztek karácsonykor?

3. Hogyan ünneplik a húsvétot? Van-e locsolás?

4. Van-e olyan magyar ünnep, amit megünnepelnek? Hogyan?

5. Vannak-e olyan történelmi események, amelyeket Ön nagyra értékel?

6. Vannak-e olyan történelmi események, amelyeket Ön szégyenletesnek vagy tragikusnak tart?

7. Mit jelent az ön számára magyarnak lenni?

C) Nyelvhasználati kérdőív a második nemzedék számára + képleírás

Nyelvhasználati kérdőív

No.

Dátum:

Nem:

Elérhetőség:

Személyi adatok

1. Mikor születettél?

2. Hol születettél?

3. Hol született az édesanyád?

4. Mi az édesanyád anyanyelve?

5. Mi az édesanyád keresztnéve?

6. Hol született az édesapád?

7. Mi az édesapád anyanyelve?
8. Mi az édesapád keresztnéve?
9. Beszél-e a másik szülő is magyarul? Otthon, egymással milyen nyelven beszélnek a szüleid?
10. Ha otthon vagy, melyik nyelven beszélsz? Mit, miről? Milyen gyakorisággal? Kivel?

	magyarul	franciául	mindkét nyelven
Édesapáddal? Miről?			
édesanyáddal? Miről?			
testvéreiddel? Miről?			
apai nagyszüleiddel? Miről?			
anyai nagyszüleiddel? Miről?			
házas-vagy élettársaddal Miről?			
A gyerekeiddel (ha vannak) Miről?			

11. Beszél(nek)-e magyarul a testvére(i)d?
12. Mi a testvére(i)d keresztnéve(i)?
13. Tudod-e miért adtak/ nem adtak magyar keresztnévet neked?
14. Változtattak-e nevet a szüleid (apa/anya), miután Franciaországba jöttek?
15. Hogyan szoktál bemutatkozni? Franciásan vagy magyarosan ejted a neved?
16. Hogyan szólítanak....
 a magyar barátaid?
 a családot?
 a francia barátok/rokonok/kollégák ?
17. Hogy szólítod a szüleidet?

18. Van beceneved otthon? Mi az?
19. Használsz máshol is ezt?
20. Ha vannak gyerekeid, őket hogy hívják? / Adnál a gyerekeidnek magyar nevet? Miért?
21. Hol nevelkedtél? (Franciaországban vagy Magyarországon? Vidéken vagy nagyvárosban?)
22. Hova jártál iskolába? Hány évig?
23. Most hova jársz? / Mi a jelenlegi foglalkozásod?
24. Milyen nyelveken beszélsz?
25. Használsz-e munkádban a magyar nyelvet?
26. Hol élsz most?
27. Kivel élsz?
28. Van-e házastársad, élettársad? Ő milyen nemzetiségű? Tud-e magyarul?
29. Milyen nyelven beszéltek egymással? És a gyerekeitekkel? (ha vannak)
30. Szeretsz magyarul beszélni?
31. Megtanítottad/ Megtanítanád a gyerekeid magyarul? Miért igen/nem?
32. Hogyan? Mire?

A magyar használata, magyarokkal való kapcsolat

1. Ha meg kellene határozni, milyen jól beszélsz magyarul, mit mondanál?
 - a., Tökéletesen, ugyanolyan jól, mint bárki Magyarországon.
 - b., Nagyon jól, de nem tökéletesen.
 - c., Elég jól.
 - d., Nem túl jól.
 - e., Alig beszélek pár szót.
2. Mi volt a gyerekkori nyelved? (magyar, francia, mindkettő, esetleg egy harmadik nyelv)
3. Hol tanultál meg magyarul? Kitől? (otthon, iskolában, Magyarországon) Jártál-e magyar iskolába, egyetemre, nyári egyetemre stb.?
4. Kivel van lehetőséged Franciaországban magyarul beszélgetni? Hogyan?

Hogyan?	Kivel?
---------	--------

személyesen	
telefonon	
Interneten (Skype, chat)	
Egyéb:	

5. Vannak-e magyar barátaid Franciaországban? Magyarországon?
6. Élnek-e még rokonok Magyarországon?
7. Voltál-e már Magyarországon? Hányszor? Mikor voltál utoljára Magyarországon?
8. Tartasz-e kapcsolatot magyarországi fiatalokkal? (barátok, unokatestvérek)
Hogyan? (email, chat, telefon)
9. Érted a magyar beszédet?
10. Mindig megértenek a magyarországiak, ha magyarul beszélsz?
11. Szerinted különbözik a beszéded az ő beszédjüktől? Miben? (Tudsz példát mondani?)
12. Észreveszik a magyarországi magyarok is ezt a különbséget? Szóvá teszik?
13. Tudsz mondani olyan esetet, amikor nem értették vagy félreértették Magyarországon, amit mondtál? Vagy ahogy mondtad?
14. Mi az, ami nehézséget okoz, ha magyarul beszélsz, írsz?
15. Tudsz magyarul olvasni? Szoktál magyarul olvasni? Mit? Milyen gyakran?
16. Szoktál magyarul írni? Mit? (személyes levelet, hivatalos levelet, smst, ímélt, mást)
17. Szoktál magyar rádiót hallgatni, magyar tévét nézni? Milyen műsorokat?

18. Van kedvenc magyar együttesed? Vannak-e magyar CD-id, kazettáid, könyveid? Mik?

19. Láttál-e már magyar filmet? Mit? Hol? Kivel?

20. Mi a kedvenc magyar ételed? Hol szoktál ilyet enni? Ki szokta elkészíteni?

21. Jársz-e magyar társaságba, összejövetelekre, bulikra? Évente kb. hányszor?
Hova?

22. Jársz-e magyar misére, istentiszteletre? (Milyen nyelven szoktál imádkozni?)

23. Milyen nyelven szoktál számolni?

24. Álmodtál már magyarul?

25. Milyen nyelven szoktál káromkodni? Tudsz magyarul káromkodni? Hogyan?

26. Szerinted magyarul vagy franciául lehet jobban káromkodni?

25. Tudsz magyar verset, mondókát?

A francia használata:

1. Ha meg kellene határoznod, milyen jól beszélsz franciául, mit mondanál?

a., Tökéletesen, ugyanolyan jól, mint bárki Franciaországban.

b., Nagyon jól, de nem tökéletesen.

c., Elég jól.

d., Nem túl jól.

e., Alig beszélek pár szót

2. Mikor, hol és kivel beszélsz franciául?

3. Hol tanultál meg franciául? Kitől? (otthon, iskolában, máshol...)

4. Tudsz franciául olvasni, írni?
5. Tökéletesen érted a franciát és téged is tökéletesen megértenek a franciák?
6. Ha olvasol valamit, inkább franciául vagy inkább magyarul szeretsz olvasni?
7. Ha írsz valamit, inkább franciául vagy inkább magyarul szeretsz írni?
8. Ha olyan valakivel találkozol, akiről tudod, hogy magyarul is, franciául is beszél, milyen nyelven kezdesz vele beszélgetni? Mitől függ ez?
9. A magyar vagy a francia nyelvet használod könnyebben? Könnyebben fejezed ki magad az egyik nyelven, mint a másikon - Melyiken?
10. Mit gondolsz, igazak, vagy hamisak a következő állítások?
 - a., A magyar jobban hangzik mint a francia, ha jól beszélnek.
 - b., Szeretem a magyar nyelvet azok miatt az emberek miatt, akikkel magyarul beszélek.
11. Vannak olyan dolgok, amik franciául jobban hangzanak? Például mi?
12. Vannak olyan dolgok, amik magyarul jobban hangzanak? Például mi?
13. Hogy köszönsz a magyar barátaidnak, amikor találkoztok?
14. Hogyan búcsúzol el?

Ünnepek

1. Mikor ünneplitek a karácsonyt? (24-én este vagy 25-én reggel) Hogyan?
2. Mit esztek karácsonykor?
3. Hogyan ünneplitek a húsvétot? Van-e locsolás?

4. Van-e olyan magyar ünnep, amit megünnepeltek otthon? Hogyan?
5. Minek tartod magad magyarnak vagy franciának?
6. Melyik nyelvet tartod anyanyelvednek?

Képleírás

Mit látsz a képen?
Meséld el 5-6 mondatban!
(Magyarul, aztán franciául)

3. Interjúrészletek

Mindkét interjúban jelöltem az interferenciajelenségeket és a szókölcsonzéseket is.

A) Egy első nemzedékbeli édesanyával készített interjú részlete

Interjúkészítő: Milyen nyelven beszéltek a gyerekeitekkel?

FM16: A férjem franciául. Én próbálok magyarul, de nem nagyon állok időnként a sarat, merhogy velem franciául beszélnek, rien a faire, tudod. Hazajönnek az iskolából, és nyomják franciául, nézik a tévét... a haverok, és akkor így. Én próbálok magyarul, de egy idő után azon veszem észre magam, hogy én is franciául beszélek, mert praktikusabb tudod...de nem mindig. Ha én kezdeményezem a beszélgetést, akkor magyarul kezdeményezem, és akkor előbb-utóbb, izé...azon veszem észre magam, hogy már megint franciául beszél mindenki...na, akkor megint vissza...Főleg meg ha már régen vagyunk...voltunk otthon...évente kétszer megyünk haza, amikor hazamegyünk, akkor aztán belejönnek. (...) De néha szoktam, tudod, ilyen egyszerűbb dolgokat, hogy kérsz enni, kérsz ezt, azt kérsz (...) De ha valami téma van, és már elkezdenek beszélni valamit, az iskolában ez volt, és mi volt a **controll** és a nem tudom én micsoda... az **histoire géo** (...) Ha a kontextus olyan, akkor egyszerűbb is franciául, mint erőltetve lefordítani, a **conservatoire**-t conservatoire-nak hívjuk, néha zeneiskolának, mert annak van magyar neve. De vannak olyan dolgokat, amik időnként erőltetett. A **boulangerie**-t is boulangerie-nek hívom ha magyarul beszélek, akkor is. Hogy megyek a boluangerie-be, mert kenyérbolt...de igazából Magyarországon nem kenyérboltba jár az ember. (...) Nekem ez annyira boulangerie, hogy én ezt magyarul nem tudom, nem fordítom le.

Interjúkészítő: Pékség?

2FM16: Hát olyan erőltetett..nekem. Magyarul nem mondom azt, hogy elmegyek a pékségbe, azt mondom „Lemegyek a boltba.” (...) Elmegyek kenyérért vagy elmegyek a boltba. (...) Úgy ahogy van, én nem erőltettem se a **baguette**-nek a fordítását, se a **boulangerie**-nek, van rá magyar szó, de nem jön úgy a számra, mint amikor azt mondom otthon, hogy lemegyek a boltba. (...) Én magam is úgy használom a nyelvet, hogy amiről úgy találok, hogy idekapcsolódik meg izé, azt én is...**céréal**...”kér sz céreált?”, nem „kér sz gabonapelyhet?”(...) Például lesz ma **zséeresz** (GRS)? Mert tudod az iskolába van zséeresz, az a Gymnastique Ritmique et Sportive vagy micsoda. (...) Ritmikus sportgimnasztika, hát azt nem így fogom neki mondani (...) hanem úgy mondjuk, hogy zséeresz, ahogy itt használják. (...) Tudod

minden, ami iskolához, meg az itteni élethez kötődik, simán, lazán franciául használom...viszont minden olyan, amit kiskoromba én is...”Kérsz teát? Narancslevet? Jössz? Nem mész? Késő van, gyere már! Ne szórakozz!”

Interjúkészítő: A nevelés nyelve a magyar?

2FM16: (...) És a fiam jót röhög rajta. (...) „Magyarul olyan jópofa – azt mondja – ez vagy az”...most nem jut eszembe.

B) Egy másodgenerációs egyetemistával készített interjú részlete

Interjúkészítő: Vannak magyar barátaid itt Magyarországon?

2FM10: Ööö, hát főleg a családom, mert nagyon sok unokatestvérem van, hát 35-en vagyunk unokatestvérek, úgyhogy van kivel találkozni. És öö, hát barátok, hm, nem is tudom, hát van egy pár, igen, akit kiskorom óta ismerek, meg hát itt is az egyetemen ismerek egy párat, akikkel kiskoromban találkoztam először és utána nem, több tíz évig vagy, és most újra találkoztunk.

Interjúkészítő: Igen, akkor él még rengeteg rokonod Magyarországon, azt mondtad. Minden nyáron jössz Magyarországra?

2FM10: Hát öö, születés...emtől, tavaly, hát ilyen három évvel ezelőttig, öö minden nyáron és néha még karácsonykor is, hát kétszer egy évben vagy, vagy áprilisban, tehát így húsvétkor. És öö, hát most elég, tehát ritkábban jöttem, így a három, **tehát most ezekben a három években**. Mert nyáron dolgoztam, tehát így jöttem karácsonykor. Hát, volt az, hogy egy évig nem jöttem. És akkor így utoljára, mielőtt idejöttem, karácsonykor volt, öö, hát tavalyelőtt, hát tavaly, hát, tehát 2005-ben.

Interjúkészítő: Tartasz-e kapcsolatot magyarországi fiatalokkal?Hogyan, ímélen vagy cseten vagy telefon?

2FM10: Aha, hát igen, mert ööö, rajta vagyok iwiw-en és akkor így, tehát azon vannak egy páran, ilyesmi, ismerőseim. Úgyhogy mindig írunk, meg...Hát főleg a családommal, az unokatesóimmal.

Interjúkészítő: Érted a magyar beszédet.

2FM10: Igen.

Interjúkészítő:És mindig megértene a magyarországiak, ha magyarul beszélsz?

2FM10: Hát öö igen, hát attól függ, hogy miről beszélünk. Mert valamikor így nem tudom, tehát így rendesen, **kifejezni gondolataimat**, de valamikor úgy beszélgetek valakivel és akkor így azt mondom, hogy ő, hát, hogy most itt vagyok Erasmus-szal, akkor így nem értik, hogy

most, hogy lehet egy magyar Erasmus-szal, mert nem hallják, hogy külföldi vagyok. De van aki meghallja, de van aki nem. Hát így, amikor így mondják, hát, „te itt, mikor ment.. mikor költöztél ki Franciaországba?” Mondom ott, ott születtem és mindig is ott éltem, csak itt vagyok egy kis ideig.

Interjúkészítő: Szerinted különbözik a beszéded az ő beszédjüktől? Miben?

2FM10: Szerintem valami, ilyen, tudod, ilyen francia, ilyen automatik... *automatisme*, automatizmusok vannak. Tudod, ilyen, hogy öö, meg ilyenek ezek, tehát ez tipikus ilyen francia, hogy amikor így keresed a szavakat, akkor így mondd, hogy „ööö, nem tudom”, ilyen, ilyeneket, de aztán...ja. Hát így át szoktam így, nem, nem lefordítani, de mondjuk, ha azt mondom, hogy „nem tudod, ha jön a...”, vagy „nem tudod, hogy jön”. Én ezt most nem tudom, hogy, most, melyik a jó, de tudom, hogy én **a franciáról mondom**, úgy, hogy **tu sais pas..** „Ha nem tudod, ha jön”, akkor még lehet azt mondani, hogy „hogy mikor jön” meg ilyenek, de valamiben, azért különböznek.

Interjúkészítő: Szerinted van olyan, amit átraksz franciából?

2FM10: Aha.

Interjúkészítő: De ez nem tudatos?

2FM10: Aha.

Interjúkészítő: Volt aki kérdezte, hogy honnan jöttél, vagy inkább azt kérdezték, hogy miért vagy itt Erasmus-szal?

2FM10: Aha, öö, ja. Nem emlékszem, hogy mondták volna.

Interjúkészítő: Nem is veszik észre a különbséget?

2FM10: Nem. Hát szerintem most igen, hogy öö, de én, én hallom **nem teljesen beszélek magyarul**, de... Mert, tehát, amikor ilyen, nincsen semmi hang, mert sokszor úgy találkozok magyarokkal, hogy vagy ilyen, valami kávézóban, vagy valami buliba, úgyhogy van zene és akkor nem hallják. Tehát, lehet, hogy ha így beszélnénk, hogy itt ilyen csend van körülöttünk és akkor biztos hallják, hallanák, hogy valami **változik**.

Interjúkészítő: Mi az, ami nehézséget okoz ha magyarul beszélsz?

2FM10: Hát öö, igen, hát hogy, hát így **szókinsz..az a vocabulaire**?

Interjúkészítő: Öhüm.

2FM10: Hát öö szó, valamit, tehát vannak olyan szavak, amit nem tudok magyarul és akkor, hát így, órákig, így kell keresni, hogy, hogy most ezt hogy mondják. És amikor olyannal beszélek, aki tud franciául, akkor már franciául mondom, hogy, mert nem tudom. De van amikor meg az a probléma, hogy valam...valamit nem értek. De az, az azért is van, mert észrevettem, hogy a magyarok, a fiatalok, amikor beszélgetsz velük, hát amikor...Főleg, ha

nem veszik észre, hogy én nem vagyok magyar, akkor nagyon gyorsan beszélnek és nem artikulálnak, és én meg akkor nem értek semmit. Tehát van amikor, valaki kért tőlem egy cigarettát és nem értettem, hogy mit akar. Tehát úgy beszél, hogy: „anyanyanyanya” Tessék? Háromszor el kellett mondani, mondom, hogy „mondjad már lassabban!” Úgyhogy így van, amikor tényleg nem értem.

4. Fényképek

Képek a Párizsi Magyar Katolikus Misszió életéből

1. A liturgikus tér
2. Farsang 2006-ban
3. Március 15-i ünnepség után a Misszió közösségi helyiségében
4. Elsőáldozási falitáblák

